

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ОМУЗИШИ МАСЪАЛАҲОИ
ДАВЛАТҲОИ ОСИЁ ВА АВРУПО**

ТДУ: 891.550

ТКБ: 83.3 (2 тоҷик)

Ш - 32

Бо ҳуқуқи дастнавис

Шарипов Шариф Раҳмонович

**НАҚШИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ ДАР ТАКОМУЛИ ҒАЗАЛИ ФОРСИИ
ТОҶИКИИ АСРҲОИ XVII-XIX ДАР ШИБҲИ ҚОРАИ ҲИНД
(Масъалаи таҳаввули навъи шеърӣ)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ
аз рӯйи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик

Мушовири илмӣ:

доктори илми филология

Суфизода Ш.З.

Душанбе – 2024

МУНДАРИЧА

Сарсаҳифа.....	1
Мундарича.....	2
Истилоҳоти истифодашуда.....	4
Ихтисораҳо.....	6
Муқаддима	7

БОБИ I. МАВЗУЪ ВА МУҲТАВОИ ҒАЗАЛИЁТИ

ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ	42
1.1. Мавзуи ишқ дар ғазалиёти Зуҳурии Туршезӣ.....	42
1.2. Тасвири май дар ғазалиёти шоир.....	72
1.3. Ахлоқ дар ғазалиёти шоир.....	80
1.4. Мавзуҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти шоир.....	91
1.5. Тасвири табиат дар ғазалиёти Зуҳурии Туршезӣ.....	106
1.6. Тасвири шоиронаи инсон дар ғазалиёти шоир.....	116

БОБИ II. СОҲТОР, ВАЗН ВА МУСИҚИИ ҒАЗАЛИЁТИ

ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ	121
2.1. Сохтори зоҳирӣ ва дохилии ғазалиёти Зуҳурии Туршезӣ.....	121
2.1.1. Ҳусни матлаъ дар ғазалиёти Зуҳурии Туршезӣ.....	133
2.1.2. Ҳусни мақтаъ дар ғазалиёти Зуҳурии Туршезӣ.....	140
2.2. Авзони ғазалиёти Зуҳурии Туршезӣ.....	145
2.3. Мусиқии ғазалиёти Зуҳурии Туршезӣ.....	158
2.3.1. Мусиқии дарунӣ дар ғазалиёти Зуҳурии Туршезӣ.....	158
2.3.2. Мусиқии берунӣ дар ғазалиёти Зуҳурии Туршезӣ.....	165

БОБИ III. ВОСИТАҲОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ

ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ	180
3.1. Нақши воситаҳои маъмули тасвири бадеӣ дар ғазалиёти Зуҳурии Туршезӣ.....	180
3.1.1. Тавсиф.....	180
3.1.2. Ташбеҳ.....	182
3.1.3. Маҷоз ва анвои он.....	187
3.1.4. Киноя.....	205

3.2. Нақши «тасвирҳои иттифоқӣ»-и бадеӣ дар ғазалиёти шоир.....	207
3.2.1. Талмеҳ.....	209
3.2.2. Ташхис.....	219
3.2.3. Тазод.....	231
3.2.4. Тачнис.....	233
3.2.5. Санъатҳои дигари бадеӣ.....	235
БОБИ IV. САБКШИНОСИИ ҒАЗАЛИЁТИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ	242
4.1. Ошноизудӣ ва тасвирҳои мутаноқиз.....	243
4.2. Ҳанҷоршиканӣ дар каломи бадеӣ.....	262
4.3. Ҳисомезӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ.....	270
4.4. Румузи ранг.....	273
4.5. Корбурди вобастаҳои ададӣ	286
4.6. Воҳидҳои забони бадеъ.....	296
4.7. Вожаи «доғ» дар маъниофаринии Зухурии Туршезӣ.....	307
4.8. Шеваи маконсозӣ ва фазофаринӣ.....	315
БОБИ V. ТАЪСИРПАЗИРӢ ВА ТАЪСИРГУЗОРӢ	322
5.1. Таъсирпазирии Зухурии Туршезӣ аз Ҳофизи Шерозӣ.....	322
5.2. Таъсири Зухурии Туршезӣ ба Абдулқодири Бедил, Калими Кошонӣ ва Ғании Кашмирӣ.....	336
5.2.1. Таъсири Зухурии Туршезӣ ба Абдулқодири Бедил.....	336
5.2.2. Таъсири Зухурии Туршезӣ ба Калими Кошонӣ ва Ғании Кашмирӣ.....	341
5.3. Таъсири Зухурии Туршезӣ ба Ғолиби Дехлавӣ.....	346
Хулоса	360
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ.....	370
Рӯйхатти адабиёт.....	372
Феҳристи интишорот.....	410

Истилоҳоти истифодашуда

1. **Авзони чӯйборӣ** – вазнҳои ношод, ором ва мулоим (мутаносибии ҳичои кӯтоҳ бар дароз кам аст).

2. **Авзони хезобӣ** – вазнҳои шод, пуртанину пуртахрик (мутаносибии ҳичои кӯтоҳ бар дароз зиёд ё баробар аст).

3. **Адоти ташбеҳ** – воситаҳои санъати маънавии ташбеҳ (масалан, чун, мисли, монанди, ба сони ва ғайра).

4. **Вазни даврӣ** – вазне пӯё ё мутаҳаррикест, ки аз такрори ним мисраъ ба вучуд меояд ва дар он ҳар мисраъ аз ду пора ташкил мешавад, ки пораи дуюм такрори пораи аввал аст [Шукуфа Доробӣ 1399, с.136].

5. **Вобастаҳои ададӣ** (determiner) - яке аз вижагиҳои барҷастаи сабки ҳиндӣ, ибораҳои ададӣ.

6. **Восӯхт** – яке аз навҳои шеъри лирикӣ, ки дар он ошиқ аз бевафоии маъшуқ шикоят карда, мекунад.

7. **Дигардесӣ** – яке аз вижагиҳои сабки ҳиндӣ, зируҳангорӣ, шахсангорӣ, ҷон бахшидан ба ашё ва ҳар чизи қобили ҷон набуда, пайкаргардонӣ.

8. **Истиораи муканно** – як навъи истиора, ки дар он истиорашаванда ба соҳибистиора ба таври изофат баста мешавад. Аз ин ҷо, онро истиораи изофӣ ҳам мегӯянд.

9. **Мазомини қарордодӣ** – мазмунҳои муқаррарӣ.

10. **Мусиқии берунӣ** – «ҳамон чизест, ки вазни арузӣ хонда мешавад ва лаззат бурдан аз он амри ғаризест, ё наздик ба ғаризӣ» [Шафеии Кадканӣ 1386, с. 96].

11. **Мусиқии канорӣ** - «авомилест, ки дар низоми мусиқоии шеър дорои таъсир аст, вале зуҳури он дар саросари байт ё мисраъ қобили мушоҳида нест. Баръакс, мусиқии берунӣ, ки таҷаллии он дар саросари байт ва мисраъ яқсон аст ва ба таври мусовӣ дар ҳама ҷо ба як андоза ҳузур дорад. Ҷилваҳои мусиқии канорӣ бисёр аст ва ошқортарин намунаи он радиф ва қофия аст ва дигар такрору тарҷеъҳо» [Шафеии Кадканӣ 1373, с. 142].

12. **Мусомаҳаҳои лафзӣ** – саҳлангории лафзӣ, ибора ва таркибҳои берун аз қонунмандии забонӣ сохташуда, ғалатҳои сарфӣ ва наҳвӣ.

13. **Ҳисомезӣ** (synaesthesia) - баён ва таъбирест, ки ҳосили он аз омехта шудани ду ҳис бо якдигар ё ҷонишинии онҳо хабар диҳад» [Шафеии Кадканӣ 1366, с. 41].

14. **Сувари хаёл** – муҳимтарин омили шеър ва «тасвир ва ё тасаввури шоирона, ки натиҷаи коркарди хаёл (бар мабнои ҷавҳари шеър) дар бистари забон мебошад» [Алиасғари Шеърдӯст 1997, с. 27].

15. **Тадоии маъноӣ** – алоқаи қонунманди ду маъно ё ду фикре, ки яке дигарро ба ёд меорад.

16. **Тасвирҳои мутаноқиз** – (охумогон) - «манзур аз тасвири мутаноқиз тасвирест, ки ду рӯйи таркиби он ба лиҳози мафҳум якдигарро нақз мекунанд» [Шафеии Кадканӣ 1366, с.54].

17. **Тасвирҳои тӯдартӯӣ** - тасвирҳои андаруни якдигар, печида.

Ихтисораҳо:

1. в/ваф – вафот
2. КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ
3. м. – мелодӣ
4. ҳ.к. - ҳичрӣ-қамарӣ
5. ҳ.ш. - ҳичрӣ-шамсӣ
6. с. – саҳифа/сол
7. т.н. - таваллуд номаълум

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд шоирони зиёде, ба монанди Урфии Шерозӣ (1556-1591), Навъии Хабушонӣ (т.н.-1610 в.), Назирии Нишопурӣ (т.н.-1612 в.), Малики Қумӣ (т.н.-1616 в), Толиби Омулӣ (1585-1627), Калими Кошонӣ (1581-1651), Соибӣ Табрезӣ (1603-1677), Абдулқодири Бедил (1644-1720), Фаниӣ Кашмирӣ (1608-1668) ва дигарон дар тақомули жанри ғазал нақши намоён доранд. Дар ин қатор Нуруддин Муҳаммад Зухурии Туршезӣ (1538-1616), яке аз шоирони форсизабони садаи XVI-XVII дар Ҳиндустон низ қарор дорад, ки хидмати ӯ дар раванқи ғазали форсии тоҷикии садаҳои XVII-XIX на камтар аз шоирони мазкур аст.

Зухурии Туршезӣ зодаи деҳаи Қуманди Туршези Эрон буда, соли 988 ҳиҷрӣ, ё худ 1581 милодӣ ба Ҳиндустон сафар намуда, дар он ҷо то охири умр зиндагонӣ карда, «маликушшуаро»-и дарбори Иброҳим Одилшоҳи сонӣ будааст.

Нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд бисёр назаррас буда, бидуни омӯхтани ҷанбаҳои муҳтавоӣ-поэтикӣ ғазалиёти ӯ наметавон омилҳои тақомули ғазали сабки ҳиндиро дар ин мавзӯ ва садаҳои мазкур комилан бозгӯ намуд. Хосатан, мушаххас сохтани як қатор вижагиҳои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, ки шеъри ӯро дар густараи адаби форсии тоҷикӣ нисбат ба шоирони дигари сабки ҳиндӣ мутамоӣ сохтааст, раванди тақмили ин жанро дар сабки ҳиндӣ равшан менамояд.

Аз ин ҷо, баррасии масъалаи нақши ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд мубрам буда, бидуни омӯзиши ин мавзӯ шинохти рушди ғазал дар садаҳои мазкур мукамал нахоҳад буд.

Шеъри Зухурии Туршезӣ, ба вежа, ғазалиёти ӯ то ба ҷое пурмазмун эҷод шуда, маънӣ ва тасвирҳои тозаро фарогиранд, ки «Соқинома»-и ӯ Абдулқодири Бедилро мутаассир кардааст. Масалан, агар ба дебочаи «Муҳити аъзам» назар андозем, Абдулқодири Бедил навиштааст, ки «аммо

баъд бидон, ки ин майхонаи зуҳури ҳақоик аст на «Соқинома»-и ашъори Зухурӣ ва оинапардозии кайфияти дақоик аст, на зангорфурӯши хумори бешуурӣ» [Абдулқодирӣ Бедил 1992, с.228]. Суфиев Ш.З. дар ин маврид гуфтааст, ки «ба гумони ғолиб, ангезаи нигошта шудани «Муҳити аъзам» ошноии Бедил бо «Соқинома»-и Зухурист, ки дар он даврон дар навъи худаш яке аз машхуртарин соқиномаҳо махсуб мешуд» [Суфиев Ш.З. 2021, с. 169]. Дарвоқеъ, ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба эҷодиёти як қатор шоирон таъсир гузоштааст, ки аз як тараф, мактаби пайравони худро ба вучуд оварда бошад, аз ҷониби дигар, гувоҳи он нукта мебошад, ки нақши шоир дар такомули ғазал назаррас аст.

Аммо ин хушояндии ашъори шоир танҳо дар доираҳои маҳдуди адабӣ эътироф шуда, печидагӯӣ яке аз сабабҳои асосии камтар истиқбол ёфтани ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз ҷониби аксари ихлосмандони шеър гардидааст. Дар ин замина, Эдуард Браун [1369, с. 234-235], Ян Рипка [1370, с. 436] ва А.А.Семёнов [1954, с. 266] ашъори Зухуриро интиқод карда, нигоштаанд, ки эҷодиёти ӯ маъруфияти зиёд надорад. Шафеии Кадканӣ ҳунари шоирии Зухурии Туршезиро аз Абулқосими Фирдавсӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Санои Ғазнавӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Аттори Нишопурӣ ва Хайёми Нишопурӣ поёнтар ҳисобидааст [<https://bukharamag.com>]. Асосан, мубҳамгӯӣ ва тасвирҳои дарун ба дарун дар ғазалиёти шоир боиси ба чунин хулоса омадани муҳаққиқони мазкур шудаанд.

Абдулҳусайни Зарринқуб дар китоби «Сайре дар шеъри форсӣ» [1363, с. 112.] бар он назар аст, ки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бо тавачҷух ба мушкилбаёнӣ онҳо то ба имрӯз мавриди татаббуъ қарор нагирифтаанд. Манзури адабиётшиноси мазкур аз он иборат аст, ки ғазалиёти шоир аз ҷониби шоирони дигар истиқбол наёфтаанд. Ҳатто, Шукуфа Доробӣ шоирро ба сифати «гумном» ёд кардааст [Шукуфа Доробӣ 1399, с. 131]. Албатта, андешаи Шукуфа Доробӣ дар ин маврид ба назар саҳеҳ наменамаяд. Зеро нусхаҳои зиёди «Девон» ва «Куллиёт»-и шоир то ба имрӯз боқӣ монда, дар китобхонаҳои гуногуни олам маҳфузанд. Дигар ин ки дар бораи рӯзгор ва

осори шоир дар таърихномаҳою фехристҳо, мақолоти алоҳидаю зерфаслҳои асарҳои гуногуни илмию оммавӣ дар Аврупо, Ҳиндустону Покистон, Эрон, Тоҷикистон ва Россия иттилои зиёд мавҷуд аст. Маълум мешавад, ки мушкилбаёнии шоир омили калидии то ба имрӯз шуҳратёр нагардидани ашъори ӯ шудааст. Ҳамин тавр, дар бораи нақши ғазалиёти шоир дар адабиёти форсии тоҷикӣ ду андеша вучуд дорад. Якум, ғазалиёти шоир тибқи талаботи жанри ғазал эҷод шуда, дилпазир ва маъруфанд. Дуюм, печидагӯӣ, тасвирҳои ғайривоқеӣ (фаровоқеӣ) ва муғлақбаёнӣ боиси маъруфияти кам доштани ғазалиёти шоир шуда, риоя нагардидани тарзҳои муқаррарии маъниофаринӣ ва қоидаҳои забонӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба назар мерасанд. Аз ин ҷо, дар баробари баррасӣ кардани масъалаҳои дигари марбути поэтикаи ғазалиёти шоир, аз ҷумлаи масъалаҳои асосӣ дар кори мо ба исбот расонидани яке аз ин фарзияҳост.

Ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ то ба имрӯз як зумра тазкиранигорон, муҳаққиқон ва олимону адибони асрҳои мухталиф назари интиқодӣ андохтаанд, ки дар ҳалли баҳси мазкур барои расидан ба як хулосаи нисбатан саҳеҳи илмӣ кори моро то андозае осон кардаанд, ки Абдулбоқии Наҳовандӣ аз ҷумлаи онҳост. Муаллифи тазкираи «Маосири Раҳимӣ» дар зикри рӯзгори шоир навиштааст, ки «аз рашаҳоти саҳоби фазлу ифзол ва қатароти ғамони балоғату камол риёзи баҳористони алфозу маонӣ ва гулзори суханварию нуктадониро сарсабзу сероб гардонида ... мақосиди сухангустарӣ маросими чидду иҷтиҳоди маслук дошта ва дар танқеҳу танзими ашъор ва таҳқиқи тазкору афкор маҳорати тамом дорад ва олий бинои суханро, ки ба чиҳати мурури духуру айём ва ҳадми хонаи Худой мунҳадим гардида буд, таъмир карда, ба сухансанҷӣ ва пухтагузорӣ ошно сохт. Замзамаи шеърӯ шоириро, ки анқовор дар Қофи бетамизии аҳли замона мунзавӣ буд, ба вучуди ғойизулҷуд ғулғула дар фалаки асир ва сипеҳри мустадир андохт ва аҳли замонаро, ки сурати хаттии суханро сичн тасаввур намуда, аз вай гурезон буданд...» [Абдулбоқии Наҳовандӣ 1381, с.238].

Агарчи аксари тазкиранависон дар арзёбии ашъори шуаро ба игроқи тавсифоти ғайривоқеӣ роҳ дода, ҳадди эътидолро риоят накардаанд, дар ин

маврид, ба назари мо, баҳои Абдулбоқии Наҳовандӣ ба ашъори Зухурии Туршезӣ иғроқ нест. Муаллифи «Маосири Раҳимӣ» чор сифати муҳимми шоир: 1) «сарсабз ва сероб кардани гулзори суханварӣ ва нуктадонӣ», 2) «маҳорати тамои дар танзими ашъору афкор», 3) «меъмори фикри зарринфарқ» ва 4) «бо шеър гулгулаандозӣ дар фалаку сипеҳр»-ро дар таъкира дарҷ кардааст, ки аз ҳунари баланди Зухурии Туршезӣ дар эҷоди шеър гувоҳанд.

Манзури Абдулбоқии Наҳовандӣ аз «сарсабз ва сероб кардани гулзори суханварӣ ва нуктадонӣ» эҷоди вожагон ва таркибҳои тоза, тасвирҳои нав аз ҷониби Зухурии Туршезист. Воқеан, шоир дар ғазалиёт вожагон ва иборотеро ба кор гирифтааст, ки парваридаи зеҳни ӯ буда, дар ашъори шоирони ҳамаср ва пешин ба назар намерасанд. Агар аз иборати «маҳорати тамои дар танзими ашъору афкор» риояти архитекtonикаи шеърро фаҳмед, дуруст хоҳад буд. Зеро ғазалиёти шоир тибқи талаботи жанри мазкур муназзам ва дорои банду басти қавӣ буда, дар онҳо шумораи абёт низ ба эътибор гирифта шудааст.

Абдулбоқии Наҳовандӣ «меъмори фикри зарринфарқ» гуфта, муғлақбаёнӣ ва тасвирҳои дур аз зеҳн (фаровоқеӣ)-ро дар мадди назар дорад, ки ин гуна тасвирот ва печидагӯӣ асоси ғазалиёти шоирро ташкил менамоянд.

Дар бораи маъруфияти ғазалиёти Зухурӣ дар замони зиндагиаш ҷойи баҳс нест ва ҳамин «гулгулаандозӣ дар фалаку сипеҳр», ки Абдулбоқии Наҳовандӣ дар таърифи шеъри ӯ гуфтааст, аз як сӯ, маъруфияти шеъри Зухуриро дар ҳамон даврон ба қалам диҳад, аз сӯи дигар, ишора ба «маликушшуаро»-и ӯст.

Муҳаммади Абдулғанӣ иброз доштааст, ки «дар назму наср қудрат дошт ва дар ақсоми суханварӣ ба равиши худ бемислу беназир афтада» [Абдулғанӣ Муҳаммад 1916, с. 85]. Мақсади Муҳаммади Абдулғанӣ аз «равиши худ» сабки хосаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ буда, «бемислу беназир»-и ин равишро таъкид доштааст, ки дарвоқеъ, то ба имрӯз ягон шоир ба «равиш»-и ӯ ғазал насурудааст ва пайравони «мактаби адабии ӯ» дар эҷоди «ғазали

Зухуривор» муваффақ нашудаанд. Ғ.Ю.Алиев ду шоири маъруф: Ғолиби Деҳлавӣ ва Сирочуддин Алихони Орзуро дар ғазалсароӣ пайрави Зухурии Туршезӣ гуфтааст [Алиев Ғ. 1968, с. 208]. Сайид Муртазо Биниш дар тазкираи «Ишороти Биниш» се нафар шоир: Мирмаҳдии Ҳусайнӣ, Ҳасанхони Қамар ва Муҳаммад Раҳматуллоҳи Расоро дар ғазалсароӣ пайрави Зухурии Туршезӣ гуфтааст [Сайид Муртазо Биниш 1973, с. 64, 105]. Ҳамчунин, муаллифи тазкираи «Сафинаи ҳиндӣ» Муҳаммадҳаёт Ошиқиро низ яке аз пайравони сабки ғазалсароии Зухурии Туршезӣ ҳисобидаст [Бҳагвон Дос Ҳиндӣ 1958, с. 144] .

Қиҳати исботи он андеша, ки шоирони дар пайравии Зухурии Туршезӣ ғазалсуруда то ҷое комёб нагардидаанд, дар фасли алоҳидаи рисолаи мазкур (дар мисоли ғазалиёти Ғолиби Деҳлавӣ) баҳсу баррасие матраҳ аст.

Муҳаммадафзали Сархуш дар тазкираи «Каламот-уш-шуаро» роҷеъ ба шеърӣ Зухурии Туршезӣ гуфтааст, ки «дар назму наср яди байзо дошт» [Муҳаммадафзали Сархуш 1942, с.72.]. «Яди байзо (дасти сафед)» доштан, «киноя аз муъҷизаи пайғомбар Мусо аст, ки чун дастро дар бағал мекарду берун меовард, нури сафед аз он метофт» [Абдуманнони Насриддин 1992, с. 93-94]. Муаллифи «Каламот-уш-шуаро» бар он назар аст, ки шоир дар назму наср муъҷиза офаридааст.

Шерхони Лудӣ дар бораи Зухурии Туршезӣ гуфтааст, ки «назму насри бисёр ба такаллуфи тамом навишт» [Шералихони Лудӣ 1377, с.114].

Муаллифи тазкираи «Миръот-ул-хаёл» «такаллуф»-и шоирро дар эҷоди ғазал таъкид мекунад, ки тибқи таҳқиқи ғазалиёти ӯ ва мушоҳидаи мо ин матлаб аз ҳақиқат дур нест.

Волаи Доғистонӣ бар он андеша аст, ки Зухурии Туршезӣ аз назари суҳанварӣ беназир аст [Волаи Доғистонӣ 1383, с.1607]. Пеш аз ҳама, дарунмоёи мусаллат, сохтор ва мазмуну муҳтавои ғазалиёти шоир муаллифи тазкираи «Риёз-уш-шуаро»-ро ба ин фикр водор намудааст.

Сеҳрии Кокуравӣ ва Муншӣ Аҳмади Ҳусайн дар асари “Тӯри маънӣ” дар сифати ашъори Зухурии Туршезӣ гуфтаанд, ки «насири ӯ аз назмаш баландтар ва билъақс» [2007, с.180]. Муаллифони “Тӯри маънӣ” бар он

андешаанд, ки насру назми Зухурӣ ба дараҷае хуб иншо шудаанд, ки наметавон якеро аз дигаре мазият дод. Сеҳрии Кокуравӣ ва Муншӣ Аҳмади Ҳусайн дар бораи ғазалиёти шоир, ки мавзуи баҳси мост, сухан нагуфтаанд.

Абулқосим ибни Ҳайдар низ навиштааст, ки Зухурии Туршезӣ «бар насру назм яксон иқтидор дошт» [Абулқосим ибни Ҳайдар, с.148]. Назари муаллифи асари «Ҳамешабахор» ба ақидаи муаллифони «Тӯри маънӣ» дар бораи назму насри Зухурӣ монанд аст.

Асғари Бобосолор, Рухуллоҳи Ҳодӣ ва Райи Ҳотурӣ дар мақолаи «Се насри Зухурии Туршезӣ ва ҷойгоҳи он дар адабиёти форсӣ» ба он хулоса омадаанд, ки шоир дар иншои наср аз «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ таъсири зиёд бардоштааст [<https://ltr.atu.ac.ir>]. Азбаски предмети таҳқиқи мо ғазалиёти шоир аст, насри ӯ мавриди пажухишамон қарор нагирифтааст, то донем, ки Зухурӣ дар наср чӣ маҳорате доштааст. Аз ин ҷо, дар ин мавзӯ ба андешаи нависандаи асари «Ҳамешабахор» ва муаллифони «Тӯри маънӣ» ва «Се насри Зухурии Туршезӣ ва ҷойгоҳи он дар адабиёти форсӣ» иктифо намуда, фикри онҳоро мепазирем.

Муаллифи тазкираи «Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин» дар мавриди дарҷи рӯзгори шоир навиштааст, ки «русуми шеърро шоириро дар назари мардум муътабар гардонид ва бе ғолияи такаллуф ва шойбаи тасаллуф аз устодони адимулмисли ин фан аст» [Зухурии Туршезӣ 1390, с. 109].

Тақиюддини Авҳадӣ дар хунари шоирӣ Зухурии Туршезиро «адимулмисл» (бемислу монанд) гуфтааст, ки бори дигар аз нақши баланди шоир дар густараи адаби форсии тоҷикӣ шаҳодат медиҳад. Албатта, бо така ба назари як ё ду-се нафар тазкиранигор наметавон муҳтавои ғазалиёти ин ё он шоирро қазоват кард. Аммо аз як тараф, Тақиюддини Авҳадӣ дар баробари тазкиранигорӣ, шеър ҳам сурудааст ва аз ҷониби дигар, ӯ нафари ягона нест, ки ба ғазалиёти Зухурӣ баҳои баланд додааст. Чӣ тавре ки қаблан дарҷ шуд, аз тазкирахое, ки дар замони зиндагии Зухурии Туршезӣ дар шибҳи қораи Ҳинд таълиф шудаанд, сар карда, то ба имрӯз тазкиранигорон

аз нақши беназири ашъори шоир, хосса ғазалиёти ӯ дар адабиёти форсии тоҷикӣ суҳан гуфтаанд.

Аз Зухурии Туршезӣ қасидаю рубоӣҳои зиёд, «Соқинома» (фароғири 4,5 ҳазор байт) ва ғазалиёт (1302 адад) то ба имрӯз расидааст, ки баҳсу баррасии мо дар рисола ҷиҳати муайян кардани нақши ӯ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд танҳо дар заминаи пажӯҳиши ҷанбаҳои поэтикии ғазалиёти шоир сурат гирифтааст.

Асғари Бобосолор бар он ақида аст, ки Зухурии Туршезӣ нисбат ба эҷоди ғазал бештар дар сурудани «Соқинома» муваффақ шудааст [Зухурии Туршезӣ 1390, с.101].

Аммо омӯзиши масъалаи мазкур: ҷанбаҳои поэтикии ғазалиёти шоир ва то ҷо таҳқиқи мавзӯи ҳунари бадеӣ дар эҷоди «Соқинома» моро бар он ҳулоса овард, ки Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал низ муваффақ буда, ба мисли «Соқинома» дар жанри ғазал низ тасвирҳои суннати шеърӣ форсии тоҷикиро тобишҳои нави адабӣ бахшидааст.

Вақте ки суҳан дар бораи нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазал меравад, албатта, ҷанд суоле пайдо мешавад, ки оё кадом ангезаҳо метавонанд нақши ғазали шоирро дар равнақи жанри мазкур инъикос намоянд? Оё сабки ғазалиёти шоирро метавон ҳиндӣ номид? Агар ҳа, ҷӣ абзори сабки ҳиндӣ дар ғазалиёти шоир ба назар мерасад? Зухурии Туршезӣ дар сохтор ва ё муҳтавои ғазал ҷӣ тозагиро ворид кардааст, ки бар шоирони баъдӣ таъсиргузор будааст? Ғазалиёти шоир дар кадом ҷоя иштиҳор дорад? Дар маҷмӯъ, ғазалиёти шоир дар густираи адаби форсии тоҷикӣ ҷӣ нақшу аҳаммият доранд?

Албатта, баҳсу баррасии масъалаҳои мазкур кори саҳлу сода нест ва ҳар яке аз ин пурсишҳо ҷавоби амиқи илмиро тақозо менамоянд.

Барои посухи нисбатан мукаммали илмӣ ба масъалаҳои бамиёномада мо дар назди худ вазифа гузоштем, ки мавзӯ, муҳтаво, сохтор, вазн, мусиқӣ, сабк, воситаҳои баён, тасвир ва таъсирпазирию таъсиргузори ғазалиёти Зухурии Туршезиро дар бобҳо ва фаслҳои ҷудоғонаи рисолаи зерин назар ба

риштаи таҳқиқ кашем ва ин кор аввалин чаҳду талош дар ҳалли масъалаҳои фавқуззикр аст.

Пайравони сабки ҳиндӣ (аз ҷумла Зухурии Туршезӣ) дар эҷоди шеър аз роҳу воситаҳои гуногун истифода кардаанд. Танҳо тавассути равишҳои поэтикаи суннати форсии тоҷикӣ ба риштаи таҳқиқ кашидани ашъори онҳо боиси нокушода мондани як қатор вижагиҳои хунарию адабии сабки ҳиндӣ мегардад. Аз ин рӯ, агар дар баҳсу баррасии ашъори ин шоирон бар замми корбурди равишҳои поэтикаи суннати форсии тоҷикӣ аз равишҳои нави таҳқиқи адабиётшиносӣ низ истифода нашавад, ин гуна таҳқиқ номукамал хоҳад буд.

Бо дарназардошти масъалаи мазкур, дар рисолаи ҳозир барои ғаври амиқтар ба моҳияти аслии масъалаҳои баррасишаванда на танҳо аз равишҳои урфӣ, балки аз усулҳои муосири сабкшиносӣ: ошноизудой, барҷастасозӣ, ханҷоршиканӣ, ҳисомезӣ, вобастаҳои ададӣ ва тасвирҳои мутаноқизӣ истифода карда шудааст. Ҳамчунин, барои даррафтан ба назокатҳои матни адабӣ аз назарияҳои мактабҳои формализми русӣ, сохторшиканӣ ва падидоршиносӣ баҳра ҷустаем.

Дар ин маврид низ шояд суолҳои ба вучуд оянд, ки оё метавон назми классикро ба воситаи равишҳои нави адабиётшиносӣ мавриди баҳсу баррасӣ қарор дод? Албатта, Зухурии Туршезӣ аз поэтикаи суннати форсии тоҷикӣ хуб огаҳ буд ва ашъорашро дар заминаи ҳамин поэтика эҷод намудааст. Аммо равишҳои нави поэтикаи имрӯз ба шеъри ӯ чӣ иртибот доранд? Дар ҷавоби пурсишҳои мазкур, пеш аз ҳама гуна посух, пурсише ҳаст, ки оё таҳқиқи ашъори пайравони сабки ҳиндӣ бидуни корбурди принципҳои поэтикаи муосир комил хоҳад буд? Посух: Албатта, не. Пас, таҳқиқи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз ин нигоҳ низ барои равшан кардани паҳлуҳои дигари поэтикаи шоир ҳоизи аҳаммиятанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. То ба имрӯз ба ҷуз мақолоти алоҳидаи муҳаққиқони эронӣ Асғари Бобосолор [1390, с.33-119], Шукуфа Доробӣ [1399, с. 131-154], Маҳмудулҳаққи Ансорӣ, Муҳаммад Минучехри Ҳасан [<https://www.poempersian.ir.>], Зориҷ Сиддиқия Вакилӣ ва Маҳмуди Содикзода

[<https://www.poempersian.ir.>] рочё ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар адабиётшиносии Эрон ва Тоҷикистон пажухиши комилтаре рӯи кор наомадааст.

Шукуфа Доробӣ андешаи мазкурро чунин таъйид мекунад: «Тибқи баррасиҳои баамаломата нигоранда ба ҳеч таҳқиқе дар бораи Зухурии Туршезӣ бархӯрд накардааст» [Шукуфа Доробӣ 1399, с.134].

Дар бораи Зухурии Туршезӣ дар таърихномаҳою феҳристҳо, мақолоти алоҳидаю зерфаслҳои асарҳои гуногуни илмию оммавӣ ва, ҳатто, дар сомонаҳои мухталифи иҷтимоии интернетӣ (ба мисли Донишномаи озод) [<https://fa.wikipedia.org/wiki/>;<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=90068>;<https://en.wikipedia.org/wiki/>;<https://www.britannica.com>;<https://www.poempersian.ir>;<https://www.iranketab.ir>;<https://bukharamag.com/1399.01.25470.html>;<http://ensani.ir/fa/article/author/43000>] ёдовариҳои зиёд ба чашм мерасанд, ки метавон аз онҳо маълумоти заруриро ба даст овард. Аммо дар ин сомонаҳо низ дар бораи сохтор, мазмун ва мундариҷаи ғазалиёти шоир, ки масъалаи мавриди таҳқиқи мост, иттилоъ ба чашм намерасад.

Дар Аврупо феҳрастномаҳо ва асарҳои Эдуард Сикҳей [Sachau Eduard, vil.642], Ҳерман Эте [Hermann Ethe 1903, vil.820.], Густав Флюгел [Gustav Flugel 1867, vil.345] Эдуард Браун [Eduard Browne 1896, vil.153], Эдуард Эдуард [Edwards Edwards, vil.48-49.], Чарлз Риё [Rieu Charls 1881, vil.678.], Вилхелм Пертҷ, Ян Рипка [Ян Рипка 1370, с.436.] ва Отмар Франк [<https://kuchaknig.org/avtor/othmar-frank/>; <https://kuchaknig.org/avtor/othmar-frank/>] нусахи мухталифи осори Зухуриро муаррифӣ намуда, рочё ба мероси адабии шоир маълумоти мухтасар додаанд. Бо дарназардошти он ки нусаҳои ашъори шоир гуногунанд, маълумоти дар бораи онҳо додашуда ҳам аз якдигар фарқ мекунанд.

Рубен Леви дар «Таърихи адабиёти форсӣ» [Рубен Леви 1945, с.95] гуфтааст, ки дар замони салтанати Акбар (вафоташ соли 1605) сахми чанд нафар шоирони бузург, ба монанди Саноии Машҳадӣ, Урфии Шерозӣ, Файзии Даканӣ ва Зухурии Техронӣ дар рушди адабиёти форсии ин давра калон аст. Дуруст аст, ки дар густараи адаби форсии тоҷикӣ шоире бо номи

Зухурии Техронӣ ҳаст, аммо ӯ дар асри XVIII умр ба сар бурдааст. Пас, чӣ гуна метавонад, ки шоири дарбори Акбар дар асри XVIII бошад? Аз ин ҷо, маълум мешавад, ки муаллифи асари «Таърихи адабиёти форсӣ» номи Зухурии Туршезиро иштибоҳан Зухурии Техронӣ гуфтааст. Аслан, зиёд будани адибоне, ки бо таҳаллуси Зухурӣ шеър гуфтаанд, то андозае кори муаррифии ин шоиронро душвор кардааст. Тибқи иттилои Алиакбари Деххудо дар адабиёти форсии тоҷикӣ то ба имрӯз чор нафар шоир бо таҳаллуси Зухурӣ шинохта шудаанд, ки ҳар яке аз онҳо ба алоҳидагӣ ба хонадони Дилбанду Табрез ва Шерозу Туршез мансубанд [Деххудо 1377, с.15638]. Дар «Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» дар бораи се нафар шоир бо таҳаллуси Зухурӣ (Зухурии Ҳиротӣ, Зухурии Кобулӣ ва Зухурии Туршезӣ) иттилоъ дода шудааст [Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик 1988, с.479-480].

Вилҳелм Пертч (1832-1899), китобдори олмонӣ, дар феҳристи «Дастнависҳои форсии Китобхонаи Ҳерзогличен дар Гота (ашъори классикӣ - Die Persischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha (Classic Reprint))» [Вилҳелм Пертч 2018, 411 p.] дар бораи «Мачмуаи ашъор»-и шуарои форсизабону забардасти ғазалсаро сухан гуфта, ҷойгир будани як ғазали Зухурии Туршезиро дар ин мачмуа, таҳти №169 дарҷ намудааст. Бо тақия бар сухани Вилҳелм Пертч метавон гуфт, ки ашъори шоир на танҳо дар шакли «Девон» ва «Куллийёт» дар китобхонаҳои олам нигоҳдорӣ мешаванд, балки дар тарзҳои алоҳида ҳам шомили баёзҳои мухталиф гардида, аз маъруфияти ғазалиёти Зухурии Туршезӣ шаҳодат медиҳанд.

Отмар Франк (Othmar Frank, 1770—1840), филологи олмонӣ, дар асари тавзеҳии худ бо номи «Дар бораи дастнависҳои шарқии дарбори салтанатӣ ва китобхонаи марказии Мюнхен» (Ueber die morgenländischen handschriften der Königlichen hof-und central-bibliothek in München, bemerkungen von Othmar Frank) [Othmar Frank 1814, 130 p.] ба ҷуз дар бораи мавҷудияти «Девон»-и Зухурии Туршезӣ дар Китобхонаи марказии Мюнхен дигар чизе нагуфтааст.

Дар асари «Таърихи адабиёти Эрон»-и Ян Рипка, Откар Климо ва Иржи Бечка [1370, с.436.] дар бораи рӯзгор ва мероси адабии Зухурии Туршезӣ маълумоти мухтасар дарч гардидааст, ки иттилои мазкур, асосан, такрори сарчашмаҳои адабии эронӣ буда, китоби номбурда аз ҷониби Кайхусрави Кишоварзӣ ба форсӣ тарҷума шудааст.

Аз маълумоти муаллифони феҳрастҳо ва таърихномаҳои дар боло дарчшуда бармеояд, ки дар китобхонаҳои Аврупо нусхаҳои гуногуни осори Зухурӣ мавҷуданд, ки онҳо дар таҳияи «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ (бо таҳқиқ ва тасхеҳи Асғари Бобосолор, ки айна ҳол девони нисбатан ҷомеътари ғазалиёти шоир ба шумор рафта, матни интиқодии он дар асоси муқобалаи 11 нусхаи хаттӣ чоп шудааст) истифода нашудаанд. Маълум мешавад, ки феҳрастномаҳо ва асарҳои дар Аврупо батабърасида дар бораи рӯзгор ва мероси адабии Зухурии Туршезӣ иттилоъ диҳанд ҳам, дар онҳо роҷеъ ба ғазалиёти шоир нуқтаи назаре дарч нашудааст.

Дар шарҳиносии рус Ғ.Ю. Алиев дар асари таҳқиқотии худ бо номи «Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока» [Алиев Г. 1985, с.142] зимни зикри рӯзгор ва осори адабии Малики Қумӣ ва дар китоби «Персоязычная литература Индии» [Алиев Г. 1968, с. 124, 127-128.] дар мавриди дарчи зиндагинома ва мероси адабии Назирии Нишопурӣ ва Калими Кошонӣ аз таъби баланди шоирии Зухурии Туршезӣ сухан гуфта, бар он назар омадааст, ки «Зухурии Туршезӣ дар баробари Назирии Нишопурӣ ва Калими Кошонӣ яке аз асосгузори сабки ҳиндӣ буда, ғазалиёти ӯ душворфаҳм аст» ва «дар талмеҳи ҷойҳои ҷуғрофӣ аз ҳама бештар васфи Дакан намудааст» [Алиев Г. 1968, с. 124-128]. Б.А. Раҳматов дар рисолаи «Зухурии Туршезӣ ва анъанаҳои соқиномасарой дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (асрҳои XVII-XVIII)» ин андешаи Ғ.Ю.Алиевро саҳеҳ намешуморад ва мегӯяд, ки «аммо дар ашъори Зухурӣ тасвири табиати Дакан зиёд ва ашъораш душворфаҳм гуфтани муаллиф моро бетараф гузошта наметавонад, зеро на дар ғазалу қасидаҳои шоир ва на дар «Соқинома»-аш ин падида ба мушоҳида гирифта нашуд» [Раҳматов Б. 2021, с.5]. Ба назари ин ҷониб, ҳам

назари Ғ.Ю.Алиев ва ҳам Б.А. Раҳматов дар ин маврид саҳеҳанд. Зеро Зухурии Туршезӣ дар ғазалиёти худ 29 бор аз Дакан (бештар аз ҳар мавзеи Эрон ва, ҳатто, зодгоҳаш Туршез) ёд карда, Ғ.Ю.Алиевро ба фикри мазкур – Дакан - пурбасомадтарин талмеҳи ҷуғрофӣ дар ашъори шоир, водор намудааст. Аммо аз ин 29 маврид танҳо дар ду ҷой: оҳуи даканӣ ва саҳрои Дакан тасвири табиати ин шаҳр ба ҷашм мерасад, ки андешаи Б.А.Раҳматов - зиёд набудани тасвири табиат дар ашъори шоирро тасдиқ менамояд. Роҷеъ ба душворфаҳмии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҷойи баҳс нест ва ҷӣ тавре ки дар боло ҳам гуфта шуд, яке аз авомили калидии маъруфияти кам доштани ашъори шоир низ маҳз дар ҳамин нукта аст.

Шарқшиноси дигари рус Н.И. Пригарина дар китоби худ таҳти унвони «Индийский стиль и его место в персидской литературе (Сабки ҳиндӣ ва нақши он дар адабиёти форсӣ)» [Пригарина Н. 1999, с. 23, 45, 53] дар қатори Навъии Хабӯшонӣ, Урфии Шерозӣ, Соиби Табрезӣ, Назирии Нишопурӣ, Малики Қумӣ, Толиби Омулӣ номи Зухурии Туршезиро ба сифати шоирони муваффақи ғазалсаро дар сабки ҳиндӣ дарҷ карда, дар баробари дигарон, нақши ӯро дар такомули ғазали форсии тоҷикӣ беназир шумурдааст. Н.И.Пригарина, ҳамчунин, гуфтааст, ки Ғолиби Дехлавӣ сабки Зухуриро аз шоирони дигар бартар медонист. Ҳангоми баррасии илмии ғазалиёти Ғолиби Дехлавӣ (фасли алоҳидаи ҳамин рисола) маълум гардид, ки андешаи дар боло зикршудаи Н.И.Пригарина саҳеҳ аст.

О.Ф. Акимускин дар китоби «Зикри дастхатҳои форсӣ ва тоҷикии Институти шарқшиносӣ» (Описание персидских и таджикских рукописей Институти востоковедения) [Акимускин О. 1993, с. 47] дар радифи баёни таркиби «Сафинаи Соиб» гуфтааст, ки дар ин баёз аз Зухурии Туршезӣ 26 байт ҷой дода шудааст. О.Ф. Акимускин, ҳамчунин, зикр кардааст, ки дар 4 китоби дигар («Маҷмуаи ашъор», №А1552 - 4 ғазал, «Маҷмуаи ашъор», №В4480 – 1 ғазал, «Гулшан», №Е 12. 1419 – 19 рубоӣ ва «Баёз» №А 924 – 3 байт) ашъори алоҳидаи Зухурӣ дарҷ шудаанд, ки онҳо то ба имрӯз дар Институти шарқшиносии Федератсияи Россия маҳфузанд. Маълум мегардад, ки дар Федератсияи Россия ҳам осори шоир дар шаклҳои алоҳида мавҷуд

буда, бидуни зери даст доштани онҳо наметавон, ки нусхаи нисбатан мукаммалу чомеи «Девони ғазалиёт»-и Зухуриро таҳия кард. Ҳамин тавр, Ғ.Ю. Алиев ва Н.И.Пригарина ба чуз дар бораи мушкилбаёнии Зухурии Туршезӣ, нақши хоса доштани ғазалиёти ӯ дар адабиёти форсии тоҷикӣ ва дар сабки хиндӣ эҷод шудани ғазалиёти шоир дигар роҷеъ ба сохтор ва муҳтавои ғазалиёти Зухурӣ, ки мавзуи баҳсу баррасии мост, назари худро баён накардаанд. О.Ф. Акимушкин низ танҳо дар бораи мавҷудияти байтҳои алоҳидаи шоир дар баёзҳо ва дастхатҳои «Маҷмуаи ашъор»-и Зухурии Туршезӣ иттилоъ додааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки масъалаи ба риштаи пажӯҳиш кашидаи мо дар Федератсияи Россия низ мавриди таҳқиқи ҷудогона қарор нагирифтааст.

Дар адабиётшиносии Эрон Забехуллоҳи Сафо [1371, с.636-1420], Абдулҳусайни Зарринқуб [2004, с. 229], Шафеии Кадканӣ [1366, с.25], Асғари Бобосолор [1390, 1258 с.], Эҳтироми Ризоӣ [1388, с.218, 221-225.], Алинақии Мунзавӣ [1340, с.18-50], Аҳмади Мунзавӣ [1980, с.1180-1181], Тавфиқи Субҳонӣ [1391, с.119, 429-430, 443, 506], Ҷалили Таҷлил, Саида Парниёни Дарёборӣ [1391, с.29-44], Зайнаби Наврӯзалӣ, Аҳмад Хаёлии Хатибӣ, Алиасғари Ҳалабӣ [1399, с.229-254; 1399, с.492-512; 1401, с.110-132; 1401, с.104-122; 1402, с.281-305] ва дигарон дар бораи аҳволу осори Зухурии Туршезӣ мақолоти арзишманд навиштаанд ва ё зимни мавзуоти гуногун назари интиқодӣ доштаанд.

Алинақии Мунзавӣ дар асари «Соқиномаҳои хатгӣ» [Алинақии Мунзавӣ 1340, с. 18-50] дар бораи «Соқинома»-и Зухурӣ ва нусаҳои мавҷудаи он дар китобхонаҳои ҷаҳон ҳарф зада, асари мазкури шоирро аз ҷиҳати ҳаҷм калон ва аз ҳайси муҳтаво бисёр пурмазмун шуморидааст. Муаллифи «Соқиномаҳои хатгӣ» ба ҳулосае омадааст, ки соқиномаи шоир дар байни асарҳои ҳамҷиҳати худ аз назари устухонбандӣ ва шеваи нигориш дар радаи аввал меистад.

Эҳтироми Ризоӣ дар китоби «Соқинома дар шеъри форсӣ» дар баробари шуарои бузурги соқиномасаро хунари беназири шоирии Зухуриро зикр карда, қисми савганди «Соқинома»-и шоирро «аз баландтарин қасамияҳои

сокиномаҳо» донистааст [1388, с.218, 221-225]. Мақсад аз «баландтарин қасамия»-ро ба ду матлаб: дароз (128 байт) ва ҷаззобу пурмазмун фаҳмем, ғалат нест.

Аммо дар бораи ғазалиёти шоир, ки ҳадафи таҳқиқи мост, Алинақи Мунзавӣ ва Эҳтироми Ризоӣ дар асарҳои мазкури худ ибрази андеша накардаанд.

Забехуллоҳи Сафо дар асари «Таърихи адабиёт дар Эрон» [Забехуллоҳи Сафо 1373, с. 636-640] бо тақя ба маълумоти тазкираҳо дар бораи зиндагинома, қасоиду ғазалиёт ва вижагиҳои эҷодиёти шоир сухан гуфта, сабки ғазалиёти ӯро хиндӣ номидааст. Ин муҳаққиқи эронӣ дар китоби мазкур доир ба мазмун ва муҳтавои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, ки мавзуи таҳқиқи мост, назари иҷмолии худро дарҷ кардааст.

Абдулхусайни Зарринқӯб дар асари «Сайре дар шеъри форсӣ» [Абдулхусайни Зарринқӯб 1363, с.12] мегӯяд, ки дар ривочи фавқулодаи шеъри форсӣ дар Ҳинд, дар баробари дигарон, ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нақши хос дорад. Ин баҳои муҳаққиқи эронӣ дуруст буда, гувоҳи иддаост, ки шоир дар такомули ғазали форсии тоҷикӣ нақши намоён дорад.

Рубоиёти Зухурии Туршезӣ низ ба эҳтимоми Акбари Бехдорванд соли 1389 (192 саҳифа) дар нашриёти «Мавло»-и Техрон ба таъб расидааст. Пешгуфтори муҳаққиқи мазкур дар бораи рӯзгору осори шоир нисбат ба сарчашмаҳо, ки то замони наشري китоби дарҷшуда дар бораи Зухурӣ маълумот додаанд, иттилои тоза надорад. Дар ин пешгуфтор дар бораи ғазалиёти шоир ва ҳунари ғазалсароии ӯ, ки мавриди баҳсу баррасии рисолаи мост, назари иҷмолий ба чашм мерасад.

Дар муаррифии Зухурии Туршезӣ хидмати олими эронӣ - Асғари Бобосолор шоиста аст. Ӯ соли 1390 ҳ.қ.-1971 м. матни интиқодии «Девони ғазалиёт»-и шоирро бо таҳқиқ, тасҳеҳ ва муқаддимаи муфассал дар асоси муқобалаи нусхаҳои хаттӣ (китобхонаҳои «Сипаҳсолор», «Донишсароӣ олий», «Ганҷбахш», Малик (остони қудси разавӣ), «Салтанатӣ» (Кохи гулистон), миллӣ, Маҷлиси Шурои исломӣ - 3-то, Донишгоҳи Техрон, чопи

сангии Конпур) ба табъ расонид, ки фарогири 1302 ғазал (12233 байт) аст. Муқобалаи чопи техрони «Девони ғазалиёт»-и Зухурӣ бо нусахи махфуз дар китобхонаи Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон [Зухурии Туршезӣ, №446. - 535 с.] нишон дод, ки байни онҳо тафовути зиёд вучуд доранд ва бархе аз абёти ғазалҳои Зухурӣ аз назари муҳаққиқи эронӣ (бо дарназардошти он ки нусаҳои мазкур дастрас набудааст) дур мондаанд. Ба эътибор гирифтани матни нусаҳои «Девони ғазалиёт»-и Зухурӣ, ки дар Аврупо ва Тоҷикистон махфузанд, дар нашрҳои минбаъдаи девони ҷомеътари шоир ҳоизи манфиат аст.

Саидахмади Хусайнӣ дар «Феҳристи нусаҳои хаттии китобхонаи умумии ҳазрати оятуллоҳ Аъзам Начафии Маръашӣ» [Саидахмади Хусайнӣ, с.799] аз мавҷудияти девони шоир дар китобхонаи мазкур хабар додааст. Маълум мешавад, ки бо вучуди зиёд будани нусаи девони шоир дар кишварҳои олам, қисми бештари онҳо дар китобхонаҳои Эрон махфузанд.

Асғари Бобосолор дар муқаддимаи «Девони ғазалиёт»-и Зухурӣ маълумоти сарчашмаҳои гуногунро, ки ба рӯзгору осори шоир дахл доранд, бо риояи меъёрҳои равиши хронологӣ муқоиса карда, дар асоси онҳо нуқтаи назари худро иброз доштааст.

Ҳамчунин, «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ [www.AdineBook.com., <https://www.instagram.com>] (542 саҳифа) бо таҳқиқу тасхеҳи Асғари Бобосолор соли 1395 ҳ.к. /1976 м. дар нашриёти Донишгоҳи Техрон ба табъ расид.

Тавфиқи Субҳонӣ дар рисолаи «Нигоҳе ба таърихи адаби форсӣ дар Ҳинд» [Тавфиқ Субҳонӣ 1391, с.119, 429-430, 443, 506] дар бораи Зухурии Туршезӣ ва баъзе хусусияти ашъори ӯ дар фасли «Шоирони дарбори Хонихонон» бо таърихи адабиёт дар Эрон»-и Забехуллоҳи Сафо, «Базми Темурия» ва «Таърихи назму наср» маълумот додааст, ки суҳанҳои ӯ, асосан, такрори иттилои китобҳои мазкуранд. Дар асари мазкур ба сифати байти шоҳид истифода шудани ашъори Зухурии Туршезӣ дар луғатномаю фарҳангҳо таъкид гардидааст, ки ин нуқта барои амиқтар муайян кардани нақши шоир дар густири адаби форсии тоҷикӣ қобили тавҷуҳ аст.

Ҳамчуни, «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ [https://www.iranketab.ir] ба эҳтимоми Акбари Бехдорванд соли 1397 ҳ.қ./1979 м. (824 саҳифа) дар чопхонаи «Мавло»-и Техрон интишор ёфтааст, ки дар пешгуфтори он роҷеъ ба нақши шоир дар адабиёти форсии тоҷикӣ суҳан рафта, Акбари Бехдорванд бар он назар расидааст, ки Зухурии Туршезӣ аз шоирони муваффақи сабки ҳиндист.

Содиқ Ризозода Шафақ «асри Сафавиро асри инҳитоти адабии Эрон» номида, ашъори як зумра шоирони сабки ҳиндиरो сутуда, дар радифи шоироне, ки кӯшидаанд, «китобхонаеро дар як мисраи «баланд», «барҷаста», «олӣ», «рангин», «ҷаҳонгир», «машҳур», «хусн», «шукуфта» бирезанд» [Саидпури Азимӣ 1399, с. 258, 263], номи Зухурии Туршезиро дарҷ кардааст. Муҳаққиқи мазкур ҳунари шоирии Зухуриро ба Соиби Табрезӣ ва Ваҳшии Бофқӣ баробар намедонад, аммо ўро шоири сабки ҳиндӣ ва дар шеър ҳампоия Файзии Даканӣ, Толиби Омулӣ ва Аҳлии Шерозӣ шуморидааст.

Интишори тазкираҳои «Шамъи анҷуман»-и Наввоб Муҳаммадсиддиқи Ҳасанхон [1293, 486 с.], «Майхона»-и Абдуннабии Фаҳруззамонӣ [1340, 1000 с.], «Доиратулмаорифи форсӣ» [1356, 1890 с.], «Соқиномасароёни Озарбойҷон»-и Мирҳидояти Ҳисорӣ [1369, 285 с.], «Корвони Ҳинд»-и Аҳмад Гулчини Маонӣ [1369, 988 с.], «Забон ва адаби форсӣ дар Ҳинд» [1374, 282 с.], «Миръот-ул-хаёл»-и Шералихони Лудӣ [1377, 570 с.], «Оташкада»-и Лутфалибеки Озар [1378, 1150 с.], «Маосири Раҳимӣ»-и «Абдулбоқии Наҳовандӣ [1381, 1044 с.], «Доиратулмаорифи ташаййуъ»-и Заковат Қарогулзу [1383, 898 с.], «Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор»-и Тақиюддини Кошонӣ [1384, 450 с.], «Асарофаринон» [1384, 378 с.], «Соқиномаҳо (нигарише ба соқиномаҳо дар адаби форсӣ)»-и Аҳмади Козарунии Ҳусайнӣ [1385, 444 с.], «Натоиҷ-ул-афкор»-и Муҳаммад Қудратуллоҳи Гупомӯйӣ [1387, 839 с.], «Ҳафт иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ [577 с.], «Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин»-и Тақиюддини Авҳадӣ [1389, с. 1-4768], «Хизонаи омира»-и Мирғулумалии Озод [1390, 762 с.], «Сарви озод»-и Мирғулумалӣ Озоди Билгиромӣ [2008, 6556 с.], «Ҳамешабахор»-и Абулқосим ибни Ҳайдар [614 с.], «Махзан-ул-ғароиб»-и

Қозӣ Аҳмад Алихони Синделавӣ [514 с.], «Шеър-ул-ачам»-и Шиблии Нуъмонӣ [2015, 305 с.], «Порсигӯиёни Ҳинду Синд»-и Ҳарумал Садорангӣ [300 с.] ва дахҳои дигар дар Эрон барои шинохти Зухурии Туршезӣ ба сифати шоири муваффақи сабки ҳиндӣ хидмати шоиста намуданд.

Алиризои Заковатӣ дар баробари ба таъбъ расонидани китоби «Маҷмуаи хаёл дар сабки ҳиндӣ» (гузидаи ашъори сабки ҳиндӣ) [Саидпур Азимӣ 1399, с. 261] 133 байти Зухурии Туршезиро дар ин маҷмуа ҷой дода, дар як радиф, дар сабки ҳиндӣ эҷод шудани ғазалиёти шоирро эътироф намудааст.

Ҷаҳонбахши Савоқиб дар асари худ бо номи «Таърихнигории асри сафавӣ ва шинохти манобеу маохиз» [2001, с.476-487] ба хунари шоирии Зухурии Туршезӣ баҳои баланд дода, нақши шоирро дар рушди адабиёти ин давра бориз доништааст.

Мақолаҳои Манучехри Ҷавкор таҳти унвони «Мулоҳизоте дар сохтори соқинома», Ҳусайни Ҳасанпури Олоштӣ таҳти унвони «Се тан аз бузургтарин мураввичони шеъри форсии сабки ҳиндӣ дар Ҳиндустон» [1394, с.69-80], Нилуфари Муҳаммадӣ ва Абулқосими Сиррӣ дар мавзӯи «Малики Қумӣ ва воқеаи ғарибкушӣ дар Дакан» [с.271-285], Фарҳанг Иршод таҳти унвони «Муҳочирати таърихии эронӣ ба Ҳинд» [1378, с.181] роҷеъ ба вижагиҳои сабкию забонии шеъри Зухурии Туршезӣ, маликушшуарои дарбори Одилшоҳиён будани ӯ, нақши шоир дар ривочи шеъри форсии тоҷикии сабки ҳиндӣ, иртиботи надоштани Зухурӣ ба воқеаҳои ғарибкушӣ (зеро ақидаи кушта шудани Зухурӣ дар воқеаҳои ғарибкушӣ дар Дакан низ вучуд дорад [Абдулқодири Бадоунӣ, 1379, с.92] маълумот додаанд. Ҳусайни Ҳасанпури Олоштӣ нақши ғазалиёти Зухурии Туршезиро дар рушди шеъри форсии сабки ҳиндӣ бо Урфии Шерозӣ ва Толиби Омулӣ дар як поя меҳисобад. Нилуфари Муҳаммадӣ ва Абулқосими Сиррӣ маъруфияти шеъри Зухуриро дар давраи Одилшоҳиён ба қалам дода, ба таъсири ғазалиёти ӯ дар такомули адабиёти форсии тоҷикӣ ишора намудаанд.

Шукуфа Доробӣ таҳти унвони «Таҳлили вижагиҳои сабки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ» [Доробӣ Шукуфа 1399, с.131] мақолае ба таъбъ расонида, ба хулосае омадааст, ки «Зухурии Туршезӣ дар ғазалиёти худ қадам ба водии

навҷӯӣ ва тозагӯӣ ниҳодааст ва бисёре аз вижагиҳои сабки ҳиндӣ назари хаёлотӣ латифу бадеъ, илтизом ба тасвирсозии ғарибу душвор дар ниҳояти дараҷа дар ашъораш тачаллӣ намудааст ва гоҳ ифроти шоир дар ҳалқи мазомини дуру дароз сабаби эҷоди таъкид (печидагӯӣи шеър ё наср ба сабаби калимот ва киноёти дур аз зеҳн – Ш.Ш.) дар каломи вай гаштааст» [Доробӣ Шукуфа 1399, с. 152]. Аз баррасии ғазалиёти шоир бармеояд, ки ӯ на «қадам ба водии навҷӯӣ ниҳода», балки дар навҷӯӣ ва тозагӯӣ ба ниҳояти камол расидааст.

Саидпури Азимӣ дар мақолаи «Фармонравоёни мисраи барҷаста» [Саидпур Азимӣ 1399, с. 258-278] ҳунари шоирии Зухурии Туршезиро дар иншои «мисраи барҷаста» тавсиф намудааст. Муҳаққиқи мазкур гуфтааст, ки Зухурӣ дар эҷоди «мисраи барҷаста» сабки хосаи худро дорад.

Арзия Бехободӣ ва Иброҳими Источияи Алӣ бо номи «Муқаддима, тасхеҳ ва таълиқоти қасоид ва тарҷеоти девони Зухурии Туршезӣ» [<https://www.virascience.com/thesis/671917/>], Маҳмудулҳаққи Ансорӣ, Муҳаммади Минучеҳри Ҳасан таҳти унвони «Аҳвол, осор ва сабки шеърӯ насри Зухурии Туршезӣ» [<https://www.virascience.com/thesis/671917/>], Зориҷи Сиддиқия Вакилӣ, Маҳмуди Содикзода дар мавзӯи «Шарҳу тақмили никоти балоғӣ дар девони Зухурии Туршезӣ» (баррасии муҳимтарин муҳтасоти сабки ҳиндӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ) [<https://www.virascience.com/thesis/671917/>] ва Маҳсо Фараҳманднаҷод дар мавзӯи «Баррасии мусиқии берунӣ ва канорӣ дар девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ» [<https://www.virascience.com/thesis/671917/>] поённома навиштаанд. Арзия Бехободӣ ва Иброҳими Источияи Алӣ гуфтаанд, ки қасоиди шоир бештар ба мавзӯи мадҳия бахшида шуда, устухонбандии қавии жанрӣ доранд. Муаллифони мақолаи «Аҳвол, осор ва сабки шеърӯ насри Зухурии Туршезӣ» фикри муҳаққиқону олимонро роҷеъ ба эҷод шудани ғазалиёти шоир дар сабки ҳиндӣ таъйид карда, маҳорати баланди ӯро дар иншои назму наср зикр намудаанд. Зориҷи Сиддиқия Вакилӣ ва Маҳмуди Содикзода ғазалиёти Зухурии Туршезиро дар таърихи адабиёти форсӣ беназир гуфтаанд.

Зайнаби Боғбонӣ ва Муҳаммадамири Машҳадӣ – муҳаққиқони эронӣ, дар мавзуи «Симои паёмбарон дар девони Зухурии Туршезӣ» [<https://www.virascience.com/thesis/671917/>] поённома навиштаанд, ки дар он масъалаи нақши талмеҳи пағомбарон дар ғазалиёти шоир мавриди баррасӣ қарор дода шуда, муаллифони мақола ба хулосае омадаанд, ки пуркорбурдатарин симои паёмбарон дар девони шоир Хизр ва Юсуф (а) мебошанд.

Чалили Таҷлил ва Саида Парниёни Дарёборӣ дар мавзуи «Нақши Низомшоҳиён ва Одилшоҳиён дар халқи осори таълимии Зухурии Туршезӣ» [1391, с.29-44] мақолае навишта, аз шухрат, басту банди ашъор, аҳволу осор ва нақши Низомшоҳиён ва Одилшоҳиён дар ташаккулу тақомули мероси адабии Зухурии Туршезӣ андешаҳои ҷолиб иброз доштаанд. Аз ҷумла гуфтаанд, ки бидуни дастгирии хонадони мазкур шоир наметавонист, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба ин мақом расад. Аммо мақолаи мазкур роҷеъ ба сохтор ва муҳтавои ғазалиёти шоир, ки мавриди назари мост, андешае иброз нашудааст.

Ҳусайни Муҳаммадӣ дар мақолаи «Баррасии нақши Зухурии Туршезӣ дар густариши фарҳангу забони форсӣ дар Дакан» [1400, с.261-283] гуфтааст, ки шоир «бо халқи осори адабии арзанда» тавонистааст, ки ба фарҳангу забони форсӣ дар ин мавзӯе тақомул бахшад. Воқеан, Зухурии Туршезӣ на танҳо дар рушди забони форсӣ дар Дакан, балки тавассути эҷоди осори гаронмоя, умуман, дар тақомули забон ва адабиёти форсии тоҷикӣ хидмати шоиста кардааст. Ҳусайни Муҳаммадӣ дар ин мақола аз нақши ашъори шоир дар густариши фарҳангу забони форсӣ дар ин шаҳр сухан гуфта, дар бораи ғазалиёти шоир назари иҷмолӣ баён кардааст.

Дар китоби «Донишномаи адаби форсӣ дар шибҳи қора» асарҳои «Шахрошӯб», «Минобозор», «Панҷ руқъа», «Ташҷир», «Воқеоти Карбало» ва «Шарҳи Зухурӣ» ба Зухурии Туршезӣ мансуб доништа шудаанд [Зухурии Туршезӣ, 1380, с.1659-1660], ки, албатта, саҳеҳии ин иттилоъ зери шубҳа қарор дошта, дар нусаҳи мавҷудаи девонҳои шоир маълумоти мазкур дарҷ

наёфтааст. Дар асари мазкур низ дар мавриди чанбаҳои поэтикии ғазалиёти Зухурӣ, ки мавзуи бахсу баррасии мост, андешае баён нагардидааст.

Дар адабиётшиносии Ҳинду Покистон. Шерхони Лудӣ дар «Миръот-ул-хаёл» [1377, с.78], Ибратии Азимободӣ дар «Риёз-ул-афкор» [1262, с.85], Ройи Лакхнавӣ дар «Риёз-ул-орифин» [1976, с. 422] Зухурии Туршезӣ [2021, с.6.], Муҳаммадафзали Сархуш дар «Каламот-уш-шуаро» [1942, с.72], Мақбулбеки Бадахшонӣ дар «Таърихи адабиёти мусалмонони Покистону Ҳинд» [1524, с.312], Сеҳрии Кокуравӣ ва Муншӣ Аҳмад Ҳусайн дар «Тури маънӣ» [2007, 493 с.], Муҳаммадхусайни Тасбеҳӣ дар «Феҳристи алифбоии нусхаҳои хаттии китобхонаи Ганҷбахш» [2005, с.207-208], Кирмонӣ Ворис дар «Dreams forgotten» (Рӯёҳои фаромӯшшуда) [1986, с.231] ва Sprenger A. дар «A catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany manuscripts, of the libraries of the kings of Oudh» [1854, с.44] дар бораи Зухурии Туршезӣ иттилои иҷмоли дода, дар бораи ғазалиёти шоир назари хося нагуфтаанд. Ройи Лахнавӣ номи шоирро дар ду шакл: Зухурии Туршезӣ ва Зухурии Хуросонӣ ба қалам додааст.

Назир Аҳмад китоберо таҳти унвони «Zuhuri – life and works» (Зухурӣ - ҳаёт ва фаъолият) ба таъб расонид, ки дар он роҷеъ ба ҳаёт ва мероси адабии шоир, нусахи «Девон»-и ашъор, вижагиҳои шеър ва робитаи эҷодии Зухурӣ бо аҳли адаби ҳамзамонаш суҳан рафта, то андозае нақши шоирро дар тақомули сабки ҳиндӣ муқаррар намудааст [<http://www.lib.ir/book. Ahmad Nazir. Zuhuri-life-and-works 1953. – 47-69, 210, 283, 310-353p.>]. Муҳаққиқи мазкур ҳам дар бораи ғазалиёти шоир дар асари худ пажуҳиши ҷудоғонаеро ба сомон нарасонидааст. Танҳо роҷеъ ба ғазалсароии шоир, шеваи баёни мураккаб ва шуҳрати ғазали шоир дар рӯзгори Зухурӣ суҳан гуфтааст.

Дар китоби «Адабиёти форсӣ дар Ҳинд» низ дар бораи Зухурии Туршезӣ иттилои кӯтоҳ ба чашм расида [с.67], Раис Аҳмад Нуъмонӣ дар асари «Таълиқоти «Тури маънӣ»-и Сеҳрии Кокуравӣ ва Муншӣ Аҳмад Ҳусайн» [2007, с.392] роҷеъ ба рӯзгори шоир мурур кардааст.

Дар соли 1926 дар Лоҳур тазкираи «Майхона»-и Абдунабии Фахруззамонии Қазвинӣ чопи сангӣ шуд, ки дар он «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ мавҷуд аст [1926, 578 с.].

Шайх Муҳаммад Икром дар Лоҳур соли 1329 ҳ.ш. - 1950 м. «Армуғони пок»-ро [1329, 668 с.] ба табъ расонид, ки он «баргузидае аз ашъори порсигӯиёни шибҳи қораи Ҳинд ва Покистон аз қарни панҷуми ҳичрӣ то Иқболи Лоҳурӣ» буд. Ин китоб соли 1333 ш.қ. - 1954 м. бо муқаддимаи Саид Нафисӣ дар Техрон бознашр шуд, ки дар он гузидаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ ҷой дода шудаанд.

Дар асарҳои «Мактаби вуқӯъ дар шеъри форсӣ» [1348, 712 с.], «Корвони Ҳинд» [1369, с.1675], «Забон ва адаби форсӣ дар Ҳинд» [1374, с.38], «Адабиёти форсӣ дар Ҳинд» [127 с.], «Доират-ул-маорифи ташайуъ» [1383, с.550], «Асарофаринон (чилди аввал)» [1384, 124 с.], «Dreams forgotten» (Рӯёҳои фаромӯшшуда) [1986, с.231] ва «Осор-уш-шуаро»-и Муҳаммад Акрами Икром [2008, с. 450] дар бораи рӯзгору осори Зухурии Туршезӣ ба таври иҷмоли маълумот дода шудааст, ки иттилои онҳо такрори сарчашмаҳои қаблан баёншуда аст.

Дар китобхонаи Ҳайдаробод «Куллиёт»-и Зухурии Туршезӣ (таҳти №1165) [Hyderabad catalogue, Persian, Urdu, Arabic books, Vol. I. – 239 p.], «Девон»-и Зухурии Туршезӣ (таҳти №1246) [Hyderabad catalogue, Persian, Urdu, Arabic books, Vol. I. – 239 p.], «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ (таҳти №16154) [Hyderabad catalogue, Persian, Urdu, Arabic books, Vol. III. – 239 p.] ва дар қисми Мунир Олами баҳши форсии китобхонаи Абдулкаломи Озоди Олигарҳ дар тазкираи «Майхона»-и Абдуннабии Фахруззамонии Қазвинӣ «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ [Абдуннабии Фахруззамонии Қазвинӣ. «Майхона». Нусхаи қаламӣ. №318 ҷ 12 ғ . - С.264] маҳфузанд.

Ҳамчунин, дар китобхонаи «Бухар»-и Калкутта «Дебочаи «Наврас», «Дебочаи «Гулзори Иброҳим», «Дебочаи «Хони Халил»-и Зухурии Туршезӣ ва «Минобозор» [Maulavi Qasim 1921, с.340-341], ки ба номи ӯ интисобдоранд, маҳфуз буда, нусахи дигари осори Зухурии Туршезӣ дар

китобхонаҳои «Ганҷбахш» [Аҳмад Мунзавӣ 1980, с.1180-1181], «Ҷамидияи Баҳупҳол» [Паранат Сит 1986, с.135], «Роча»-и Маҳмудобод [Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ. №4. Китобхонаи Рочаи Маҳмудобод. – Деҳлӣ: Маркази таҳқиқоти форсии Ройзани фарҳангии сафорати Ҷумҳурии исломии Эрон. – С.277], «Ҷамдард»-и Туғлуқобод [Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ 1999, с. 348], Патёлаи Панҷоб [Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ 1999, с. 267], Ҷардёл [Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ 1999, с. 130] ва Донишгоҳи ҷомеаи миллии исломияи Деҳлӣ [Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ 1999, с. 500] гувоҳи онанд, ки осори Зухурӣ дар Ҷинду Покистон иштихор дорад.

Дар адабиётшиносии тоҷик. Х.С. Айнӣ соли 1956 дар асари таҳқиқии худ «Бедиль и его поэма «Ирфон» [1956, с. 37; 1390, с.111.] аз доираи адабии дарбори Акбар суҳан гуфта, дар қатори шоирони маъруфи ин давра, ки дар рушди сабки ҳиндӣ нақши шоиста доранд, номи Зухурии Туршезиро низ зикр кардааст. Х.С. Айнӣ саҳми Зухурии Туршезиро дар рушди сабки ҳиндӣ на камтар аз Урфии Шерозӣ, Калими Кошонӣ, Толиби Омӯлӣ, Носиралии Сирҳиндӣ, Малики Қумӣ, Боқирӣ Хӯрда, Зеҳнии Кашмирӣ, Назирии Нишопурӣ ва Файзии Даканӣ медонад.

А.М. Мирзоев ва М.И. Занд дар «Феҳристи дастхатҳои шарқии Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон» [1968, с.113-114] дар бораи Зухурии Туршезӣ бо забони русӣ суҳан гуфтаанд, ки иттилои мазкур номи шоир, соли вафот, таърихи ба Ҷинд рафтани ӯро фаро гирифтааст. Адабиётшиносони мазкур дар бораи «Девон» ва «Ҷазалиёт» ва «Соқинома»-и шоир, ки таҳти рақамҳои 342, 446, 609, 911 дар китобхонаи Маркази мероси хаттии АМИТ маҳфузанд [Зухурии Туршезӣ, нусхаи қаламӣ, №446 – 535 с.; Зухурии Туршезӣ, нусхаи қаламӣ, №342 – 158 с.], маълумоти иҷмолӣ додаанд.

«Девон»-и Зухурии Туршезӣ, ки таҳти рақами 342 дар китобхонаи Маркази мероси хаттии АМИТ маҳфуз аст, фарогири 158 саҳифа буда, «Девон»-и дигари шоир, ки дар ҳамин Марказ таҳти рақами 446 ниҷадорӣ мешавад, 535 саҳифаро дорост [Туршезӣ, Зухурӣ, нусхаи қаламӣ, №446 – 535 с., Туршезӣ, Зухурӣ, нусхаи қаламӣ, №342 – 158 с.].

Дар Маркази мазкур дастхатте тахти рақами 911 мавҷуд аст, ки аз 291 саҳифа иборат буда, дар саҳифаи аввали он аз ҷониби кормандони баҳши дастхатҳо «Куллиёт»-и Зухурии Тусӣ навишта шуда, дар қисми аввали ин «Куллиёт» ғазалиёте дарҷ шудааст, ки ба қалами Зухурии Туршезӣ тааллуқ надоранд. Аммо дар ин дастхат «Соқинома», «Гулзори Ирам», «Хони Халил» ва «Рисолаи «Наврас»-и Зухурии Туршезӣ мавҷуд аст.

У.Каримов дар китоби «Адабиёти тоҷик дар асри XVI» [Каримов У. 1985, с.121-122] дар бораи тазкираи «Майхона»-и Абдуннабии Фахруззамонии Қазвинӣ маълумоти мухтасар дода, дар қатори соқиномаҳои дигар «Соқинома»-и Зухурии Туршезиро мустақил ва ҳаҷман калон гуфта, афзудааст, ки «дар соқиномаҳои Навъии Хабушонӣ ва Зухурӣ таърифи маю соқӣ, баҳор, муғанӣ баён шудаанд» [Каримов У. 1985, с.122]. Аммо баррасии «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ, агарчи масъалаи мазкур аз ҳавсалаи гуфтори мо дур аст, нишон дод, ки ин асари шоир мавзуоти дигар: зоҳиситезӣ, сифати хубон ва субҳ, васфи дил ва ишқ, хитоб ба носеҳ, таърифи шаб, сухан, қалам, подшоҳи одил, шиква аз бахт, тариқи сулук, танбеҳи нафс, муноҷот, наъти Расули акрам (с) ва шарҳи рӯзгори худро ҳам фарогир аст.

Соли 1982 тазкираи «Ништари ишқ»-и Ҳусайнкулихони Азимободӣ дар Душанбе бо хатти форсӣ ба чоп расид, ки дар он нозукхаёли ва маънитирозии Зухурии Туршезӣ дар ғазал ва яке аз муқаддамони замон будани шоир дар ҳунари шоирӣ дарҷ ёфтааст [1983, с.955-967]. Нуқтаи қобили зикр дар тазкираи мазкур аз он иборат аст, ки муаллифи тазкира дар баробари Урфии Шерозӣ ва Файзии Файёзӣ ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ баҳои баланд додааст.

Фирӯза Зеҳнӣ дар асари «Жанри соқинома дар адабиёти форсу тоҷики асрҳои XIII-XV» [1991, 110 с.] «Соқинома»-и Зухурии Туршезиро аз ҷумлаи асарҳои мешуморад, ки дар рушди адабиёти форсии тоҷикӣ нақши намоён доранд.

Ш.З. Суфиев дар китоби «Саки-наме в системе персидско-таджикской литературы XVI-XVII веков» («Соқинома ва таҳаввули он дар адабиёти форсизабони Ҳинд дар асрҳои XVI-XVIII») [Суфиев Ш.З. 2011, 224 с.]

«Соқинома»-и Зухурии Туршезиро мавриди баррасии амиқи илмӣ қарор дода, ба хулосае омадааст, ки маҳз сохтори асари мазкури Зухурӣ (ба бахшҳо тақсим шудани он, мавҷудияти қисса ва ҳикоя дар соқинома) дар бандубасти соқиномаҳои мустақил ва калонҳаҷми баъдан эҷодгашта таъсир гузоштааст. Дуруст аст, агар асари мазкури Ш.З.Суфиевро аввалин муаррифиномаи «Соқинома»-и Зухурӣ дар адабиётшиносии тоҷик донем.

Мақолаи дигари Ш.З. Суфиев дар мавзӯи «Махсусиятҳои жанрии «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ» (Жанровые особенности «Саки-наме» Зухури Туршези) [Суфиев Ш.З. 2011, 312 с.] ба баҳсу баррасии иҷмолии таърихи соқиномасароӣ дар адабиёти форсии тоҷик бахшида шуда, муаллиф «Соқинома»-и Зухурии Туршезиро «яке аз саҳифаҳои дурахшони адабиёти форсу тоҷик» донистааст. Ба андешаи Ш.З.Суфиев, агарчи унвонҳои бахшҳои ҷудогонаи «Соқинома»-и Зухурӣ ба зоҳир алоқаманд нестанд, аммо иртиботи маънавии комил доранд. Ҳамчунин, дар мақола омадааст, ки шоир тавассути гурезҳои мантиқӣ ақидаҳои фалсафии худро иброз дошта, мавзӯоти мухталифи асарро ба воситаи «ман»-и қаҳрамони ғиноӣ (лирикӣ) ба ҳам пайванд додааст.

Нуктаи дигари қобили тавачҷуҳ он аст, ки дар мақолаи мазкур Ш.З. Суфиев таъсирпазирии адабии Зухуриро (аз ҷумла дар эҷоди ғазал) аз Абулқосим Фирдавсӣ, Саноиӣ Ғазнавӣ, Аттори Нишопурӣ, Низомии Ганҷавӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Хоқониӣ Шарвонӣ, Заҳири Форёбӣ, Камолуддини Исфохонӣ ва Абдурраҳмони Ҷомӣ таъкид намудааст. Дар ин қатор метавон номи шоирони дигар, ба монанди Асируддини Аҳсикатӣ, Бобо Фигонӣ, Имодии Шаҳриёрӣ, Салмони Совачиро низ афзуд, ки ашъори онҳо дар эҷоди ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бетаъсир набудааст.

3. Ғаффорова дар китоби «Ташаккул ва инкишофи адабиёти форсизабони Кашмир дар асрҳои XVI-XVII» [Ғаффорова З., с.255-257] зимни таваққуф ба соқиномасароёни маъруф Зухурии Туршезиро муаллифи соқиномаи калонҳаҷм ва мустақил гуфта, ба хулосае омадааст, ки танҳо як

«Соқинома»-и шоир метавонад, ки нақши хосаи ӯро дар рушди адабиёти форсии тоҷикӣ муайян намояд.

Т.Атахонов дар «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» [Атахонов Т. 2002, с.328-330] зимни истилоҳи «соқинома» ҳаҷми «Соқинома»-и Зухурии Туршезиро ба иштибоҳ 2 ҳазор байт гуфта, шоирро дар соқиномасароӣ пайрави Салмони Совачӣ, Хочӯи Кирмонӣ ва Ҳофизи Шерозӣ номидааст, ки ин нукта, ба назари ин ҷониб, саҳеҳ нест. Зеро соқиномаҳои шоирони мазкури асри XIV ҳаҷман хурд буда, мазмунан як қисми маснавиро мемонанд. Аммо «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ як асари томи калонҳаҷму комилсохтор аст. Донишмандони тоҷик Ф. Зеҳнӣ, З. Ғаффорова Ш.З.Суфиев ва Т.Атахонов дар асарҳо ва мақолаи дар боло зикршуда роҷеъ ба поэтикаи ғазалиёти шоир, ки масъалаи мавриди пажӯҳиш ва баррасии мост, тааммуле накардаанд.

У.Тоиров, А.Афғонов ва З.Бобоалиева бори нахуст матни мукаммали тазкираи «Майхона»-и Абдуннабии Фаҳруззамониро ба ҳатти кириллӣ баргардониданд [Абдунабии Қазвинӣ Фаҳруззамонӣ 2019, 768 с.], ки барои шиносӣ бо рӯзгору осори Зухурии Туршезӣ ба алоқамандони адабиёт, ки аз ҳатти форсӣ кам бархӯрдоранд, хидмати шоиста аст.

Нигорандаи ин сатрҳо дар китоби «Абдуннабии Фаҳруззамонии Қазвинӣ ва аҳаммияти адабии тазкираи «Майхона»-и ӯ» [Шарипов Ш. 2019, 138 с.] ва асари "Навпардозҳои Зухурии Туршезӣ дар жанри ғазал» [Шарипов Ш. 2020, 98 с.] ба хулосае омадааст, ки ҳунари шоирии Зухурӣ нисбат ба дигар анвои адабӣ дар ғазалиёти ӯ равшантар инъикос ёфтааст.

Б.А Раҳматов дар китоби «Зухурии Туршезӣ ва анъанаҳои соқиномасароӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (асрҳои XVII-XVIII)» [Раҳматов Б. 2021, 182 с.] як боби алоҳидаеро ба зиндагинома ва осори Зухурии Туршезӣ бахшидааст. Муаллиф соҳт, мундариҷа ва вижагиҳои «Соқинома»-и Зухурии Туршезиро мавриди пажӯҳиш қарор дода, ба хулосае омадааст, ки асари мазкури шоир дар таърихи соқиномасароии шеъри форсӣ аз бехтарин соқинома аст, ки бо се лаҳн: ошиқона, орифона ва ҳамосӣ суруда шудааст. Ҳамчунин, Б.А. Раҳматов «Соқинома»-и Зухуриро заминаи ба вучуд омадани

соқиномаҳои калонҳаҷм дар адабиёти форсии тоҷикӣ шуморидааст, ки қаблан (соли 2011) ин андешаро Ш.З. Суфиев ибраз доштааст. Бар замми ҳамаи гуфтаҳои боло дар бораи «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ метавон афзуд, ки барои муаррифии соқинома ҳамчун жанри мустақили адабӣ, ки дорои вижагиҳои сохторист, «Соқинома»-и шоир нақши бориз дорад. Б.А. Раҳматов дар китоби зикршуда дар бораи ғазалиёти шоир иҷмолан назар намуда, дар заминаи андешаҳои муҳаққиқони тоҷик ва эронӣ сабки ғазалиёти шоирро ҳиндӣ гуфтааст.

Бо вучуди таълифи мақолоти мухталиф роҷеъ ба осору аҳволи Зухурии Туршезӣ то ба имрӯз пажӯҳиши алоҳидае дар масъалаи омӯзиши ҷанбаҳои поэтикии ғазалиёти шоир рӯйи қор наомадааст.

Фарқи таҳқиқоти ҳозир, пеш аз ҳама, дар он аст, ки нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии садаҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд бори нахуст мавриди баррасии илмӣ қарор дода шудааст.

Робитаҳои таҳқиқ бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои таҳқиқи илмӣ робитаи зич дошта, натиҷа ва хулосаҳои таҳқиқи илмӣ метавонад дар таҳия ва тақмили дастурҳо, воситаҳо ва барномаҳои таълимӣ истифода шавад. Баррасӣ ва таҳлили мавзӯи диссертатсияи мазкур дар доираи яке аз самтҳои қорҳои илмӣ-таҳқиқотии шуъбаи Шарқи Миёна ва наздики Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо ва шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ба анҷом расидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади таҳқиқ муайян намудани масоили назариву адабии поэтикаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, таъсирпазирии ӯ аз ашъори шуарои пешин ва пайравии шоирони баъдӣ ба ғазалиёти шоир, нақши шоир дар таҳаввул ва тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд, сохтори ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ва вижагиҳои он,

мазмунсозиву таркибофаринӣ ва корбурди шигардҳои адабӣ дар ғазалиёти ӯ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Барои расидан ба мақсадҳои гузашташудаи пажӯҳиш ҳалли вазифаҳои зер заруранд:

- пажӯҳиши мавзӯи ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ;
- баррасии масъалаи тасвири май дар ғазалиёти шоир;
- таҳқиқи андешаҳои ахлоқии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ;
- муайян кардани нақши мавзӯоти иҷтимоӣ дар ғазалиёти шоир;
- омӯзиши масъалаи тасвири шоиронаи табиат дар ғазалиёти шоир;
- муқаррар кардани назари шоир дар бораи инсон;
- муайян намудани сохтори ғазалиёти шоир;
- баррасии масъалаи қофияву радиф, матлаъ ва мактаъ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ;
- пажӯҳиши корбурди вожагон ва таркиботи ҳоси ғазалиёти Зухурии Туршезӣ;
- нишон додани нақши ҳунарсозаҳо: ҳисомезӣ, ҳанҷоршиканӣ ва тасвирҳои парадоксӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ;
- таҳқиқи масъалаи корбурди румузи ранг ва вобастаҳои адабӣ дар ғазалиёти шоир;
- баррасии масъалаи корбурди воситаҳои маъмули тасвири бадеӣ ва «тасвири иттифоқии бадеӣ» дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ;
- муайян кардани таъсири ашъори шуарои пешин ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ва корбурди суннатҳои адабӣ дар ғазалиёти ӯ;
- пажӯҳиши мавзӯи мактаби пайравони Зухурии Туршезӣ дар масоили маънисозӣ ва тасвирофаринӣ;
- муайян кардани нақши Зухурии Туршезӣ дар таҳаввул ва тақомули мавзӯю маъноии ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд.

Объекти таҳқиқи ин диссертатсияро адабиётшиносии тоҷик ва ташаккулу таҳаввули навъҳои шеърӣ он ташкил медиҳад.

Предмети таҳқиқи диссертатсионӣ поэтикаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ва нақши шоир дар таҳаввул ва тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд аст.

Асосҳои назариявии таҳқиқ. Дар навиштани рисола аз равишҳои назариявии муқоисавӣ-таҳлилӣ, муқоисавӣ-оморӣ, суратгарой (Б. Шкловский, Б. Эйхенбаум), таърихӣ-муқоисавӣ, поэтикаи таърихӣ (Н.А. Веселовский), сохториву бадеӣ истифода гардида, аз усулҳои таҳқиқоти олимони ватаниву хориҷӣ, ба мисли Эдвард Браун, Ян Рипка, Ғ.Ю.Алиев, Н.И. Пригарина, М.Л. Рейснер, А.Н. Ардашникова, Забехуллоҳи Сафо, Абдулҳусайни Зарринқӯб, Шафеии Кадканӣ, Асғари Бобосолор, Алинакии Мунзавӣ, Тавфиқи Субҳонӣ, Ҷалили Таҷлил, Саидаи Парниён Дарёборӣ, Назир Аҳмад, А.Сатторзода, Ш.З.Суфизода, А.Насриддинов, Б.Мақсудов, Н.Салимӣ, З.А.Ғаффорова, У.Юсуфӣ, Н.Нуров ва дигарон истифода шудааст.

Сарчашмаҳои асосии таълифи рисола нусхаҳои хаттӣ (маҳфуз дар китобхонаи Маркази мероси хаттии АМИТ) [Зухурии Туршезӣ, нусхаи қаламӣ, №446 – 535 с.; Зухурии Туршезӣ, нусхаи қаламӣ, №342 – 158 с.] ва ҷопии техронии «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ [1390, 1258 с.], девону куллиётҳои Ҷалолуддини Балхӣ [2007, 687 с.; 2007, 710 с.] , Ҳофизи Шерозӣ [1983, 672 с.; 2015, 480 с.], Саъдии Шерозӣ [2014, 480 с.], Абдурахмони Ҷомӣ [1378, 932; 2016, 480 с.], Абдулқодири Бедил [1993, 351 с.; 2018, 480 с.], Соибӣ Табрзӣ [1980, 704 с.], Калими Кошонӣ, Ваҳшии Бофқӣ [1374, 522 с.], «Мунтахаб-ут-тавориҳ»-и Абдулқодири Бадоунӣ [1379, 304 с.], Ғании Кашмирӣ [1978, 216 с.], Ғолиби Дехлавӣ [1967, 394 с.], маснавии «Мухити аъзам»-и Абдулқодири Бедил [1992, 672 с.], тазкираҳои «Майхона»-и Абдуннабии Фахруззамонӣ [1340, 1000 с.; 1926, 578 с.; 2019, 768 с.], «Маосири Раҳимӣ»-и Абдулбоқии Наховандӣ [1381, 1044 с.], "Наштари ишқ»-и Ҳусайнкулиҳон Азимободӣ [1983, с. 783-1179], «Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор»-и Тақиюддини Кошонӣ [1384, 450 с.], «Оташкада»-и Лутфалибеки

Озар [1378, 1150 с.], «Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ»-и Маликушшуаро Баҳор [2012, 570 с.] мебошанд.

Навоварии илмии таҳқиқ. Бори аввал дар адабиётшиносии тоҷик масъалаи ҷанбаҳои поэтикӣ ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар заминаи меъёрҳои нақди адабӣ, асосҳои назарии илми бадеи форсии тоҷикӣ ва арабӣ, равишҳои нави таҳқиқи адабиётшиносӣ, шеършиносӣ дар шакли асари ҷомеъ ва ҷудоғонаи таҳқиқотӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар диссертатсия исбот карда шудааст, ки Зухурии Туршезӣ дар ғазалсароӣ яке аз шоирони муваффақи адабиёти форсии тоҷикӣ буда, соҳиби сабки хос аст ва дар таҳаввулу такомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX, бавижа, рушди ин жанри ғиноӣ дар шибҳи қораи Ҳинд нақши шоиста дорад. Бидуни омӯхтани ҷанбаҳои поэтикӣ ғазалиёти шоир наметавон омилҳои такомули ғазали сабки ҳиндиро дар густараи адаби форсии тоҷикӣ, минҷумла, дар шибҳи қораи Ҳинд дар садаҳои XVII-XIX пурра инъикос кард.

Муаллиф кӯшидааст, ки вижагиҳои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, нақши шоир дар таҳаввули суннатҳои адабӣ: навҷӯйӣ, маъниофаринӣ, тасвирсозӣ, омилҳои меҳварии поэтикӣ шоир ва нуфузи ӯро дар эҷодиёти шуарои баъдӣ муайян кунад.

Дар ин замина, ҷанбаҳои сохтории ғазалиёти шоир, тасвири май, воситаҳои баён ва тасвири бадеӣ, мусиқии ғазал, барҷастасозӣ, ҳанҷоршиканӣ ва ҳисомезӣ, шеваи маконсозӣ ва фазоофаринӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, ҳамчунин, масъалаҳои таркибофаринию тасвирсозӣ, тасвири шоиронаи табиат, инсон, афкори ахлоқию фалсафӣ ва иҷтимоӣ дар ғазалиёти шоир ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд.

Дар диссертатсия тасвирҳои тоза (дар бештари ҳолат тасвирҳои ғайривоқеӣ (фаровоқеӣ)), таъсири ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба эҷодиёти шоирони дигар ва вижагиҳои сохтории ғазалиёти шоир мавриди пажӯҳиши амиқи илмӣ қарор гирифтаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Мавзуи асосии ғазалиёти Зухурии Туршезиро ишқ ташкил карда, дар ғазалиёти ӯ мафҳуми «ишқ» чанд чанба дошта, истиораи ишқ корбурди тозаи бадеӣ гирифтааст;
2. Дар ғазалиёти шоир ҳамаи истиораҳои тавассути вожаи «ишқ» сохташударо метавон ба манфӣ, мусбӣ ва дувачҳа тақсим кард;
3. Дар меҳвари ишқи илоҳии Зухурии Туршезӣ «аҳди аласт» - назарияи азалияти ишқ, қарор дорад;
4. Дар ашъори шоир вожаҳои хамрия, аз ҷумла «май» ба маънии аслӣ ва маҷозӣ ба кор рафтаанд;
5. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нисбат ба дигар афкори ахлоқӣ тараннуми инсонсолорӣ, сулҳ ва дӯстӣ бештар аст;
6. Мавзӯҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти шоир аз риндӣ, восӯхт, омӯзиши ҳунар, зоҳидсitezӣ, дурӣ аз ватан, эътироз аз олам, оппозицияи ақлу ишқ иборатанд;
7. Мактаби риндии Зухурии Туршезӣ ба мактаби риндии Ҳофизи Шерозӣ дар масъалаҳои порсоии ринд, дурдошом ва шодиталаб, сарфарози олам, покниҳоду ростқавл, дур аз тазвир ва донандаи асрор будани ӯ монандӣ дорад;
8. Тасвири табиат дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба се навъ: шоирона, иҷтимоӣ-ғароёна ва зируҳанғарона тақсим мешавад;
9. Андешаҳои шоир роҷеъ ба маншаи офариниши инсон ва нақши ӯ дар олам дар асоси фалсафаи исломӣ сурат гирифтааст;
10. Вижагиҳои сохтории ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нақши намоёни шоирро дар таҳаввул ва тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд инъикос мекунанд;
11. Ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз ҷиҳати композитсионӣ ба навъи пароканда марбутанд, ки дар онҳо воқеа тақомул намеёбад ва ба таври статикӣ изҳор мешавад;

12. Шоир дар матлаъсароӣ ба мухтаво ва форм, мустақилӣ, қофия, санъатҳои бадеӣ ва ҳунарсозаҳо, маонии шеърӣ, тасвир, латифию марғубӣ тавачҷуҳи зиёд додааст;

13. Байти мақтаъ дар ғазалиёти шоир тибқи талаботи архитектоникаи ғазал эҷод гардида, дар аксари онҳо таҳаллуси шоир зикр шудааст;

14. Дар ғазалиёти шоир ба ҳусни таҳаллус низ диққати хоса дода шуда, Зухурии Туршезӣ тавассути хитоб ба худ афкори хешро ибраз доштааст;

15. Дар ғазалиёти шоир мухтаво ба вазн мутобиқати комил дошта, дар онҳо корбурди бештари авзони ношод ба назар мерасад;

16. Ҳар яке аз авзони шеърӣ дар ғазалиёти шоир дорои мусиқӣ ва ҳолати хосест, ки ин мусиқӣ барои осонтар шудани ифодаи маъно корбаст шудааст;

17. Шоир дар баёни матлаб аз баҳрҳои рамалу ҳазачу раҷаз бештар баҳра ҷуста, сареъ, мунсарех, хафифу мучтас ва музореъро камтар истифода кардааст;

18. Мусиқии дарунии ғазалиёти шоир тақвиятбахши маъно буда, иртиботи қавии садоноку ҳамсадо дар эҷоди мусиқӣ боиси тадоии маъноӣ дар ғазалиёти ӯ гардидаанд;

19. Мусиқии дарунӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар баробари вазни арузӣ як вазни мустақил буда, барои тақвияти маънӣ истифода шудааст;

20. Қофия дар композитсия, мусиқӣ ва ифодаи матлаб дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ омили муҳимми таҳрик ва таъкид аст. Зухурии Туршезӣ дар корбурди қофия ва радиф низ аз пештозони шуарои асри худ буда, ҷиҳати устуворӣ ва хушоҳангии мусиқии канории шеър аз радифҳои баланду ибтикорӣ, ишоравӣ, хушоянд ва радифҳои феълӣ ва сохта аз ҳуруфи илҳокӣ баҳра гирифтааст;

21. Тавсиф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ яке аз воситаи баёни бадеии серкорбурд буда, ба маъноҳои мусбию манфӣ ва ба шеваи воқеию интизоӣ истифода шудааст;

22. Ташбеҳоти ғазалиёти шоир бештар мутлақ ва пӯшида буда, иртиботи қавии мушаббах ва мушаббах бихӣ дар онҳо боиси барҷастагии тасвирҳо гардидаанд;

23. Доираи корбурд ва сохти истиораҳо дар ғазали шоир маҳдуд ва мутлақ набуда, чандмаъноии онҳо боиси душвор гардидани дарки байт шуда, то ҷое ғазалиёти ўро пуррамз гардониданд;

24. Шоир тавассути сохторшиканӣ ва ошноизудой дар талмеҳ низ мазмунҳои тоза офаридааст;

25. Тасвири шоиронаи ашӯ ва ифодаи тобишҳои услубию маъноии онҳо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ тавассути шигардҳои адабӣ: андозагирӣ, савтомезӣ, барҷастасозӣ, дигардесӣ ба ашӯ ифода ёфтааст;

26. Аз ҳашт навъи ҳанҷоргурезӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ чор навъи он: вожагонӣ, наҳвӣ, маной, сабкӣ истифода гардидааст. Дар ғазалиёти шоир ду чараёни ҳанҷоргурезӣ - марказияти истиораи феълӣ ва меҳварияти истиораи исмӣ назаррас аст;

27. Тасвирҳои зиёди мутаноқиз дар ғазалиёти шоир гувоҳи он мебошанд, ки ў дар тасвир аз меъёрҳои муқаррарӣ қолабӣ даст кашида, услуби тозаи тасвиروفаринии худро пайдо кардааст;

28. Ранг дар тасвирҳои шоир на танҳо василаи пайванди шоир бо ашӯ, ҳаводис ва воқеа шудааст, балки боиси кашфи вижагии хосси онҳо гардидааст;

29. Вобастаҳои адабии ғазалиёти шоирро метавон шартан ба даҳ гурӯҳ тақсим кард;

30. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ воҳидҳои забонии бадеъ корбурди тоза доранд. Гоҳо дар ғазалиёти шоир як мисраъ пурра аз таркиби сохтаи шоир иборат аст;

31. Ғазалиёти Зухурии Туршезӣ комилан матни бадеию адабии мустақил буда, бо ашӯри шоирони бузург, ба мисли Бедил, Ҳофиз, Соиб, Ғолиб, Урфӣ ва Назирӣ қобили қиёсанд;

32. Таъсири ғазалиёти шоир бар эҷодиёти Бедили Деҳлавӣ, Калими Кошонӣ, Ғании Кашмирӣ ва Ғолиби Деҳлавӣ назаррас аст;

33. Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал соҳиби сабки хос буда, дар таҳаввул ва тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд саҳми шоиста дорад;

34. Бидуни омӯхтани чанбаҳои поэтикии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ наметавон, ки омилҳои тақомули ғазали сабки ҳиндиҳо дар густиран адаби форсии тоҷикӣ, минҷумла шибҳи қораи Ҳинд дар садаҳои XVII-XIX пурра инъикос кард.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ. Аҳамияти назариявии таҳқиқ дар он зоҳир мешавад, ки бори нахуст дар адабиётшиносии тоҷик масъалаи чанбаҳои поэтикии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, нақши ғазалиёти шоир дар таҳаввул ва тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд мавриди таҳқиқи ҷудоғонаи илмӣ қарор гирифтааст.

Аҳамияти амалии таҳқиқ дар он аст, ки андешаҳои илмии муаллифи рисола, ки дар шакли хулосаҳо зикр шудаанд, метавонанд дар навиштани таърихи таҳаввул ва тақомули ғазал дар садаҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд, сабки ҳиндӣ ва мароҳили инкишофи он, дар таҳияи китобҳои адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, фарҳангу мардумшиносӣ ва ахлоқ мавриди истифода қарор гиранд.

Ҳамчунин, маводи ин рисолаҳо метавон дар иншои китобҳои дарсӣ, таърихнигории адабиёти форсии тоҷикӣ, адабиёти форсизабони Ҳиндустон, таърихи афкори фалсафӣ, фарҳангномаҳо, фарҳанги таркиб ва таъбирҳои шоирона, забони ғазал, сабкшиносӣ, рисолаҳои илмӣ, рисолаҳои хатм, магистрӣ ва корҳои курсӣ, таҳияи лексия барои донишҷӯёни факултетиҳои филологӣ, курсҳои махсуси адабиётшиносӣ, назмшиносӣ, каломӣ бадеъ ва маҳфилҳои мухталифи илмию адабии бахшида ба осори суҳанварони сабки ҳиндӣ истифода кард.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ. Таҳқиқи мазкур барои омӯзиши поэтикаи шуарои дигари форсизабони Ҳиндустон, ки айни ҳол мавриди баррасии илмӣ қарор нагирифтаанд, мусоидат хоҳад кард.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқ. Саҳми шахсии докталаб дар таҳқиқи масъалаи мазкур дар он зоҳир мешавад, ки бори нахуст

ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз нуқтаи назари чанбаҳои поэтикӣ ба риштаи таҳлил кашида шуда, дар заминаи сохтор (вазн, қофия, радиф), мавзӯ, вижагиҳои сабкӣ ва воситаҳои тасвир нақши шоир дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд нишон дода шудааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқ. Бахшҳои асосии диссертатсия дар ҷаласа, семинарҳои илмии кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Муассисаи давлатии «Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон», шӯбаи Шарқи Миёна ва Наздики Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ ва шӯбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ ироа ва мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Хулоса ва натиҷаҳои кори диссертатсионӣ дар конференсияҳои байналмилалӣ («Инсонсолорӣ дар густараи адаби форсии тоҷикӣ (дар мисоли ашъори Зухурии Туршезӣ)»), Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 3-юми декабри соли 2022, «Қорбурди вожагони марбути сулҳу ошӣ дар ашъори Зухурии Туршезӣ», Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 23-юми декабри соли 2022, «Тааммуле бар матни ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бар мабнои нусахи хаттӣ», Маркази мероси хаттии АМИТ, 2022, «Тобишҳои услубию маъноии вожаи «ранг» дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ», 10 марти соли 2023, ДДҲБСТ дар шаҳри Хучанд, 2023, «Нақши осори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ-Румӣ дар ҳамгирии фарҳангии кишварҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ» дар мавзӯи «Тасвири адабии ишқ дар ғазалиёти Ҷалолуддини Балхӣ ва Зухурии Туршезӣ», Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 23.09.2023, «Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи тадқиқоти педагогӣ: дурнамои рушди он дар замони муосир» таҳти унвони «Мақтаби тарбияти Зухурии Туршезӣ (андешаҳои ахлоқӣ-педагогии шоир)», Душанбе, 19.10.2023, «Масъалаҳои мубрами суханшиносӣ дар ҳавзаи илмӣ ва адабии Осиёи Марказӣ (бахшида ба 70-солагии профессор Абдулманнони Насриддин) дар мавзӯи «Муқоисаи матни баъзе абёти девони ғазалиёти

Зухурии Туршезӣ бар мабнои нусхаи хатти тоҷикистонӣ ва чопи техронӣ», 17-18 ноябри соли 2023, Донишгоҳи давлатии Хучанд ва конференсияҳои ҷумҳуриявӣ («Сиёсати давлатии забон дар даврони истиқлол» таҳти унвони «Вижагиҳои забони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ», шаҳри Душанбе, 1-уми октябри соли 2021, «Аҳаммияти байналмилалии сулҳи тоҷикон» таҳти унвони «Ҷилваҳои сулҳу башардӯстӣ дар ашъори Зухурии Туршезӣ», шаҳри Душанбе, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 24-уми июни соли 2022, «Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ – ситораи дурахшони Шарқ» таҳти унвони «Ҷилваҳои сулҳу башардӯстӣ дар ашъори Зухурии Туршезӣ ва Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ», Муассисаи давлатии «Осорхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 28-уми сентябри соли 2022, «Корбурди вобастаҳои ададӣ ва воҳидҳои ибтикорӣ дар забони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ», Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 4-уми октябри соли 2022) мавриди муҳокимаву таҳлил қарор ёфтаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Нуктаҳои асосӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот дар як монография, 31 мақолаи илмӣ, аз ҷумла дар 21 мақолаи нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ ёфтаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, 5 боб, 22 фасл, 13 зерфасл, хулоса ва рӯйхатти адабиёт иборат аст.

БОБИ I. МАВЗУЪ ВА МУҲТАВОИ ҒАЗАЛИЁТИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ

1.1. Мавзуи ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ

Зухурии Туршезӣ, асосан, яке аз бузургтарин сарояндаи ишқ, шоири лирик аст. Пас, чӣ тавр метавон, ки баҳсу баррасии масъалаи муайян кардани нақши ғазалиёти шоирро дар адабиёти форсии тоҷикӣ бидуни таҳқиқи мавзуи ишқ дар ғазалиёти ӯ ба сомон расонид? Бузургтарин паёми «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ ишқ аст ва ин девони шоир бо мавзуи ишқ оғоз ёфта, бо ҳамин мавзуъ (ғазали 1301) анҷом мепазирад. Чунончи, байти ифтитоҳи девони Зухурии Туршезӣ чунин аст:

Ишқ обод, ки масчуди ҷаҳоне шудаем,

Қиблаи аҳли муҳаббат шуда вайронаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Абёти анҷоми девони шоир инҳоянд:

Мағзи ошиқ хонаи девонагӣ,

Оқилӣ девонаи девонагӣ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 909].

Ва:

Шудӣ об аз тафи шармандагӣ ҳамрангу ҳамбӯяш,

Агар бо рангу бӯяш гул ҳадиси рангу бӯ кардӣ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 909].

М. Муллоаҳмадов гуфтааст, ки «мавзуи асосии ғазал дар адабиёти халқҳои форсизабон ва дигар мардуми Шарқ ишқ ва пайваста ба он ангезишҳои гуногуни ботинии инсон аст [Муллоаҳмадов М. 1987, с.22]». Ба андешаи муҳаққиқи мазкур, мавзуи асосии ғазал дар адабиёти форсии тоҷикӣ ишқ аст. Дар ин замина, мавзуи асосии ғазалиёти Зухурӣ низ ишқ буда, вожаи «ишқ» дар девони ғазалиёти шоир басомади зиёд (862 бор) дошта, шоир ин мафҳумро бештар дар мавриди «хавзаи мабдаъ» [Золтан Ковексис 1395, с.153] ба қор бурдааст.

Агар ба таври бадеият гӯем, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мазмунҳои дигар чошнии ишқанд, ба мисли он ки вучуди дарё об аст ва ҳама мавҷуди он: рами мавҷ, дами гирдоб, моҳию садаф ва амсоли инҳо чошнии дарёанд, ки ин ҳамаро дар худ обӣ ангоридааст.

Дуруст аст, ки дар меҳвари ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ишқ чой гирифтааст, аммо кадомин ишқ?! Ишқи заминӣ ва ё ирфонӣ? Агар ҳарду навъи ишқ дар ғазалиёти шоир мавҷуд аст, пас, барои таҳқиқи амиқтари масъалаи мазкур муайян кардани ҳудуди қорбурди онҳо аз вазифаҳои дигари мост.

Дар ҳақиқат, ишқ яке аз масъалаҳои асосии шеър ва меҳвари аслии ғоя ва андешаи тамоми шоирони адабиёти форсии тоҷикӣ, ки бо вуруди ирфон ба адабиёт ба ду навъ: заминӣ ва илоҳӣ матраҳ шудааст.

Роҷеъ ба мавзуи ишқ дар адабиёти форсии тоҷикӣ мақолот ва асарҳои зиёд навишта шудаанд, ки ҳочат ба тақрори онҳо нест. Пас аз таълифи асари «Бодаи ишқ»-и Насруллоҳи Пурҷаводӣ роҷеъ ба таҳаввули маънои ишқ (бавижа, ишқи ирфонӣ) дар адабиёти форсии тоҷикӣ нуқтаи нав ва ё ҷолиб гуфтаи душвор аст.

Ба андешаи Зайнулобидини Муътаман, «аз замоне, ки дил дар синаи навъи башар тапида, ишқу авотиф низ мавҷуд буда ва аз ҳамон авон нолаҳои дил ва нағмаҳои руҳ гоҳе ба сурати мусиқӣ ва замоне ба сурати шеър таҷаллӣ кардааст» [Абдулманнони Насриддин 2013, с.633]. Зайнулобидини Муътаман бар он назар аст, ки ишқ пеш аз шеър арзи ҳастӣ дошта, мавқеи боризе дар ҷаҳонбинии инсоният доштааст.

Саид Маҳдии Зарқонӣ, Муҳаммад Ҷаводи Маҳдавӣ ва Маряма Оёд гуфтаанд, ки «ишқ калидитарин истилоҳ дар қулли манзумаи ирфонист, ба тавре ҳеч истилоҳи дигаре наметавон ёфт, ки ҳамвазни он бошад» [Саид Маҳдӣ Зарқонӣ 1393, с. 4379]. Ба назари муҳаққикони мазкур, агар истилоҳи «ишқ»-ро аз таркиби шеъри форсии тоҷикӣ хориҷ кунем, шеъри форсии тоҷикӣ моҳияти ҳудро аз даст медиҳад. Бо ифодаи бадеият гӯем, сохтмони шеъри форсии тоҷикӣ бидуни ишқ фурӯ мерезад.

Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ бар он андеша аст, ки ба чуз бодаи ангурӣ ва ирфонӣ (маи боқӣ [Суфиев Ш.1990, с.9.] ва маъшуқи заминиву осмонӣ маю маъшуқи адабию киноӣ [Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ 1380, с. 194] ва ба фикри Сируси Шамисо маъшуқи хаёли ва асотирӣ [Сируси Шамисо 1370, с. 28-33] низ вучуд дошта, ки ин тақсимбандиро бархе аз олимони мо [Абдулманнон Насриддин 2013, с.570-571.] эътироф кардаанд ва қисме дигар [Шарифмурод Исрофилниё 2013, 340 с.] қабул надоранд ва ин ҷониб низ мазияти андешаи гурӯҳи дуюмро эътироф дорем.

Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ ва Сируси Шамисо дар мавриди тасвири ишқ дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба он натиҷа расидаанд, ки бояд маю маъшуқи адабию киноиро аз батни бодаи ангурӣ ва ирфонӣ ва маъшуқи заминиву осмонӣ баргирифт. Чунончи, Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ дар китоби «Зехн ва забони Ҳофиз» дар ин бора чунин навиштааст: «Дигар наметавон гуфт, бода ё чом ё соқӣ ё майхона дар ин абёт ба маънои воқеии калима ба кор рафтааст, балки ҳатман бояд ба маънои маҷозӣ ва истиориаш ҳамл кард. Вагарна, агар ба маънои одӣ ва айниаш ҳамл кунем, ғолибан, маънои солиму маҳсуле аз байт ё ғазал барнамеояд» [Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ 1367, с.49]. Ин гуна бардошт чӣ гуна имкон дорад, вақте ки маи маърифат ҳамон тасвири истиорию киноии бодаи ангурӣ ва ҳамон ишқи адабӣ тасвири истиорию киноии ишқи инсонист. Аз ин ҷо, дар ин зерфасл масъалае, ки дар боло ба миён гузошта шуд ва мавриди баҳс қарор мегирад, на танҳо муайян кардани нақши ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, балки баррасии масъалаи ишқ дар ғазалиёти шоир дар ду зовияи дид: заминӣ (маҷозӣ) ва илоҳӣ (ҳақиқӣ) [Суфиев Ш. 2017, с.31.; Суфиев Ш. 2019, с.196] мебошад. Дар ҳар ду навъ ҳам ишқ моя ва ё меҳвари иттисоли ошиқу маъшук буда, мабдаи ангезаи вучуди ошиқ аст ва маҳз аз ҳамин тасвирҳо завқи адабии шоир такомул ёфтааст.

Агар аз рӯи тақсимбандии Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ, ки нисбат ба ишқ карда ва онро се навъ: заминию осмонӣ ва адабию киноӣ чудо кардааст, ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назар андӯзем, дар девони ғазалиёти шоир низ метавон ин се навъи ишқро пайдо кард. Аммо, ба назари мо, чунин тақсимбандӣ нисбат ба ишқ, аслан, саҳеҳ набуда, дар шеъри форсии тоҷикӣ,

аз чумла дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз ду навъи ишқ: инсониву илоҳӣ сухан меравад.

Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ он ҷо, ки дар бораи ишқи илоҳӣ сухан мегӯяд, се сураи Қуръони карим (ояти 165-уми сураи «Бақара», ояти 54-уми сураи «Моида» ва ояти 31-уми сураи «Оли Имрон»)-ро [Қуръони маҷид] далел меорад, ки дар онҳо маънии муҳаббати Худо бар инсон ва ишқи инсон бар Худо инъикос ёфтааст.

Ишқ, чуноне ки донишманди тоҷик Ш.З.Суфиев менависад, аз мавзуоти марказии Қуръон буда, то ба имрӯз сари ин масъала таҳқиқоти зиёде рӯйи қор омада, эҳсоси муҳаббати инсон бар Худо дар муваффақияти тавҳиди суфиёна нақши ҳалқунандаро мебозад [Суфиев Ш.З. 2019, с.198]. Манзури Ш.З.Суфиев аз он иборат аст, ки шоирони классики мо Қуръонро омӯхтаанд ва, албатта, дар ғазалиёти онҳо ҳамин муҳаббати инсон бар Худо (яке аз мавзуоти марказии Қуръон - ишқи осмонӣ) инъикос наёфта наметавонад.

Барои амиқтар муайян намудани мавқеи ишқи инсонӣ ва ё илоҳӣ дар ғазалиёти ин ё он шоир, дақиқ кардани шахсияти ӯ низ бетаъсир нахоҳад буд. Аз ин ҷо, дар адабиёти форсии тоҷикӣ мафҳумҳои «орифи шоир» ва «шоири ориф» ба вуҷуд омаданд, ки дар тавзеҳи таркиботи мазкур шахсияти шоирон дар мадди назар дошта мешавад.

Ҷиҳати баррасии амиқтари масъалаи мавқеи ишқи инсонӣ ва ё илоҳӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба инобат гирифтани шахсияти шоир низ аз аҳаммият холӣ нест. Аз ин рӯ, барои равшан кардани масъалае, ки оё шоир ба ягон ҷараёни тасаввуфӣ ворид буд ва ё кадом маслаки суфияро пайравӣ менамуд, ба иттилои сарчашмаҳои илмию адабии муътамад тавачҷух намудем. Аксари сарчашмаҳои муътамади замони шоир Зухурии Туршезиро тақводор ва иродатманди роҳи тариқат гуфтаанд. Чунончи, Абдулбоқии Наҳовандӣ Зухурии Туршезиро «баракоти зиллоли шачараи ирфон ... дар иқтисоби аснофи улуми диния ва истехсоли фунуни яқиния» гуфта, афзудааст, ки «миёни эшон (Зухурии Туршезӣ - Ш.Ш.) ва шайхулшуюх шайх Абулфайзи Файзӣ суҳбати сомии якдигарро дарёфта, мурид ва муътақиди ҳам шуданд» [Абдулбоқии Наҳовандӣ 1381, с. 238-241]. Тазкиранигори

мазкур тақводорӣ ва дасти иродати Зухурии Туршезиро ба Абулфайзи Файзӣ дарҷ намуда, иброз доштааст, ки шоир дар илми ирфон яке аз муқаддамони замон аст.

Ҳамчунин, Тақиюддини Авҳадӣ [1389, с. 3268] ва Сирочиддин Алихони Орзу низ дар илми ирфон шогирди Абулфайзи Файзӣ ва Малики Қумӣ будани Зухурии Туршезиро ба қалам додаанд [Сирочиддин Алихони Орзу 1425, с. 1003].

Илова бар ин, Абдулҳусайни Зарринқуб дар бораи ориф ва муршиди тариқат будани Малики Қумӣ ва дар хидмати ӯ қарор доштани Зухурии Туршезӣ сухан гуфта [Абдулҳусайни Зарринқуб 1363, с. 112.], Аҳмад Гулчини Маонӣ низ ба тақводории шоир муътақид аст [Аҳмад Гулчини Маонӣ 1369, с. 823].

Бо тавачҷуҳ бар он нукта, ки тазкиранигорони ҳамасри шоир, олимони муҳаққиқони адабиёти форсии тоҷикӣ дар Ҳинд Зухурии Туршезиро иродатманди роҳи тариқат ва дар «истеҳсоли фунуни яқиния» соҳибсубот медонанд, ба занни қавӣ, ирфони шоир шояд дар маҷрои ирфони амалӣ бошад. Аммо дар ғазалиёти шоир ягон консепсияи муайяни тасаввуфӣ, ки ғояҳои мушаххаси ин ё он ҷараёни ирфониро талқин намояд, ба ҷашм намерасад. Танҳо аз байтҳои алоҳида метавон ба хулосае омад, ки шоир дар роҳи тариқат нав қадам ниҳода, дар марҳалаҳои аввали он қарор доштааст. Чунончи, дар байти зер ба либоси хоси суфиён – қўлоҳи намад ва фақр – шартӣ муҳимми консепсияи тасаввуф, ишора кардааст:

Табле ба гилеми фақр даркаш,

К-иқбол қўлоҳ аз ин намад кард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 322].

Дар байтҳои зер ниёзи солиқ ба роҳбар – пири тариқат, душвор будани роҳи тасаввуф ва ду истилоҳи калидии ирфонӣ – фано ва бақо, дарҷ шудааст:

Роҳ саъб аст, магар роҳбаре бархезад,

Хизр хуб аст, валекин дигаре бархезад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 413].

Ва:

Рӯ ба иқлими бақо завққунон меронанд,
Дар биёбони фано роҳбаре ёфтаанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 381].

Аз ҷониби дигар, наметавон аз ҳар як байти Зухурии Туршезӣ ишқи осмонӣ ва нуқоти ирфонӣ ҷуст. Зеро ӯ, бо он ки дар миёнаҳои умр пайрави роҳи тариқат гардид [Абдулбоқии Наҳовандӣ 1381, с. 238-241], нисфи умрашро дар хидмати Низомшоҳиён ва Одилшоҳиён гузаронидааст Ҷалил Таҷлил 1391, с.29-44]. Илова бар ин, Мирхалили Акрамӣ ва Муҳаммадризои Обидӣ – муҳаққикони эронӣ, бар он ақидаанд, ки «дар давраҳои баъд ба мувозоти тазъифи нақш ва ҷойгоҳи ирфон дар адабиёт басомади корбурди мафҳуми ирфонии бода низ коста мешавад. Аз ин рӯ, ба нудрат метавон ради пойи шароби бартар ва бодаи маърифатро дар шеъри давраи сабки ҳиндӣ ва давраҳои мутаохир пайдо кард» [Мирхалили Акрамӣ, Муҳаммадризои Обидӣ 1384, с. 4]. Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ низ дар мавриди ғазали Ҷофиз гуфтааст, ки «ба шаҳодати шеъраш бар онам, ки Ҷофиз абёт, балки ғазалҳо, балки бисёре абёт ва ғазалҳои ғайриирфонӣ дорад» [Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ 1368, с. 13]. Бо тавачҷух бар ин нуқот, соқии Зухурии Туршезӣ гоҳе заминӣ, гаҳ ба ду маънои истилоҳӣ: маъшуқи азалий (ки шароби муҳаббат хоҳад дод) ва пир (ки мақсуд аз он ирода аст ва пир аст, ки бо кирдор ва гуфтори орифонаи хеш ҷону руҳи пайравони ҷодаи ҳақиқатро сармаст мекунад) [Саиди Рӯзбехонӣ, Фалеха Козимӣ 2016, с.331] меояд ва дар девони шоир абёти ғайриирфонӣ зиёд аст. Аммо шоир дар мавриди дигар ҳуди ишқро соқӣ ба қалам додааст, ки василаи дигари бузургдошти ишқ аст:

Ишқ соқӣ шуда, мастӣ на ба он саршорист,
Ки шавад шӯри таманно намаки бодаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 10].

Дар меҳвари ишқи илоҳии Зухурии Туршезӣ «аҳди аласт» - назарияи азалияти ишқ, мавқеи калидӣ дорад, ки ишора ба «аласту бираббикум», ояти 172-юми сураи «Аъроф» аст. Аҳд ҳамон паймон ва ё мисоқ аст ва аласт рӯзи ибтидои офариниш, замони офаридани арвоҳ буда, ба андешаи Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ, «аҳди аласт ё мисоқи олами зур ва ё «зурраи аввал» паймонест,

Худованд аз Одам ё баннӣ Одам бар ваҳдонияти худ гирифта шудааст ва «зур» ба маънии зурия аст [Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ 1380, с.207]. Зухурии Туршезӣ дар ин маврид гуфтааст, ки маншур - «эътимоднома»-и мо (байни Худо ва Одам) рӯзи аласт (паймони инсон бо Худо дар рӯзи ибтидои офариниш) муҳр шудааст ва онро посдору бовафоем:

Маншури меҳрубонии худ муҳр кардаем,

Поси вафо ба уҳдаи **аҳди аласти** мост

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 109].

Ба фикри суфиён (аҳли тариқат) ишқи инсон ба Парвардигор азалист [Насруллоҳи Пурчаводӣ 1371, с.32]. Зухурии Туршезӣ низ бо ишора ба ин маънӣ фармудааст:

Дар **рӯзи азал** ғами маро **ишқ**

Перояи ишрати абад кард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 279].

Ва:

Тавбаам аз тавба фармудааст соқӣ, дур нест,

Гар суботаш ғайрати **аҳди аласти** ман шавад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 401].

Ва:

Кухан шарти ниёзу ноzi нав шуд дар замони мо,

Чу додам дасти паймон, ёдам аз **аҳди аласт** омад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 278].

Зухурии Туршезӣ гуфтааст, ки ишқи \bar{u} қаринӣ – ишқи муносибат, наздикӣ нест, балки ишқи мо: ман ва \bar{U} ст. Дар байни мо, ки рӯзи аласт аҳд карда будем, акрони дигар нест:

Ишқи мо нест ишқи акронӣ,

Нест чуз мо касе қаринаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Ба андешаи Ш.Суфизода, «маърифати ирфонӣ маърифати шухудист, яъне орифон воқеияти ҳастиро бе иштироки ақл ва мантиқ ва ҳавосси панҷгона мешиносанд ва дар ибрази ҳақоқиқи кашфшуда аз забон истифода

мекунанд, ки моҳиятан бо қавонини мантиқӣ ва ақлонӣ пайваста аст» [Суфиев Ш. 2012, с.86-102]. Адабиётшинос Ш.Суфизода бар он назар аст, ки маърифати ирфонӣ дарки ҳақиқат бидуни иштироки ақлу идрок буда, фарқи ориф аз обиди одӣ низ маҳз дар ҳамин вижагист. Аз ин рӯ, ишқро орифон, адибон, олимон ва муҳаққиқони адабиёти форсии тоҷикӣ, аз ҷумла Ш.Суфизода ҳолате доништаанд, ки дар қолаби ифода намеғунҷад. Аммо Зухурии Туршезӣ онро «маснади ифода» (пояи баён, такагоҳи ифода) гуфтааст:

Ишқ бар маснади ифода нишаст,
Доғҳо шарҳи матни синаи мо [Зухурии Туршезӣ 1390, с.7].

Ҳамин минвол, дар ғазалиёти шоир ишқ тасвирҳои (образҳои) бадеии гуногун дорад. Чунончи, Зухурии Туршезӣ бар он андеша аст, ки дар роҳи висол бояд аз баҳри мараммати тан гузашт ва ҷонбозӣ кард:

Дасте дар обу гил наниҳад, то **фанои ишқ**
Бар ҷон дари мараммати тан во намешавад
[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 275].

Яке аз муҳиммоти ишқ пӯшида нигоҳ доштани розҳои он аст ва шоир низ фармудааст, ки маҳз «ба пойи дил» баستاني «занҷири ишқ» сабаби ифшо накардани рози ишқ аз ҷониби мост:

Розҳо бар сари бозор ниҳад, гар наниҳад,
Ишқ занҷир ба пойи дили девонаи мо.
[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Зухурии Туршезӣ дар роҳи ишқ дардери тачриба мекунад, ки ин дард мисли кӯҳ буда, ҷони ошиқ дар муқобили он мисли коҳ аст:

Дар зери кӯҳи дард, Зухурӣ, ба зӯри ишқ,
Бо пайкари заифтар аз коҳ меравад
[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 269].

Шоир дар байти зер «аз доғи ишқи маъшук хуршедзор шудани синаи торики ошиқ»-ро ба қалам дода, ҳолати дигар – айшистон гаштани ҳар қатраи хун дар ғами маъшукро афзудааст, ки тасвири нав ва маънии тоза дар ифодаи адабии ишқ аст:

Карда доғаш синаи торикро хуршедзор,
Дар ғамаш ҳар қатраи хун гашта айшистони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

Аз назари Зухурии Туршезӣ, «ҳама нозу ниёз ишқ аст ва ҳар тозагӣ низ аз фазилати ӯст», ба қавле шоир «дар буроқи ишқ сайру саёҳати осмону замин» [Гетӣ Имонӣ 2013, с.212] дорад:

Кухна гардида буд нозу ниёз,
Ишқ нав карда, дар замонаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 20].

Зухурии Туршезӣ худро бо фироқ ҳамхона, ҳамбунёд мебинад ва, агар ба таври бадеӣ гӯем, ҳар қадар, ки чилваи чамоли ёр дар қалби ӯ тобиши тоза гирад, сӯзу дарди шоир низ шакл ва неруи тоза меёбад. Қудрату манзалати ишқ то ба ҳоле дар замири шоир ҳузур дорад, ки «талхии марг» барои ӯ ширинист, аммо талхии фироқ тоқатнопазир аст. Дар адабиёти форсии тоҷикӣ дар мавзуи ишқ ин гуна мазмунбандии тоза ба чашм намерасад:

Бо ман на ба меҳр ҳамвисоқ аст,
Чун менигарам, ҳамон фироқ аст.
Ҳарчанд, ки гуфтаанду гӯянд,
Ҳарфе зи китоби иштиёқ аст.
Сӯзи чигару тафи дарунро
Дар сӯхтани дил иттифоқ аст.
Ширинии маргро бинозам,
Фарёд зи талхии фироқ аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 269].

Ва шоир дар байти дигар ба ҳамин маънӣ гуфтааст:

Гулҳои иззатат ҳама хори мазаллат аст,
Ҳар хоки раҳ ба фарқи қабули ту тоҷ нест.

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 167].

Масъалаи дигаре, ки марбути мавзуи дар ин фасл баррасишаванда аст ва ҷавоби амиқи илмиро меҷӯяд, пурсишест, ки оё мазомини ошиқона дар ғазалиёти шоир чӣ тафовуте аз ин мотиви суннатӣ дорад? Барои муайян

намудани фарқи мотиви суннати ишқ аз мазмунҳои ошиқонаи эҷодкардаи Зухурии Туршезӣ мо чанд нави мотиви суннати ишқ: пайдории ошиқ дар роҳи риёзати маъшук, оҳ кашидан, ошуфтагӣ ва аз худ гузаштани ошиқ, сарҳаду сомон надоштани ишқ ва чирагии маъшук ва ранҷи ошиқро дар ғазалиёти шоир мавриди пажӯҳиш қарор додем. Маълум гардид, ки Зухурии Туршезӣ дар тасвири ишқ, аз як тараф, мотивҳои суннатиро ба кор гирифта, аз ҷониби дигар, мотивҳои комилан нав эҷод кардааст. Масалан, агар яке аз мотивҳои суннатӣ пайдории ошиқ дар роҳи риёзати маъшук бошад, дар абёти зер ранҷи ошиқ: «сӯзи дили тафтасина» ва «сӯхтаҷон» ба қалам дода шудааст, ки ноустувории ошиқро ифода кардааст:

Қасам ба **сӯзи дили тафтасинае**, ки чу шамъ,

Ба шарҳи доғи чигар ҷумла тан забон омад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 189].

Ва:

Қасам ба **сӯхтаҷоне**, ки бар раҳи қосид

Тамом дида шуд аз доғу дидбон омад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 189].

Мотивҳои суннати «оҳ кашидан, ошуфтагӣ ва аз худ гузаштани ошиқ» дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ вуфур доранд. Аммо тасвири тозаи шоир дар ин маврид он аст, ки ошиқ дар роҳи ишқ «аз миён бармехезад», аз худ мегузарад ва дар «тарзи ошуфтагии бол» - хатари парвоз, аз худ бархостан назокат – зебӣ дармеёбад ва дар ин роҳ (азхудгузарӣ) садде – девору даре намебинад, чун аз он ҳама девору дар – ҷону тан яке ҳоил (монё) нест:

Ба инонгирии роҳат магар оҳе бархост,

Тарзи ошуфтагии бол назокат дорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 347].

Ва:

Бархоста аз миён Зухурӣ,

Девору даре намонда ҳоил

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 452].

Мотиви суннати дигар он аст, ки «ҳама чизро сару сомон – ҳад аст, аммо ишқ сарҳад ва сомон надорад ва мояи ошуфтагии ошиқ мегардад». Аммо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ошиқ аз «бутаи ишқ ба зари холис» табдил меёбад, ки ин тасвир дар адабиёти форсии тоҷикӣ назир надорад:

Зари холис шудам ба бӯтаи ишқ,
Тафи ҳасрат ҳавасгудозӣ кард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 246].

Ва:

Сари ошуфтагонро дар ҳавояш
Ба тарки фикр сомон мерасонам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 481].

«Дар суннати адабии суфиёна «турра» самбули авомили ҷаҳони моддист» [Гетӣ Имонӣ 2013, с.212], ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ бо ҳамин маънӣ ифода ёфта, «тобу печ доштани турра – аз ҳақиқат дур афкандан»-ро ифода намуда, «парешон шудани ҳол ба мисли турра» ишора ба изтиробе, ки ҳосили дар ҳам шудани кор, ғафлат аз асл ва ҳақ аст:

Бо раги ҷони кист ин пайванд?
Дар сари турра печу тобе ҳаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 149].

Ва:

Шуд парешон ҳоли ман чун туррае,
Метавон дил чамъ кардан, улфат аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 481].

Хаёли шоиронаи Зухурии Туршезӣ дар корбурди «ишқ» аз ҳанҷори зеҳн фаро рафта, агар бо бадеҳият ифода намоем, дар ҳама чиз ва ҳама ҷо ҷараён дорад ва ин ҷо ба истиқболи фикри Аттор меравем, ки гуфтааст: «Ба сахро шудам, ишқ борида буд ва замин тар шуда, чунонки пойи мард ба гулзор фурӯ шавад, пойи ман ба ишқ фурӯ мешуд [Фаридуддини Аттор 2008, с.149]». Дар ғазалиёти шоир корбурди ҳанҷоршикастаи истиории «ишқ» дар мазмунҳои «лаззати коми ишқ», «сабр дар водии сафари ишқ», «нокомӣ», «ҷазабаи ишқ ва бадномӣ», «ҷунунию беҳудӣ», «азалияти ишқ», «ранҷи ишқ

дар пирӣ», «синатафтагию хонумонсӯзӣ» бо «бедории шоирона» [Шафеии Кадканӣ 1375, с. 5] ифода ёфта, тасвирҳои комилан ҷадиди адабианд. Чунончи:

Зи сӯзи ишқ, Зухурӣ, ба вояе нарасӣ,
Агар на мояи сабри ту дар сафар бошад
[Зухурии Туршезӣ 1390, с.279].

Ва:

Дастёре чун чунун хоҳанд расвоёни ишқ,
Бар сари бозорҳо то достон дастон шавад
[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 296].

Ё:

Ҳамон ишқ аз Зухурӣ метаровад,
Ба пирӣ гирияи тифлона дорад
[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 314].

Яке аз мотивҳои суннатӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ чирагии маъшук ва ранҷи ошиқ аст, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ин масъала нақши бориз дошта, паҳлуи дигари тасвири ишқро дар ғазалиёти шоир инъикос намудааст. Шоир чирагии маъшукро сифати муқаррарии ӯ донистааст:

Синарешон захмро аз захм дар марҳам кашанд,
Вой, агар мебуд ғайр аз дарди мо дармони мо
[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Шоир гуфтааст, ки ҳамаи дилҳо дар роҳи ишқи ту пешу пас равонанд, аз ҳама пеш дили "аздастинондода" (беихтиёр)-и мост:

Чумла дилҳо ба раҳи ишқи ту дар пешу пасанд,
Пеш-пеши ҳама аздастинондодаи мо
[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 10].

Фармонравоии маъшуқаи шоир то он дараҷаест, ки шоир гуфтааст: «Дӯш - дирӯз дар байни ошиқони ту (ҷӯши асирон) турра (зулфи маҳбуба) бетоб буд ва он бетобӣ дили ошиқонро то ба чоҳи занаҳдони ту бурд»:

Дӯш аз ҷӯши асирон турра хуш бетоб буд,
Бурд дилҳорову дар чоҳи занаҳдони ту рехт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 176].

Зухурии Туршезӣ дар байти зер қасам мехӯрад, ки бе ҷамоли маъшук (образи асосӣ дар ишқ) зиндагӣ ҳеч аст:

Қасам ба ҷони туву ҷони ҳар ки зиндаи туст,
Ки бе рухи ту Зухурӣ зи ҷон ба ҷон омад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 190].

Масъалаи дигаре, ки бевосита ба мавзуи баҳси мо иртибот дорад, роҳу василаҳои бузургдошти (культ) ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мебошад. Аз ҷумла яке аз роҳҳои бузургдошти ишқ қудрат ва зебоии офариниш донишгари он аст:

Ишқ омаду симурғрабо шуд мағаси мо,
Аз ҷабҳаи гул сачда кунад хору ҳаси мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 13].

Тавсифи дигаре, ки барои бузургдошти ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба қалам дода шудааст, сипандсӯз будани ишқ аст, ки киноя аз рафъи офоту балост:

Меравад берун газанди уқдаҳо аз кори мо,
Ишқ месӯзад сипанд аз субҳа бар зуннори мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 16].

Бузургдошти ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ боз бо роҳи баланд будани он нисбат ба арш инъикос ёфтааст:

Ғар баландиҳои ишқ ин аст, хоҳад поя дод
Аршро дар сояи кӯтоҳии девори мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 16].

Агарчанде бузургдошти ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба як мавзуи алоҳида табдил ёфта бошад ҳам, ин масъала дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ бесобиқа нест. Масалан, як қатор василаҳои бузургдошти ишқ, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дарҷ шудаанд, ба тавсифҳои ишқ, ки дар ғазалиёти Аттори Нишопурӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Ҳофизии Шерозӣ, ва Абдурраҳмони Ҷомӣ ба назар мерасанд, аз ҷиҳати маънӣ шабоҳат доранд. Ҷунончи, дар шеъри Аттори Нишопурӣ ишқ «дарёи бекарон» ва «беҳисоб»,

«фарозабон» ва «кисашикоф» [Фаридуддини Аттор 2012, с. 147, 148, 158, 159.]
аст:

Дар ишқ дарди худро харгиз карон набинӣ,
Зеро ки ишқи ҷонон дарёи бекарон аст

[Фаридуддини Аттор 2012, с. 112].

Дар шеъри Ҷалолуддини Балхӣ ишқ ба тоирони қудс (биҳиштӣ) бол
мебахшад ва ҳалқаи савдо – шӯри ишқ ҳолбахши руҳониён – тақводорон аст:

Ай тоирони қудсро ишқат фузуда болхо,
Дар ҳалқаи савдои ту руҳониёнро ҳолхо

[Ҷалолуддин Балхӣ 2007, с.22].

Ҳофизи Шерозӣ ишқро «ниҳоли ҳайрат» доништа, ки вучуди худро
мансуби он мехонад ва «асрори илми ғайб» - донистанашаванда ва
«масеҳодам» – дармонбахшу зиндакунанда гуфтааст:

Маро ба риндию ишқ он фузул айб кунад,
Ки эътироз бар асрори илми ғайб кунад

[Ҳофизи Шерозӣ 2015, с.184].

Абдурраҳмони Ҷомӣ ишқро василаи шинохти нури Худо медонад:

То набинад дар ҳама кавну макон ҷуз нури ӯ,
Чашми Ҷомиро ба нури хеш бино кард ишқ

[Абдурраҳмони Ҷомӣ 2016, с.293].

Аммо, аз нигоҳи дигар, ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бо мотивҳои
ифода ёфтааст, ки дар ашъори шуарои дигар ба нудрат ба чашм мерасанд ва
ё тамоман навад. Чунончи, ишқ дар ғазалиёти шоир гоҳ асир, корд, бастагӣ,
машшота, ҳастӣ, размгоҳ, табиб, зафарманд, хумхона, мулк, сангин асту гаҳ
пахлавон, хаданг, девор, чаман, мадраса, дарё, имтиёз, раг, хотам, ҳалолкор,
шаҳид, шоҳ, савдо, хон, тӯфон ва гоҳи дигар дашт, малолат, салоҳбин, мастӣ,
насим, бегонаошно, дайр ва бозуст. Дар мотиви табиб ифода гардидани ишқ
дар ашъори Мавлоно ҳам ба назар мерасад:

Шод бош, эй ишқи хушсавдои мо,
Эй табиби ҷумла иллатҳои мо

[Ҷалолуддин Балхӣ 2013, с.4].

Зухурии Туршезӣ фармудааст:

Ишқи ту шуд табиби Зухурӣ, Масеҳ кист?

Дар таб дилам зи тоби ҳавас буд, беҳ шудааст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 84].

Ба назари инҷониб, мотивҳои таҳассусии Зухурии Туршезӣ дар мавриди тасвири «ишқ» ҳасратхона, доғ, ниёзхона, лашкаркаш, уқоб, чигар, таҷаллисанҷ ва амсоли инҳо мебошанд:

Чигари ишқ:

Имрӯз назад ҳусн синон бар **чигари ишқ**,

Ин захм, ки шуд аз намаке тоза, қадим аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 179].

Ҳасратхона:

Ҳаваснокона базме гоҳе аз парвона месозад,

Барояш ишқ аз фонус **ҳасратхона** месозад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 192].

Ниёзхона:

Дар ба дар бо **ниёзхонаи** ишқ

Ҳуснро нозхонае будааст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 102].

Лашкаркаш:

Вайрон нашавад вилояти ақл,

Лашкаркаши ишқ агар чунин нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 162].

Таҷаллисанҷ:

Ишқ ҳар ҷо, ки шуд **таҷаллисанҷ**,

Ба тарозу зи Тӯр санг ниҳод

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 197].

Ҳамин минвол, роҳу василаҳои бузургдошти ишқ дар ғазалиёти шоир дар қудрат ва зебоии офариниш, соқӣ, сипандсӯз, баланд будани он нисбат ба арш, таҷаллисанҷ, лашкаркаш, уқоб, доғ, ниёзхона будани ишқ аст. Дар

ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бузургдошти ишқ боз садҳо тавсифи дигар дорад, ки аксари онҳо дар адабиёти форсии тоҷикӣ навад.

Масъалаи дигаре, ки марбути баҳси ҳамин фасли рисола аст, тасвири истиории ишқ дар ғазалиёти шоир мебошад, ки чигунагии инъикоси бадеии ишқро то ҳадде муайян менамояд. Шояд саволҳои ҳам ба миён оянд, ки чаро маҳз тасвири истиории ишқ мавзӯи баҳс интихоб шудааст? Чаро дар ин ҷо корбурди ташбеҳӣ ва ё киноии ишқ низ мавриди баррасӣ қарор наёфтаанд? Ба ин пурсишҳо шартан чунин ҷавоб медиҳем, ки истиора ба ташбеҳ ниҳоят наздик аст ва дурусттараш, дар асоси инкишофи минбаъдаи ташбеҳи пӯшида ҳосил шудааст [Туракул Зеҳнӣ 2007, с.83]. Дигар ин ки корбурди киноии ишқ дар девони шоир кам ба назар расида, барои кушодани масъалаи бамиёнгузоштаи мо тасвири истиории ишқ, ки дар аксари ҳолат тасвирҳои тозаии адабӣ офаридаанд, бештар ба мақсад мувофиқ аст.

Муҳаққиқони эронӣ - Саидмахдӣ Зарқонӣ, Муҳаммадҷаводи Маҳдавӣ ва Маряма Оёд [Саид Маҳдӣ Зарқонӣ 1393, с. 43-79] сайри таърихии «ишқ»-ро дар ашъори Санойӣ, Аттор ва Мавлоно ба риштаи таҳқиқ кашида, ба ҳулосае омадаанд, ки метавон бозтоби адабии мафҳуми «ишқ»-ро шартан ба 12 қисм: 1) бандагӣ ва гирифторӣ; 2) беморӣ ва чунун; 3) ҷангу қатл; 4) ҷоду ва фиреб; 5) шаробу қимор ва оташ; 6) доду ситад, сафар ва макон; 7) дин ва нур (тадоӣ аз равшанӣ ва саодатбахшӣ); 8) ҷону ҷондор; 9) ваҳдат ва фано; 10) розу ҳайрат; 11) ширинӣ ва шодӣ ва 12) парвоз гурӯҳбандӣ қард.

Агар аз ин равзан ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дида андӯзем, истиораҳои ғазалиёти шоир ба ин дастабандӣ дохил намешаванд. Зеро истиораи ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ корбурди тозаии адабӣ дошта, онҳоро метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд:

1. Истиораи мурод (соқӣ - маъшуқи азалиӣ ва ё пир, ки ҳосил мурод - иродат аст ва тадоӣ аз фараҳ ва шодӣ):

Ишқ соқӣ шуда, мастӣ на ба он саршорист,

Ки шавад шӯри таманно намаки бодаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 10].

Ва:

Ҳамсафар гардид Ҳизри **ишқу** Рахш ангехтем

Субҳи **рӯзи ком** шуд гарди раҳи шабгири мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 14].

Дар байти боло ишқ ҳамсафар аст, тадоӣ аз тули зиёди вақт ва хастагӣ, ки анҷомаш рӯзи ком – ноилшавӣ ба матлуб аст.

2. Истиораи беҳудӣ (оина тадоии ҳайрат – нақши беҳудӣ, водии истиғно):

Ишқро оина кай ғарқи ҷило будӣ чунин?

Гар набудӣ дар баробар **дидаи ҳайрони** мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Навъҳои дигари истиораи беҳудӣ «рафтани инон аз даст» ва «пайғалат» мебошанд:

аздастинондода (тадоӣ аз саргардон, овора, ҳайрон):

Ҷумла дилҳо ба раҳи ишқи ту дар пешу пасанд,

Пеш-пеши ҳама аздастинондодаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 10].

пайғалат (тадоӣ аз нодонӣ, ошуфтаҳоли):

Завқ аз пайғалати ишқ биболад бар хеш,

Ошнои дигарон гаштаву бегонаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Насруллоҳи Пурҷаводӣ дар осори Низомии Ғанҷавӣ «беҳудӣ»-ро маъноии маҷозии «май» гуфтааст [Шарифмуроди Исрофилниё 2012, с. 107]. Шарифмуроди Исрофилниё гуфтааст, ки дар осори Низомии Ғанҷавӣ мафҳуми «беҳудӣ» ба маънии ишқ низ истифода шудааст [Шарифмуроди Исрофилниё 2012, с. 107]. Аз ин ҷо, дар абёти Зухурии Туршезӣ, ки дар боло дарҷ шудаанд, истиораи «беҳудӣ»-ро ба маънии ишқ низ фаҳмидан мумкин аст.

3. Истиораи сӯзу дарди ҷон (дарди лаззатбор, тадоӣ аз интизорӣ):

Ишқи мо дар кори ҳусни ӯ чӣ ҷонҳо кандааст?

Аз мурувват нест ин, гар нест миннатдори мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 16].

Ва:

Меравад берун газанди укдаҳо аз кори мо,
Ишқ месӯзад сипанд аз субҳа бар зуннори мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 16].

4. Истиораи аъзои физиологии инсон (тадоӣ аз наздикӣ, шинохт ба сифати узв – аз они худ):

Чигари ишқ даромад, чигари ақл гурехт,
Фаҳри шерони ҳавас - рӯбаҳии бешаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

5. Истиораи алоқаманди савдо ва «ишқ» дар нақши муштарӣ (тадоӣ аз камтаваҷҷухӣ):

Равнақи бозори арбоби муҳаббат зоҳир аст,
Муштарӣ чуз мо кӣ бошад бар дари дуккони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

6. Истиораи покӣ (гирдоб, дарё ва тадоӣ аз мушкилот ва мураккабӣ):

Ба суханҳои ишқ гирдобе
Киштии ақл дар сафинаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 8].

7. Истиораи ташреҳ - муфассирӣ (тадоӣ аз маънии зиёд, фаҳми матн – равиши ҳерменевтики нақди адабӣ / hermeneutics): [Муҳаммад Ҳусайн Муҳаммадӣ 1392, с. 108].

Ба ҳусн баҳри мудово рағу пайи худро,
Намуда ишқ ба ташреҳи ҷисми лоғари мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 8].

8. Истиораи чамъбасти, қаламрави анҷом ва тадоӣ аз муваффақият, осудагӣ, кайфияти руҳонӣ:

Чандин ҳазор давраи беҳуда кард чарх,
Карданд ҳусну ишқ қирон дар замони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 8].

9. Истиораи шаҳодат (тадоӣ аз сидқ ва сарсупурдагӣ):

Ишқро низ кушта мебинам,

Турфа тез аст теғи қотили мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 12].

Ва:

Завқ аз идии тифлона набошад дар ишқ,

Идӣ онро, ки зи шамшери ту қурбон афтад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 219].

10.Истиораи часорат (тадоӣ аз эътимод):

Ишқ омаду симурғрабо шуд магаси мо,

Аз ҷабҳаи гул сачда кунад хору хаси мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 13].

11.Истиораи ҷунун (тадоӣ аз ранҷ ва сарсонӣ):

Фикри дигар кун, Зухурӣ, ҷун тавонад омадан

Хидмати ишқу ҷунун аз ақли ноҳанҷори мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

12.Истиораи фарозию баландқурбӣ (тадоӣ аз дастнорасӣ):

Ғар баландиҳои ишқ ин аст, хоҳад поя дод

Аршро дар сояи кӯтоҳии девори мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 16].

13.Истиораи таълим (тадоӣ аз заҳмат ва беҳобӣ):

Ишқат муаллим аст, Зухурӣ, варақ бидар,

Дар нуқтае мутолаа кун сад китобро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 23].

14.Истиораи ситез (тадоӣ аз хусумат ва носозгорӣ):

Ишқ оварда дар ситез маро,

Кундии ақл карда тез маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 25].

15.Истиора аз Хизр (тадоӣ аз абадзиндагӣ):

Ба Каъба мебардам Хизри ишқ аз раҳи дайр,

Ки раҳнамои ҳақиқат кунад маҷози маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 26].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ як қатор истиораҳои марбути мафҳуми ишқ (истиораҳои таъвилӣ ё муфассал) басомади зиёд доранд, ки маънои дигари бо ишқ алоқамандро тадоӣ менамоянд. Аз ин ҷо, дар ҷалвали зер ин гуна истиоротро бо дарназардошти маънои тадоиқунандаи онҳо ҷой додем, ки чунинанд:

Ҷадвали №1. - Бархе аз истиораҳои (истиораҳои муфассал) алоқаманд ба мафҳуми «ишқ» дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ва маънои тадоиқунандаи онҳо

Истиораҳо	Маънои онҳо	Истиораҳо	Маънои онҳо
1. Чунун	Азобу ранҷи ишқ	2. Оина	Ҳайрат, бехудӣ, водии истиғно, покӣ ва таҷалли ишқ
3. Бехудӣ	Ғайри қобили шарҳ	4. Аздастинондода	Саргардон, овора, хайрон дар роҳи ишқ
5. Соқӣ	Муждаи мурод, иродат, фараҳ, шодӣ	6. Пайғалат	Нодонӣ, ошуфтаҳоли ва сарсонӣ дар роҳи талаб
7. Хизр	Пояндагӣ баъд аз висол	8. Симуғрабо	Ҷасорат ва матонат дар ишқ
9. Ҷигар	Наздиқӣ ба мисли узви худ	10. Муштарӣ	Таваҷҷуҳи зиёд ба маъшук
11. Гирдоб	Покӣ ва хатар	12. Ситез	Носозгориҳои роҳи ишқ
13. Таълим	Бедорхобӣ дар роҳи ишқ	14. Баландқоматӣ	Дастнорасии висол

Агар аз назари Саидмахдӣ Зарқонӣ, Муҳаммадҷаводи Маҳдавӣ ва Маряма Оёд [Саид Маҳдӣ Зарқонӣ 1393, с. 58] маҷмуи истиораҳои марбути мафҳуми ишқро дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дастабандӣ намоем, ба гурӯҳи аввал истиораҳои манфӣ: чунун, ситез, ғам, фусунпардоз, номродӣ, сарзаниш, нанг, хушқсол, гӯшмол, доғи ғам, ба гурӯҳи дуюм, истиороти мусбӣ: соқӣ, оина, муштарӣ, давлат, ҷон, зиндагӣ, роҳ, шаҳр, мактабхона, дарсгоҳ, идгоҳ, муъҷиза, юмн, безавол, ба гурӯҳи сеюм, истиораҳои дуваҷҳа: гирдоб – рамзи покӣ (об) ва хатар, теғ рамзи дифоъ ва қатл, шуъла – рамзи

гармӣ ва сӯхтор ва ба гурӯҳи чорум, истиораҳое, ки нисбат ба ишқ рабти ҳосе надоранд: ҳишмат, чомаҳона, шамол, ниҳол, ҳисор, баландқоматӣ ва симурғрабо дохил мешаванд.

Масъалаи дигари алоқаманд ба корбурди истиораҳои марбути мафҳуми ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ барҷастасозӣ ва махфисозии истиорист. Шоирони сабки ҳиндӣ, аз ҷумла Зухурӣ аз ин навъи тасвир ба вофир истифода кардаанд.

Аз назари Золтан Ковексес, «барҷастасозӣ, асосан, бо махфисозӣ ҳамроҳ аст. Ин бад-он маънӣ аст, ки вақте мафҳуме чанд ҷанба дорад (ки маъмулан чунин аст) ва истиора бар яке (ё шояд бар ду ё се то) аз он ҷанбаҳо тамаркуз мекунад, соири ҷанбаҳо аз дид пинҳон мемонанд, ё аз қонуни таваҷҷуҳ хориҷ мешаванд. Барҷастасозӣ ва махфисозӣ лозиму малзуми ҳаманд» [Золтан Ковексис 1395, с. 154].

Золтан Ковексес бар он андеша аст, ки дар вақти барҷаста нишон додани як мафҳум аз назар пинҳонмонии мафҳуми дигари ба он алоқаманд ба вуҷуд меояд. Агар аз ин нигоҳи Золтан Ковексес ба истиораи «ишқ» дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дида андӯзем, мафҳуми «ишқ» чандҷанбаист ва ин нуқта маъноӣ онро дорад, ки соири ҷанбаҳо аз дид пинҳон мондаанд, «ё аз қонуни таваҷҷуҳ хориҷ шудаанд».

Завқ аз пайғалати ишқ биболад бар хеш,

Ошноӣ дигарон гаштаву бегонаӣ мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Ва:

Розҳо бар сари бозор ниҳад, гар наниҳад

Ишқ занҷир ба пойи дили девонаӣ мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Масалан, дар абёти зерини шоир мафҳуми «ишқ» барҷаста ифода ёфта, фарр (нур, шаън, шавкат, зебоӣ, ҳусн, дурахш), килк (қалам, най) ва тӯфон (тундбод, обҳез, боди саҳт) аст. Дар байти аввал мафҳуми истиории ишқ фаҳмишҳои «ман ташнаӣ нурам», «бо ишқ ояндаро мебинам ва худро мешиносам», «аз ишқ неру мегирам», «дар ишқ ҳама чиз бароям зебост ва

шукӯху шавкат дорад», дар байти дуюм «ишқ андеша аст», «роз менависам», «огозу анҷом аст», «дарси худӣ ва доноӣ мехонам» ва дар байти сеюм «ишқ» шӯр аст, «муҳаббат ба зиндагист», «мояи рушд», «қобили ҳаракат»-ро ифода менамояд:

Гардида бахти тира ҳумоюн зи **фарри ишқ**,

Гирад ҳумой фол ба гулбонги зоғи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

Ва:

Зи рози лавҳу қалам огаҳем, нест ачаб,

Ки **килки ишқ** навиштаст лавҳи мактаби мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 18].

Ва:

Дар ниҳоди қатра чандин **шӯр** чист ?

Ишқ тӯфон карда, уммонем мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 19].

Дар ин ҷо баръало маълум аст, ки дар баробари барҷастасозии фарр, килк ва тӯфон, чанбаҳои дигари алоқаманд ба барҷасташавандаҳо дар тасвир (аз қабиле он ки фарр талош ва заҳмат (сӯзу дард, ранҷ) дорад, ба осонӣ муяссар намешавад, килк аз ҷое кашонида мешавад, аз маҳсули маҳсус сохта мешавад, барои зебонависӣ коркарди зиёд мехоҳад, харидорӣ мегардад ва тӯфон метавонад ҳалокатбор бошад, харобкорӣ кунад, аз оби шӯр аст ва амсоли инҳо) маҳфӣ мешаванд.

Дар истиораҳои мафҳумӣ як ё чанд чанба аз мабдаъ ва мафҳуми ҳадаф ба кор меравад, дар онҳо барҷастасозӣ ва баҳрабардорӣ ба мисли ду тарафи як чиз аст, «аносири як ҳавза бар дигаре нигошта мешавад», «чанбаҳои бакоррафта ва барҷасташудаи мабдаъ ва ҳадаф аз тариқи як маҷмуаи муфассал аз нигоштаҳои миёни бархе аносир дар ҳавзаҳои мабдаъ ва ҳадаф ба ҳам наздик мешаванд» [Золтан Ковексис 1395, с. 158].

Машварат бо дили танг аст, Зухурӣ, дар ишқ

Фол бикшода ғам аз дафтари накшодаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 10].

Ҳамчунин, барои ташреҳи комилтари масъалаи мавриди назар муайян кардани ҳамирмоияи ғазалиёти шоир муҳим аст. Дар ин маврид, андешаи Маҳмуди Футуҳиро ҷонибдорӣ мекунем, ки гуфтааст: «Дар кори ҳар ҳунарманди бузург ва соҳибсабк як дарунмоияи мусаллат вучуд дорад, ки бар саросари осори ӯ соя меафканад ва дар лобалои тасвирҳо, дар фурм, сохтор, сабк ва дар мафҳуму мазмуни осораш ҳузур дорад. Гӯйӣ як дастгоҳи муназзам ва мусаллати фикрист, ки бар ҳамаи фаъолиятҳои зеҳнӣ ва тахайюлии ҳунарманд ҳукм меронад» [Маҳмуди Футуҳӣ 1385, с.76]. Маҳмуди Футуҳӣ бар он назар аст, ки дар эҷоди адибон як дарунмоияи мусаллат – асоси ғоявӣ вучуд дорад, ки он асоси эҷодиёти ҳамон адибро инъикос мекунад.

Бо тавачҷуҳ бар ин нуқот, таҳқиқу баррасии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нишон дод, ки, аслан, дарунмоияи мусаллати фикрӣ ва ё ҳамирмоияи ғазалиёти ӯро, ки «бар саросари осори ӯ соя меафканад», ишқ ташкил мекунад. Аз ин ҷо, ишқ пуркорбурдтарин вожаи девони шоир аст ва «дар фурму сохтор, сабку мафҳуму мазмуни осораш ҳузур дорад».

Барои осонтар шудани тавзеҳи ишқ ба сифати ҳамирмоияи ғазалиёти шоир дар мадди назари аввал корбурди лафзии онро дар девони Зухурӣ паҷуҳиш кардаем ва дар ин маврид аз равиши таҳқиқи Абдулманнони Насриддин истифода намудем. Чунончи, Абдулманнони Насриддин дар мавриди Камоли Хучандӣ гуфтааст, ки «нахустин мушоҳидаву дарёфти аҷиб он аст, ки Шайх Камол 10 ғазал дорад, ки бо лафзи ишқ ифтитоҳ ёфтаанд... Илова бар ин, Шайх Камол 12 ғазали дигар дорад, ки дар садри он ҳомилу барандаи ишқ – ошиқ қарор гирифтааст... Баррасии ҳамин ғазалҳо имкон медиҳад дарёбем, ки ишқ дар сафинаи ашъори Шайх Камол тобиши яқрағ надорад...» [Абдулманнон Насриддин 2013, с.466-468]. Агар аз ин манзар ба нақши ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дида дӯзем, 29 ғазали шоир бо лафзи ишқ ифтитоҳ ёфта, дар 29 маврид мубтадои мисраи нахусти байти матлаи шоир низ вожаи «ишқ» аст. Чунончи, намунае аз ғазали бо лафзи ишқ оғозшуда чунин аст:

Ишқ омаду симурғрабо шуд мағаси мо,
Аз ҷабҳаи гул сачда кунад хору ҳаси мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 13].

Ё:

Ишқи бутон сиришта вафо дар сиришти мо,
Бар субҳи Каъба тофта шоми куништи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 20].

Намунае аз ғазали бо мубтадои мисраи нахусти байти матлаи шоир будани вожаи ишқ чунин аст:

Ғами ишқ гардида меҳмони мо,
Кабоби чигардида бар хони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 68].

Ё:

Эй **ишқи ту** бар ҳама ҷаҳон фарз,
Гирдат гаштан бар осмон фарз

[Зухурии Туршезӣ 1390, с.436].

Ҳамчунин, шоир чор ғазал бо радифи «ишқ», як ғазал бо қофияи «ишқ» ва як ғазал бо радифи «ошиқ» - ҳомилу барандаи «ишқ», як ғазал бо радифи «ошиқон» дорад, ки матлаи онҳо чунинанд:

Комронӣ хосаи нокоми ишқ,
Ганҷҳои ком зери гоми ишқ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 447].

Ё:

Аршдарсоҷам ба пояи ишқ,
Аз сарам кам мабод соҷи ишқ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 446].

Ва:

Мебарад иксири роҳат моя аз озори ишқ,
Менависад нусха аз баҳри шифо бемори ишқ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 447].

Ё:

Бод бархурдор дил аз роҳати озори ишқ,
Сад ҳаёти Хизр, гӯ, аз баҳри сарфи кори ишқ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 448].

Ва:

Мағзи ҳама аз наволи ишқ аст,

Барги ҳама аз ниҳоли ишқ аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 51].

Ё:

Дар диёри ишқбозӣ айш бар ғам ошиқ аст,

Чун ба мулки факр ойӣ, беш бар кам ошиқ аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 79].

Ду ғазали шоир бо лафзи «ошиқ» (бедил), як ғазали дигари ӯ бо вожаи «ошиққушон» оғоз шуда, дар 7 маврид мубтадои мисраи нахусти байти матлаи шоир низ вожаи «ошиқ» аст.

Мо интихобан корбурди лафзии ишқро дар ғазалиёти Аттори Нишопурӣ низ ҷустуҷӯ кардем ва маълум гардид, ки 21 ғазали шоир бо лафзи «ишқ» [Фаридуддин Аттор 2012, с. 81, 101, 113, 123, 141, 160, 165, 178, 213, 219, 221, 235, 255, 287, 318, 322, 399, 400, 406, 456, 504] ифтихоҳ ёфта, дар 21 маврид [Фаридуддин Аттор, 2012, с.99, 126, 147, 159, 174, 193, 196, 197, 230, 251, 266, 274, 283, 301, 311, 314, 315, 332, 355, 361, 502] мубтадои мисраи нахусти байти матлаи шоир низ вожаи «ишқ» аст. Албатта, басомади вожа дар матлаи ғазалҳо, ба ҳеч вачҳ меъёри ҳунар ва ё маҳаки санҷиш нахоҳанд буд. Аммо дар мадди назар доштани масъалаи мазкур низ то чое дар фаҳму дарки матолиби шоир ёрӣ хоҳад расонид.

Аз ин ҷо, ба назари мо, Зухурии Туршезӣ дар шеваи мазкури ғазалсароӣ – ифтихоҳи ғазал бо мафҳумоти «ишқ» ва «ошиқ» (бедил, дилдода) ба девонҳои Аттори Нишопурӣ, Камоли Хучандӣ ва шоироне, ки дар девонашон ифтихоҳи ғазал бо лафзи «ишқ» басомад дорад, назар доштааст.

«Дил» яке аз мусталаҳоти муҷовири «ишқ» аст, ки гавҳари ишқро дар худ маҳфуз медорад ва макону таҷаллигоҳи ишқ аст. Аз ин ҷо, Абдулманнони Насриддин мегӯяд, ки ««дил» аз вожаи пурбаргу бор ва муҳимми шеъри Камоли Хучандист. Зикри мушоҳидаи дигар ин ҷо ҷоиз аст. Дар девони Шайх Камол 59 ғазал бо вожаи «дил» оғоз ёфта, ки ба зоти худ як «дилнома»-

и муассири адабиёти мост. Дар ин боб низ касе аз дигар ғазалсароёни бузурги мо ба Шайх Камол баробарӣ карда наметавонад. Фаразан, дар девони Ҳофизи бузургвор ҳамагӣ 16 ғазал ҳамин фазилат дорад» [Абдулманнон Насриддин 2013, с.472]. Агар аз ин нигоҳ низ ба ғазалиёти шоир назар кунем, маълум мегардад, ки дар «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ 42 ғазал бо вожаи «дил» [Фаридуддин Аттор 2012, с.81, 101, 113, 123, 141,160, 165, 178, 213, 219, 221, 235, 255, 287, 318, 322, 399, 400, 406, 456, 504] ифтиҳо ёфта, мубтадои мисраи нахусти байти матлаи 32 ғазал [Фаридуддин Аттор 2012, с.99, 126, 147, 159, 174, 193, 196, 197, 230, 251, 266, 274, 283, 301, 311, 314, 315, 332, 355, 361, 502] низ калимаи «дил» аст. Ҳамчунин, дар «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ вожаи «дил» 1617 маротиба қорбурд дошта, дар бештари маврид ин истилоҳи адабӣ тасвирҳои мухталифро ифода кардааст ва дар девони мазкур 2 ғазал бо радифу қофияи «дили мо», 1 ғазал «дил имшаб», 4 ғазал бо радифи «дил», 1 ғазал бо радифи «дилам» ба назар мерасад, ки аз ҳусни тавачҷуҳи шоир ба истилоҳи «дил» ва маъниофаринӣ тавассути он гувоҳ аст. Гумони ғолиб он аст, ки дар ин шеваи ғазалсароӣ низ Зухурии Туршезӣ бар девони Камоли Хучандӣ ва шуарое, ки ҳамин равиши ғазалсароиро ихтиёр кардаанд, назар доштааст.

Дар мадди назари дуҷум, ҷиҳати тавзеҳи ишқ ба сифати ҳамирмоияи ғазалиёти шоир қорбурди маъноии онро дар «Девони ғазалиёт»-и Зухурӣ паҷуҳиш кардаем. Маълум гардид, ки дар девони мазкур ишқ ба маънои асли ва маҷозӣ истифода шудааст:

Нотавон гаштаам, сангдили симбаре

Бистар аз оҳану болин сазад аз хора маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 29].

Ва:

Ҳамсафар гардид Ҳизри ишқу Раҳш ангехтем

Субҳи рӯзи ком шуд гарди раҳи шабгири мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 14].

«Ишқ» дар адабиёти форсии тоҷикӣ истилоҳи мустақили адабӣ ва мотиви барҷастатарини ҳунарист, ки дар ашъори ҳар шоир бо тобишҳои

гуногуни маъноӣ корбурд дорад ва дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ бо завқи адабӣ – «таҷрибаи шоирона» [Шафеии Кадканӣ 1375, с.3] даромехта, «ҳосили бедории шоир» [Шафеии Кадканӣ 1375, с.3] нисбат ба суvari хаёл дар мавриди «ишқ» аст.

Гардида бахти тира ҳумоюн зи фарри ишқ,
Гирад ҳумой фол ба гулбонги зоғи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

Авотифи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ «боиси пайванди гуфтумонӣ» [Сора Зирак 1395, с. 75-78] ва мубтанӣ бар «падидоршиносии ҳавос ва авотиф буда, зерсохти отифӣ тамйизкунанда ва таъинкунанда» [Сора Зирак 1395, с. 79-92] -и ин гуфтумон аст. Шиддати вачҳи отифӣ аз сӯйи кунишгар – ишқ, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҳамеша мусбӣ буда, як навъ гузориши кулли хирадгароёна аст, бо он ки ақлу ишқ аз назари аҳли тариқат – ошиқони Ҳақ, ҳеч гоҳ дар як поя қарор надоранд.

Кӯҳ коҳ аст дар тарозуи ишқ,
Камтару бештар намебошад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 227].

Абёти зерини Зухурии Туршезӣ водор мекунад, андешаи Имонӣ Гетӣ – муҳаққиқи эрониро ҷонибдорӣ кунем, ки «ишқро ҳақиқати сайёлу маввоч ва таваққуфу дарангнопазир» [Гетӣ Имонӣ 2013, с.212] доништа, «ҷону ҳақиқати одамиро дар ин ҳукм шарикӯ ҳамоҳанг» мехонад ва андешаи Шукуфа Доробиро таъйид кунем, ки дар мавриди мавқеи ишқ дар ғазалиёти шоир гуфтааст: «Дар сатҳи фикрӣ мазомини ошиқона пуррангтарин дарунмоияи шеъри ӯст» [Шукуфа Доробӣ 1399, с.152].

Обод карда ишқи ту ҷони харобро
Дар хирмани аташ зада барқи саробро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 22].

Ва:

Дил ба дил мешавад бадал дар ишқ,
Натавонанд бурд, то надиханд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 235].

Яке аз боварҳои решагии орифон, аз ҷумла орифони шоир он аст, ки «илми ишқ дар дафтар набошад» ва он чиро, ки солики роҳи Ҳақ мечӯяд, на аз роҳи ақл, балки танҳо аз роҳи ишқ ба даст меорад [Раҷаб Тавҳидиён 1387, с.93-126]. Дар ин замина, яке аз мавзуоти ҷудогонаи адабиёти форсии тоҷикӣ бартар шинохта шудани ошиқӣ аз оқилист (бартари ишқ бар ақл аст), ки Зухурии Туршезӣ ба ин масъала тавачҷуҳи хосе дорад:

Фикри дигар кун, Зухурӣ, чун тавонад омадан?

Хидмати ишқу ҷунун аз ақли ноҳанҷори мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

Ва:

Ишқ оварда дар ситез маро,

Кундии ақл карда тез маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 25].

Дар муносибати ишқ ва ақл дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бештар маъниҳои ирфонӣ ба ҷашм мерасанд. Ҷунончи, шоир ишқро обод - бӯстон ва ақро вайрон – зиндон, гуфтааст:

Ишқ ободу ақл вайрон аст,

Ин ба бӯстону он ба зиндон аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 76].

Дар байти зер ишқ қудратманд (қавипанҷа) ва хирад шикастабозу ба қалам дода шудааст:

Бо ишқ хатост панҷагирӣ,

Бечора хирад шикастабозуст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 91].

Зухурии Туршезӣ ақро дар муқобили ишқ ҳеч медонад. Ҷунончи, дар байти зер ақро ба киштии шикастаи басоҳилафтодаи дунё монанд карда, ишқро дарё гуфтааст:

Шинои ақл ба дарёи ишқ нест дуруст,

Шикастакиштии гардун ба соҳил афтадаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 146].

Дар баёти зер ишқ шоҳ – соҳиби тахт ва ақро бепояи тааққул маънидод намуда, як навъ шиддати ихтилофи ақлу ишқро ба қалам додааст:

Ишқ чойе, ки тахти қадр занад,
Ақро пояи тааққул нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 165].

Ҳамин тавр, Зухурии Туршезӣ моҳияти суннати ин масъала – ихтилофи шадиди ақлу ишқро дар ғазалиёти худ нигоҳ дошта, ин мотивро дар образҳои тоза ба қалам додааст.

Масъалаи дигаре, ки ба мавзуи ишқ иртибот дорад, восӯхт аст. Зухурии Туршезӣ аз номехрубониҳои маъшуқа шикоят намуда, эътироз дорад ва ранҷи худро на камтар аз чабри ёр медонад, андозаи ишқи худро баробар ба ҳусни маҳбуб мешуморад. Восӯхтро «бархе аз муҳаққиқон мухтас ба асри Ваҳшии Бофқӣ ва шеъри ӯ медонанд» [Аҳмад Шарофатӣ 2016, 470 с.], ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ восӯхтсаройӣ ба вофир назаррас аст:

Аз ҳусни ту нест ишқи ман кам,
Нози ту зи сабри ман зиёд аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 72].

Ва:

Дар баҳамбарзадани мамлакати сабру шикоб
Кори сад хайлу ҳашар нози ту танҳо мекард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 374].

Ва ё:

Дар рӯзи ҳисоб аз ту чуз ин нест шикоят,
К-имрӯз чафоҳои ту бо мо баҳисоб аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 144].

Ё ки:

Ба зери бори кӯҳи оҳ дар хишти ҳавас мурдам,
Шикоятҳои Маҷнуне хароши қони Фарҳоде

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 647].

Ошиқ дар ғазалиёти шоир тасвири ранчкаш ва чабрдида аст ва ин қахрамони лирикӣ дарди ишқи худро ҷонгудозтар аз ҳар тасвири ишқӣ (Фарҳоду Мачнун) медонад.

Кунам дар ишқ мактабхонаи худ кӯху ҳомунро,

Биёмӯзам тариқи ошиқӣ Фарҳоду Мачнунро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 38].

Ва:

Мағӯ дар ошиқӣ харче намебошад, чӣ мегӯӣ ?

Ба шарти байъ дар раҳн аст раҳти нангу ном ин ҷо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 39].

Хулоса, метавон баҳсу баррасии масъалаи мазкурро чунин ҷамъбаст кард, ки мавзӯи асосии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ишқ буда, агар ба тарзи бадеӣ гӯем, шоир худро бо фироқ ҳамбунёд мебинад ва ҳар қадар, ки ҷилваӣ ҷамоли ёр дар қалби ӯ тобиши тоза гирад, сӯзу дарди шоир низ неруи тоза меёбад. Барои шоир «талхӣ марг» ширин, аммо «талхӣ фироқ» тоқатнопазир аст.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ наметавон, ки баёни мушаххаси ягон концепсияи тасаввуфиро мушоҳида кард. Гояҳои ирфонӣ ва ё мазмунҳои тасаввуфии ғазалиёти шоир зимни тараннуми ишқ ифода ёфтаанд. Шоир дар марҳалаҳои аввали тасаввуф қарор дошта, дар ин роҳ ба дараҷаҳои баланд нарасидааст. Аз ин рӯ, дар ғазалиёти шоир мазомини ирфонӣ дар хидмати ҳунари шеърӣ гузошта шуда, то ҳадде назарӣ буда, дар заминаи ҳунари бадеӣ (адабӣ) таҷассум гардидаанд ва гоҳе иртибот бо таҷриба доранд.

Дар меҳвари ишқи илоҳӣ Зухурии Туршезӣ «аҳди аласт» - назарияи азалияти ишқ, мавқеи калидӣ дошта, шоир ин замонро оғози ишқ доништааст.

Дар ғазалиёти шоир қорбурди ҳанҷоршикастаи истиории «ишқ» дар мазмунҳои «лаззати коми ишқ», «сабр дар водии сафари ишқ», «нокомӣ», «ҷазабаи ишқ ва бадномӣ», «ҷунунию беҳудӣ», «азалияти ишқ», «ранҷи ишқ дар пирӣ», «синатафтагию хонумонсӯзӣ» ифода ёфта, ин тасвирҳо дар густараи адаби форсии тоҷикӣ навад.

Чирагии маъшук ва бузургдошти ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба як мавзуи алоҳида табдил ёфта, роҳу воситаҳои бузургдошти ишқ дар ғазалиёти шоир дар тавсифҳои гуногун (қудрат ва зебоии офариниш будани ишқ, баланд будани ишқ нисбат ба арш, «соқӣ», «сипандсӯз», «таҷаллисанҷ», «лашкаркаш», «уқоб», «доғ», «ниёзхона» будани ишқ) ифода гардидаанд.

Истиораи ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ корбурди тозаи бадеӣ дошта, маҷмуи истиораҳои марбути мафҳуми ишқро дар ғазалиёти шоир метавон ба манфӣ, мусбӣ, дувачҳа ва истиораҳои, ки ҷиҳатгирии арзиши ҳосе надоранд, дастабандӣ кард.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мафҳуми «ишқ» чандҷанбаӣ буда, дарунмояи мусаллати фикрӣ ва ё ҳамирмояи ғазалиёти ӯро, ки «бар саросари осори ӯ соя меафканад», ишқ ташкил мекунад. Аз ин ҷо, ишқ пуркорбурдтарин вожаи девони шоир аст ва, агар ба тарзи бадеӣ ифода кунем, «дар фурму сохтор, сабку мафҳуму мазмуни осораш ҳузур дорад».

Зухурии Туршезӣ дар тасвири ишқ, аз як тараф, мотивҳои суннатӣ (фано дар ишқ, пӯшида доштани рози ишқ, сарҳад ва сомон надоштани ишқ, риёзат ва ошуфтагии ошиқ)-ро ба кор гирифта, аз ҷониби дигар, мотивҳои комилан нав эҷод кардааст.

1.2. Тасвири май дар ғазалиёти шоир

Тасвири май дар адабиёти форсии тоҷикӣ аз ашъори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ оғоз меёбад, ки дар қасидаи «Модари май» аз беҳтарин тасвирҳо тавассути ин истилоҳ сохта шудаанд. Тасвири май дар сайри таърихии ғазал ба ду маънӣ: аслий ва маҷозӣ корбурд дошта, тасвирҳои маҷозии май дар заминаи тасвирҳои аслии ин истилоҳ эҷод карда шудаанд. Аз ин ҷо, Мирзоев А. мегӯяд, ки «дар охири асри 11 ва аввали асри 12, гарчанде мафҳуми мавзӯ хеле тағйир ёфт, ба май, қадах, кӯзаи май ва дигар истилоҳи ба он алоқаманд маъноӣ маҷозию тасаввуфӣ дода шуд, вале мафҳуми аслии табиӣ ин мавзӯ ҳамоно дар баробари маънии маҷозӣ дар тамоми таърихи ғазалсароӣ давом кард» [Мирзоев А. 1957, с.75].

Агарчи тасвири май аз ашъори Рӯдакӣ то ба имрӯз бо роҳҳои гуногуни бадеӣ ифода ёфтааст, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ май (бода, шароб) яке аз тасвирҳои барҷастаи адабӣ буда, шоир тавассути он таъбир, таркиб ва мазмуни тоза эҷод кардааст, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ назир надоранд. Аз ин рӯ, баррасии масъалаи мазкур барои шинохти нақши шоир дар таҳаввул ва тақомули ғазали форсии тоҷикӣ, ки ҳадафи таҳқиқи мост, ҳоизи аҳаммият аст. Чунончи, дар байти зер шоир аз вожаи «май» таркибҳои «доғи май» ва «маи дӯстӣ» сохтааст, ки онҳо дар ашъори шоирони пешин ба назар намерасанд:

Доғи май лола дамонида зи пашминаи мо,

Рӯзи шанбе ҳама зояд шаби одинаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

Ва:

Аз маи дӯстӣ Зухуриро

Медихад тавба шайхи оқили мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 13].

Аз ҷумлаи тасвирҳои намоён дар ғазалиёти шоир дар «маконсозӣ»-и бадеии ғайривоқеӣ (фаровоқеӣ) ва адабии ӯ таҷассум ёфтаанд, ки роҷеъ ба ин нуқтаи қобили таҳаммул дар ҳамин рисола зерфасла бахшида шуда, ин ҷо танҳо аз он ёд мекунем, ки агар дар адабиёти тоҷик «май» ба маънои манбаи шодӣ ва хушдилий [Шарифмурод Исрофилниё 2013, с.205], заминӣ (ангурӣ), ирфонӣ («... ва сакқохум раббуҳум шаробан тахуран» [Қуръони маҷид]) ва самбулик [Куруши Беҳзодниё, с.75] ба қалам дода шудааст, Зухурии Туршезӣ аз «май» низ макони адабӣ – эманӣ аз хавфу хатар эҷод карда, гуфтумони (discourse) [Суфиев Ш. 2013, с.79] комилан ҷадид ороштааст.

Май амну амон сохта хавфу хатарамро,

Мастӣ шуда хуш мухтасибе шӯру шарамро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 24].

Агар ба адабиёти форсии тоҷикӣ аз нигоҳи корбурди вожаҳои ҳамрия (май, шароб, бода, майхона, чом, ҷуръа, паймона, соғар, хум, набид) назар андозем ва ба маънои зоҳирии онҳо тавачҷуҳ кунем, он гоҳ адабиёти мо ба

тарғибгоҳи бузурги айшу нӯшу мастиву дилхушӣ ва нишоту бодахорӣ мемонад, ки ин нукта, албатта, аз воқеияти аслии адабиёти форсии тоҷикӣ баид аст, зеро ба чавҳар ва тору пуди адабиёти мо то ибтидои асри 20 маърифати исломӣ реша давонда, «зоҳиран таълимоти шариати исломӣ корбасти ин сон вожаҳоро дар шеър ғалат медонад» [Суфиев Ш. 2013, с.80]. Дар ашъори Зухурии Туршезӣ низ вожаҳои хамрия ҳам ба маънии аслӣ ва ҳам истиорӣ ба кор рафтаанд, ки шоир сароҳатан ин нуктаро иброз доштааст:

Дигарон хушёру аз мастӣ чу ҳоли худ хароб,
Соғари мастони хушёр аз майи дигар пур аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 58].

Ва:

То барафрӯзад чароғи завқи май,
Равғане беҳтар зи истиғфор нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 104].

Дар мавриди корбурди майи ангурӣ (инабӣ):

Маро чӣ захра, ки унноби лаб газак созам,
Зухурӣ, ин ҳавасангезии майи инабист

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 84].

Ва:

Бидеҳ май ба зухҳод, моро чӣ нисбат?
Суруде ба аврод, моро чӣ нисбат?
Шати бода асту чавонони ҳиндӣ,
Ба пирони Бағдод, моро чӣ нисбат?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 93].

Зухурии Туршезӣ тавассути «май» мазмунҳои бикр сохта, наъшаи хумори чашми маъшуқа - ғалаботи ишқро аз майи ангурӣ, ки он ҳам мабнои мастии чашм шуда метавонад, болотар донистааст:

Май нахурдаст, голибан, ҳаргиз,
Он ки гуфтаст май нигоҳашро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 28].

Дар ашъори шоирони орифи мо вожагони хамрӣ, ки тибқи маърифати исломӣ корбурди онҳо ба маънии хубӣ аз ҷониби муъмин раво нест, маъноӣ фалсафию ахлоқӣ ва ирфонӣ гирифта, дар муқобили калимоти муқаддаси исломӣ: шайх, масҷид, мадраса, зоҳид, тоат, вузу, тақво, дин қарор гирифта, ҳатто, баръақс нисбат ба мафҳумҳои асосии шаръӣ тарҷеҳ ёфтанд. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ ҳамин мотиви адабӣ – тарҷеҳ додани вожагони хамрӣ нисбат ба мафҳумоти шаръӣ, назаррас буда, дар абёти зер «май» дар муқобили шайх, зоҳид, тақво омада, чунонки Ш.Суфиев навиштааст, «он чӣ дар калом ва фикҳи исломӣ муқаддас аст» [Суфиев Ш. 2013, с.79], ин ҷо бо алфози хамрӣ аз ҳайси мақом ҷой иваз кардаанд:

Лабрез инчунин ба ҳасе май надодаанд,

Оре, ба шайх хирқаи гул – гул ҳавола аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 91].

Ва:

Хабар зи нашъаи тоъат надорӣ, эй зоҳид,

Биё ба майкада, май ҳиссаи вузуи ту ҳаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 91].

Ва:

Нест ҷомеъ чун Зухурӣ барҳаман дар куфру дин,

Зоҳидонро субҳае май ҳам нахи зуннор ҳаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 107].

Дар байти зер май бар муқобили имом гузошта шудааст:

Имоми шаҳр ба сарҷӯши май накарда вузӯ,

Чарост гарми намоз, инчунин вузӯ хом аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 99].

Дар ин байт май бар муқобили шайх тасвир ёфтааст:

Бинӯш 3-он майи сарҷӯшу ҷуръае бичашон,

Ба шайхи шаҳр, ки аз сар бадар нарафта ба ҷӯш

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 429].

Зухурии Туршезӣ бо истифода аз вожаи «май» таркибҳои нави зеринро эҷод кардааст, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ камназиранд:

Майи лутф:

Соқии давр **майи лутф** ба гардиш андохт,
Субҳ маст аст, бале, шоми хумор охир шуд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 379].

Майи дидор:

Гӯ, **майи дидорро** ёр ба андоза дех,
Ҳавсала пур танг нест, чоми нигоҳ аст хурд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 399].

Бодаи дидор:

Зи шавқи **бодаи дидор** дил ба нола хуш аст,
Барои мастии ман шишаи назар танг аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 63].

Майи базми маҳрамӣ:

Бенисбатон ҳарифи **майи базми маҳрамӣ**,
Мо дар талоши нисбати номаҳрамӣ ҳанӯз

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 409].

Майи суҳбат:

Майи суҳбат асар диҳад, тарсам,
Аз ҳарифони бевафо бигрез

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 410].

Майи девонагӣ:

Агар зи тоби насихат лаби хирад хушк аст,
Пур аст аз **майи девонагӣ** димоғи касе

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 651].

Бодаи ғам:

Сифати зӯри **бодаи ғами** хеш
Аз нафасҳои охи маст бикурс

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 423].

Бодаи камфурсатӣ:

Дар хумори пешгӯӣ нестем,

Бодаи камфурсатӣ кам хӯрдаем

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 458].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ таркибҳои «бодаи дӯстӣ», «бодаи акс» ва «бодаи висол» низ ба чашм мерасанд, ки ибораҳои сохтаи шоиранд.

Басомади сифатҳои май дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, аз як сӯ, навъе таъкид ва ишораҳои шоир ба хусусиятҳои май буда, аз сӯи дигар, шеваи хоси баёни матлабанд, ки тобишҳои гуногуни маъноро дар байт ифода намудаанд. Чунончи, майи сарчӯш:

Дили бетобу ишваи пинҳон,
Марди девонаву **майи сарчӯш**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 422].

Ва:

Бинӯш з-он **майи сарчӯшу** чуръае бичашон,
Ба шайхи шаҳр, ки аз сар бадар нарафта ба чӯш

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 429].

Бодаи сарчӯш:

Хароби **бодаи сарчӯш** кардаӣ моро,
Баҳуш бош, ки беҳуш кардаӣ моро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 46].

Майи дӯш:

Масте зи калон нест, ки бо хештан ояд,
Умрест Зухурӣ, ки хароби **майи дӯшам**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 477].

Майи порина:

Сол нав гашт, биё, то **майи порина** кашам,
Хуррамиҳо чамане сохта, дар сина кашам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 479].

Майи лабрез:

Пиёла гарчи лаболаб диҳанд май лабрез,
Ба ҳушёрӣ мастии ҳамон ба ҳуш кашам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 523].

Майи машраб:

Ҷоми ирфон бар майи машраб задем,
Маст гаштему дари мазхаб задем

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 573].

Бодаи лабгаз:

Мабод он бодаи лабгаз ба соғар,
Ки масташро лаби соқӣ газак нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 89].

Бодаи беҳумор:

Мастие дар дили Зухурӣ тофт,
Бодаи беҳумор мебояд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 334].

Бодаи ишқ:

Сабӯи бодаи ишқе ба даст афтод аз чонам,
Дигар санги ҷафое даври соғар барнамеояд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 365].

Бодаи афсона:

Як шабе дар хилвати дарбастаи лабташнагон
Масти нозу масти хоби бодаи афсона бод!

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 383].

Ба фикри Суфизода Ш.З., «дар ҳолати аз худ ворастигаӣ ва беҳудӣ, ки таҷрибаи ирфонӣ сурат мегирад, робитаи ҳушёронаи шоири ориф ба дунёи воқеӣ қатъ мешавад ва баёнаш парокандаву парешон ва мубҳам мегардад. Яъне, ҳар гоҳ, ки ориф ба марҳалаи камол мерасад, масти шароби ваҳдат гардида, нисбат ба ҳама чизи дунёи фонӣ безътино мешавад ва дар ин марҳала сухани вай мастона ва рамзгунаву шатҳомез баён мешавад» [Суфиев Ш. 2013, с.7] ва ба ақидаи Исрофилниё Шарифмурод, «беҳуд шудан нишонаи худшиносӣ»-ст [Шарифмурод Исрофилниё 2013, с.211]. Донишмандони тоҷик - Суфизода Ш.З. ва Исрофилниё Шарифмурод, муътақиданд, ки василаи маърифати худ ва Худо беҳудӣ буда, маҳз ҳамин беҳудӣ боиси ба вучуд

омадани суханҳои рамзӣ дар эҷодиёти шоирони ориф гардидааст. Чалолуддини Балхӣ дар ин маврид фармудааст:

Суханам ба ҳушёрӣ намаке надорад, эй чон,
Қадаҳе ду мавҳибат кун, чу зи ман сухан ситонӣ

[Чалолуддини Балхӣ 1383, с. 971].

Зухурии Туршезӣ низ гуфтааст:

Хароби бодаи сарҷӯш кардаӣ моро,
Бахуш бош, ки беҳуш кардаӣ моро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 46].

Зухурии Туршезӣ «беҳудӣ»-ро бору барг – самараи боғи сина, яъне умр номидааст:

Зи боғи сина, Зухурӣ, бикан ниҳоли шикеб,
Ки баргу бор ҳама беҳудию бетобист

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 109].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, ба мисли Ҳофизи Шерозӣ, Носири Бухорӣ, Салмони Соваҷӣ май (бода, шароб) риндона тасвир шудааст. Аз ин ҷо, симои шоир дар абёти ба мавзуи хамрия бахшидашуда ба мисли ринди ошиқ аст. Чунончи, дар байтҳои зер қаҳрамони ғиноӣ (лирикӣ) хушдил ва майхора тасвир ёфтааст, ки ин ду хислат аз сифатҳои асосии ринданд:

Хумхонаест ҳар буни мӯ, мастиям мапурс,
Ин бода дар пиёлаи ман аз сабӯи кист?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 55].

Ва:

Хуш он ҳариф, ки шабгири бода кард чунон,
Ки маст дар дили рӯз аз сабӯҳи нимашабист

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 84].

Хулоса, Зухурии Туршезӣ чихати ифодаи матлаб аз вожаи «май» таркибҳои гуногун, аз ҷумла мутаноқиз сохта, ҳатто, дар маконсозии ғайривоқеӣ (фаровоқеӣ) ва адабӣ низ онро ба кор бурдааст. Дар ашъори Зухурии Туршезӣ вожаҳои хамрия, аз ҷумла май ҳам ба маънии асли ва ҳам маҷозӣ корбурд доранд ва шоир дар ғазал «май»-ро ба ду роҳ: мабдаи тасвир

ва воситаи тасвир истифода кардааст. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ «бехудӣ» - аз май бехуд шудан ва дар он ҳол ба камол расидан ва масти шароби ваҳдат гардидан, яке аз мотивҳоест, ки ба такрор (39 бор) омадааст.

Як қатор тасвирҳои тавассути «май» офаридаи Зухурии Туршезӣ (маи лутф, маи дидор, маи базми маҳрамӣ, маи суҳбат, маи девонагӣ, бодаи ғам, бодаи камфурсатӣ ва амсоли инҳо) тасвирҳои истиорӣ мебошанд.

1.3. Ахлоқ дар ғазалиёти шоир

Ҳеч истидлоле чиҳати исботи иртиботи равони инсон ва адабиёт зарур нест, дар ҳоле ки чавҳари ҳама адабиёт ба руҳи одам ва кайфияти ҳоли ӯ равона шудааст. Аз ин ҷост, ки «равони инсон адабиётро месозад ва адабиёт равони инсонро мепарваронад» [Насруллоҳи Имомӣ 1385, 288 с.] ва ҳамин мояи парвариш ахлоқ аст.

Масъалае, ки мавриди баҳси мо дар ин зерфасл қарор мегирад, муайян намудани афкори ахлоқии шоир аст. Яъне, дар ин зерфасл мо мекӯшем, ки назари шоирро нисбат ба арзишҳои ахлоқии инсонӣ баррасӣ намуда, аз ин нигоҳ низ нақши Зухурии Туршезиро дар такомули жанри ғазал ба қалам диҳем.

Дар «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ ғазале мавҷуд нест, ки комилан ба мавзуи ахлоқ бахшида шуда бошад. Панду ахлоқ дар зимни ғазалиёти ошиқонаи Зухурии Туршезӣ суруда шуда, ҳаргиз шоир мустақиман ба мақсади панду насиҳат ба ғазал рӯ наовардааст ва ҳадаф аз шеър гуфтани ӯ низ маҳз ҳамин ахлоқ набудааст. Зеро дарунмояи (theme) ғазалиёти шоирро, асосан, ишқ, сӯзу дард, ғам, фиरोқ ташкил додааст. Агар ба таври бадеӣ гӯем, ба мисли он ки нури офтоб ҳар гуна рӯшноиро дар паҳнои тобноки худ офтобандуд медорад, ҳамон сӯзу дард ва шӯри ишқи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҳар мавзӯ, аз ҷумла панду ахлоқро дар худ ҳамранг сохтаанд.

Ғазали 5-уми девони шоир бо ироаи ахлоқ оғоз ёфта, Зухурии Туршезӣ дӯстиро мояи умр мешиносад ва нуктагирӣ, хӯрдагириро мазаммат намуда,

хунармандиро талқин менамојад ва бар он ақида аст, ки дар тафаккури инсонии солим бояд, ки душманӣ ва ба айб гирифтани шахсе роҳ наёбад.

Душманӣ фикри касон, дӯстӣ андешаи мо,
Айб шуғли дигарон аст, хунар пешаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Дар мактаби тарбияти Зухурии Туршезӣ дӯстӣ нақши хоса дошта, шоир мегӯяд, ки дар «қимори дӯстӣ» (шарти дӯстӣ) «ҳастибозӣ»-ҷоннисорӣ мебојад:

Дар қимори дӯстӣ душман ба ин каммојагӣ
Кай тавонад тарфе аз риндони ҳастибоз баст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 99].

Дар байти зерин таркиби «арбоби муҳаббат» низ ишорат ба дӯстон буда, шоир кинаварзиро асоси душманӣ донистааст:

Шукрилиллаҳ, ки зи арбоби муҳаббат шудаам,
Ҳасм бо дӯстӣ аз душман, агар кина кашам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 477].

Дар байти зер низ шоир дӯстиро тарғиб намуда, бар он назар аст, ки дар дӯстӣ «чехрадушманӣ» - дурӯягӣ норавост:

Бо дӯстӣ чӣ гуна шавад чехрадушманӣ,
Ғар ҳасм карда хирагӣ, имдод кардаем

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 742].

Дар байти зер низ шоир дар дӯстӣ худро қавӣ шуморидааст:

Ба дӯстӣ чу Зухурӣ дигар намебошад,
Гувоҳи ҳасм, чӣ даъвии имтиёз кунам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 763].

Дар байти зер низ иродати муҳкамии хешро шоир дар тақвияти риштаи дӯстӣ таъкид карда, худро дар дӯстӣ собитқадам ҳисобида, ҳамчунин, ҳаргиз пӯшаймонӣ надоштани меҳру рафоқатро ёдрас шудааст:

Зи бас дар дӯстӣ собитқадам гардидаам, шояд,
Ки дар тӯфони маҳшар барнахезад гарди охи ман

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 444].

Байти зер низ иродаи қавии шоирро дар дӯстӣ инъикос намудааст. Ба андешаи Зухурии Туршезӣ, агар дӯстӣ ба мисли матое ё чизе буд, ки дар бозор фурӯхта мешуд, бо он ки қимати андаке ҳам дошт, бо сабаби он ки дар шоир ин коло зиёд аст, тавонгартар аз ӯ дар ҷаҳон касе набуд:

Дар ҷаҳон аз ман тавонгартар надодӣ кас нишон,
Ғар матои дӯстӣ медошт андак қиммате

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 137].

Зухурии Туршезӣ муҳаббати дӯстонро ҳисор баҳри дафъи душманон доништааст:

Баҳри дафъи душманон омад ҳисори дӯстӣ,
Аз хатарҳо муждаи амну амон овардаам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 759].

Шоир нифоқ – дурӯягӣ, мунофиқӣ, ҷудой андохтанро дӯзах ва давлати дидори дӯстро бихишт гуфтааст:

Дӯзах ба нифоқи душманон бод,
К–аз давлати дӯстӣ бихиштам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 780].

Мавзуи дигари ахлоқии шоир дар феълу атвори накуст. Шоир дар байти зер хушхуйро тараннум кардааст:

Зиям хушхӯй, то хушхӯ бимирам,
Бадам, бояд магар неку бимирам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 679].

Мавзуи дигари ахлоқии шоир ростист. Зухурии Туршезӣ ростиро тараннум намуда, бар он фикр аст, ки «бисоти қачравӣ кори касеро рост накардааст» ва «нақши мурод дар муҳраи нарди ростист»:

Рост накард кори кас фарзи бисоти қачравӣ,
Муҳраи нарди ростӣ нақши мурод медиҳад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 323].

Яке аз масъалаҳои ахлоқӣ сабру таҳаммул аст. Дар ин замина, шоир бетоқатиро мояи харобии қор ва сабру таҳаммулро боиси қомеъӣ доништааст:

Бетоқатӣ харобкуни кори дигарон,

Ошиқ харобкардаи сабру таҳаммулаш

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 610].

Ва:

Шудааст киштии сабру шикеб дарёй,
Виқори кӯҳ сабук, пойи мост лангари мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 8].

Ва ё:

Буда аз юсуффурушихо Зулайхоро хабар,
Доим асбоби шикебу сабр дар бозор дошт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 310].

Зухурии Туршезӣ тақлиди кӯрона, таомули зараровар ва расму одатҳои нолозиму намоишкоронаро мазаммат кардааст. Шоир мегӯяд, ки аз расму одати зараровар дур зистан, осуда зиндагонӣ кардан аст:

Сомони кору бори хама бар бадеҳа аст,
Осуда он, ки нест димоғи таомулаш

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 601].

Ва:

Агар мебоядат дар кӯчаи осудагӣ манзил,
Бурун рез аз сарои табъ раҳти расму одатро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 43].

Шоир умед бастан ба ояндаи нек, эътимод ба худ ва боварӣ ба фардоро дар таваккул талқин намудааст. Ҷалолуддини Балхӣ дар дафтари дувуми «Маснавии маънавӣ» [Ҷалолуддини Балхӣ 2013, с. 234] аз ҷомеаи торику осебдида ёдовар шудааст, ки рӯй ба фасод ниҳода, дар «салому алайкашон» имону эътимод набуд. Зухурии Туршезӣ низ бар он фикр аст, ки ба дунболи Хизр афтодан коҳилист, бояд ки фарохрав буд ва ба худ эътимод дошт:

Дар чиргаи ҷаридаравонаш диҳанд роҳ,
Ҳамроҳи роҳрав нашавад гар таваккулаш

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 601].

Ва:

Зи коҳилист ба дунболи Хизр афтодан,

Ту худ фарохравӣ, гоми роҳбар танг аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 58].

Инсон бояд некбин бошад. Назари нек доштан низ яке аз хислатҳои ҳамидаи инсонист. Зухурии Туршезӣ мефармояд, ки дидаи инсон на айббин, балки ҳунарбин бошад:

Дидаи мо ҳунари айб надидан дорад,

Пардаи шарму ҳаё ҳоили дарвешон аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 180].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ андешаҳои зиёди ахлоқиро метавон дид, ки дар мавзуоти гуногун: дурустаҳдӣ, бовафой, хоксорӣ, маъзарат, даъвии бечо накардан, маҳрами нек, хоксорӣ ва фурӯтанӣ ва ғайраҳо гуфта шудаанд. Чунончи,

Дурустаҳдӣ, бовафой:

Дурустаҳд мабодо шикастадил ҳаргиз,

Ба ёд ор, фаромӯш кардаӣ моро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 10].

Хоксорӣ, маъзарат:

Оташам, аз саркашӣ тарсам равад ногаҳ ба бод,

Обрӯӣи хоксорӣ, гиря меояд маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 45].

Зуд андешаам, ки хоҳад маъзаратро об бурд,

Карда тӯфон шармсорӣ, гиря меояд маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 45].

Даъвии бечо накардан:

Дар хави хичлат зи шарми даъвии бечо мабод,

Гӯ: «Бирав, абри баҳорӣ, гиря меояд маро»

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 45].

Мустақилиӣ ва озодманишӣ:

Натвон зи раҳи саъй ба пойи дигарон рафт,

Дунболи худ андохтаам роҳбарамро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 25].

Маҳрами нек:

Ё Раб, ки нагарданд бадон маҳрами некон,
Во кард ба сад айб Зухурӣ хунарамро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 25].

Хоксорӣ ва фурутани:

Фалак аз душмани хокнишинон тарсад,
Надиҳад даст ба бархостан афтодаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 10].

Ва:

Чу арбоби саломат бар дари афтодагон биншин,
Ба хоки остон аз осмон ояд салом ин чо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 39].

Озор надодани одамон:

Хушо роҳат, ки озори касе ўро сукун бошад,
Кунам бар хештан нафрин, гар аз аҳли хирад бошам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 510].

Шарму ҳаё доштан:

Не чашм бар нигах, на забон бар сухан давад,
Аз хештан ба шарму ҳаё бадтар омадем

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 511].

Чоплусӣ накардан:

Чоплусӣ чанд бинӣ, дарҳам аз саргаштагист,
Хештанро мӯру девонро Сулаймон сохтан

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 610].

Нотарсӣ аз душворӣ:

Метавонам мурду фориғ шуд, ҳамийят мониъ аст,
Сахт душвор аст бар худ кор осон сохтан.

Дар набард аз чини пешонӣ, сипар дар рӯ макаш,

Мардро зебанда аст аз захм хафтон сохтан

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 798].

Назари нек ва дили соф:

Бо ҳар баду нек соф будан
Андозаи ринди дарднӯш аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 610].

Сухан ва сеҳри калом:

Зи ҳайвон ба нутқ одамӣ бартар аст,
Пас, одамтар он, к-ӯ суханвартар аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 612].

Кинаҷӯӣ накардан ва кудурат надоштан:

Бош фориғ аз хаёли интиқом,
Кори аҳли кинаро ҳам кина сохт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 617].

Ва:

Кинаварзӣ хосаи ин мулк нест,
Дар ҷаҳон меҳру муҳаббат тухмат аст.
Ин сафо субҳ аз Зухурӣ кард касб,
Хотири ӯро кудурат тухмат аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 123].

Хамӯш нишастан:

Дар ҷаҳон нест маҳрами розе,
Муҳр кардам даҳан, сухан баргашт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 61].

Ризо ва қаноат:

Наниҳам қасру кохи шиква бино,
Хона дар кӯчаи ризо дорам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 641].

Хушомадгӯӣ набудан:

Фасоне аз пайи теғи сухан ночор мебояд,
Хушомадгӯӣ дорад кунд фаҳми тезхуширо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 27].

Дурӣ аз бухтон (тухмат):

Нигаҳ дорад Худо сабри дили ман, то фурӯ шӯям,

Ба ашки шавқ аз рухсораи чон гарди тухматро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 43].

Ба андешаи шоир, ҳар касе, ки бо шавқ ва ҳавас умр набарад, рӯзи ҷазо – киёмат дар қатори мурдадилон – ашхоси ғарқи гунаҳ (мушрик ва золиму мурдахор) шуморида мешавад:

Дар сафи мурдадилон рӯзи ҷазо бархезад,

Мояи зиндагии ҳар кӣ набошад ҳавасе

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 810].

Зухурии Туршезӣ ҳамӯшии бамавридро аз нух ҷузв, яъне бисёр зарур медонад:

Ҳар ки ҷуз беҳосилӣ андӯхт, дар таҳсил нест,

Пеши нух ҷузви ҳамӯшӣ илми қолу қил нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 310].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҷаҳонбинии густарда ва берун аз марз, аз миллату наҷод ва қишрнигарӣ ба ҷашм мерасад ва аз нигоҳи дигар, ҳифзи оромӣ ва гаравиш ба сулҳу субот дар ғазалиёти ӯ арзишҳои муҳимми ахлоқӣ доништа шудаанд. Дар ин замина, шоир дар девони ғазалиёти худ 212 бор тавассути вожаи «меҳр» ва «меҳрубонӣ», 190 маротиба тавассути калимаи «вафо», 41 дафъа тавассути вожаи «дӯстӣ» тасвир офарида, мазмуни тоза эҷод кардааст.

Аз майи дӯстӣ Зухуриро

Медиҳад тавба шайхи оқили мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 13].

Ва:

Дархӯри ҷавру ҷафо **меҳру вафо** бояд кард,

Бод афзунтар аз ин саъйи ту дар кинаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 5].

Ва ё:

Завқ дорам хуш тамошоест ҷанги сабру дил,

Ҳар кучо омад маломат, ақли **сулҳандеш** рафт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 78].

Ва:

Дар замони гузашта мегӯянд:

Чангҳо сулҳ дар қафо медошт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 107].

Корбурди вожагони марбути дӯстӣ, сулҳу субот ва инсонсолориро дар девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба риштаи омор кашидем, ки дар ҷадвали зер дарҷ шудаанд:

Ҷадвали 2. – Теъдоди вожагони марбути дӯстӣ, сулҳу субот ва инсонсолорӣ дар девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ

Вожа	Басомад (теъдоди корбурд)
1. Меҳру меҳрубонӣ	212
2. Вафо	190
3. Муҳаббат	117
4. Муддао	50
5. Сулҳ	46
6. Мурод	44
7. Дӯстӣ	41
8. Паймон	41
9. Осуда	33
10. Таҳаммул	25
11. Ошноӣ	18
12. Мадоро	14
13. Ошгӣ	5
14. Дурустаҳд	2
15. Эҳсон	1
16. Роҳатрасон	1

Аз ҷадвали боло бармеояд, ки аз 1302 ғазали девони шоир дар 806 маврид (байт) вожагони марбути дӯстӣ, оромиш ва инсонмеҳварӣ истифода шудаанд. Шоир меҳру меҳрубонӣ, вафо ва муҳаббатро, дар маҷмӯъ, 519 бор дар ғазалиёт истифода кардааст, ки ин нукта гувоҳи тавачҷуҳи зиёди ӯ ба масъалаи инсонсолорист. Зухурии Туршезӣ, ҳатто, ғазале дар радифи «бахшанд» эҷод кардааст, ки матлааш ин аст:

Ба ҳар кӣ дард надорад, бутон даво бахшанд,

Чӣ хуштар аст зи бахшиш, агар ба ҷо бахшанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 510].

Тавачҷуҳи Зухурии Туршезӣ ба масоили сулҳу оштӣ ба дараҷаест, ки ду ғазал дар радифи сулҳ навиштааст, ки матлаашон чунинанд:

Дигар омад нигоҳ бар сари сулҳ,
Ба сарангушти ноз зад дари сулҳ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 877].

Ва:

Шуд аён аз рухаш нишонаи сулҳ,
Зад итобаш дари баҳонаи сулҳ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 878].

Агар ба замина ва авомили тавачҷуҳи Зухурии Туршезӣ ба масоили сулҳу башардӯстӣ, суботи амн ва мадорову оштӣ назар афканем, ногузир ба шинохти наҳваи рӯзгори шоир дар чома (Табрез, Дакан, Бечопур) мепардозем ва дар ин маврид, андешаи Нилуфари Муҳаммадӣ ва Абулқосими Сиррӣ ба ёд мерасад, ки чараёни ғарибкушии қарнҳои 15-16 дар Ҳиндустонро мояи қатли як зумра адибон дониста, гуфтаанд, ки «ба назар мерасад чараёни қатли оми ғарибон дар Дакан бояд баъд аз қатли Маҳмуди Говон (813-886х.к.-1410-1481м) рух дода бошад. Пеш аз ин вазири эронӣ мусулмон будани шоҳони баҳманӣ боис шуда буд, ки шоирон, олимон ва соҳибони фазл ва, ҳатто, сиёсатмадорон ба гирди дарбори онҳо чамъ шуданд. Бисёре аз сардамдорони силсилаи баҳманӣ, гелонӣ, хуросонӣ, шерозӣ ва ба таври кулӣ эронӣ буданд. Баррасии таърихи Дакан нишон медиҳад, ки эронӣён нақши ғаъоле дар эҷоди тамаддуни исломӣ дар Дакан доштаанд. Тавачҷуҳи хоси Аҳмадшоҳи Баҳманӣ ба муҳочирони хоричӣ ва нуфузе, ки инон дар дастгоҳи ҳукумати ӯ ҳосил карда буданд, мояи ҳасодати сокинони қадимитари Дакан ва ҳабашиҳо (муҳочирони суннимазҳабе, ки аз Африқо, бавижа аз Сумолӣ ба Дакан омада буданд ва мавозуи муштарак бо даканиҳо дар муқобили офоқиҳо доштанд) шуд ва ба мунозаоте хунин анҷомид» [Нилуфари Муҳаммадӣ, Абулқосими Сиррӣ 1378, с.277]. Абдуннабии Фахруззамонии Қазвинӣ [1340, с.364], Абдулқодири Бадоунӣ [1379, 304 с.], Абулқосим ибни Ҳайдар [57], Тавфиқ Субҳонӣ [1391, с.430], Фарҳанги Иршод

[1373, с.181], Муҳаммадхусайни Тасбеҳӣ [2005, с.207-208], Абдулғанӣ Мирзоев ва М.И. Занд [1968, с.113-114] бар он фикранд, ки Зухурии Туршезӣ ва Малики Қумиро дар ҳамин ғарибкушиҳо (аниқтараш, дар шӯриши соли 1024/1615) ба қатл расонидаанд, вале ин ақидаро муаллифони тазкираҳои «Маосири Раҳимӣ» [Абдулбоқии Наҳовандӣ 1381, с. 396], «Сарви озод» [Озоди Билгиромӣ 2008, с.232], «Наштари ишқ» [Хусайнкулихон Азимободӣ 1983, с.957], «Порсигӯиёни Хинду Синд» [с.79] ва китобу мақолоти «Таърихи Адабиёт дар Эрон» [Забехуллоҳи Сафо 1371, с.979], «Адабиёти форсӣ дар ҳинд» [с.67], «Таълиқоти «Тӯри маънӣ»» [Раис Аҳмад Нуъмонӣ 2007, с.392], «Сабки ҳиндӣ ва нақши он дар адабиёти форсӣ» [Пригарина Н 1999, с.23], «Dreams forgotten» [Waris Kirmani 1986, с.231], «Таърихи адабиёти Эрон» [1369, с.122], «Сайре дар шеъри форсӣ» [Абдулхусайни зарринқӯб 1363, с.112], «Корвони Ҳинд» [Аҳмад Гулчин Маонӣ 1369, с.829], «Zuhuri – life and works» [Ahmad Nazir. Zuhuri – life and works (Зухурӣ - ҳаёт ва фаъолият - Ahmad, Nazir, 5191-Zuhuri, Nur al-Din Muhammad). 7351 or 8 - 6161 or 71, India – Biography Poets, Persian], «Муқаддима»-и «Девон»-и шоир [Зухурии Туршезӣ 1390, с. 93-95], «Малики Қумӣ ва воқеаи ғарибкушӣ дар Дакан» [Нилуфар Муҳаммадӣ с.284] рад намудаанд.

Дар ҳамин замина, тарғиби сулҳу ошті яке аз мавзӯоте калидии ашъори Зухурии Туршезӣ буда, вожагони марбути ин мавзӯро ба маъниҳои асли ва маҷозӣ (адабӣ) қорбаст намудааст:

Чанг бархост аз муқобили чанг,
Сулҳ биншаст дар баробари сулҳ.
Бар лаби хушк рехт ғусса фурӯ,
Ашки шодӣ зи дидаи тари сулҳ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Ва:

Рафт берун ғубори ғам аз мағз,
Айши саршор дод соғари сулҳ.
Занги ранҷиш ғубори оина нест,
Чашми уммед дид ҷавҳари сулҳ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 186].

Шоир яке аз унсурҳои устувори давлату ҷомеаро дар оромиш, дӯстӣ ва сулҳу салоҳ мебинад ва ин нукта дар байти зер равшантар таҷассум ёфтааст. Зухурии Туршезӣ душманиро мояи айб ва дӯстиро ҳунар – камолоти инсон медонад.

Душманӣ фикри касон, дӯстӣ андешаи мо,

Айб шуғли дигарон аст, ҳунар пешаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Хулоса, дар «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ ғазале ёфт намешавад, ки комилан ба мавзуи панду ахлоқ бахшида шудааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки шоир бо мақсади тарғиби панду ахлоқ ғазал насуруда, андешаҳои ахлоқии шоир зимни ғазалиёти ошиқонаи ӯ иброз шудаанд. Яке аз омилҳои муҳими ба мавзуи панду ахлоқ кам таваҷҷуҳ кардани шоир дар он аст, ки аксари ҳаёти ӯ дар дарбор гузашта, рӯзгори бофароғат дошт.

Шоир ахлоқи ҳамидаи инсонӣ: дӯстӣ, дурӣ аз нифок, ростӣ, сабру таҳаммул, дур будан аз расму одатҳои нолозим ва намоишкорона, умеди нек ва боварӣ ба фардо, эътимод ба худ, шарму ҳаё, дурустаҳдӣ, бовафой, хоксорӣ, озодманишӣ, дурӣ аз чоплюсӣ, далерӣ, кинаҷӯӣ накардан, хамӯшии бамаврид, дурӣ аз бухтон (тухмат) ва чиҳод бо нафсро тараннум намудааст.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нисбат ба дигар афкори ахлоқӣ абёти тарғиботӣ оид ба инсонсолорӣ, сулҳ ва дӯстӣ бештар ба назар мерасанд. Сабаби таваҷҷуҳи шоир ба масоили сулҳу башардӯстӣ, агар аз як тараф, ҳодисаҳои «ғарибкушӣ»-и қарнҳои XV-XVII дар Ҳиндустон бошад, аз ҷониби дигар, ҳифзи оромӣ ва сулҳу субот дар ғазалиёти ӯ аз арзишҳои муҳими ахлоқӣ доништа шудаанд.

1.4. Мавзӯҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти шоир

Мавзӯҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба ҷуз аз тараннуми ишқ, ихтилофи ақлу ишқ, восӯхт, аз риндӣ, мазаммати зоҳид, тавсифи ахлоқ, табиат, дурӣ аз ватан ва амсоли инҳо иборат буда, ба андешаи Шукуфа

Доробӣ – муҳаққиқи эронӣ, Зухурии Туршезӣ «ҷаҳону эҳсосоти ошиқонаашро тибқи дарк ва эҳсоси худ тарсим мекард ва илова бар мавзуоти ошиқона ва эҳсосӣ, афкору ақоиди хешро низ дар ғазалиёташ баён менамуд» [Шукуфа Доробӣ 1399, с. 133].

Муайян намудани афкори иҷтимоии Зухурии Туршезӣ, ки дар ғазалиёти ӯ дарҷ шудаанд, барои амиқтар баҳо додан ба нақши шоир дар такомули жанри ғазал аз аҳаммият холӣ нест. Аз ин рӯ, дар ин зербоб кӯшиш меравад, то андешаҳои иҷтимоии дар ғазалиёти шоир баёншуда баррасӣ гарданд.

Яке аз масъалаҳои иҷтимоии замони шоир, ки дар ғазалиёти ӯ ба мавзуи алоҳида табдил ёфтааст, риндӣ ва нақши ринд дар ҷомеа мебошад, ки барои равшантар инъикос ёфтани ин мавзӯ мо кӯшидаем, ки мактаби риндии Зухурии Туршезиро ба мактаби риндии Ҳофизии Шерозӣ ба таври иҷмоли муқоиса карда, монандӣ ва фарқи онҳоро ба қалам диҳем.

Бархе аз муҳаққиқон риндро яке аз тасвирҳои мутадовил ва асосии ғазал - ошиқ медонанд. Аз ҷумла, Асғари Додбех дар мавриди мактаби риндии Ҳофизии Шерозӣ навиштааст, ки «риндӣ низоми равшанфикрона ва фалсафӣ ва ринд мутафаккир ва равшангар аст ва аз лиҳози назарӣ ошиқест хирадманд ё хирадмандест ошиқ, ки ба «ҷавҳари доноӣ» даст ёфта ва дорои фалсафае хос ё ҳамон «фалсафаи риндӣ» аст [Сатторзода А. 2015, с.15]. А.Сатторзода дар заминаи «фалсафаи риндӣ»-и Асғари Додбех гуфтааст, ки «дар ин фалсафа зимни таваҷҷуҳ ба масоили гуногуни худошиносӣ ва ҷаҳоншиносӣ инсон ва масоили инсонӣ марказият дорад, аз он рӯ, ки лозимаи риндӣ инсонгароӣ ва тааммул дар аҳвол ва сарнавишти инсон аст, бавижа тааммул дар он чи бар ӯ мегузарад ва ӯро аз ҳуқуқи табиӣ ва қонунии маҳрум месозад» [Сатторзода А. 2015, с.15]. Ба андешаи А.Сатторзода, ринд инсонии ботааммул ва бебаҳра аз хушиҳои олам, маҳрумшуда аз ҳуқуқҳои қонунии худ ва ба фикри муаллифи «Ғиёс-ул-луғот», ринд инсонест, ки аз рӯйи фаҳму ақл умури шаръияро инкор менамояд. Чунончи, Муҳаммад Ғиёсуддин гуфтааст, ки «ринд мункире, ки инкори ӯ аз умури шаръия аз зиракӣ бошад, на аз ҷаҳл» [Ғиёсуддин Муҳаммад 1987, с.377]. Т.Атахонов

риндро озодфикр, нисбат ба аҳкоми шаръӣ бепарво гуфта, Абуалӣ ибни Синоро нахустин истифодакунандаи ин истилоҳ медонад [Атахонов Т. 2002, с.94].

Гар бода гаҳе хурам, нишони хомист
В-ар з-он ки мудом май хурам, бадномист.
Май шоҳу ҳакиму **ринд** бояд ки хурад
В-ин ҳар се най, махур, ки душманкомист

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 19].

Асғари Додбеҳ мегӯяд, ки «ринди Ҳофиз ва Ҳофизии ринд алорағми равиши зоҳидони қишрӣ роҳибосо ба тарки дунё намегӯяд, балки аз зиндагӣ нек баҳра мегирад ва насиби худро аз дунё фаромӯш намекунад. Муҳимтарин вижагии ринд аз лиҳози илмӣ ҳамин бебокию ҷонбозӣ, суннатшиканӣ ва истиклол аз бадномӣ дар раҳи ишқ ва саранҷом мубориза ва ситезагарӣ бо аҳли зӯру тазвир аст» [Шарифмурод Исрофилниё 2013, с.137].

Ба андешаи Ш.З.Суфиев, «ринд ба зоҳир аз аҳли маломат аст ва ба ботин аз аҳли саломат... Вай, аксаран, ба зоҳид ва аҳли шаръ муқобил гузошта мешавад» [Суфиев Ш. 2013, с.80].

Аксари муҳаққикон, аз ҷумла Асғари Додбеҳ ва Ш.З. Суфиев хусусияти асосии риндро дар инсонмеҳварӣ, суннатшиканӣ, ситезагарӣ ва муқобилияти ӯ бо аҳли шаръ мебинанд, ки воқеан, моҳияти риндӣ дар ҳамин чор омил равшантар таҷассум гардидааст. Бо таваҷҷуҳ ба ин нукта, дар меҳвари риндии Ҳофиз инсонсолорӣ қарор дорад ва риндии Зухурии Туршезӣ низ мардумгароист. Аз ин ҷо, метавон якчанд сифати якхеларо дар симои ринди ин ду адиб пайдо кард, ки инҳоянд:

1. Порсоии ринд:

Туркони порсигӯ бахшандағони умранд,
Соқӣ, бидеҳ башорат **риндони порсоро**

[Ҳофизии Шерозӣ 2015, с. 42].

Зухурии Туршезӣ низ ин сифати риндро дар девони ғазалиёт бештар аз 15 маротиба ба муқаррар ба қалам додааст ва ин нукта бар он маъно ишорат мекунад, ки хислати асил ва муҳимтарини ринди шоир дар порсоии ӯст:

Лаб сар мадеҳ ба таънаи **риндони порсо**,
Дар зухд хушкӣ аз тарии домани ман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 55].

Ва:

Нест чуз майкашию **риндваши** чора маро,
Порсой шуда раҳбар ба ту, майхора, маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 29].

2. Ринд - донандаи асрор:

Рози даруни парда зи **риндони** маст пурс,
К-ин ҳол нест зоҳиди олимақомро

[Ҳофизӣ Шерозӣ 2015, с. 4].

Ринди Зухурии Туршезӣ низ соҳиби розест, ки шайхи ҳарам наметавонад аз ин асрор огоҳ бошад:

Масти ҳарф аст лабам, пири харобот кучост,
Рози риндони туро шайхи ҳарам маҳрам нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 44].

3. Ринд - покниҳоду ростқавл ва дур аз тазвир:

Ҳофизо, **май** хуру **риндӣ** куну хуш бош, вале
Доми тазвир макун чун дигарон Қуръонро

[Ҳофизӣ Шерозӣ 2015, с. 47].

Ва:

Чӣ нисбат аст ба **риндӣ салоҳу тақворо**,
Самои **ваъз** кучо, **нағмаи рубоб** кучо?

[Ҳофизӣ Шерозӣ 2015, с. 50].

Ринди Зухурии Туршезӣ низ аз лофу газоф дурӣ чуста, аз соғару озодагӣ ишраткада дорад:

Воизу масчиду **лоф** аз сари **минбар** задане,
Ману ишраткадаву **риндиву соғар** задане

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 657].

4. Ринд - тарабхоҳ, дурдошом ва шодиталаб:

Тавбаи зухдфурушони гаронҷон бигузашт,

Вақти **риндию тараб** кардани риндон пайдост

[Ҳофизи Шерозӣ 2015, с. 56].

Ва:

Барнаёмад аз таманнои лабат комам ҳанӯз,

Бар умеди ҷоми лаълат **дурдошомам** ҳанӯз

[Ҳофизи Шерозӣ 2015, с. 245].

Ринди Зухурии Туршезӣ низ дурдошом ва майхоҳ аст.

Сафои синаи риндон кӣ дорад?

Ба софӣ **ринди дурдошом** маст аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 86].

Ва:

Намоз дар ақибӣ **майфурӯш** хоҳад кард,

Имоми шаҳр аз ин **риндӣ**, ки пеш гирифт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 105].

Сифати дурдошомии (дурдкаш, чуръанӯшӣ, дурднӯшӣ) ринд дар ашъори шоирони дигар: Амир Хусрави Деҳлавӣ [2014, с.353], Носири Бухорӣ, Камоли Хучандӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Бадруддин Ҳилолӣ [Бадриддин Ҳилолӣ 2016, с.46] низ ба чашм расида, яке аз хусусиятҳои мустаъмали ринд дар шеъри форсии тоҷикӣ [Шарифмурод Исрофилниё 2013, с.141].

На чун зоҳидон худпарастӣ кунанд,

Агар **дурднӯшанд**, агар майпараст.

Ва

Ба кӯят **ринди дурдикаш** сабӯ бар сар барояд хуш,

Чӣ майҳо дар сар аст ўро, аҷаб, к-аз по намеафтад

[Камоли Хучандӣ 2015, с.15].

Ва ё:

Ё Раб, инсофе бидеҳ он шайхи даъводорро,

То ба хорӣ нангарад **риндони дурдихорро**

[Абдураҳмони Ҷомӣ 2016, с.22].

5. Ринд - сарфарози олам:

Замона афсари риндӣ надод чуз ба касе,
Ки **сарфарозии олам** дар ин кулаҳ донист

[Ҳофизи Шерозӣ 2015, с.76].

Ринди Зухурии Туршезӣ низ бо баду неки касе кор надорад ва неkhoҳ аст.

Чӣ кор бо баду неки фақеҳ риндонро?

Барои ўст бад, ар **неkhoҳи** соқӣ нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 143].

Ба андешаи А.Сатторзода, риндӣ дар шеъри Ҳофиз воситаи эътироз (бар зидди аҳли реву риёву солусу нифоқу зарқу тазвир - зоҳидону сӯфиёну шайхону муфтиву воизону фақеҳону обидону муҳтасибони зоҳирпарасту хому худбину чоҳилу гумроҳи «даҷҷолфеъли мулҳидшакл» ва пур аз боди ғурур, бар зидди фалаки ҳуққабоз, дунёи данӣ, гардуни дунпарвар, ғами замона, ғами рӯзгори дун, чаҳони пиру бевунёди фарҳодкуши афсунгари найрангбоз, дунёи бемехру вафо, чаври даврон ва зулми абнои замон) ва даъват (даъват ба ғанимат шуморидани вақт, вақтшиносӣ, айши нақд, хушбошию хушҳолӣ, хушдилӣ ва ишрат даъват ба озодию озодандешӣ) аст.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ риндӣ воситаи эътироз ва даъват аст.

Воситаи эътироз:

Аз ин фаҳре, ки шанбе кард касб аз суҳбати риндон,

Аҷаб, к-аз нанг дигар паҳлуи одина биншинад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 202].

Ва:

Ба шайхи навбаромад илтифоти кухнариндон бин,

Парер омад, барояш бодаи порина мебояд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 211].

Воситаи даъват:

Хушо ринде, ки комаш аз шаробат ком бардорад,

Ниҳад ҳарфи Чам аз лаб бар замину чом бардорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 216].

Ва:

Майи хумхонаи муҳаббати худ
Ќуз ба риндони порсо надиханд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 230].

А.Сатторзода гуфтааст, ки «ишқу шаробу риндӣ дар шеъри Ҳофиз ҳам мабдаи тасвир ва ҳам воситаи тасвир мебошанд» [Сатторзода А. 2015, с.20]. Ин нукта низ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба чашм мерасад. Риндӣ дар ғазалиёти шоир ҳам маншаи тасвир ва ҳам воситаи тасвир аст, ки зикри масъалаи мазкур дар мавриди муқоисаи ринд дар ғазалиёти ин ду адиб дар боло баён гардид.

Дар баробари муштаракоти сифатии ринд дар ғазалиёти адибони мазкур, вижагиҳои хоси ӯ низ дар шеъри Ҳофиз Шерозӣ ва Зухурии Туршезӣ назаррас аст. Чунончи, дар девони Ҳофиз Шерозӣ [Ҳофиз Шерозӣ 2015, 480 с.], ки Шарифмурод Исрофилниё таҳия намудааст ва дар «Ҳофизнома»-и Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ [1380, с.193], «Гулчини девони Ҳофиз», дар таҳияи Мирзо Муллоаҳмад [Гулчини девони Ҳофиз 2006, 256 с.] дар байти зери шоир таркиби «риндони риё» омадааст:

Мо на **риндони риё**ему ҳарифони нифоқ,
Он ки ӯ олими сирраст, бад-ин ҳол гувост

[Ҳофиз Шерозӣ 2015, с.56].

Дар «Куллиёт»-и шоир таркиби «мардони риё» дарҷ шудааст.

Мо на **мардони риё**ему ҳарифони нифоқ,
Он ки ӯ олими сирраст, бад-ин ҳол гувост

[Ҳофиз Шерозӣ 1983, с.55].

Гарчи ин мавзӯ берун аз доираи таҳқиқи мост, ринд бо он мартаба, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ, бавижа, дар шеъри Ҳофиз дорад, наметавонад, ки риёкор бошад. Агар ринд риё дорад, ринд нест. Камоли Хучандӣ низ гуфтааст, ки ҳиммати риндӣ омили тавба аз риёст:

Зоҳид он нест, ки аз даст гузорад тасбеҳ,
Магараш **ҳиммати риндӣ зи риё тавба диҳад?**

[Камоли Хучандӣ 2015, с.33]

Аммо дар сурати қабули ин матлаб, ки дар ашъори Ҳофиз ду навъи ринд: бериё ва бориё (риндони риё) вучуд дорад, пас яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ринди Ҳофиз аз ринди Зухурӣ маҳз дар ҳамин аст, ки ринд дар ғазалиёти Зухурӣ як навъ – бериёст:

Зи қоми соқии хумхона нӯшам,
Ки ринди ўст, ҳар чо порсоест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 142].

Ва:

Бо ҳар баду нек соф будан
Андозаи ринди дурднӯш аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 149].

Ҳамин минвол, мактаби риндии Зухурии Туршезӣ дорои вижагиҳои худ аст, ки ринди шоирро аз ринди шоирони дигар мутамойиз медорад. Чунончи, пойбаст будани лойи бинои тавбаи риндон:

Ба роҳи тунди сели бодаи софӣ чӣ мебояд,
Бинои тавбаи риндон, ки лояш пойбаст омад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 211].

Ринди Зухурии Туршезӣ касест, ки «аз дили худ кабоб мехӯрад».

Ринд бояд, ки дурди ноб хурад,
В-аз дили хештан кабоб хурад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 254].

Ринди шоир, ҳатто, зоҳидро ба ҷамоаи худ кашонидааст:

Нест дур аз кор зоҳид риндӣ овардааст,
Лафзи инкораш шунидам маънии иқрор дошт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 91].

Ринди шоир ҳирзи эътиқод дорад, ки болотар аз таъвиши шайх аст. Зухурии Туршезӣ нақши риндро аз шайх ҳам болотар медонад:

Шайх, бар хеш банд, гӯ, таъвиз,
Риндро ҳирзи эътиқод бас аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 71].

Ринди Зухурии Туршезӣ илми боамал дорад:

Надорад «гуфт»-и зоҳид баҳра аз «кард»,

Хушо ринде, ки илмаш беамал нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 121].

Базми риндон софкунандаи руху ҷисм аст:

Тавон дар базми риндон соф гардид,

Ки дар паймона дурди кулфате нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 139].

Ринд боғбонест, ки «сад чаман» дар муқобили он «боғи зиндон» аст:

Сад чаман дар пешкорӣ боғи зиндони туро,

Боғи риндон андалебони гулистони туро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с.48].

Мавзуи дигаре, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба чашм мерасад, яъсу ноумедист. Шоир гоҳе дар гирудори рӯзгор худро ноумед мебинад:

Ачаб, гар аз ҳазизи ноумедиҳо бурун ояд?

Зухурӣ кори худро гар ба саъйи ахтар андозад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 375].

Шоир аз «ошноӣ накардани бахт», «кам қоим (устувор) шудани киштии идбор (бадбахтӣ)» шиква дорад.

Киштии идбор кам қоим шавад бо толаш,

Гар ба зӯри хеш гоҳе афтад иқболаш, чӣ шуд?

Он ки пинҳон қосидон оранд аз маргаш бурун,

Ошкоро гар намепурсанд аҳволаш, чӣ шуд?

Соли дигар соли моро он қадар таъчил нест,

Ошноӣ мо накард ар бахт, имсолаш чӣ шуд?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 394].

Мавзуи дигари ғазалиёти шоир дилмондагӣ аз дунё ва шикоят аз замон буда, ҳатто, ғазале дорад, ки дар ҳамин маънӣ суруда шудааст.

Ташналабоне, ки оби теғ чашиданд,

Теғи тағофул бар оби Хизр кашиданд.

Аз кафи пурхор оху нола надоранд,

Гарчи гул аз гулшани замона начиданд.

Фориғ аз андешаи баҳору хазонанд,

Нахли таманно зи боғи сина буриданд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 394].

Ва:

Замона гул бидамонад зи хору расм чунин аст,

Фигон, ки аз гули мо рӯзгор хор баровард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 396].

Ранҷу дард ва эътироз аз дунё ҳамеша дар ғазалиёти шоир ба чашм мерасад. Худро бекас эҳсос мекунад ва болишро аз хишт медонад.

Чӣ бекасона ниҳодем сар ба болиши хишт,

Ба ғайри доғи чунун кас намонд бар сари мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 8].

Шоир бар муқобили сахтиҳои рӯзгор ҳамеша талош дорад.

Ба шерӣ хиромида нахчири мо,

Кам аз саъйи кас нест тақсири мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 9].

Мавзуи дигаре, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назаррас аст, ёди ватан, ранҷи мусофирӣ ва дур аз ёру диёр аст.

Шӯхчашима даканӣ, ваҳ, чӣ ғарибозор аст,

Ёдам овард ҷафояш, ки Хуросоне ҳаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 158].

Ва:

Дилам ғариби ватан карда шаҳрери Дакан,

Ба саҳв ёди ватан дар Дакан мурувват нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 86].

Ва:

Ғариб бошад, агар дар дилам ватан накунӣ,

Чунин ки хасми ватан кардаӣ ғарибонро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 29].

Аммо дар ашъори шоир гоҳе абёте ба назар мерасанд, ки меҳри хосаи
ӯро ба Дакан инъикос намудааст:

Гарчи хубони Хуросон ба намак машҳуранд,
Рафта берун зи сарам шӯри ватан, хуш Даканест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 179].

Ва:

Дил шуда волаи Дакан тарки Дакан намекунад,
Қибла, агар шавад ватан, рӯ ба ватан намекунад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 302].

Ва:

Пеш чун гирад Зухурӣ аз Дакан роҳи ватан,
Сеҳри сад Кобул аз он чашми фусунгар медамад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 344].

Ба фикри А.Н. Ардашникова ва М.Л. Рейснер тавсифи зодгоҳ дар
ашъори адибони асри 13 ба чашм расида, баъдан, ба яке аз мотивҳои шеъри
форсии тоҷикӣ мубаддал шудааст [Ардашникова А. 2010, с.163]. Аммо
баррасии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нишон дод, ки ин мотив дар ғазалиёти
ӯ ба чашм намерасад.

Мавзуи дигари дар ғазалиёти шоир назаррас тарғиби омӯзиши ҳунар
аст. Дар байти зер шоир бар он назар аст, ки «айб гирифтани кори мо нест, аз
лавҳи замири мо нақши фикри дигарон тоза шуд, пешаи мо ҳунар аст»:

Душманӣ фикри касон, дӯстӣ андешаи мо,
Айб шуғли дигарон аст, ҳунар пешаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Ва:

Сода шуд лавҳи замир аз нақши фикри дигарон,
Шукрилиллаҳ, маҳв шуд дар ёди ӯ нисёни мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Мавзуи дигаре, ки дар ғазалиёти шоир мавқеи намоён дорад,
зоҳидсизист. Ба андешаи А.Афсаҳзод, «аввалин касе, ки дар ғазал пардаро
аз рӯи зоҳидону обидон ва воизон бардошт, Саъдӣ буд. Баъд ин суннати ӯро

Хисраву Сайф, Убайду Камол ва дигарон пайравӣ карда, Ҳофиз онро хеле раванқ медахад» [Афсаҳзод А. 1989, с.132]. Аммо дар девони Аттори Нишопурӣ низ мазаммати зоҳид (зоҳиди хушк, зуҳдфурӯшӣ ва худнамоӣ) [Фаридуддин Аттор 2012, с.80] ба назар мерасад. Зоҳид яке аз тимсолҳои маъруф ва мутадовили шеъри форсии тоҷикӣ буда, истилоҳи мазкур дар тамоми мароҳили таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ ҳамора ба маънии манфӣ (масти ҷоми ғурур [Бадриддин Ҳилолӣ 2016, с.230], хушктар аз донаи тасбеҳ [Бадриддин Ҳилолӣ 2016, с.230]) корбурд дорад [Тоҷибой Султонӣ 2015, 424 с.] ва аз ин ҷо, танқиди зоҳидони риёкор дар густираи адаби форсии тоҷикӣ мавзӯи нав нест. Хусусияти ягонаи образи мазкур дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бо ашъори шоирони пешин ва ҳамаср дар он аст, ки шоир мисли адибони дигар истилоҳи «зоҳид»-ро ҳамеша ба маънии манфӣ ба кор гирифтааст. Фарқи корбурди тасвири зоҳид дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нисбат ба ашъори шоирони пешин ва ҳамаср дар он аст, ки ин симо дар шеъри Зухурӣ на ҳамчун шахсест, ки «рағбат ва хоҳиши дунё надорад ва аз молу ҷоҳ ва номус тааллуқ нагирад» [Муҳаммад Ғиёсуддин 1987, с.386] ва ё обиди зоҳирпараст аст, балки шахсест (афсурдаест, бе барқи раҳматест), ки ҳамеша соғар, бутпарастӣ, куништ (ибодатгоҳи ғайримусалмонон) ба тоати ӯ ду пушти рӯйеанд, ки якдигарро нақз мекунанд ва, ҳатто, ин ситез то ба ҷоест, ки шоир «ҳоки куништи худро аз ҷӯйи бихишти зоҳид» авлотар мешуморад.

Суҷудат то шавад бар ҷабҳа товон як раҳ, эй зоҳид,

Тамошое рукуи шишаи соғарпарастонро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 44].

Ва:

Зоҳидо, номи Каъбаи худ бар,

Мадеҳ олудагӣ куништи маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 69].

Ва:

Зи бутпарастиям, эй **зоҳид**, ошкор мапурс,

Зи худ ниҳон кунам, ин **тоати риёӣ** нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 49].

Ва ё:

Зоҳиди афсурда, гӯ, гармӣ макун, хоҳад фитод

З-оҳ барқи раҳмате бар хирмани исёни мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Дар адабиёти форсии тоҷикӣ тасвири «зоҳиди афсурда» нав нест. Ин тасвир пеш аз Зухурии Туршезӣ дар ашъори Аттори Нишопурӣ (1145/1150-1221), Камоли Хучандӣ (1321-1400), Қосими Анвор (1356-1434) [Ганҷур, ғазалҳои №194, 393, 478], Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492), Бадриддини Ҳилолӣ (1470-1529) [Ганҷур, ғазали №178], Бобо Фигонӣ (ваф. 1516-1519) [Ганҷур, ғазали №253], Ҳусайни Хоразмӣ (ваф. 1532) [Ганҷур, ғазали №89], дар рӯзгори Зухурии Туршезӣ ва пас ӯ аз низ дар ашъори Файёзи Лоҳичӣ (асри 17), Асири Лоҳичӣ (ваф. 1465) [1357, с.70-115], Ҳазини Лоҳичӣ (1699-1766), Фузулии Астарободӣ (асри 17) [Ганҷур, ғазали №311], Туғрои Машҳадӣ (ваф. 1668) [Ганҷур, ғазали №320], Ҷӯёи Табрезӣ (ваф. асри 17) [Ганҷур, ғазали №817], Соиби Табрезӣ, Абдулқодири Бедил ва дигарон низ ба чамш мерасад. Аммо тасвири офаридаи шоир: «гӯ, гармӣ макун, зоҳиди афсурда (сармозада), аз оҳ барқи раҳмате бар хирмани исёни мо хоҳад фитод», дар ягон ашъор, ҳатто, дар эҷодиёти Бедил ва Соиб низ ба назар намерасад, ки аз як ҷониб, шеваи хоси маъниофаринии шоирро ифода кунад, аз ҷониби дигар, ин гуна маъниофарӣ ва образсозӣ, ки дар ғазалиёти шоир басомади зиёд доранд, нақши муассири Зухурии Туршезиро дар тақомули навъи ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд инъикос менамояд:

Зоҳиди афсурда чӯби санҷид аст,

Хуш бисӯз, эй ошиқ, акнун уди хеш

[Фаридуддини Аттор 2012, с.277].

Ва:

Сифати уд ҳама сӯхтаву гармравем,

Ба ҷуз аз зоҳиди афсурда, ки хом аст ин ҷо

[Камоли Хучандӣ 2015, с.2].

Ё:

Нест вақти тавба, Чомӣ, хез, то бар ёди дӯст
Чоми май гирем рағми зоҳиди афсурдаро

[Абдурраҳмони Чомӣ 1378, с. 215].

Зухурии Туршезӣ аз вожаи «зоҳид» дар «Девони ғазалиёт» 67 маротиба тасвири манфӣ офарида, ин рақам гувоҳи он аст, ки мавзуи зоҳидсителии шоир алоҳида ва мустақил буда, дар ғазалиёти ӯ ба мотиви хос табдил ёфтааст.

Образҳои дигаре, ки ба зухдсителии шоир наздиканд, шайх ва муддаӣ мебошанд. Образи шайх дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҳамеша (68 бор) ба маъноӣ манфӣ тасвир шуда, шоир, асосан, сифатҳои манфии шайхро дар риёкорӣ, дур аз асрор будан ва ниғаҳи соф надоштани ӯ мебинад. Шайх дар ғазалиёти шоир образи манфӣ бошад ҳам, ба дараҷаи зоҳид накӯҳиш наёфтааст.

Домони зухдам гашта тар, эй зоҳид, аз ман даргузар,
Олуда чун созам дигар аз тавба истиғфорро?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 30].

Ва:

Масти ҳарф аст лабам, пири харобот кучост,
Рози риндони туро шайхи ҳарам маҳрам нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 48].

Ё:

Нахли риёи шайх чӣ пуршоҳубарг буд,
Аз беҳу реша канда ба селоби бода шуд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 253].

Ё ки:

Шайх пиндошт, ки дар ман дами тазвир гирифт,
Хотирам бурд ҷавоне, дилам аз пир гирифт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 56].

Муддаӣ (рақиб, ҳариф) тасвири дигари асосиест, ки ҳамвора мавриди накӯҳиш қарор гирифта (ҳатто, шоир онро номусулмон гуфтааст), тавассути

ин симо дар ғазалиёти шоир 38 бор тасвир офарида шудааст. Бо ифодаи дигар, муддаӣ дар шеъри шоир ҳамон зоҳиду шайху обиди риёкор аст.

Маъмур муддаӣ, ки ниҳон монд матрабаш,
Моро хароб кард таманноӣ фоши мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 10].

Ва:

То забони муддаӣ мешуд мусулмон, кошки
Ғусл меодаш ба оби қиссаи тақфири мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 14].

Яке аз мавзуоти дигари ғазалиёти шоир мадҳ аст, ки дар замони зиндагии ӯ ин масъала ба ҳукми анъана даромада буд ва шоирон тавассути мадҳияҳои худ дастгирии молиявии шоҳону ҳокимонро соҳиб мешуданд. Низомшоҳиён ва Одилшоҳиён дар халқи осори Зухурии Туршезӣ таъсири мусбӣ расонидаанд ва омили эҷоди ашъори мадҳии шоир шудаанд [Таҷлил Чалил 1391, с.29-44].

Бар Зухурист мадҳи **Одилшоҳ**,
Гашта девони адл айвонаш

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 434].

Ва:

То Зухурӣ дар суҳан дуккон ниҳад,
Рухсати шоҳи Дакан мебоҷдам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 493].

Ва ё:

Аз мабҳаси икромии шаҳи **Одили бозил**
Дар Ҳинд суҳан бар карами Ҳотами Той ҳаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 97].

Хулоса, мавзуҳои иҷтимоии ғазалиёти шоир: риндӣ, омӯзиши ҳунар, зоҳидсitezӣ, ёди ватан, эътироз аз олам, шикоят аз замон, яъсу ноумедӣ, мадҳ ва мисли инҳо мебошанд. Мактаби риндии Зухурии Туршезӣ бо мактаби риндии Ҳофизи Шерозӣ дар порсоии ринд, дурдошом ва шодиталаб, сарфарози олам, покниҳоду ростқавл, дур аз тазвир ва донандаи асрор

будани \bar{u} монандӣ дошта, аз нигоҳи дигар, ринди Зухурии Туршезӣ аз ринди Ҳофизи Шерозӣ бо як қатор хислатҳо (тавбақор, бериё, бартар аз шайх, тозақунандаи руҳу ҷисм ва соҳиби илми боамал) фарқ дорад.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ истилоҳи «зоҳид» ҳамеша ба маънии манфӣ ба кор рафтааст.

Низомшоҳиён ва Одилшоҳиён дар эҷоди осори Зухурии Туршезӣ таъсири ниҳоят мусбӣ расонидаанд ва ин омил боиси мадҳи зиёди онҳо аз ҷониби шоир гардидааст.

1.5. Тасвири табиат дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ

Тасвири табиат дар густараи адаби форсии тоҷикӣ собиқаи тулонӣ дошта, дар ташбиби қасидаҳо сурудани абёт дар мавзуи сифати табиат то андозае аз талаботи суннати ин навъи ғиноӣ будааст.

Вобаста ба доираи тематикӣ ва тибқи мавзуи марказии қасида яке аз анвои қасидаро баҳория унвон додаанд, ки дар он баҳор ва ҷузъҳои табиат: гулу сабза, борону боғ, бӯстону чаман ва амсоли инҳо тавсиф ёфта, «Баҳория»-и Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ аз намунаи нахустини он аст [Нуров Н. 2015, 424 с.].

Тасвири табиат чун дигар тасвирҳои офаридаи шоирон як ҷузъи тафаккури шоирона буда, ба ҳунари шоирӣ ва сатҳи тахайюли шоир марбут аст, ки адиб тавассути тахайюли адабӣ ашё ва ҳодисоти табиатро ба инсон иртиботи қавӣ мебахшад ва бо ҳамин роҳ мазмун (мотив) меофарад ва табиатро обуранги бештар аз он эҳдо мекунад.

Ба фикри Шафеии Кадканӣ, «тарзи пайванд барқарор кардани шоир миёни инсон ва табиат чизе акси тоза ва пардохтаи тахайюли ӯст» [Шафеии Кадканӣ 1368, с.2]. Дар ин замина, шеър, ки каломи мухайял аст, бидуни тасвир обуранг надорад.

Манзури мо аз баррасии масъалаи мазкур муайян намудани тарзҳои пайванди инсон ва табиат дар тахайюли Зухурии Туршезӣ, ки дар ғазалиёти \bar{u}

дарч ёфтаанд ва аз ин нигоҳ – тасвири шоиронаи табиат, низ ба қалам додани нақши шоир дар такомули тасвир дар ғазал аст.

Ризо Бароҳанӣ гуфтааст, ки «...табиат мисли ҳар чизи дигаре васила қарор мегирад, ҳамон тавре ки дар ашъори гузаштаи мо, гоҳ-гоҳ табиат василаи мадҳи мамдуҳ, ё ишқи маъшӯқ бо парастии маъбуд шудааст. Ба ҳамин далел шеъри гузаштаи мо, зиёд ҳам васфӣ набудааст, чуз дар баъзе аз ташбиҳову тағазулҳо, баъзе ғазалҳо ва пораҳои аз маснавиҳо» [Ризо Бароҳанӣ 1371, с.25]. Донишманди мазкури эронӣ бар он назар аст, ки адибони мо табиатро баъзан ба сифати воситаи тасвир истифода кардаанд, аз ин ҷо дар адабиёти мо шеъри васфӣ камтар ба назар мерасад. Аммо Сирусӣ Шамисо бар он ақида аст, ки «... маъмул буд, ки дар оғози қасида абёте биёваранд ва дар он аз ишқу ошиқӣ ё васфи маъшӯқ ё табиат... сухан ронанд...» [Сирусӣ Шамисо 1369, с. 36]. Ин донишманди дигари эронӣ мегӯяд, ки васфи табиат дар ашъори шоирони мо маъмул буд ва ин гуна васфҳо дар байтҳои оғози қасида ҷой дода мешуданд. Ба назари мо низ, аз оғози адабиёти форсии тоҷикӣ то ба имрӯз табиат дар тасвирҳои гуногун инъикос ёфта, адибони мо ба тасвири бадеии он тавачҷуҳи хоса зоҳир кардаанд.

Суварӣ ҳаёл, ба андешаи Алиасғари Шеърдӯст, «дар шеъри форсӣ аз оғоз то кунун мароҳили мухталифро пушти сар ниҳодааст. Бардоштгоҳи аслии тасвирҳо дар садаҳои оғозини шеъри дарӣ табиат буд. Аммо баъдҳо бо шуруи шеъри ирфонӣ тасовир низ дучори таҳаввул шуданд. Аз қарни даҳум (ҳабдаҳуми мелодӣ) бо шаклгирии сабки ҳиндӣ маҳалли бардошти тасвир низ тавсеа ёфт. Дар сабки ҳиндӣ аз сӯе тасвир ба авҷи такомул ва ташаккул мерасад ва аз дигар сӯ ба ибтизол мегарояд» [Алиасғари Шеърдӯст 1997, с.31].

Алиасғари Шеърдӯст низ табиатро заминаи асосии тасвирҳо дар шеъри дарӣ доништа, гуфтааст, ки бо вуруди ирфон ба шеър асоси тасвирҳои шеърӣ тағйир ёфтанд ва дар шеъри шоирони сабки ҳиндӣ майдони тасвир фарохтар гашт.

Ба андешаи Абдулхусайни Зарринкӯб, «ба илова дар ин шеваи нав (сабки ҳиндӣ – Ш.Ш.) тарзи бархӯрди шоир бо авомили табиат низ ранги хоси тарбият ва камоли матлуби асриро дошт. Буруннигарӣ чойи худро ба даруннигарӣ дода буд. Бо он ки дар он чи ба таҷрибаи ишқӣ марбут мешуд, вукуъгӯӣ шиори шоир махсуб мешуд. Боз дар он чи ба таҷрибаи зиндагии рӯзона иртибот дошт, шоир доим ба моварои воқеият мегурехт ва дар сояи ибҳоми хаёлҳои печида ба сар мебуд. Табиатро саропо руҳу ҳаракат меёфт ва дарвоқеъ, аз даруни худ ба ҳама чизи он чон мебахшид. Дар ин гуна шеър гӯӣ шоир дар табиат нест, табиат дар шоир аст...» [Абдулхусайни Зарринкӯб 1363, с.143].

Абдулхусайни Зарринкӯб бар он фикр аст, ки дар шеъри сабки ҳиндӣ табиат зиндатар тасвир ёфт ва, агар ба таври бадеият гӯем, руҳи табиат ба руҳи шоир омехта, ҳама чизи бечони онро чон бахшидааст. Дар ҳамин замина, муҳаққиқон ва адабиётшиносон шоири бузургро тасвиргари бузург номида, «шеър бидуни тасвир бечон ва тасвирро шохиси шоир» доништаанд [Т.Drew, op. cit., pp. 51-52; Фуломхусайни Юсуфӣ, с.161]. Чунончи, дар байти зери Зухурии Туршезӣ омадааст, ки ранги шақоик ва ранги рухсори маъшуқа арғувонӣ (сурх) аст ва баҳор, ки шохистарин вижагиаш шукуфоии сартосарии табиат аст, ҳама чиро фурӯхт ва бар ивазаш арғувон (гули сурхранг, маҷозан чехраи зебо ва гулгун) харида, ба шақоики рухсор – сурхии рӯй сурхӣ тухфа карданист. Ҳама зебоии оташи рӯйи нигор ва шақоик дар сурхии онҳост ва арғувон, маҷозан сурхӣ, зебой тухфа намудан низ беҳтарин ҳада аст, ки ба масоҳати як баҳор ранг дорад:

То тухфаи шақоики рухсори ӯ кунад,

Имсол ҳар чӣ дошт баҳор, арғувон харид

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 265].

Алиасғари Шеърдӯст бар он назар аст, ки «хаёл ба эътибори ин ки сарчашмаи тасвир аст, дар шеър нақше ҳазфнопазир дорад. Тасвиروفаринӣ дар шеър мубтанӣ бар кашфи робитаи миёни ашъест ва тасвири хаёли дуруст дар нуқтаи талоқӣ ва бархӯрди зехнии ду ё чанд чизи мутавофит зохир

мешавад» [Алиасғари Шеърдӯст 1997, с.30]. Ин адабиётшиноси эронӣ бар он назар аст, ки тасвир, аслан, иртибот бахшидани як чиз бо чизи дигар аст.

Дар сабки ҳиндӣ пайвандсозии ашё ба ашё ва ё ашё бо ҳодиса барои офаридани як тасвири тоза ва номукаррар навъе аз шигарди шеърӣ буда, Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал аз ин шигард истифодаи зиёд кардааст. Тасовири интизоии шоир, ки дар заминаи табиат офарида шудаанд, дар маърифат ва моҳияти ашё тағйирот ворид кардаанд. Зухурии Туршезӣ аз шоирони «зеҳнгаро»[Муҳаммадризо Ақрамӣ 1387, с.75] аст, аммо гоҳе дар ғазалиёти ӯ «табиатгарой»-и амиқ эҳсос мешавад ва ҷаҳону ҳастиро Зухурии Туршезӣ ба гунаи дигар, ҳатто, зеботар аз воқеоти онҳо мебинад ва мутаносибан бо номгузории хос ба ҳар ҳодиса ва ё ашё ҷаҳони фалсафӣ, интизоӣ ва ё истиорӣ бунёд мекунад. Ба фикри Филипп Сидней, «табиат ҳаргиз ҷаҳонро бо ин ҳама нақшаҳои рангоранг, ки шоирони мухталиф ибдоъ кардаанд, арза намекунад. Дар табиат рӯдхонаҳо бо дилпазирӣ ва дарахтон бо он пурборӣ ва гулҳо бо он хушбӯӣ, ки шоирон нақш мекунанд, нест. Инҳо дар осори шоир дилработар менамояд. Олам табиати биринчин аст ва шоир - заррин» [Ғулумхусайни Юсуфӣ 2012, с.59].

Дар ин замина, тасвири табиат дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба се навъ сурат гирифтааст. Яқум, тасвири табиати шоирона, ки он ҷо табиат бартар аз асл ва ба андешаи Филипп Сидней «заррин» аст. Дуюм, тасвири табиати иҷтимоӣ-ғарона, ки он ҷо табиат ба асл иртибот дорад. Сеюм, тасвири табиати зируҳангорона (дигардесӣ), ки дар он шоир ба ашёи табиат ҷон мебахшад ва ҷузъҳои табиат мисли инсон, ки ӯ низ мансуби табиат аст, молики ҳаракат мешаванд, тафаккур мекунанд.

Дар байти зер намунаи яқуми тасвир - табиати шоирона аст, ки ин ҷо андеша хусусияти табиатро мегирад ва сабз мешаваду (баҳор) мешукуфад (боғ):

Баҳри худ низ, Зухурӣ, ту гулистоне шав,
Баҳри мо боғу баҳоре шуда андешаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Н.Нуров бар он фикр аст, ки «фаросӯйи андешаҳои Бедил рамзи дигаре ҳам нуҳуфтааст, ки ҳама гуна самару ҳосили ҷаҳон дар адами шайъи дигаре ба даст меояд ва марги баҳор ва аз назар рафтани ранги он низ беҳикмат нест, зеро зоҳиран бо сафари баҳор ё марги он тобистон - фасли дигаре меояд, ки самара медиҳад, яъне маҳсули баҳор аз адами он дастрас мешавад.

Бефано натвон гуле з-ин ҳастии мавҳум чид

Сафҳаи мо гар занӣ оташ, шарар дорад баҳор»

[Нуров Н. 2019, с.231].

Бо така бар ин назар, Зухурии Туршезӣ низ, ки пештар аз Бедил умр ба сар бурдааст, дар байти зер адами яке (хазони мо)-ро боиси бунёди дигаре (сарсабзии баҳори ҷаҳон) доништааст. Дар байти зер матлаб он аст, ки «мо пажмурдахотир ҳам бошем, тозарӯӣ ҳастем, зеро маҳз хазони мо (пажмурдахотирии мо, марги мо) боиси тозарӯӣ - сарсабзии баҳори ҷаҳон (таровати одамон)» мешавад ва дар ин байт шигарди адабии мутаноқиз (ботилнамо, парадокс) низ корбурд дорад:

Нозам ба тозарӯӣ пажмурдахотирон,

Сарсабзии баҳори ҷаҳон аз хазони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 9].

Дар абёти зер тасвири табиати иҷтимоӣ-гарона, ки он ҷо табиат ба асл пайванди қавӣ дорад, назаррас буда, дар баҳор бӯӣ кардани гул, сайри чаман, чилваи баҳор марбути табиати аслианд.

Девона шуд баҳор, гуле бӯӣ кардаем,

Савдои турра карда чихо бо димоғи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

Ва:

Рӯӣ сайри ту иди гулзорест,

Муждаи чилваи баҳор, ки чӣ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 630].

Дар байти зер сахрои Дакан ба сахрои Чин монанд карда шуда, сунбул - гиёҳи хушбӯйи сиёхранг, ки нисбате ба зулфу кокул дорад [Ғиёсуддин Муҳаммад 1987, с.438-437], ба маънои асли – бӯйи хуши кокул омадааст.

Каманде карда чин дар сайди хушам сунбули кокул,

Ки сахрои Даканро ғайрати сахрои Чин кардаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 110].

Дар байтҳои зер низ тасвирҳо дар заминаи ҷузъҳои воқеии табиат: гулшан, бӯйи гулу ранги лола, оҳуи даканӣ ва рамидани он, сахрои Чин ва ғизол инъикос ёфтаанд:

Ба гулшане, ки гузори ту навбахор афтад,

Нигоҳ бӯйи гулу ранги лола мегирад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 216].

Ва:

Ба оҳуи даканӣ нозаму тариқи рамидан,

Дар ин чӣ ҳарф, ки сахрои Чин ғизол надорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 387].

Намунаи навъи сеюми тасвири табиат (зируҳангорона), ки ному нанг марбути инсон аст ва «дарахти ному нанг» ҳаракати вуруди ҷузъи табиат ба ҳислатҳои инсонист:

Ҷомаи нангу матои дин, дарахти ному нанг,

То ҷаҳонсӯзанд, ин ду оташе афрӯхтӣ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 664].

Гузур, кадам ниҳодан ва сохтан (худро баҳор сохтан, «агар гузори хазон ба боғи мо афтад, ба баҳор табдил ёбад») ба инсон хосанд, ки дар ин ҷо ба хазон мансуб дода шуданд.

Худро баҳор сохта, берун ниҳад кадам,

Афтад агар гузори хазонро ба боғи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

Ҷадвали №3. - Корбурди вожагон ва таркиботи тасвири табиат дар девони Зухурии Туршезӣ

Номи вожагон ва таркибот	Адади корбурд
--------------------------	---------------

1. Гул, гулбарг, гулбонг	615
2. Офтоб, хуршед, шамс	245
3. Боғ	226
4. Хок	202
5. Субҳ	196
6. Махтоб, моҳтоб, моҳ (мах)	159
7. Баҳор	144
8. Лола	124
9. Санг	117
10. Кӯҳ	109
11. Булбул	106
12. Чаман	91
13. Бўстон	87
14. Сунбул	76
15. Сарв	76
16. Нахл	73
17. Барқ	60
18. Сахро	54
19. Гунча	51
20. Наргис	50
21. Биёбон	47
22. Гулистон	45
23. Абр	42
24. Гулшан	38
25. Осмон	35
26. Райҳон	33
27. Ниҳол	32
28. Насим	26
29. Хубоб	24
30. Физол	21
31. Шабнам	21
32. Оҳу	19
33. Борон	16
34. Қумрӣ	14
35. Сарв	13
36. Ҳомун	12
37. Наврӯз	10
38. Накҳат	9
39. Настаран	8
40. Шақоик	8
Чамъ:	3334

Чӣ тавре ки аз чадвали боло бармеояд, маҷмуи калимоти марбути табиат, ки интихобан (40-то) дар девони ғазалиёти шоир (1302 ғазал) мавриди шумор қарор гирифтаанд, 3334-то мебошанд, ки дараҷаи иртиботи шоирро ба табиат ва тасвири бадеии он (ба ҳар як ғазал 2-3 вожаи марбути табиат рост меояд) инъикос мекунад. Бо он ки дар чадвали мазкур на ҳамаи калимоти марбути табиат (масалан, шаб, ток, маҷнунбед, ток, об, бод, хор, бўйи гул, бунафша, ёсуман, шукуфа, сайри лолазор, сайри боғу бўстон, ҳадиси гул, ҳадиси боғ, ҳадиси гулу сунбул, ранги лола, дарахт, сабзор, фохта, кабк, pista ва амсоли инҳо) ҷой гирифтаанд, ки дар девони ғазалиёти шоир дарҷ шудаанд. Зухурии Туршезӣ тавассути ҳамин миқдори вожагон тасвири асли ва киноии табиатро дар ғазал ҷойгир карда, аз онҳо таркиботи мутаноқиз (парадокс) низ сохтааст. Агар ба мавзӯи тасвири табиат дар девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ амиқ дида андӯзем ва, агар ба тарзи бадеӣ ифода намоем, шоир расоми бузургеро мемонад, ки тасвирҳои ӯ на танҳо шакл ва мазмун доранд, балки ҳаракат мекунанд ва овози хос низ дошта, аз акси дигар ва ё ашёи дигар тадоӣ менамоянд. Тасвири табиат дар ғазали нахустини девони шоир назаррас буда, намунаи яқум ва сеюми тасвир (аз гули чаннат – гули беҳазон ва пуртаровати ҷовидона, ки бўйи хуш ва нашъу намои рӯзафзун дорад, дурӣ ҷустани гиребон, ҳамнишинӣ кардани хор бо домон, ҳавопарварии арсаи бўстон, бебарг мондани нахли ҳавас)-ро дорост. Дар байти сеюм тадоӣ аз рӯзи қиёмат ва ишора ба ояти 15-уми сураи «Тоҳо», ояти 40-уми сураи «Анбиё» ва ояти 1-уми сураи «Ҳачч» аст. Зуд бе баргу бор мондани нахли ҳавас аз зуд омадани қиёмат ва «арзаи ҳасрат» ишора ба ояти 1-уми сураи «Ҳачч» («Ба дурустӣ, ки зилзилаи қиёмат чизи бузург аст») мебошад.

Аз гули чаннат гиребон иҷтинобе мекунад,
Хор гӯйӣ ихтилоте карда бо домони мо.
Арсаи бустон напарвардӣ ҳавои хешро,
Гар намеомад ба кори гӯшаи зиндони мо.
Зуд бар нахли ҳавас не бор мемонад, на барг,
Ларзаи ҳасрат чунин гар медиҳад афшони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Дар байти зер низ намунаи тасвирҳои якум (шоирона) ва сеюм (дигардесӣ) ба назар мерасанд.

Дар чайб суман рехтаем аз хасу хошок,
З-он гулханиёнем, ки боғ аст дили мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 5].

Донишманди тоҷик Н.Нуров дар мавриди ташреҳи ғазали баҳорияи Абдулқодири Бедил бар он назар аст, ки «аз сӯйи дигар, нақҳати гул тимсоли руҳ ва худи гул ҷисми инсон бошад, аслу мақсуди гул ҳам ҳамон нақҳати ўст ва сурати муҷассами вай ба хотири ҳамин нақҳат бошад.

Соате чун бӯйи гул аз қайди пирӯхан баро,
Аз ту чашми ошноӣ он қадар дорад баҳор»

[Нуров Н. 2019, с.228].

Бо таваҷҷуҳ ба ин нуқта, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ вожаи «нақҳат», ки марбути табиат аст, 9 маротиба қорбурд дошта, дар байти зерин бардошти хосаи шоир аз асли гул нақҳат – тимсоли руҳ ва аз руҳи лоларанг мастӣ – тимсоли ишқ буда, шоир дар баробари руҳу ишқ манбаи моддии онҳо: гул – тан ва руҳи лоларанг – зебоиро низ омилҳои муҳимми тақомули руҳу ишқ медонад:

Нақҳат зи тани ту гулфурӯш аст,
Мастӣ зи руҳи ту лолачин аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 160].

Н.Нуров бар он андеша аст, ки «албатта, ба нудрат ёд шудани Наврӯз дар шеъри Бедил беҳикмат нест, чун дар замони шоҳ Аврангзеб ба асари таассуби динии ӯ таҷлили ин ҷашни миллии тоҷикон дар қаламрави Ҳинд мамнуъ гардида буд ва шояд дар партави тасвири баҳор сутуда шудани падидаҳои наврӯзӣ ва шукӯҳу ҷалоли он дар шеъри шуарои сабки ҳиндӣ бавижа Бедил бастагӣ бар ҳамин омил дорад» [Нуров Н. 2019, с.225].

Бо таваҷҷуҳ ба ин нуқта, ҳукмронии Муҳаммад Аврангзеб – писари сеюми Шоҳичаҳон, падари шоира Зубуннисо ба солҳои 1658-1707, пас аз 42

соли вафоти Зухурии Туршезӣ рост омада, наметавонад, ки сиёсати нарӯзсизии ӯ омили банудрат корбурд доштани вожаи «наврӯз» дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бошад. Бо вучуди ин, шоир дар ғазалиёти худ тавассути вожаи «наврӯз» 10 маротиба тасвир офаридааст, ки нисбат ба дигар вожагони марбути табиат камтар басомад дорад.

Дар ғазалиёти шоир тасвири табиат бештар тавассути вожагони «гул», «гулбарг» ва «гулбонг» (615 маротиба) сурат гирифтааст. Таркиби интизоии «гули чаннат»-ро шоир 2 маротиба истифода кардааст.

Дар ғазалиёти шоир вожагони марбути табиат - «насим» 26 маротиба ва «сабза» 5 маротиба корбурд доранд.

Бар шаби ҳар кас насими хоби субҳе мевазад,
Дида аз анҷум назад бар ҳам шаби бедори мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ табиат, бавижа, табиати дилангези Ҳиндустон тавассути ташбеҳу истиора таҷассум ёфта, табиати асл ташбеҳию истиорӣ гардида, ба андешаи Амирии Фирӯзқӯҳӣ, «мо ҷаҳонро ба чашмони шоиру нависанда мебинем ва бо гӯшҳои онон мешунавем ва бо дастҳояшон ламс мекунем» [Ғуломхусайни Юсуфӣ 2012, с.164].

Рафта хубони Хуросону Ироқ аз ёди ман,
Дар Дакан аз ҳиндувон туркони сақлобим ҳаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 97].

Хулоса, тасвири табиат дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба се навъ: шоирона, иҷтимоъгароёна ва зируҳангорона дастабандӣ шуда, шоир дар девони ғазалиёт 3334 маротиба аз калимоти марбути табиат (интиҳобан 40 калима мавриди таҳқиқ қарор гирифт) истифода кардааст. Тасвири табиат (бавижа, табиати дилангези Ҳиндустон) дар ғазалиёти шоир бештар тавассути ташбеҳу истиора инъикос ёфтаанд. Шоир дар тасвири табиат, агар образнок гӯем, мисли рассоми бузургест, ки тасвирҳои ӯ акс ва ё ашӣи дигарро ба ёд меоранд.

1.6. Тасвири шоиронаи инсон дар ғазалиёти шоир

Тасвири бадеии инсон, бавижа, инсони комил аз оғози адабиёти форсии тоҷикӣ то ба имрӯз яке аз масъалаҳои калидӣ буда, заминаҳои мухталифи шинохт ва ангезаҳои гуногуни адабиро дорост. Бо тавачҷуҳ ба ин нукта, аслан, адабиёти форсии тоҷикӣ адабиёти инсонсолорона аст ва дар мароҳили гуногуни таърихию адабӣ маҳз инсон, бахусус, инсони комилро маҳаки тасвиру тарғиб қарор додааст. Чунончи, саропои ашъори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ аз инсонгароӣ иборат буда, масъалаи мубрамтарини адабиёти имрӯзи мо низ маҳз ҳамин инсонгароӣ ва одамсолорист.

Ҳадаф аз иншои фасли мазкур табиини андешаҳои Зухурии Туршезӣ роҷеъ ба маншаи офариниши инсон ва нақши ӯ дар олам буда, мавзуи мазкур то ҳоё ба афкори Абдулқодири Бедил ба риштаи муқоиса кашида шудааст.

Муайян кардани назари шоир ба масъалаи нақши инсон ва тасвири шоиронаи ӯ барои нишон додани нақши Зухурӣ дар тақомули мавзуи ғазал аз аҳаммият холи нест.

Зухурии Туршезӣ дар асоси фалсафаи исломӣ маншаи офариниши инсонро аз чор унсур: обу оташу боду хок медонад:

Бибурд боди маро боду гашта **хокам** хок,
Дигар мағӯй, кадом оташӣ, кадом обист

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 108].

Ва:

Оби марг оташам фурӯ нанишонд,
Рафт хокам, агар ба бод, чӣ ғам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 547].

Зухурии Туршезӣ дар бораи «рахнамои ҳақиқат» - таҷаллии Зот будани офариниш, ҷамоли мутлақи худро дар офариниш мутаҷаллӣ сохтани Офаридгор ва «маҷози ман» – зуҳури инсон чунин гуфтааст:

Ба Каъба мебардам Хизри ишқ аз раҳи дайр,
Ки рахнамои ҳақиқат кунад маҷози маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 26].

Ва:

Субҳи таҷаллӣ аз уфуқи дида бардамид,
Бо офтоб оинаи дил баробар аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 149].

Абдулқодири Бедил низ дар ин маврид фармудааст:

Зарроти ҷаҳон чашмаи анвори таҷаллист,
Ҳар санг, ки ояд ба назар, Тур бубинед.

Ва ё:

Ба барқи теғи ту нозам, ки дар баҳори хаёл
Ҳазор **субҳи таҷаллӣ** муқобили дами ўст.

Орифон ҳамаи чизи зухуркардаи оламро як навъ таҷалли Худованд медонанд ва бар он назаранд, ки «он оинаи воҳиде, ки дар таъйини аввал вучуд дошт ва ҳамаи камолоти Ҳақро як ҷо ба Ў нишон медод, бо ҳарқи олам шикаста ва тикка-тикка шуд ва дар ҳамаи олам пароканда гардид. Аз ин рӯ, дар ҳар ҷузъи олам, ки бингарӣ ва ҳар тикка аз ин оинаи шикастаро, ки бардорӣ ва дар он назар бияфканӣ, Худоро дар он хоҳӣ дид» [Ҳучҷатуллоҳи Ҷавонӣ 1393, с.10-11]. Зухурии Туршезӣ низ дар таркибҳои адабии «сад Ирам дар ҳар нигоҳ», «сад Хутан дар ҳар димоғ», «нигористони мо» ва «рангу бӯй аз лолаву райҳон» ҳамаи мавҷуди оламро таҷаллигоҳи қудрати Парвардигор медонад:

Сад Хутан дар ҳар димоғу сад Ирам дар ҳар нигоҳ
Тарҳ карда рангу бӯй аз лолаву райҳони мо.
Чашмзаҳми хотир аст андешаи ҳуру парӣ,
Баста ойин хотири моро нигористони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Ва:

Ҷумла мулки ҳусн мулки ўст, арбобе намонд,
Хӯшачин бояд ба меҳру моҳ хирман баркашад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 273].

Абдулқодири Бедил низ муътақид бар он аст, ки зухур ва таҷаллии анвори Худованд дар ҷаҳон боис шуда, ки касрот ва умури эътибори зиёде

зохир шавад ва \bar{u} ҳақиқати оламро таҷаллии қудрати Худованд дар рангу сурат ва шаклҳои мухталиф медонад:

Таҷдиди сеҳркорист дар чилвазори мино

Сад гардиш асту як гул, ранги баҳори мино

[Абдулқодири Бедил 1993, с. 10].

Дар асоси маърифати исломӣ ҷумлаи махлуқот дар адам буданд ва Парвардигор ба онҳо либоси ҳастӣ пӯшонид ва ба таҷаллигоҳи қудрати хеш табдил дод. Зухурии Туршезӣ ба ин маънӣ гуфтааст:

Мабод, парда барафтад зи розурёнон,

Ки дар либос парастанд чомазебонро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 28].

Ва:

Домане бар айбҳо густардаем,

Бо вучуди он ки урёнем мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 19].

Ва:

Зухуриро бурун овардаӣ аз нанги урёнӣ,

Ба доғи лаъли кисватхонаи ишқат қабопӯшам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 501].

Ва ё:

Бар Кирдигор дидану саршори суратӣ,

Аз акси хеш оина лабрес мекунӣ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 676].

Аз урёнӣ (адам) ба либоспӯшӣ (ҳастӣ) омадани инсон дар байти Абдулқодири Бедил низ равшан инъикос ёфтааст:

Зери паранди гардун расвост халқи маҷнун,

Урёние, ки пӯшад ин чомавори анқо.

Дар ояти 185, сураи «Оли Имрон» омадааст, ки «куллу нафсин зоикатул мавти (Ҳар нафсе чашандаи марг аст)». Дар ояти 78, сураи «Нисо» ҳам гуфта шудааст, ки «Ҳар чо, ки бошад, марг шуморо дармеёбад, агарчи дар ҳисорҳои муҳкам бошад». Дар ояти 57, сураи «Анкабут» низ гуфта шудааст,

ки «Ҳар шахс чашандаи марг аст; ва сипас ба сӯи Мо гардонида мешавед». Дар ояти 11, сураи «Рум» низ гуфта шудааст, ки «Худо халқро аз бози аввал пайдо мекунад, сипас, онро (баъди марг) дубора (зинда) мекунад; боз ба сӯи Ӯ баргардонида мешавед». Зухурии Туршезӣ, ки на танҳо як мусулмон, балки муъмини парҳезгор буд [Абдулҳусайни Зарринқӯб 1363, с. 112; Аҳмад Гулчини Маонӣ 1369, с. 823], дар бораи зинда шудани инсон пас аз марг ва ҳаёти ҷовидон – бақо пас аз марг дар ин олам – фано чунин гуфтааст:

Бе фано натвон, Зухурӣ, баҳравар гашт аз бақо,
Ку чунон марге, ки миннатҳо ниҳад бар чони мо?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Дар ояти 2, сураи «Анъом» омадааст, ки «Ӯ Он аст, ки шуморо аз гил биофарид ва вақт (-и марг)-ро муқаррар кард». Зухурии Туршезӣ дар абёти зер аз «арш», «барзах – мавзее миёни бихишт ва дӯзах», «сарнавишт – он чи Худованд аз рӯзи азал барои ҳар як инсон таъин кардааст», «гил» ва «хоки сиришт» ёдрас шуда, поёни ҳаёти инсонро дар зиндагии пас аз марг медонад:

Аксаш китоба гашт пайи пештоқи арш,
Ин рутба ҳадди кист? Зиҳӣ сарнавишти мо.
Дар барзахи фироқ, Зухурӣ, бароварем
З-оби висол, гил шуда хоки сиришти мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 20].

Гоҳе дар ғазалиёти шоир таъсири ғояи Умари Хайём роҷеъ ба инсон ва нақши ӯ дар олам ба чашм мерасад. Чунончи, Зухурии Туршезӣ гуфтааст:

Гаштем хок, хок нагардид орзу,
Дар кохи васл рукнишин бод хишти мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 20].

Умари Хайём фармудааст:

Ин мазрааи гул, ки куншти ману туст,
Рӯзе ду-се дӯзаху бихишти ману туст.
Он кӯза, ки имрӯз бад-он хӯрдӣ об,
Якчанди дигар қолаби хишти ману туст

[Умар Хайём 1983, с.13].

Зухурии Туршезӣ сарнавишти инсонро рақамзадаи рӯзи азал (лавҳу қалам) медонад:

Дар азал қонуни ҳикмат чун қазо мезад рақам,
Нусхае аз дарди чонбахши ту дармон баргирифт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 137].

Ва ё:

Ҳар чӣ бар лавҳ рақам карда қалам рӯзи азал,
Нусхаи он дили фарзонаи дарвешон аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 155].

Аз ин рӯ, шоир бар он фикр аст, ки тамоми фаъолияти инсон – муваффақият ва номуваффақии ӯ марбути рӯзи азал аст:

Рӯзи азал сиёҳгилемӣ харида бахт,
Кори маро муомалае бо ривоч нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 167].

Ва ё:

Вақф бар дасту теғи хубон кард,
Дар азал тан чу бори сар бардошт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 174].

Хулоса, андешаҳои Зухурии Туршезӣ роҷеъ ба маншаи офариниши инсон ва нақши ӯ дар олам дар асоси фалсафаи исломӣ сураат гирифта, шоир асоси офариниши инсонро аз чор унсур: обу оташу боду хок медонад ва ба андешаи ӯ тамоми фаъолияти инсон – муваффақият ва номуваффақии ӯ марбути рӯзи азал аст. Андешаҳои Абдулқодири Бедил ба афкори шоир дар бораи сарчашмаи офариниши инсон ва нақши ӯ ба ҳам монанданд, зеро решаи тафаккури ин ду адиб дар бораи масъалаи мазкур аз Қуръон мабдаъ мегиранд.

БОБИ II. СОХТОР, ВАЗН ВА МУСИҚИИ ҒАЗАЛИЁТИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ

2.1. Сохтори зоҳирӣ ва дохилии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ

Масъалаи омӯзиши ҷанбаҳои сохтори (реҳтшиносии) ғазалиёти адибон, ки яке аз мавзуоти калидии адабиёт аст, дар густараи адаби форсии тоҷикӣ ҳамора мавриди таваҷҷуҳи олимону пажӯҳандагон қарор доштааст. Аз ҷониби олимону муҳаққиқони тоҷику эронӣ, аз ҷумла Камол Айнӣ [Камол Айнӣ 1983, с.22-42], С.Саъдиев [1985, с.239-246], С.Мирзозода [2016, с.171-178], А.Хӯҷамқулов [2012, с.198-205], Умари Сафар, Азими Ҳодипур [2012, с.229-231], Н.Нуров [2019, 418 с.], Аҳмади Шарофатӣ [2016, с.50-54], Осияи Забехниё Умрон, Нарчисбонуи Сабури [2016, с.605-610], Асадуллоҳи Воҳид [2016, с.598-603], Ҳамидризои Фаразӣ, Фарно Фаҳими Форёбӣ [1396, с.119-132], Маҳбубаи Хуросонӣ, Ёсири Хуччатӣ [1392, с. 670-683], Аҳмадризои Биёбонӣ, Яҳёи Толибиён, Муҳсини Муҳаммадӣ Курдиёнӣ [1395, с. 25-47], Марями Халилии Чаҳонтеғ [1386, с. 5-13], Баҳмани Алломӣ, Ҳаким Муҳаммади Озар, Асғари Ризопуриён [1387, с.31-42], Яҳёи Кордгар [1390, с. 89-114], Аббосалии Вафой, Сайидмахдии Таботабоӣ [1389, с. 69-75], Шафеии Кадканӣ [1366, с. 71], Ҷосими Асадиён Фаллоҳия [Ҷосим Асадиён Фаллоҳия 2012, с.99-103] ва даҳҳои дигар сохтори ғазалиёти адибон аз Рӯдакӣ то ба имрӯз мавриди баррасии илмӣ қарор додаанд.

Ба риштаи таҳқиқ кашидани мавзӯи сохторшиносии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ кӯшиши нахустин буда, баррасии масъалаи архитектура (сохтмон) ва вижагиҳои сохтори ғазалиёти шоир барои равшантар инъикос намудани нақши ӯ дар тақомули ғазал аз манфиат орӣ нест.

Агарчи баҳс дар замина аз Шамси Қайси Розӣ оғоз шудааст, барои равшантар ифода гардидани моҳияти масъалаи бамиёнгузошта дарчи назари якҷанд адабиётшиносии тоҷикро дар бораи архитектура (сохтмон) ва вижагиҳои сохтори ғазал зарур мешуморем. Ҷунончи, А.Мирзоев сохтмони ғазалро дар «мавҷудияти матлаъ ва мақтаъ бо таҳаллус, яғонагии қофия ва алоқмандии мазмуни ишқу ошиқӣ» медонад [Мирзоев А. 1957, с.6]. Ба фикри

ин олими тоҷик, ғазал аз матлаъ, мақтаъ, тахаллус, қофия ва алоқмандии мазмунӣ иборат аст.

Ҳамчунин, А.Афсаҳзод гуфтааст, ки «сохт ва композитсияи ғазал ба адади абёти он, мавҷудияти матлаъ ва мақтаъ ва тахаллус, вазн, тарзи қофиябандӣ, радиф (хатмӣ нест), ки ҷиҳатҳои жанрии онро ифода менамоянд, вобаста буда, адади байтҳо дарозӣ ва вазн паҳнои онро нишон медиҳад» [Аълоҳон Афсаҳзод 1989, с.139-140]. А.Афсаҳзод бар иловаи ҷиҳатҳои жанрии дар боло зикршудаи ғазал, адади абёт, вазн ва радифро аз хусусиятҳои он шуморидааст.

Илова бар ин, Р.Мусулмониён қонуниятҳои усухонбандии ғазалро дар «робитаи мундариҷавии байтҳо бо ҳамдигар (қавӣ ва заиф), қофияи ягона, вазн» доништа [Мусулмониён Р. 1990, с.170], Т.Атахонов композитсияи ғазалро иборат аз «ягонагии қофияи ҳамаи байтҳо, маънии мустақил доштани ҳар як байт, матлаъ ва мақтаъ, тахаллус» гуфтааст [Атахонов Т. 2002, с.95]. Адабиётшиносони мазкури тоҷик робитаи мундариҷавии байтҳо ва маънии мустақил доштани ҳар як байтро аз вижагиҳои сохтори ғазал доништаанд. Ин дар ҳолест, ки як зумра адабиётшиносон новобаста аз иртиботи мундариҷавии байтҳо бо ҳамдигар (қавӣ ва заиф) онҳоро дорои алоқии ассотсиативӣ гуфта, маънии мустақил доштани ҳар як байтро аз вижагиҳои сохтори ғазал намешуморанд.

Чӣ тавре ки аз баррасии андешаи олимони маълум гашт, адади абёт дар ғазал яке аз вижагиҳои сохтори он буда, муҳаққиқон барои саҳеҳтар муайян кардани нақши ин ё он шоир дар тақомули ғазал риояи шумораи абётро муҳим медонанд. Масалан, А.Афсаҳзод чадвали ғазалҳои 15 устоди ғазалсарои асрҳои XII-XV-ро аз ҳайси каммияти абёт [Аълоҳон Афсаҳзод 1989, с.142] тартиб дода, ба хулосае омадааст, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ ғазалҳо аз 3 то 25 байтро ташкил мекунанд.

Дар асоси таҳқиқоти А. Афсаҳзод, «ғазалҳои Анварӣ 4-17-байтӣ буда, 94,4 фоизи онҳо дар ҳаҷми 4-11 байт навишта шуда, дар девони Ақтор ғазалҳо аз 3 то 24 байт дошта, ғазалҳои 7-15-байтӣ серистеъмолу бақия камистеъмоланд. Ғазалҳои 7-12-байтӣ қариб 87 фоизи девони Саъдиро

ташкил медиҳанд. Хусрави Дехлавӣ беш аз 71, 6 фоизи ғазалҳояшро дар ҳаҷми 7, 8 ва 9 байт гуфта, ғазалҳои 5-6 ва 10-11-байтиро низ кам насурӯдааст (қариб 25,5 фоиз). Таносуби ғазалҳои 7-8, 5-6 ва 10-11-байтӣ дар девони Ҳофиз ба девони Хусрав наздик аст. Аммо Камол ғазалро асосан дар 7 байт хос гардонда, 85 фоизи ғазалҳои худро дар ин ҳаҷм навиштааст. Ҷомӣ низ дар ин роҳ пайрави Камол буда, 88,3 фоизи ғазалҳои худро дар 7 байт сохтааст. Баъди ғазалҳои 7-байтӣ дар девонҳои сегонаи Ҷомӣ ҷойи дуҷумро ғазалҳои 9-байтӣ мегиранд [Аълоҳон Афсаҳзод 1989, с.140].

Муҳаққиқ Баёнов М.Б. ҳамин принсипи таҳқиқи А. Афсаҳзодро ба роҳбаладӣ гирифта, миқдори абёти ғазалиёти Саҳобии Астарободиро баршуморида, гуфтааст, ки «дар девони ӯ як ғазали 9-байтӣ, як ғазали 10 – байтӣ, се ғазали иборат аз 8 байт ва нӯздаҳ ғазали 4-байтӣ мавҷуд буда, аз ғазалҳои боқимонда 65 фоизашро ғазалҳои дорои 5 байт ва 35 фоизашро ғазалҳои 6-7-байтӣ ташкил медиҳад» [Баёнов М. 2023, с.50]. Баёнов М.Б. ба хулосае омадааст, ки Саҳобии Астарободӣ дар масъалаи риояи миқдори абёти ғазал анъанавии гузаштагонро идома додааст.

Ҳаҷми ғазал ба андешаи Шамси Фаҳри Исфаҳонӣ, «бояд ки аз ёздаҳ байт дарнагузарад ва аз ҳафт байт, ки аҳсани аъдод аст, камтар набошад...» [Абдулманнон Насриддин 2013, с.627] ва муаллифи «Ҳафт қулзум» ҳадди ниҳии абёти ғазалро нӯздаҳ мешуморад [Абдулманнон Насриддин 2013, с.628; Мирзоев А. 1957, с.25]. Шамси Фаҳри Исфаҳонӣ ва муаллифи «Ҳафт қулзум» миқдори абёти ғазалро аз 7 то 19 байт гуфта, меъёри муқаррари байтҳоро дар ин жанр 7-то шуморидаанд.

Т. Атахонов миқдори абёти ғазалро дар адабиёти форсии тоҷикӣ аз 5-6 то 14 байт ҳисобидаст [Атахонов Т. 2002, с.95]. Ҳамчунин, Ю.Бобоев ва Т. Атахонов бар он ақидаанд, ки «Сайидо ғазалро ба 26 байт расонидааст» [Бобоев Ю. 1987, с. 245; Атахонов Т. 2002, с. 96].

Мо низ барои дақиқтар муайян кардани нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазал ҳамин принсипи таҳқиқи А. Афсаҳзодро ва адабиётшиносони дар боло дарҷшударо ба роҳбаладӣ гирифта, миқдори абёти ғазалиёти шоирро мавриди пажӯҳиш қарор додем. Маълум шуд, ки аз назари шумораи

абёт ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, ки миқдори умумии онҳо дар девони шоир 1302-то (12233 байт) буда, сохтори мунсаҷим ва низомманд доранд, аз панҷ то бисту як байтро фарогиранд.

Баррасии 1282 ғазали девони шоир аз ҷиҳати шумораи абёт нишон дод, ки дар он ғазалҳои 5-байтӣ 7-то (0,6%), ғазалҳои 6-байтӣ 29-то (2,3%), ғазалҳои 7-байтӣ 144-то (11,2%), ғазалҳои 8-байтӣ 192-то (14,9%), ғазалҳои 9-байтӣ 318-то (24,9%), ғазалҳои 10-байтӣ 249-то (19,4%), ғазалҳои 11-байтӣ 174-то (13,6%), ғазалҳои 12-байтӣ 107-то (8,4%), ғазалҳои 13-байтӣ 42-то (3,3%), ғазалҳои 14-байтӣ 13-то (1,01%), ғазалҳои 15-байтӣ 2-то (0,1%), ғазалҳои 21-байтӣ 2-то (0,1%)-ро ташкил намуда, ҷойи аввалро ғазалҳои 9-байтӣ, ҷойи дуюмро ғазалҳои 10-байтӣ ва ҷойи сеюмро ғазалҳои 8-байтӣ ишғол намудаанд. Як ғазал (рақами 611) дар ҳамаи нусхаҳо 13 мисраъ (як мисраъ надорад) ва ду ғазал (рақамҳои 806, 894) дар ҳамаи нусхаҳо 17 мисраъ (як мисраъ надоранд) доранд.

Масъалаи дигаре, ки барои муайян кардани вижагиҳои сохтори ғазалиёти Зухурии Туршезӣ муҳим аст, ошкор намудани навъҳои ғазал дар «Девони ғазалиёт»-и шоир мебошад, ки аз ҷиҳати композитсия истифода гардидаанд. Дар бораи навъҳои ғазали форсии тоҷикӣ аз ҷиҳати композитсия дар байни олимони ақидаҳои гуногун вучуд дорад. Аз ҷумла, ба андешаи А.Афсаҳзод, «одатан, ғазалро аз ҷиҳати композитсия ба ду навъ тақсим мекунад: пароканда ва воқеабанд» [Аълоҳон Афсаҳзод 1989, с.181].

А.Афсаҳзод ғазали мусалсал ва воқеабандро як ҷиз медонад ва мегӯяд, ки «баръакс дар ғазалҳои воқеабанд, ки дар онҳо ҳодисаҳо ба тарзи динамикӣ вусъат меёбанд, байтҳо мусалсалу ба ҳам вобастаанд» [Аълоҳон Афсаҳзод 1989, с.181]. Аммо Р.Мусулмониён мусалсалро навъи махсуси ғазал шуморида [Мусулмониён Р. 1990, с.173], дар ин гуна ғазал ҳатмӣ будани пайдарҳамии маъноии абётро таъкид намудааст.

А.Мирзоев «ғазали даврӣ»-ро дар мисоли ғазали Анварӣ ва «ғазали пароканда»-ро дар мисоли ғазалиёти Саъдии Шерозӣ мавриди баррасӣ қарор дода [Мирзоев А. 1957, с.54-55, 58], ишора бар он мекунад, ки ба назари Саид

Нафисӣ аввалин маротиба ин гуна шаклҳои ғазал дар ашъори Рӯдакӣ ба чашм мерасад.

Дар ин авохир бо дарназардошти рушди илм, чунонки ба мушоҳида мерасад, дар адабиётшиносии форсии тоҷикӣ композитсияи ғазалро ба панҷ навъ: воқеабанд, мусалсал (последовательной [Пригарина, Н. 1999, с.174]), пароканда (принцип автономности бейта, дезинтеграции бейтов [Рейснер М. 1989, с.147, 194]), якпорча (цельный) ва даврӣ (кольца) [Рейснер М.1989, с.169] тақсим менамоянд, ки дар ашъори Саъдии Шерозӣ ҳамаи ин анвоъ мавҷуд аст.

Бо тавачҷух ба ин нукта, барои ошкор намудани навъҳои ғазал аз ҷиҳати композитсия «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифт. Таҳқиқи девони шоир нишон дод, ки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз ҷиҳати композитсионӣ пароканда буда, абёти онҳо дар маъно мустақил аст ва воқеа дар онҳо рушд накарда, ба таври статикӣ баён шуда, «байтҳо на аз ҷиҳати мантиқӣ, балки аз рӯи ассотсиативӣ ба ҳам алоқаманд» [Рейснер М. 1989, с.195] мебошанд.

Мутанаввеъ будани мавзӯ ва мазмунсозии бикр дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ баъзе муҳаққиқони шеърӣ ӯ, аз ҷумла Шукуфа Доробиро бар он андеша расонидааст, ки гуфта, «албатта, гоҳ бо сабаби мазмунтарошӣ ва танаввуъ дар мавзуот адами инсиҷом ва ваҳдати равия дар ашъораш комилан машҳуд аст» [Шукуфа Доробӣ 1399, с. 133].

Дар сохтмони (архитектоника) ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҳар як байт истиқлоли комил дошта, аз назари аввал рабти ягона надоранд, аммо пас аз тааммули адабӣ муназзамию иртиботи маъноӣ ва пайранги ягонаи суварӣ ҳаёл дар онҳо ҳувайдо мегардад. Чунончи, дар ғазали зер ин гуна рабти истиқлолу инсиҷом назаррас аст:

Он, ки хоҳад дошт фардо раҳматаш имони мо,

Гашта васфаш офтоби матлаи девони мо.

Аз гули ҷаннат гиребон иҷтинобе мекунад,

Хор гӯйӣ ихтилоте карда бо домони мо.

Арсай бустон напарвардӣ ҳавои хешро,

Гар намеомад ба кори гӯшаи зиндони мо.
 Синарешон захмро аз захм дар марҳам кашанд,
 Вой, агар мебуд ғайр аз дарди мо дармони мо.
 Сад фароғу айшро бар заллабандӣ доштем,
 Гашта бар хони чигар доғи ғаме меҳмони мо.
 Гиря хуш рангинбисоте чида дар бозори шавқ,
 Мечакад ёкути тар аз панҷаи марҷони мо.
 Зуд бар нахли ҳавас не барг мемонад, на бор,
 Ларзаи ҳасрат чунин гар медиҳад афшони мо.
 Рафта дар тӯфони ғам бар бод асбоби нафас,
 Оре, оре, зохир аст аз оҳи бесомони мо.
 Чашми пурхун кай писанди ҳайрат афтодӣ чунин
 Гар наяфтодӣ писанди иди мо қурбони мо.
 Карда доғаш синаи торикро хуршедзор,
 Дар ғамаш ҳар қатраи хун гашта айшистони мо.
 Дар забони қиссапардозон сухан хомӯш монд,
 З - он ки дар ифшо намегунҷад ғами пинҳони мо.
 Ҳеч фикреро бароте нест бар хотир, бале,
 Гашта ёди ҷумла сабти дафтари нисёни мо.
 Ҳарза мебозӣ, Зухурӣ, ҳарфи ҳампой мазан,
 Тӯдаҳои сар надидӣ бар сари майдони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3-4].

Ваҳдонияти маъноии кулли ғазалро мафҳуми ишқ бар дӯш дошта, чандмаъноӣ ва чандпахлуии байтҳои комилан мустақилро ба ҳам пайванд дода, назарияи Владимир Пропп ва андешаи қарордодиён (conventionalists)-ро ба ёд меорад, ки яке рехтшиносии адабиро ба гиёҳшиносӣ: баррасии сохтмони гиёҳ (аҷзҳои он) шабоҳат дода, асоси ин шинохтро дар аъмоли шахсиятҳои қисса мебинад [Ҳамидризо Фаразӣ 1396, с. 119-132] ва дигароне бар он нукта муътақиданд, ки вожаҳои забонро метавон ба таври дилхоҳ ва доништа тағйир дод (равобити лафзу маънӣ) [Аҳмадризои Биёбонӣ 1395, с.25-47], ки сохтмони ғазали мавриди назар низ, дар ҳамин замина, аз

хамнишинии муваффақонаи вожағони абёт иборат аст. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назари табиатмадорон (naturalists) низ назаррас аст, ки онҳо дар корбурди пуртағйири вожағони забони адабӣ далолати лафзии гурӯҳе аз вожаҳоро бар маънӣ табиӣ ва зотӣ (номово, исми савт / onomatopoeia) меҳисобанд.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ваҳдонияти маъноӣ бар ду асос: иртиботи маъноии байтҳо бо якдигар ва рабти умумии онҳо бо кулли ғазал – сохтори ягонаи ривой, сурат мегирад ва дар ин замина, абёти дар алоҳидагӣ маъноӣ мутанаввеъдоштаи як ғазал дар умум, ба маънии муштарак (чунончи, дар ғазали боло маънии муштаракӣ абёти ғазал ишқ аст) далолат мекунад.

Дар ғазали мавриди назар сохтори ривоии он: васфи маъшук (оғоз), машаққати ошиқ (сӯхтан ва дард дар роҳи дилдор) ва умеди висол риоят гардида, инсиҷоми тулии ғазалро инъикос намудаанд ва тасвирҳо дар қолаби касратҳои ҳамхон қарор доранд, бо он ки дар тасвирҳои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ касратҳои ноҳамхон пурбасомаданд.

Барои равшантар шудани масъалаи баррасии ҷанбаҳои композитсионии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз Аҳмадризои Биёбонӣ, Яҳёи Курдиёнӣ Толибиён ва Муҳсини Муҳаммадӣ чунин иқтибос меорем: «Яке аз нақшҳои забон нақши шеърӣ он аст, ки бар хилофи нақши иртиботии забон, ки ба мадлулии хорич аз забон ирҷоъ медуҳад, мутаваҷҷеҳи ҳуди нишона ва арзиши дарунии ҳуди вожа аст» [Аҳмадризои Биёбонӣ 1395, с. 27]. Ба андешаи муҳаққиқони мазкури эронӣ, дар забони шеър паём ба таври комилан мустақил ироа шуда, забони шеърӣ забонест, ки иттилоъ намедуҳад, балки ба арзиши дарунии ҳуди вожа далолат мекунад.

Дар тамоми абёти ғазал як навъ сӯзу дард (умедворӣ аз раҳмат, хорӣ, ҳавои бӯстон ва таҳдиди гӯшаи зиндон, синаи реш, захм ва ниёз ба марҳам, хоҳиши дармон, доғи ғам, гирияи хунин, чакидани ёқути тар аз миҷғон – киноя аз гирийстан, ларзаи ҳасрат, тӯфони ғам, оҳи бепоён, чашми пурхун, синаи торик, қатраи хун, ғами пинҳон, нисён, тӯдаҳои сар бар сари майдон) ҷараён дорад, ки аз мӯясаройӣ (Он, ки хоҳад дошт фардо раҳматаш имони

мо//Гашта васфаш офтоби матлаи девони мо – oooooooo - такрори о) ибтидо гирифта, ба нисёни (фаромӯшӣ) ва марг (тӯдаҳои сар) анҷом мепазирад.

Дар байти аввал вожаи «фардо» ишорат ба рӯзи қиёмат буда, калимаҳои «чаннат» ва «бӯстон»-и абёти дуҷумла сеюм тадоӣ ба маҳшар, аз ҷониби дигар, маънии байти дуҷумла тадоӣ ба қиссаи Исо (а) аст, ки бар иллати сӯзани гирифтагон (хор) мустақари осмони чаҳор гашт ва ҳамин тариқ, як навъ истиқлоли комили абёт дар ғазали мазкур ба чашм мерасад.

Ба назари Шафеи Кадканӣ, ки дар мавриди нақди ғазалиёти Абдулқодири Бедил гуфта, «ҳамоҳангӣ ва иртибот миёни аҷзҳои ин байт (*Шуълаи идроки хокистар қулоҳафтада аст//Нест ғайр аз боли қумрӣ пунбаи минои сарв*) ва амсоли он, ки дар девони Бедил намунаҳои бисёре аз ин даст метавон ёфт, барои мо равшан нест, чанбаи ҳунари ва лутфи шеърӣ он низ барои хонандаи имрӯз мунтафист ва агар ҳавсалаи бисёре дошта бошем, ки миёни аносири мавҷуд дар ин байт ба ҷустуҷӯ бипардозем, пас аз кӯшиши бисёр, агар маънии он байт барои мо равшан шуд, мумкин аст ҳолати шигифте ба мо даст диҳад, ки бубинем ин гӯяндаи қарни ёздаҳум чӣ тасвирҳои дур аз зеҳн ва чӣ аносири парокандаеро бо ресмони баланди тадоиҳои хеш ба якдигар пайванд дода, ки тай кардани фосолаи он мумкин аст барои баъзе зеҳнҳо соате вақт бигирад ва барои баъзе дигар рӯзҳо ва барои дастае фосолааш ғайриқобили вусул бошад» [Шафеи Кадканӣ 1366, с. 25].

Дар ин рост, ҳамоҳангӣ ва иртибот миёни аҷзҳои байт дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ ба хонанда равшан нест ва бофти нозуки маъноӣ, басомади ҳисомезию ташхис, тасвирҳои печида (дарун ба дарун ва иттифоқӣ), корбурди таркибҳои ботилнамо (мутаноқизӣ) ва дигардесии ашё аз хусусиятҳои асосии сохтори ғазалиёти шоир буда, сабаби то ба имрӯз ба таври бояду шояд маъруфият наёфтани ғазалиёти шоир гардидаанд. Масалан, дар байни абёти ғазали зери шоир чунон ба назар мерасад, ки тасвирҳои мутаноқиз ва печида (ба қавли адабиётшиносони эронӣ «тасвирҳои тӯдартӯӣ») миёни аҷзҳои байт ҳамоҳангӣ ва иртиботро аз байн бурдаанд. Аммо, чӣ тавре ки дар боло ишора рафт, дар ин ҷо дар миёни

ачзои байт «на аз ҷиҳати мантиқӣ, балки аз рӯйи ассотсиативӣ» [Рейснер М. 1989, с.195] алоқа мавҷуд аст:

Ком дар заҳре фурӯ шуд, лаззати шаккар ба танг,
Цилваи тӯбӣ хунуксарве гиёро гарм кард.
Марҳамат бин, зарра мепаррад ба боли офтоб,
Узр ҳам бар ҳусни шаҳ ишқи гадоро гарм кард.
Завқи иззат ҳеч поси ҳишмати он лаб надошт,
Ҳасрати дашном ҷӯше зад, дуоро гарм кард.
То хавас ҳар сӯ наандозад бисоти хирагӣ,
Ишқи дуккондор бозори ҳаёро гарм кард.
Ноларо аз ҳамдамони хеш кард охир асар,
Дуд мекард оташи дарде, даворо гарм кард.
Дар гулистон бар гули субҳ аст шабнам аз ғубор,
Ғунча ахгар шуд, тафи оҳам саборо гарм кард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 481-482].

Шафеии Кадканӣ дар «Шоири оинаҳо» [2005, с.52-72], Мирнеъматуллоҳи Мусавӣ ва Маряма Мардӣ дар мақолаи «Нақши Камоли Хучандӣ дар пайдоиши сабки ҳиндӣ» [2016, 470 с.], Абдулманнони Насриддин [2013, с.629] дар «Куллиёти осор» ва Ш.Р. Исрофилниё дар монографияи «Мероси адабии Носири Бухорӣ ва такомули ғазали ошиқонаи орифона дар асри 14» [2013, 340 с.] аз «танаввуи матолиб дар ғазал» ва баифротрасии баёни муғлақ, корбурди пурбасомади таркиботи печида ва мустақилии маъно дар сабки ҳиндӣ сухан гуфта, ҳамин вижагиро омили аслии фарқи ғазал аз тағазул донистаанд. Дар сабки ҳиндӣ на танҳо истиқлоли пурраи абёт, балки мустақилии комили мисраъҳо дар ғазал басомад дорад. Чунончи, дар абёти зери Зухурии Туршезӣ мустақилии мисраъҳо ба чашм мерасад:

Ҷоме накашидам, лаби лаъле намакидам,
Маъшуқаи тақвист, ҷӣ рангинҳавасе чанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 443].

Ё:

Ҳаваси улфати оҳунигаҳон кушт туро,
Хабаре нест, ки аз хеш раме мебошад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 444].

Ё:

Дида аз ҳавсалаи мастии дидор кучост,
Бодаи акс ба паймонаи ойина кашам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 610].

Ва ё:

Ёсамини бўса дар гулбарги лабҳое шукуфт,
Ишқи бепарво ҳавасро дасти чидан дода буд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 445].

Асғари Бобосолор «Соқинома»-и Зухурии Туршезиро аз ғазалиёти ӯ бартар доништа, гуфта, ки «дар қолаби маснавӣ, ки умдатарин қисмати он соқиномаи ӯст, тавсифот ва тахайюлоти зебо ба чашм мехӯрад, ки камтар дар ғазалҳои ӯ дида мешавад [Зухурии Туршезӣ 1390, с. 110] . Аммо ба назари ин ҷониб, Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал низ на камтар аз маснавияш муваффақ шудааст. Дар ғазалиёти ӯ тасвирҳои асосӣ ва суннатии ғазал: ошиқ, маъшук, рақиб ва аҷзои таҳкимбахши тасвир: зулф, хол, хат, обид, шайх, пир, ринд, зоҳид, ойина, ҳайрат ва мисли инҳо корбурди тоза доранд, ки шоир тавассути онҳо таркиботи нав сохта, мазомини тоза офаридааст.

Чунончи:

Ошиқ ба қадри хубии маъшук ошиқ аст,
Дар ишқ ғайри ман ба Зулайхо намерасад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 284].

Ва:

Қадам ғам, ки наварзида бо дилам ишқе,
Равам ба ноз, ки **маъшуқи рӯзгор** манам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 456].

Ва:

Нафас аз кӯтаҳӣ бурун омад,
Оҳи зулфи дароз мерасадам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 480].

Ё:

Ҳарфи занчир зи зулфи ту гар афсона кунам,
Хоби осудадилонро ҳама девона кунам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 486].

Ба андешаи муаллифи «Дақоик-уш-шеър» Тоҷ ал-Ҳалавӣ «ғазал мабнӣ бар зикри чамоли маъшуқ ва васфи зулфу хол ва ҳикояти васлу ҳаҷр» аст [Абдулманнон Насриддин 2013, с.627], ки Зухурии Туршезӣ бо вучуди «убури комили ин қонунмандӣ» дар эҷоди ғазал аз ин «меъёр»-и Тоҷ ал-Ҳалавӣ низ истифода карда, дар 1302 ғазали хеш 7329 (дил – 1830, ғам - 717, чашм – 696, лаб - 572, дард – 404, ком – 314, нигоҳ – 271, ашк – 246, рашк – 388, ҳасрат – 238, сабр – 222, орзу – 197, рӯй – 143, хусн – 138, миҷгон – 135, зулф – 122, муҳаббат – 117, ваъда – 84, шарм – 82, чехра – 75, хат – 64, ғубор – 60, абру – 59, рухсор – 59, даҳон – 58, васл -17, хол - 21) маротиба вожағони мутааллиқи васфи чамоли маъшуқ ва ҳичронро ба кор гирифтааст.

Шафеии Кадканӣ дар «Шоири оинаҳо» дар бораи корбурди як қофия ба чанд маънӣ дар як ғазалро аз комёбии Бедил дониста, афзудааст, ки «дар ин кор гӯиё ба Зухурии Туршезӣ назар дошта, чунонки сохиби «Сарви озод» ёдоварӣ карда, агарчи ин кор пеш аз Зухурии Туршезӣ дар девони Саъдӣ намунаҳои бисёр дорад» [Шафеии Кадканӣ 1366, с. 25]. Таҳқиқ нишон дод, ки дарвоқеъ, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ сурудани чанд ғазал бо як вазну қофия ва истифодаи як қофия ба чанд маънӣ корбурди зиёд дорад. Чунончи, шоир дар радиғҳои «он чо» 2 ғазал, «наве» 2 ғазал, «субҳ» 2 ғазал, «магир» 2 ғазал, «мардум» 3 ғазал ва «дигар» 3 ғазал эҷод кардааст. Зухурии Туршезӣ дар радифи «ханӯз» 6 ғазал сурудааст, ки матлаи ғазалҳои мазкур инҳоянд:

Сӯхтаи в-аз соқиён дар пухтани комаи ханӯз,
Мурдаму аз бўсачинони лаби чомаи ханӯз

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 405].

Ва:

Ҳосилаи гардид ҳар комею нокомаи ханӯз,
Шуълаи ҳар оташе барчидаму хомаи ханӯз

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 406].

Ва:

Қонони кас намешавад он дилситон ҳанӯз,
Афтода дил қабулу хичил монда қон ҳанӯз

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 407].

Ва:

Мурдаму месӯзад аз ӯ қон ҳанӯз,
Шуълакеш аст оташи ҳирмон ҳанӯз

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 408].

Ва:

Гарчи расво шудаам, роз ниҳон аст ҳанӯз,
Мушкили ҳалшуда муҳтоҷи баён аст ҳанӯз

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 408].

Ва:

Меҳнат расиду ром нашуд хуррамӣ ҳанӯз,
Мурдему раҳ набурд ба ғамҳо камӣ ҳанӯз

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 409].

Вижагии дигари сохтори ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар такрори вожагон ба сифати қофия ва радиф аст, ки дар ғазалиёти шоир ин қофияҳо шойгон ва заъфи таълиф набуда, дар ҳар маврид ба маъниҳои мухталиф корбаст шудаанд. Роҷеъ ба ин масъала дар фасли «Муסיқии берунӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ»-и ҳамин рисола тааммули бештарест ва дар ин ҷо бо ишора ба иҳоми вожаи «хароб» (ба ду маъно: бетобу тавон ва вайрону валангор, ноободу муфлис) дар абёти зер иктифо мекунем:

Обод карда ишқи ту чони **харобро**,
Дар хирмани аташ зада барқи саробро.
Ҳичроннадида ғайр чӣ донад висол чист?
Аз адли шоҳ пурс диёри **харобро**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 22-23].

Хулоса, вижагиҳои сохтори ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нақши муассири шоирро дар тақомули ғазали форсии тоҷикӣ асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд инъикос мекунад. Ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз ҷиҳати композиционӣ ба навъи пароканда марбутанд, ки дар онҳо воқеа тақомул намеёбад ва ба таври статикӣ изҳор мешавад. Дар архитектураи ғазалиёти шоир на танҳо абҷт дар алоҳидагӣ, балки ҳар як мисраъ маъноӣ мустақил дорад ва аз назари аввал онҳо рабти ягона надоранд, аммо пас аз тааммули адабӣ инсичом ва иртиботи маъноӣ дар онҳо маълум мегардад. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ваҳдонияти маъноӣ бар ду асос: иртиботи маъноӣ байтҳо бо якдигар ва рабти умумӣ онҳо бо қулли ғазал - сохтори ягонаи ривой, сурат мегардад.

Аксари ғазалиёти шоир 9-11 байт дошта, ҳадди ақали онҳо 5 байт ва ҳудуди ниҳии абҷт дар девони ғазалиёти шоир 21 байтро ташкил кардааст.

2.1.1. Ҳусни матлаъ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ

Матлаъ яке аз унсурҳои ҳатмии ғазал буда, дар қофияи солим (мусарраъ, ҳамқофия) суруда мешавад. Ҳунари матлаъсозии Зухурии Туршезӣ аз нигоҳи қорбурди сурат (форма) [Пригарина Н.И. 1999, с.115] ва маъно (маъно) [Пригарина Н.И. 1999, с.115] дар ин зерфасл мавриди паҷуҳиш қарор гирифтааст, то ки нақши шоир дар эҷоди ҳусни матлаъ равшантар таҷассум гардида, вижагиҳои матлаъсароӣ дар ғазалиёти ӯ муайян гарданд.

Пазируфтатарин ҳусни матлаъ ба андешаи бархе аз муҳаққикон дар бароати истехлол - ишора ва ё ифодаи муҳтавои ғазал, «муносиби мақсуд суруда шудани он» [Атоулло Маҳмуд Ҳусайнӣ 1974, с.183] буда, дар ашъори шуарои сабки ҳиндӣ, бавижа, Зухурии Туршезӣ ин навъи санъати адабӣ намунаҳои фаровон дорад.

Душманӣ фикри қасон, дӯстӣ андешаи мо,
Айб шуғли дигарон аст, ҳунар пешаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Ва:

Шуд табиби мо муҳаббат, миннаташ бар чони мо,
Мехнати мо - роҳати мо, дарди мо - дармони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

А.Афсаҳзод ғазалиёти Абдурраҳмони Ҷомиро ба риштаи таҳқиқ кашида, гуфтааст, ки «матлаи ғазалҳои Ҷомӣ мисли матлаи ғазалҳои дигар устодони ин навъи шеър на танҳо ибтидои он аст, балки аксаран мазмуни асосӣ, мавзӯ ва ғояи онро сарехан ифода намуда, равиши минбаъдаи фикри шоир, чараёни баъдинаи воқеа ва услуби баёни онро дар вазну қофия ва радифи муайян тарҳ мекашад. Аз ин рӯ, Ҷомӣ ба матлаъ аҳаммияти махсус дода, онро аз ҷиҳати шакли мазмун, барҷастагӣ ва мукаммалӣ ба дараҷаи олий мерасонад. Дар натиҷа аксари кулли матлаи ғазалҳои ӯро чун шеъри комили мустақил пазируфтани мумкин аст» [Аълоҳон Афсаҳзод 1989, с.143].

Як қисми муҳаққиқони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бар он андешаанд, ки шоир аз ғазалиёти Абдурраҳмони Ҷомӣ низ таъсир пазируфтааст. Ба фикри мо, Зухурии Туршезӣ дар баробари дигар ҷанбаҳои шеърӣ дар сохтани матлаи ғазал низ ба шеъри Абдурраҳмони Ҷомӣ назар доштааст. Зеро аксаран матлаъҳои ғазалиёти шоир «мазмуни асосӣ, мавзӯ ва ғояи онро» инъикос намуда, «кулли матлаи ғазалҳои ӯ шеъри комили мустақил» ҳастанд. Чунончи, ба таври интиҳоб матлаи ғазалҳои шумораи 1, 10, 50, 100, 300, 1000-уми девони шоирро, ки дар зер меорем, аз ҳар ҷиҳат: маъно, шеърият, сабки баён, қофия мукаммаланд:

Он ки хоҳад дошт фардо раҳматаш имони мо,
Гашта васфаш офтоби матлаи девони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Ва:

Ба шерӣ хиромида нахчири мо,
Кам аз саъйи кас нест таксири мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 9].

Ва:

Кардаам маҳраи дил ғамзаи ғаммози туро,
Рамзгӯ сохтаам чашми суҳансози туро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 36].

Ё:

Оҳ, аз он лаб, ки маҳзи афғон нест,
Вой аз он дил, ки мағзи пайкон нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 76].

Ё ки:

Шодам, ки кори ақл тариқи дигар нишаст,
Ҳар чиз ғайри ишқ, зи хотир бадар нишаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 214].

Ё ин ки:

Аз тири оҳ мағзи Сурайё шикофтам,
Аз сели ашк синаи дарё шикофтам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 707].

Дар адабиёти классикии форсии тоҷикӣ асарҳое мавҷуданд, ки ҳангоми таҳлили ғазалҳо ва ё таъсирпазирии ашъори шоирон байти матлаъ ба сифати далел оварда мешавад. Мумкин аст, ки ниёғони мо ба матлаи ғазал ҳамчун ба як шеъри том муносибат мекардаанд. Масалан, дар асарҳои «Мачолис-ун-нафоис»-и Алишери Навоӣ [Аҳмад Гулчини Маонӣ 1321, с. 232] ва «Тироз-ул-ахбор»-и Абдуннабии Фаҳруззамонӣ [Аҳмад Гулчини Маонӣ 1343, с. 380] танҳо матлаи ғазалиёти шоирон бурҳон оварда шудаанд. Дар адабиёт ҳолатҳое кам нестанд, ки шоирон байти матлаъ сароида, онро дигар идома надоданд ва он байт чун фард дар девонҳо шомил шудааст.

Қаззобияти матлаи ғазал яке аз масъалаҳост, ки ҳар як шоир ба он тавачҷуҳи хоса доштааст. Зухурии Туршезӣ низ ба ин нукта диққати зиёд зоҳир кардааст, то ғазалҳои худро бо абёти латифу дилкаш оғоз намояд. Дар бораи ҳусни матлаъ Камоли Хучандӣ бисёр муносиб гуфтааст:

Матлаи ҳусну ҷамол аст офтоби рӯи дӯст,
Ҳусни матлаъ бин, ки дар матлаъ ҳадиси рӯи ӯст

[Камоли Хучандӣ. Девон. с.125.].

Ва:

Ифтиҳои суҳан он беҳ, ки кунанд аҳли камол

Ба санои маликулмулк Худои мутаол.

Дар байтҳои матлаи зер «алфози хушоянду латиф мутақориби якдигар буда» [Атоулло Маҳмуд Ҳусайнӣ 1974, с.181-182], дар адои маънӣ ҳамнишинии мустақим доранд, ки «миёни лафзу маънӣ риояти комили муносибат» [Атоулло Маҳмуд Ҳусайнӣ 1974, с.181-182] аст:

Ҳар дам ҳавас ниҳад сухане бар забони мо,

Муҳре ба бӯса кош ниҳӣ бар даҳони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 8].

Ва:

Завқ нозиш бар тамошои маҳи рухсор дошт,

Гар намебурданд зуд, оина бо худ кор дошт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 58].

Нозукию равонӣ ва устувории таркиботи хушоянд дар матлаи тамоми ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба чашм мерасад, ки гувоҳи «саъйи шоир дар хубию марғубии аввали калом» [Атоулло Маҳмуд Ҳусайнӣ 1974, с.182] аст. Чунончи, дар матлаи зер:

Як тараф нух парда ҳайронем мо,

Ид мехоҳему қурбонем мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 18].

Аксари ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бо «тасвири зебои шеърӣ [Муслмонӣён Р. 1990, с.212]» ибтидо мегиранд ва дар байти зер моддаи номахсус – нола, дигардесӣ гардида, ба он узви инсон – панча, ато шуда, маънии латиф – даридани чайби гардун, на танҳо алфози хушоянд, муҳкамии таркиб ва нақши муҳим дар адои маънист [Атоулло Маҳмуд Ҳусайнӣ 1974, с.182], балки маънии мисраи дуюмро ба мисраи якум пайванд кардааст, ки тадоии нола гиря ва тадоии даридан хатти баҳр дар харитаи ҷуғрофиёст:

Ноларо панча диҳам, чайб дарад гардунро,

Гиряро во назанам, баҳр кунад ҳомунро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 36].

Тасвири зебои шеърӣ дар матлаи зер низ ба чашм мерасад:

Дил аз андешаи васли ту оӣ карда ҳимматро,

Тамошо дар тамошои ту ҳайрат карда ҳайратро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 43].

Матлаъҳои Зухурии Туршезӣ дар «яке аз масъалаҳои риторикӣ - паёмрасонӣ [Шафеии Кадканӣ 1391, с. 117-118], ҳомили чор хабар, ё чор ҷумлаи мустақил буда, сохтори хабарии онҳо тавассути бандаки хабарӣ (аст) сурат гирифта, дар зеҳни хонанда танаввуҷӯйиро илқо менамояд:

Олам ҳама маст аст, аёғ аст дили мо,

Шабҳо ҳама рӯз аст, чароғ аст дили мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 5].

Ва:

Шуд табиби мо муҳаббат, миннаташ бар чони мо,

Меҳнати мо - роҳати мо, дарди мо - дармони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Ва:

Мағзи қаҳон Хутан шуда, ин чини мӯи кист?

Дар рӯз ғӯта хӯрд шаб, ин субҳи рӯйи кист?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 55].

Дар матлаъҳои зер се паём – ҷумлаи мустақил, мавҷуд аст, ки шоир дар баъзе ҳолат аз ҷумлаи истифҳомӣ ба хабарӣ мегузарад:

Чӣ қомат аст, ки Ҳақ дода сарви нози маро,

Ба чилва канд зи бун нахли баргу сози маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 26].

Ва:

Хилватсарои ҷисм зи чонона пур шудааст,

Ҷон кӯчагард гашта, вале хона пур шудааст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 49].

Аз лиҳози паёмрасонӣ ва гузариш аз ҷумлаи истифҳомӣ ба хабарӣ матлаъҳои зерӣ ғазали Зухурии Туршезӣ матлаи ғазали Ҳофиз: «Ману инкори шароб? Ин чӣ ҳикоят бошад»-ро [Шафеии Кадканӣ 1391, с. 117-118] ба ёд мерасонад:

Ишқ маъзулу ҳавас соҳиби мансаб шудааст,
Ғайри дурӣ чӣ тавон? Ғайр муқарраб шудааст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 79].

Ва:

Ҳар кӣ ишқи ту бар ӯ хат зада, ботил мондаст,
Кист огоҳтар? Он, к-аз ҳама оқил мондаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 101].

Дар матлаъҳои зер мо ба панҷ паём – хабар, мувоҷеҳ мешавем:

Дом бинҳодам, набурдӣ доми ман, инсоф нест,
Кардам аз худ рам, нагаштӣ роми ман, инсоф нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 82].

Ва:

Мӯе шудам зи ғам, чӣ кунам, кор нозук аст,
Натвон баланд кард садо, тор нозук аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 146].

Зухурии Туршезӣ дар матлаъ низ санъатҳои бадеиро ба кор бурда, банду басти онро дилнишинтар намуда, андешаи Золтан Ковечес, «муҳаққиқон бар ин боваранд, ки сарчашмаи воқеии истиора дар адабиёт ва ҳунархост»-ро ба ёд меорад [Золтан Ковексис 1395, с. 85]. Чунончи, дар матлаи зер «ракси чунун», «ғулғули занчир» ва «таъмир дар кӯйи харобӣ» тавассути истиора ифода шудаанд.

Боз мерақсад чунун аз ғулғули занчири мо,
Боз дар кӯйи харобӣ мекунад таъмири мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 13].

Ба эътиқоди Аббосалии Вафой ва Саидаи Раҳбон «дар ин сабк (ҳиндӣ-Ш.Ш.) нисбат ба давраҳои пешин, яъне сабки ироқӣ ҳам мазмунҳо тағйир ёфт, ҳам нигоҳи сарояндагон ба зиндагӣ дигаргун шуд, ҳам саноеи адабӣ бо коркардҳои чадид ба кор рафт ва ҳам гароиши фаровон ба бадеъ чойи худро ба гароиши фаровон ба баён дод» [Аббосалии Вафой 1390, с. 114]. Чунончи, дар матлаи зер на танҳо истиора: нисбат додани хосияти инсонӣ – меҳмон

шудан ба «ғами ишқ» ва «кабоби чигардида» бар хон, балки ташбеҳи «ғами ишқ» бар «кабоби чигардида» низ ҳаст:

Ғами ишқ гардида меҳмони мо,
Кабоби чигардида бар хони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 68].

Санъати талмеҳ дар матлаъҳои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бисёр назаррас буда, ҳофизаи хонандаро ба асотир, воқеоти таърихӣ, дostonҳо мекашонад. Чунончи, дар матлаъҳои зер:

Кунам дар ишқ мактабхонаи худ кӯху ҳомунро,
Биёмӯзам тариқи ошиқӣ Фарҳоду Мачнунро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 38].

Ва:

Забони тешаи Фарҳод ҳамчунон тез аст,
Ҳанӯз таънатарош аз барои Парвез аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 104].

Корбурди ихом низ дар матлаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назаррас буда, дар байти зер вожаи «доғ» ихом аст:

Боғе, ки бар биҳишт занад таъна, боғи мост,
Доғе, ки гашта дӯзах аз ӯ доғ, доғи мост

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 167].

Дар матлаъҳои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ошноизудоии наҳвӣ [Аббосалӣ Вафой 1390, с. 113-132] нақши хос дошта, ҳатто, метавон гуфт, ки корбурди ин наҳвӣ ошноизудой дар матлаи ғазал яке аз вижагиҳои сохтори ғазалиёти шоир ба шумор меравад. Чунончи, дар байти зер «хок» мушаббах бах «мо» мушаббах буда, маъноӣ «мое, ки монанди хок ҳастем»-ро дорад.

Ҷуз ба бино кӯҳли **хоки мо** мадеҳ,
Ҳар чи ҳар чо медахӣ, бечо мадеҳ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 619].

Хулоса, Зухурии Туршезӣ дар эҷоди матлаи ғазал ба муҳтаво ва форм, мустақилӣ, қофия, санъатҳои бадеӣ ва ҳунарсозаҳо, тасвир, латифию марғубӣ тавачҷуҳи зиёд дода, дар матлаъсароӣ на танҳо ошноизудоии маъноӣ, балки

душвортарин навъи ошноизудой – нахвиरो низ ба кор гирифтааст. Муҳимтарин нишонаи матлаъҳои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазои якпорчагии (якрангии) тасвир дар ҳар як мисраъ мебошад.

2.1.2. Ҳусни мақтаъ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ

Байти мақтаъ низ дар ғазал яке аз унсурҳои асосист ва бояд ки мисли матлаъ ҷаззоб бошад. Аз ин рӯ, байти малаъро ҳусни матлаъ ва байти мақтаъро ҳусни мақтаъ меноманд.

А.Н. Ардашникова ва М.Л. Рейснер гуфтаанд, ки таҳаллус (поэтический псевдоним) на танҳо номи муаллифро зикр мекунад, балки ба як мотив табдил ёфта, дар шеъри форсии тоҷикӣ инкишофи тадриҷӣ дорад [Ардашникова А. 2010, с. 22, 173]. Адабиётшиносони мазкур бар он назаранд, ки дар шеъри форсии тоҷикӣ таҳаллус ду вазифа: ифодаи ном ё номи истиории адиб ва мухотабро иҷро мекунад.

Ҳамаи байтҳои мақтаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба талаботи композитсионии ғазал пурра ҷавобгӯ мебошанд. Тибқи қонунмандии ғазал байти таҳаллус бояд ки дар мақтаъ бошад, аммо гоҳе дар ғазалиёти шоир таҳаллус як ё ду байт пеш аз мақтаъ меояд.

Пеш аз мақтаъ омадани таҳаллуси шоир дар густараи адабиёти форсии тоҷикӣ бисобиқа нест. А.Мирзоев – донишманди тоҷик, дар мавриди Саъдии Шерозӣ гуфтааст, ки «дар 114 ғазал таҳаллус дар байти пеш аз мақтаъ воқеъ гардида, дар 10 ғазал дар байти дуум ва дар 4 ғазал дар байти сеюм пеш аз мақтаъ меояд» [Мирзоев А.1957, с.59-60].

Дар ғазалҳои шумораҳои 401, 440, 444, 528, 570, 583, 585, 586, 587, 1249-уми Зухурии Туршезӣ байти таҳаллус як байт пеш аз мақтаъ омадаанд, ки матлаи дутои онҳо чунин аст:

Ба роҳат ҳар кӣ биншинад ба хок, аз хок бархезад,

Зи по афтадаам, дасте диҳам, к-афлок бархезад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 283].

Ва:

Ба боғ рав, ки чаман аз баҳор баргардад,
Зи баски хор шавад гул, ба хор баргардад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 309].

Дар ғазали рақами 468 шоир таҳаллусро таҷниси том карда, ду бор дар як шакл ва ду маъно овардааст:

Бо зухуре дигар машав зинҳор,
Ки Зухурӣ дигар намебошад.

با ظهورى دگر مشو زنهار که ظهورى دگر نمى باشد.

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 328].

Дар байти мақтаи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ гоҳе таҳаллус ду бор зикр мешавад, ки ин навъи ҳусни таҳаллус дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба нудрат (2 ғазали А. Ҷомӣ низ дутӯй таҳаллус доранд [Аълоҳон Афсаҳзод 1989, с.147] ва дар ашъори Саҳобии Астарободӣ низ ду бор зикр гардидани таҳаллус ба назар мерасад [Баёнов М. 2023, с.50]) назаррас аст:

Ҳаст ба Наввобхон умеди Зухурӣ,

Кас чу Зухурӣ умедгоҳ надорад

هست به نواب خان امید ظهورى کس چو ظهورى امیدگاه ندارد.

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 411].

Агарчи зикри таҳаллус дар мақтаъ ба ҳукми анъанаи ғазалнависӣ даромадааст ва як унсури таркибии ин жанри лирикист, дар девони Зухурии Туршезӣ гоҳе ғазале (ғазали шумораи 576-уми девони шоир) ёфт мешавад, ки ҳусни таҳаллус надорад (бо он ки дар нусхаи қаламии девони шоир, ки дар китобхонаи Маркази мероси хаттии АМИТ, №446 маҳфуз аст, ин ғазал таҳаллус дорад) ва байти матлаи он чунин аст:

Кард бо зулфи ту савдое сабо, бозор зад,

Рангу бӯят навбаҳор оварду бар гулзор зад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 408].

Е.Э.Бертелс пайдоиши таҳаллусро ба асри XI, дар баробари ворид шудани ғазали суфиёна ба адабиёти форсии тоҷикӣ, баробар доништа [Бертелс Е. 1960, с. 519], А.Афсаҳзод ин андешаро рад мекунад [Аълоҳон

Афсаҳзод 1989, с.145]. Дар ҳақиқат, дар ғазалиёти Рӯдакӣ ҳусни таҳаллус ба назар мерасад, ки фикри А.Афсаҳзодро таъйид менамояд:

Ту Рӯдакӣ ба ғуломӣ қабул агар бикунӣ,
Ба бандагӣ написандад ҳазор Дороро!

[Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 2007, с.51].

Ба андешаи Р.Мусулмониён «яке аз хусусиятҳои ба назар намоёни ғазал зикри таҳаллуси шоир мебошад, ки он аксаран дар байти охирин ё яке аз байтҳои охир воқеъ мегардад» [Мусулмониён Р. 1990, с.173].

Дар бораи ҳусни мақтаъ Хусайн Воизи Кошифӣ чунин гуфтааст: «Ҳусни мақтаъ чунон бошад, ки шоир абёти охири шеърро ба зевари алфозе азб ва ҳуляи маонии бадеъ биорояд ва хатми сухан ба каломе матбуъ ва абёти мустаҳсан кунад ва риояти эҳтимом дар ҳусни ихтимоми калом воҷиб аст» [Хусайн Воиз Кошифӣ 1977, с.23-24]. Кошифӣ кӯшиши шоирро дар мустаҳсан гуфтани ҳусни мақтаъ зарур шуморидааст.

Роҷеъ ба байти таҳаллус Родуёнӣ гуфтааст, ки шоир бояд «байти махлас некутару қавитар гӯяд ва агар қавитар нагӯяд, боре кам аз байтҳои дигар набояд» [Аълоҳон Афсаҳзод 1989, с.146]. Муаллифи «Тарҷумон-ул-балоғат» таъкид кардааст, ки байти таҳаллус бояд аз лиҳози тасвир ва маънӣ нисбат ба абёти дигари ғазал неку ва қавитар бошад.

Атоуллоҳ Маҳмуди Хусайнӣ низ дар «Бадоеъ-ус-саноеъ» гуфтааст, ки «ва онро ҳусни интиҳо, ҳусни хотима ва бароати мақтаъ низ мегӯянд. Он аст, ки хатми калом бо чизе кунанд, ки ба ҳасаби лафзу маънӣ хубу марғуб бошад, чи он охири чизест, ки ба гӯши сомеъ мерасад» [Атоулло Маҳмуд Хусайнӣ 1974, с.186]. Муаллифи «Бадоеъ-ус-саноеъ» бар он андеша аст, ки ҳусни мақтаъ «монанди таоми лазиз, ки дар охири таомҳо мехӯранд» [Атоулло Маҳмуд Хусайнӣ 1974, с.186], бояд чунон неку ва қавӣ гуфта шавад, ки сомеъ ва ё хонанда қусури абёти собикаро фаромӯш кунад.

Таҳлили девони ғазалиёти шоир нишон дод, ки ҳамаи байтҳои таҳаллуси ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба ин ду талабот: неку ва қавӣ ҷавобгӯ буда, хусусияти ҷамъбасткунандаро дошта, дар ғазалҳое, ки аз 8-9 байт зиёд

доранд, байти тахаллус пеш аз мақтаъ омада, аксаран, дар мавзуи мадҳия суруда шудаанд.

Аслан, ҳар як байт дар алоҳидагӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ «монанди таоми лазиз, ки дар охири таомҳо меҳӯранд», маънии хубу марғуб дорад.

Кошифӣ роҷеъ ба анвои байти тахаллус гуфтааст, ки «тахаллус, ки дар ғазал овардаанд, бар се гуна аст. Аввал он, ки дар охири ғазал эрод карда шавад ва ин навъ касирулистеъмом аст ва ба мисол эҳтиёҷ надорад. Дувум он, ки тахаллусро радиф созанд ва ин нодирулвуқуъ бувад. Сеюм ин, ки дар аввали ғазал бошад. Ин бисёр хушоянда аст» [Хусайн Воиз Кошифӣ 1977, с.97]. Кошифӣ дар навъи сеюм абёти Амир Хусрави Дехлавӣ ва Ҳофизи Шерозиро шоҳид оварда, матлаи ғазали Ҳофизи Шерозиро, ки дар зер омадааст, дар асоси сарчашмаи зери даст доштааш дарҷ карда, итдаои онро дорад, ки шоир дар матлаи ғазал байти махласро зикр намудааст (агарчи ин масъала аз ҳавсалаи гуфтори мо берун аст):

Ҳофизи хилватнишин дӯш ба майхона шуд,

Аз сари паймон бирафт, бар сари паймона шуд.

Шакли нисбатан саҳеҳи ин матлаъ чунин ба назар менамояд:

Зоҳиди хилватнишин дӯш ба майхона шуд,

Аз сари паймон бирафт, бар сари паймона шуд

[Ҳофизи Шерозӣ 2015, с.171].

Байти мақтаи ин ғазал чунин аст:

Манзили Ҳофиз кунун борғаҳи подшост,

Дил бари дилдор рафт, ҷон бари ҷонона шуд

[Ҳофизи Шерозӣ 2015, с.171].

Бо таваҷҷуҳ ба назари Кошифӣ, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ махласи нодирулвуқуъ чашмрас нест ва шоир дар ягон маврид низ дар аввали ғазал тахаллусро дарҷ накардааст. Аз ин рӯ, абёти тахаллусии шоир ба навъи аввал – касирулистеъмом шомиланд.

Дар бораи навъи чоруми зикри тахаллус адабиётшинос А.Афсаҳзод чунин гуфтааст: «Як тарзи дигари сабти тахаллус (дар чанд ҷо) дар ғазал

вохӯрд, ки дар ин бора ноқидони сухан хомӯш мондаанд. Дарвеши Дехақӣ ғазале дорад, ки дар он чаҳор бор таҳаллуси худро дарҷ карда, дар ҳарду мисраи матлаъ маъноӣ луғавӣ «дарвеш»-ро низ бозӣ дорондааст:

Дили **Дарвеш** ҳамон беҳ, ки кунад зикри Худо,
Дарди **Дарвеш** надорад ба **ҷуз зикри** даво...
Пайрави шаръи набӣ бош **аз** ҷон, эй **Дарвеш**,
Ки набошад беҳ аз **ӯ** руҳнамое ба Худо»

[Аълоҳон Афсаҳзод 1989, с.149].

Аввал ин, ки шакли нисбатан саҳеҳи ин абёт (аз ҷиҳати вазни аруз) бояд чунин бошад:

Дили **дарвеш** ҳамон беҳ, ки кунад зикри Худо,
Дарди **дарвеш** надорад ба **ҷуз аз зикр** даво...
Пайрави шаръи набӣ бош **ба** ҷон, эй **Дарвеш**,
Ки набошад беҳ аз **ӯ** роҳнамое ба Худо.

Дигар ин, ки дар матлаъ ба маъноӣ таҳаллус корбурд доштани вожаи «дарвеш» (ва он ҳам 2 маротиба) ба назар чандон саҳеҳ наменамояд. Ин ҷо вожаи мазкур ба маъноӣ аслӣ (нодор, фақир) ва маҷозӣ (пайрави тасаввуф, каландар, сӯфӣ, гӯшанишин) фаҳмида шуда, боис гардидааст, ки «дар ин бора ноқидони сухан хомӯш монанд».

Сеюм ин, ки се-ҷор маротиба зикри таҳаллус дар як ғазал ҳусни онро коҳонида, ба устухонбандии ин жанри лирикӣ ва мантиқ номувофиқ аст.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ин навъи таҳаллус, ки А.Афсаҳзод гуфтааст, умуман, вучуд надорад.

Хулоса, байти мақтаъ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ тибқи талаботи архитектоникаи ғазал эҷод шуда, дар аксари онҳо таҳаллуси шоир зикр шуда, гоҳе таҳаллус як байт пеш аз байти охирон омадааст. Тибқи дастабандии таҳаллус аз ҷониби Кошифӣ абёти таҳаллусӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба навъи аввал – касирулистеъмомл шомил гардида, моҳияти муҳим – як навъ чамъбасти бадеии андешаҳои дар матлаъ баёншударо инъикос кардаанд. Дар ғазалиёти шоир дар баробари ҳусни мақтаъ: зебо ва ҷаззоб гуфтани он, ки хонанда ва ё шунавандаро эҳсоси баланди эстетикӣ ва лирикӣ бахшад, ҳусни

тахаллус низ марғуб эҷод шуда, шоир тавассути хитоб ба худ афкори хешро иброз доштааст.

2.2. Авзони ғазалиёти Зухури Туршезӣ

Вазни шеърӣ яке аз рукнҳои муҳимми сохтори осори манзум буда, маҳз ҳамин вазн танзимкунандаи калимот аз рӯйи меъёри яксон ва офарандаи муסיқияти шеър аст. Дар шинохти вижагиҳои сохтори эҷодиёти ин ё он шоир ва нақши ӯ дар ташаккулу такомули анвои осори ғиноӣ мавриди баррасӣ қарор додани чигунагии корбурди авзони шеърӣ мероси ӯ амри муҳим арзёбӣ мешавад.

Интихоби вазни шеърӣ, ки бояд ба муҳтаво робита дошта бошад, дар ғазал, аксаран, аз ҷониби шоир ноогоҳона сурат мегирад ва ба андешаи Арасту «табиат худ муносибтарин вазнеро, ки шоистаи он аст, эҳдо мекунад» [Абдулхусайни Зарринкӯб 1343, с. 33]. Аз ин рӯ, Сируси Шамисо бар он андеша аст, ки «вазн дар хуни шоир аст» [Сируси Шамисо 1372, с. 70-77]. Аммо гоҳе «дар мавриди дostonсаройӣ ва мавзӯпардозӣ шоир вазнро мутаносиб бо мавзӯ интихоб мекунад» [Начибуллоҳи Қайюм 2021, с.217; Абдулхусайни Зарринкӯб 1343, с. 33].

Вазни шеърӣ суннати мо аруз аст, ки бар мабнои ҳичо (баста ва кушода, кӯтоҳ ва дароз) бунёд ёфта, фарогири бухури мухталиф (аслӣ ва фаръӣ) аст. Вазни шеър қолаби мушаххас барои баёни матлаб буда, то ҷое оҳанги эҳсосу ҳаяҷон ва шавқу шӯри шоирро инъикос менамояд ва аз рӯйи ифодаи эҳсосу ҳаяҷон ба шоду ношод тақсим мешавад.

Дар адабиёти форсии тоҷикӣ мутобиқати вазнҳои шод ва ношод бо муҳтавои асари лирикӣ яке аз масъалаҳои умдаи ҳунари шоирӣ ва сохтори шеър буда, дар мароҳили гуногуни адабӣ таҳқиқи ин мавзӯ тавачҷуҳи олимон, адибон ва муҳаққиқонро низ ҷалб намудааст [Насириддини Тӯсӣ 1355, 590с.; Аҳавони Солис 1342, с.34-51; Начибуллоҳи Қайюм 2021, с. 217-220].

Масъалаи дигари сохтори ғазалиёти Зухурии Туршезӣ корбурди он вазнҳои шеърест, ки шоир дар баёни матлаб аз вазнҳои хушоҳанг, маъмулу дилнишин ва шоду ношод баҳраҷӯӣ намудааст. Барои муайян намудани нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд баррасии авзони ашъори ӯ муҳим буда, ба андешаи Парвиз Нотили Хонларӣ «аз қадимтарин замоне, ки истилоҳи шеър ё муодили он дар забонҳои дигар ба яке аз анвои ҳунар итлоқ шуда, ҳамеша мафҳуми он бо мафҳуми вазн мулозима доштааст» [Парвиз Нотил Хонларӣ 2018, с.12]. Ҷамчунин, Шафеии Кадканӣ гуфтааст, ки «буҳури арузии як шоир ба лиҳози ҳаракат ва сукуну танаввуи онҳо ва ба лиҳози ҳамоҳангӣ бо заминаҳои дарунӣ ва отифии шеър қобили баррасист» [Шафеии Кадканӣ 1386, с.96; Шукуфа Доробӣ 1399, с.135].

Илова бар ин, андешаи зери Парвиз Нотили Хонларӣ низ ҷолиб аст: «Ихтиёри вазн дар ғазалсароӣ танҳо манут ба завқи шоир нест, балки суннати шоирӣ ва шеваи маъмули замон шоирро бе он ки худ бидонад, ба ихтиёри баъзе аз авзон ва тарки баъзе дигар вомедорад. Пас вазн низ яке аз нукотест, ки дар баҳс аз сайру таҳаввули ғазали форсӣ бояд мавриди таваҷҷуҳ қарор гирад» [Парвиз Нотил Хонларӣ 1367, с. 202].

Дар илми адабиётшиносии тоҷик муайян намудани авзони серкорбурд дар эҷодиёти ин ё он шоир ҷузъи таҳқиқ дониста шуда, аксари муҳаққиқон дар мавриди пажӯҳиши ашъори шоирон аз ин равиш истифода кардаанд. Чунончи, донишманди тоҷик Н. Нуров, баҳрҳои рамал ва ҳазачро дар девони Бедил пуркорбурдтарин дониста [Нуров Н. 2019, с.75], муҳаққиқ Азизов С.С. бар ин назар аст, ки «Саъдӣ дар баҳри рамали мусаммани маҳзуф ва мақсур 46 ғазал, Ҳофиз 33 ғазал ва Аттор 42 ғазал сурудаанд» [Азизов С. 2020, с. 66-86]. Муҳаққиқи дигар Маҳмудзода О.Б. низ дар мавриди таҳқиқи ғазалиёти Назирии Нишопурӣ аз ҳамин тарзи таҳқиқ истифода карда, гуфтааст, ки Назирӣ дар ғазалсароӣ бештар баҳрҳои рамал, ҳазач ва раҷазро ба кор гирифтааст [Маҳмудзода О. 2020, с.79].

Мо низ дар таҳқиқи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҳамин усулро истифода карда, ба хулосае омадем, ки шоир дар эҷоди ғазал бештар дар баҳрҳои рамалу ҳазачу раҷаз, сареъ ва мунсарех, хафифу мучтасу музореъ ва мутақориб шеър гуфтааст. Аз ин ҷо, метавон бар ин натиҷа расид, ки корбурдатарин авзон шеърӣ дар осори адибони сабки ироқӣ ва ҳиндӣ ҳазачу раҷазу рамал будаанд.

Ҳамчунин, Шукуфа Доробӣ дар мавриди корбурди авзони шеърӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ яқин дорад, ки «баҳрҳои рамал, ҳазач ва мучтас басомадтарин бӯхуре ҳастанд, ки вай аз онҳо баҳра бурдааст» ва ҳамин муҳаққиқ 500 ғазали шоирро ба тариқи интиҳоб аз ҷиҳати вазни шеърӣ мавриди баррасӣ қарор дода, ба хулосае омадааст, ки Зухурии Туршезӣ «аз 8 баҳри арузӣ истифода кардааст, ки ба тартиби басомад аз рамал (34/3%), ҳазач (20/3%), мучтас (19/2%), мунсарех (8/2%), музореъ (8/3%), хафиф (6/8%), раҷаз (2/1%) ва мутақориб (1/3%)» иборатанд [Шукуфа Доробӣ 1399, с. 135-152].

Вале мо ба ин фикри донишманди эронӣ розӣ шуда наметавонем. Зеро баррасиҳо нишон доданд, ки шумораи баҳрҳои дар ғазалиёти шоир истифодашуда зиёд аст.

1. **Баҳри ҳазач.** Ғазалҳои зерини Зухурии Туршезӣ дар баҳри ҳазачи мусаммани солим (мафойлун, мафойлун, мафойлун, мафойлун) V - - - / V - - - / V - - - / V - - - / суруда шудаанд:

Кас аз ман комронтар нест, нокомист ком ин ҷо,

Надонам бастатар аз хеш, озодист дом ин ҷо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 38].

Ва:

Димоғам барнаметобад фусуни пиру барноро,

Ҷунуне ку, ки дар занҷир печам кӯху сахроро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 40]?

Аз навҳои баҳри ҳазач, ки хушоҳангу мутантан аст, дар девони Зухурии Туршезӣ баҳри ҳазачи мусаммани солим бештар корбурд дорад.

Ҳазачи мусаддаси ахрабу макбузу максур (мафъӯлу мафоилун, мафойл) -
- V / V – V- / V - ~ (2 бор):

Нам дар чигар аз тафи дарун нест,
Аз гиря баромадем, хун нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 19].

Дар баъзе байтҳо ба чойи рукни охирини максур – мафойл маҳзуф –
фаӯлун (V - -) меояд:

Бар ёди ту захрҳо шакарҳо,
Бо рӯйи ту шомҳо сахарҳо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 30].

Ҳазачи мусаддаси максур (мафойлун, мафойлун, мафойл) V- - - / V- - - / V
- ~ :

Ба захр олуи ҳар чо ангубин аст,
Хасак дорад ба ҷайб, ар ёсумин аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 172].

Ҳазачи мусаддаси маҳзуф (мафойлун, мафойлун, фаӯлун) V- - - / V- - - / V
- - :

Раҳи сад марг дар кӯйи дил афтад,
Агар як дам зи ёдаш ғофил афтад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 384].

Ҳазачи мусаддаси ахраби маҳзуф (мафъӯлу мафойлун, фаӯлун) - - V / V- -
- / V - - :

Хоке, ки зи хуни мо шавад гил,
Гар бифшорӣ, фурӯ чакад дил

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 452].

Ҳазачи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф (--v\v--v\v--v\v-- мафъӯлу
мафойлу мафойлу фаӯлун [Шамси Қайси Розӣ 1991, с.93]):

Май амну амон сохта хавфу хатарамро,
Мастӣ шуда хуш мухтасибе шӯру шарамро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 24].

Ҳазаҷи мусаммани ахраби макфуфи мақсур (- -v/ v—v / v-~ мафъӯлу / мафойлу / мафойлу / мафойл [Шамси Қайси Розӣ 1991, с.93]):

Чон муждаи дарде, ки пазирои даво нест,
Захме, ки ба марҳам шавад олуда, зи мо нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 181].

2. Баҳри рамал. Вазни рамали мусаммани маҳзуф ва мақсур (фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилун -v--\-v--\-v--\-v) аз вазнҳои маъмули ғазал (умуман, шеъри форсии тоҷикӣ) буда, аз 15 ҳиҷо (11-то дароз ва 4-то кӯтоҳ) иборат аст ва аз оғози ташаккули ин жанри лирикӣ то ба имрӯз дар густирандаи адаби форсӣ вазни пуркорбурд маҳсуб аст. Ин навъи вазн дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ зиёд аст. Агарчи интихоби вазн дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бештар огоҳона сурат нагирифтааст, аммо шоир кӯшидааст, ки то ҳо ҳа дар ибрази муҳтаво вазни хушояндро низ интихоб намояд. Чунончи, дар вазни рамали мусаммани маҳзуф (-v--\-v--\-v--\-v- фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилун) гуфтааст:

Маҳраме ку/, ки барад пе/ши касе но/ми маро,
Во кунад сар/сухани но/маву пайғо/ми маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 21].

Рамали мусаммани мақсур —v--\-v--\-v--\-v~ (фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилон):

Дар шиканчи/ доми ӯ бул/бул ба гулшан/ душман аст,
Тавқи рангин/ хоси ман, қум/рӣ ба гардан/ душман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 95].

Ва:

Рахши оҳу ноларо андози ҷавлон кам шудааст,
Дарду ғам хоҳанд марду марди майдон кам шудааст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 119].

Рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф (-v--/vv--/vv--/vv- фоилотун, фаилотун, фаилотун, фаилун):

Ҳол пурси/д маро қув/вати тақри/р набуд,

Чй харобй/, ки дигар о/лати таъми/р набуд

[Зухурии Туршезй 1390, с. 289].

Рамали мусаммани махбуни мақсур (-v--/vv--/vv--/vv~ фоилотун, фаилотун, фаилон):

Эй чунун, ат/ре, ки мастон/ дар димоғи/ худ зананд,

Санг бар хум/хонаи чо/му аёғи/ худ зананд

[Зухурии Туршезй 1390, с. 355].

Рамали мусаммани махбуни аслам (фоилотун, фаилотун, фаилотун, фаълун —v--/ vv--/ vv--/ --):

Дидаро парданишин карда ба дидан рафтам,

Пунба дар гӯш ниҳодам, ба шунидан рафтам

[Зухурии Туршезй 1390, с. 492].

Рамали мусаммани махбуни аслами мусаббағ (-v-- / vv-- / vv-- / -~ фоилотун/ фаилотун/ фаилотун/ фаълон):

Ишқ агар тухфапазир аст, дилу қоне ҳаст,

Шавқ, агар бар сари лутф аст, гиребоне ҳаст

[Зухурии Туршезй 1390, с. 157].

Рамали мусаддаси мақсур (фоилотун, фоилотун, фоилон) -V - - / -V - - / -V ~:

Нест қисм аз қисми ман бетобтар,

Нест чашм аз чашми ман беҳобтар

[Зухурии Туршезй 1390, с. 401].

Баҳри раҷаз. Раҷазии мусаммани солим, ки аз 4 маротиба такрори мустафъилун (- - v - / - - v - / - - v - / - - v – мустафъилун/ мустафъилун/ мустафъилун/ мустафъилун) сохта шудааст [Турақул Зеҳнй 2007, с.339].

Овардаам/ пеши назар/ ҳар гӯша сад/ гулзорро,

То аз баро/и пойи дил/ хуш кардаам/ як хорро

[Зухурии Туршезй 1390, с. 30].

Раҷазии мусаммани матвию махбун: муфтаилун/ мафоилун/ муфтаилун/ мафоилун -v v -/ v - v - /-v v -/ v - v - (вазни 16-ҳиҷоии раҷаз):

Ишқ кучост, то хӯрад хуни умеду бимро

Тоза кунад ба душманӣ дӯстии қадимро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 40].

3. **Баҳри сареъ.** Вазни 11-ҳиҷоии мусаддаси матвии мақсур ё мавқуф (муфтаилун/муфтаилун/фоилун ё фоилон: - vv-/- vv-/- v-, ё - vv-/- vv-/- v~)

Шаҳд барад чошнӣ аз коми мо,

Рехта ин захр кӣ дар чоми мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 68]?

Баҳри музореъ. Баҳри музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф (--v\ v-v\v--v\v-v- мафъӯлу/ фоилоту/ мафойлу/ фоилун [Шамси Қайси Розӣ 1991, с.124]):

Ҳар дам ҳавас ниҳад сухане бар забони мо,

Муҳре ба бӯса кош ниҳӣ бар даҳони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 8].

Баҳри музореи мусаммани аҳраби макфуфи мақсур (--v\v-v\v--v\v-v~ мафъӯлу/ фоилоту/ мафойлу/ фоилон [Шамси Қайси Розӣ 1991, с.124]):

Гулҳо зи боғи рӯйи ту дар якдигар шукуфт,

Ҳусни ту гунча буд, ба боди назар шукуфт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 132].

4. **Баҳри муҷтасси мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ** (v-v-\vv--\v-v-\~ мафоилун, файлотун, мафоилун, фаълун)

Намонд ҳеч ҳиҷобе, гами чудой нест,

Миёни мову ту ҳоил ҷуз ошноӣ нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 49].

Дар мисоли зер охири рукни мисраъҳо мусаббағи аслам – фаълон омадааст, ки дар вазн тағйир ба вучуд намеорад:

Ба маҷлисе, ки дароӣ, шавам сипанд он чо,

Сипандвор дар оташ фитад газанд он чо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 33].

5. **Баҳри хафифи мусаддаси маҳбуни маҳзуф** (-v--/v-v/vv-: фоилотун / мафоилун / файлун):

Ишқ бар маснади ифода нишаст,

Доғҳо шарҳи матни синаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Хафифи аслам (-v-- /v-v-/- -: фоилотун / мафоилун / фаълун):

Хоҳам аз Ҳақ ба муддао сӯзе,

Нафаси гарм, дар дуо сӯзе

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 674].

6. Мунсареҳи мусаммани махбуни макшүф (--v-\v--\--v-\v--мустафъилун, фаълун, мустафъилун, фаълун)

Чуръат ба кӯйи хошиш муҳкам фишурд пое,

Дорад забон қироат бо арзи муддаое.

Имрӯз менишинам дар чиргаи шаҳидон,

Фоли шугуни ман шуд гулгунаи қабое

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 660].

Як қатор олимон ва муҳаққиқон дар мавриди истифодаи вазни арӯз дар шеъри форсии тоҷикӣ истилоҳоти гуногунро истифода кардаанд. Чунончи, Абуалӣ ибни Сино истилоҳҳои «вазни сабук, сангин ва муаққар» [Абуалӣ ибни Сино 1966, 78 с.], Нимо Юшич «вазни рангӣ ва рақсовар», «шоду ношод» [Қаюм Начибуллоҳ 2021, с.217] ва Шафеии Кадканӣ «вазнҳои шаффоф (дорои мусиқии ошкор ва қобили дарк)», «кадар (андух)», дерёб ва номаҳсус, «хезобӣ (пуртанину пуртахрик)» ва «чӯйборӣ (орому мулоим)»-ро истифода кардаанд [Шафеии Кадканӣ 1373, с. 394-395]. Дар ин замина, мо дар мавриди таҳқиқи масъалаи вазни аруз дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз баъзе истилоҳоти мазкур (шоду ношод, хезобӣ ва чӯйборӣ) шартан истифода кардаем.

Омили шинохти вазнҳои шоду ношод дар дарозӣ ва кӯтоҳии ҳичоҳо буда, Насируддини Тӯсӣ гуфтааст, ки «авзон дар резонат (сангинӣ) ва хиффат (сабуқӣ) мухталиф бошанд, чи ба ҳасби ихтилоф ва иттифоқи аҷзои даврҳо ва чи ба ҳасби касрат ва қиллати ҳаракот дар ҳар давре» [Қаюм Начибуллоҳ 2021, с.218] ва Парвиз Хонларӣ дар шарҳи «резонат ва хиффати авзон» бар он андеша аст, ки «ҳамеша таълифе аз алфоз, ки дар он шумораи

нисбии ҳичоҳои кӯтоҳ ё шадид бештар бошад, ҳолати отифӣ шадидтар ва муҳаййичтареро илқо мекунад ва баръакс барои ҳолати мулоимтар, ки мусталзами тааннӣ ва оромиш ҳастанд, вазнҳое ба кор меравад, ки ҳичоҳои баланд ё заъиф дар онҳо бештар бошад» [Қаюм Начибуллоҳ 2021, с.218].

Аз ин ҷо, маълум мешавад, ки оҳангҳои тунду муҳаййич, зарбӣ, рақсовар ва ҳичоҳои кӯтоҳ ба вазни шод ва оҳангҳои оромӣ ҳичоҳои дароз ба вазни ғамноку сангин мансубанд. Чунончи, Зухурии Туршезӣ ин абётро дар вазнҳои шод сурудааст:

Ишқ кучост, то хӯрад хуни умеду бимро

Тоза кунад ба душманӣ дӯстии қадимро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 40].

Мутаносибии ҳичоҳои кӯтоҳ бар дароз 8 бар 8 (муфтаилун/ мафоилун/ муфтаилун/ мафоилун -v v -/ v - v - /-v v -/ v - v - (вазни 16-ҳичоии раҷаз) аст:

Ишқи боло/даст ку, то /чарх пасти/ ман шавад,

По ниҳам бар/тар, таманно/ зердасти/ ман шавад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 294].

Мутаносибии ҳичоҳои кӯтоҳ бар дароз 7 бар 8 (-v--/vv--/vv--/vv- фоилотун, фаилотун, фаилотун, файлон) аст:

Гулҳо зи боғи рӯйи ту дар якдигар шукуфт,

Хусни ту ғунча буд, ба боди назар шукуфт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 132].

Мутаносибии ҳичоҳои кӯтоҳ бар дароз 7 бар 8 (--v\~v-v\~v--v\~v~ мафъӯлу/ фоилоту/ мафойлу/ фоилон) аст:

Намонд ҳеч ҳичобе, ғами ҷудой нест,

Миёни мову ту ҳоил ҷуз ошноӣ нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 49].

Мутаносибии ҳичоҳои кӯтоҳ бар дароз 7 бар 8 (v-v-\ vv--\ v-v-\ ~ мафоилун, фаилотун, мафоилун, фәълун) аст. Зухурии Туршезӣ ин абётро дар вазни ношод сурудааст:

Ба мо, ё Раб, намояд толеи мо рӯзгореро,

Ки бинад дар бағал нахли таманно навбахореро.

Чуз ин таъвиз дар дафъи сияҳбахтӣ намебошад,
Ки аз зулфи ту бар бозуи чон банданд тореро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 63].

Мутаносибии ҳиҷои кӯтоҳ бар дароз 4 бар 12 (мафойлун, мафойлун, мафойлун, мафойлун, V - - - / V - - - / V - - - / V - - - /) аст.

Ҳолате низ вучуд дорад, ки шумораи ҳиҷоҳои кӯтоҳ ва дароз дар ду вазн баробаранд, аммо вазни яке шоду дигаре ношод аст. Масалан, дар ҳамин маврид Начибуллоҳ Қаюм байтҳои зеринро дар мақолаи «Робитаи вазн ва мухтаво дар шеър» мисол овардааст:

«Дӣ саҳарӣ бар гузаре гуфт маро ёр:

Шефтаву беҳабарӣ чанд аз ин кор?!

(Муфтаъилун / муфтаъилун / муфтаъилун / фаъ)

Эй ситораҳо, ки бар фарози осмон,

Бар ҷаҳони мо назорагар нишастаед.

(Фобилоту / фобилоту / фобилоту / фаъ)» [Начибуллоҳ Қаюм 2021, с.219].

Ин муҳаққиқи эронӣ ба хулосае омадааст, ки «пас, омили дигаре низ дар ҳолат ва мусиқии вазн даҳолат дорад. Ин омил тартиби қарор гирифтани ҳиҷоҳои кӯтоҳ ва дароз аст, зеро дар аввалӣ тартиби –УУ-аст ва дар дигарӣ –У-У ва ихтилофи ду вазн танҳо дар ҳамин омил аст» [Қаюм Начибуллоҳ 2021, с.219]. Ба фикри Начибуллоҳ Қаюм, агар дар ду вазн шумораи ҳиҷоҳои кӯтоҳ ва дароз баробар бошанд, вазни шод ҳамонест, ки дар он ҷойгиршавии ҳиҷоҳо тартиби –УУ-ро доранд ва вазни ношод онест, ки тартиби ҷойгиршавии ҳиҷоҳо дар он ба таври–У-У аст ва дар ин маврид мо ба андешаи ин муҳаққиқи эронӣ розӣ ҳастем.

Аз баррасии масъалаи авзони шоду ношод дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бармеояд, ки шоир аксар авзони ношодро ба кор бурдааст.

Шукуфа Доробӣ низ аз истилоҳоти «авзони ҷуйборӣ», «авзони хезобӣ» ва «вазни даврӣ» истифода намуда, гуфтааст, ки «бо баррасии 500 ғазали Зухурии Туршезӣ мушаххас шуд, ки беш аз 70 дар сади ғазалҳои вай аз навъи ҷуйборӣ ва мулоим ҳастанд» ва «аз миёни 500 ғазали баррасишуда ҳудудан сӣ

дар сади онҳо дорои вазни хезобӣ буда ва истеъмоли ин авзон бар ғанои мусиқии шеъри ӯ афзуда ва ӯ ба хубӣ мафохими ғамангезу шодро бо ҳам ба кор мебурдааст» [Шукуфа Доробӣ 1399, с. 135-136].

Корбурди зиёди авзони чӯйборӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ гувоҳи он аст, ки шоир тавонистааст маъниҳои бикр ва ҳаёлотии рангини худро дар шеваҳои устувор баён кунад. Чунончи,

Ҳоли ман сар карда зорӣ, гиря меояд маро,

Хуш азизам карда хорӣ, гиря меояд маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 45].

Намунаи авзони хезобӣ дар байти зери шоир инъикос ёфтааст:

Омода аз висолаш айшу фароғи мардум,

Шаб карда рӯзи моро чашму чароғи мардум

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 527].

Шафеии Кадканӣ дар бораи вазнҳои чӯйборӣ гуфтааст, ки «авзони чӯйборӣ аз таркиби низоми иқои (зарб, вазн) ҳосе ҳосил мешаванд, ки бо ҳамаи зулолӣ ва зебой ва матбуъ будан шавқ ба такрор дар сохтмони онҳо эҳсос намешавад ва сохтори арузии афӯил низ дар онҳо ба гунаест, ки рукнҳои арузӣ дар он айнан такрор намешаванд. Вазнҳои тунд ва муҳаррике, ки ағлаб низоми иқои афӯили арузӣ дар онҳо ба гунаест, ки дар муқотеи ҳосе навъе ниёз ба такрорро дар зеҳни шунаванда эҷод мекунанд ва ғолибан, аз рукнҳои солим ё солиму музоҳафе ташкил шуда, ки ҳолати тарҷеъ ва дур дар онҳо махсус аст» [Шафеии Кадканӣ 1373, с.93-394]. Вале, чунонки ба мушоҳида мерасад, истилоҳоти эҷодкардаи Шафеии Кадканӣ (хезобӣ, чӯйборӣ, шаффоф ва кадар (андух)) имрӯз дар адабиётшиносии тоҷик корбурд надоранд.

Вазни даврӣ вазне пӯё ё мутаҳаррикест, ки аз такрори ним мисраъ ба вучуд меояд ва дар он ҳар мисраъ аз ду пора ташкил мешавад, ки пораи дуюм такрори пораи аввал аст ва ба андешаи Шукуфа Доробӣ, «тибқи баррасӣ 500 ғазали Зухурӣ худудан, дорои вазни даврӣ ҳастанд ва чӯшишу ҳаяҷон ва нағмаи гӯшнавозе дар ашъори вай эҷод кардаанд» [Шукуфа Доробӣ 1399, с. 136-137; Ваҳидиён Комёр 1386, с. 50].

Чунонки аз баррасии ғазалиёти шоир бармеояд, таваҷҷуҳи Зухурии Туршезӣ ба авзони даврӣ назаррас аст. Аммо дар ин маврид низ, ки маҳз вазни даврӣ «чӯшишу ҳаяҷон ва нағмаи гӯшнавозе дар ашъори Зухурии Туршезӣ эҷод карда бошад», ба фикри Шукуфа Доробӣ розӣ шуда наметавонем. Зеро дар ин гуна ғазалиёти шоир «чӯшишу ҳаяҷон» ва хушоҳангиро на вазни даврӣ, балки вазни арузӣ эҳдо кардааст. Маҳз вазни арузӣ, дар баробари дигар муҳиммоти шеърӣ, боиси таҳаррук ва нишоти ғазали шоир ва барангехтани зеҳни хонанда шудааст. Чунончи,

Ёфт зи рӯят сафо оинаи ҷони мо,
Боз чилопарвар аст дидаи хайрони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 19].

Ва:

Шуд табиби мо муҳаббат, миннаташ бар ҷони мо,
Меҳнати мо - роҳати мо, дарди мо - дармони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Яке аз омилҳои муассир будани шеъри форсии тоҷикӣ қаринии вазн бо муҳтавои он аст, ки дар ин маврид Насируддини Тӯсӣ гуфтааст: «Ва чун авзону тахайюлоту муносиби ҳар навъе муқорини он истеъмол мекардаанд, онро таъсири бештар будааст ва бар ҷумла чун дар ин рӯзгор он сиёқат маҳҷур аст, аз шарҳи он анвоъ фойида зиёдат сурат набандад» [Ҳоҷа Насириддин Тӯсӣ 1355, с.103; Начибуллоҳ Қаюм 2021, с.217].

Спенсер (Spencer) низ роҷеъ ба таъсири вазн дар зеҳн муътақид аст, ки «вазн гузашта аз он, ки тақлиди оҳанги шавқ ва ҳаяҷон аст, василае барои сарфачӯӣ дар таваҷҷуҳи зеҳн ба шумор меравад ва лаззате, ки аз он ҳосил мешавад, натиҷаи он аст, ки чун калимот бар тибқи зарб ва вазне маъхӯд ва ошно бо ҳам талфиқ шавад, зеҳн онро осонтар идрок мекунад» [Парвиз Нотил Хонларӣ 2018, с.14]. Дар ҳақиқат, ҳар гуна шоир барои идроки осони матлаб вазни хушояндро мегузинад, то вазн ҳадалимкон ҳамрадифи маънӣ бошад. Чунончи, таҳқиқ нишон дод, ки вазн дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бо муҳтаво мутобиқати пурра дошта, «василае барои сарфачӯӣ дар таваҷҷуҳи зеҳн» аст. Чунончи:

Чу шукраш ҳар/ замон хоҳам/, ки бедодаш/ фузун бошад,
Хушо роҳат/, ки озори/ касе ўро/ шугун бошад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 289].

Ва:

Зи тарки ул/фаташ чонам/, ба тан улфат/ намедонад,
Зи шавқи суҳ/бати ў хил/валӣ хилват/ намедонад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 292].

Дар адабиёти форсии тоҷикӣ мавриде ба чашм мерасад, ки вазну муҳтаво ба ҳам қаринӣ надоранд ва «гоҳе дида мешавад, ки баъзе аз шоирони дигар низ риояи ин ҳамоҳангиро накардаанд, аз ҷумла, Носири Хусрав, ки на аҳли висол асту на ҳичрон ва саргарми афқору муътақидоти мазҳабӣ ва ҳикамӣ аст, дар баёни ин маъонӣ, ки бо вазнҳои сангин мутобиқат дорад, аз ҳамин вазни рақсовар истифода кардааст:

Хира накардаст диламро чунин,
Не ғами ҳичрону на шавқи висол.

Шигифтгар ин ки гоҳе баъзе аз шоирон вазнҳои зарбӣ ва шодро барои сурудани марсия ба қор гирифтаанд ва пайдост, ки он марсияҳо зодаи авотифи шоир набуда, ҷанбаи фармоишӣ доштааст, монанди марсияи Хоқонӣ, ки дар расои амире дар вазни мафъулу мафъуилун фаъулун сурудааст, ки вазне шод аст:

Эй қиблаи қон, кучот чӯям,

Ҷонию ба қон ҳавот чӯям» [Начибуллоҳ Қаюм 2021, с.217].

Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал, асосан, аз бахрҳои аслии арузӣ истифода карда, навҷӯӣ дар вазн дар «Девони ғазалиёт»-и ў ба чашм намерасад. Дар ин маврид зикри андешаи Қамари Ориёнро ҷоиз медонем, ки гуфтааст: «Дар назди шоирони ин давра (сабки ҳиндӣ – Ш.Ш.) тақрибан, авзони муътадил ҳамонҳост, ки дар шеъри Саъдӣ, Ҳофиз ва Ҷомӣ буд» [Қамар Ориён 1352, с. 292].

Хулоса, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар ҳама маврид (ба истилоҳи донишмандони эронӣ, қорбурди авзони шод - хезобӣ, пуртанину пуртахрик

ва ношод – ҷуйборӣ, ором ва мулоим) мухтаво бо вазн мутобиқат дошта, дар онҳо корбурди бештари авзони ношод ба назар мерасад.

Ҳар яке аз авзони шеърӣ дар ғазалҳои Зухурии Туршезӣ дорои мусиқӣ ва ҳолати хосест, ки ин мусиқӣ ва ҳолат «василае барои сарфачӯӣ дар таваҷҷуҳи зеҳн» буда, барои осонтар шудани ифодаи маъно корбаст шудаанд. Шоир дар баёни матлаб аз баҳрҳои рамалу ҳазачу раҷаз бештар баҳра ҷуста, сареъ, мунсарех, хафифу мучтас ва музореъро камтар истифода кардааст. Корбурди баҳри аслии ҳазач дар «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ бештар буда, шоир дар эҷоди ғазал беш аз 9 баҳро истифода кардааст.

2.3. Мусиқии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ

2.3.1. Мусиқии дарунӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ

Пажӯҳиши ҷанбаҳои мусиқии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ барои муайян кардани нақши ӯ дар тақомули ғазали форсии тоҷикӣ ҳоизи аҳаммият аст. Мусиқии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ду таҷрибаи ҳунари: ороиш (дизайн) ва муталаззиз сохтани мухотабро дар бар мегирад. Дар навбати худ, лаззатбахшӣ ба мухотаб ба воситаи мусиқӣ ва тасвир ифода ёфта, онҳо дар якҷоягӣ маъниро тақвият мебахшанд. Аз ин рӯ, масъалае, ки дар ин фасл мавриди баҳсу баррасӣ қарор мегирад, ошкор кардани нақши мусиқӣ ҳамчун як ҷузъи муҳимми ифодаи матлаб дар ғазалиёти шоир аст.

Аслан, иртиботи адиб бо мусиқӣ дар тасвири бадеӣ дар густараи адаби форсии тоҷикӣ як амри воқеӣ буда, аз як нигоҳ, дар эҷодиёти шоирон истифодаи мутааддиди олоти мусиқӣ, аз қабилӣ чангу рубобу барбат, захмаю уду наю рӯд ва мисли инҳо ба ҷашм расад, аз диди дигар, як қатор адибон мусиқиро барои тақвияти матлаб ба кор бурдаанд, ки Зухурии Туршезӣ аз зумраи онҳост.

Дар ин маврид Насируддини Тӯсӣ гуфта, ки шеър «дурахшандагии андеша, ҳаёл ва оҳанг» аст ва Абдурауфи Фитрат арузро «мусикиноктарин рукни шеър» донистааст [Туракул Зеҳнӣ 2007, с.374-375].

Илова бар ин, Т.Зехнӣ дар боби «Санъат ва хушоҳангӣ» гуфтааст, ки «шеър, ғайр аз он ки аз рӯйи вазн ба ягон ҳавои мусиқӣ бояд рост ояд, дар нафси худ низ оҳанги мусиқӣ бояд дошта бошад» ва «шеърҳои санъатдор дар айни ҳол ҳатман бояд дорои оҳанги мусиқӣ ва самимият бошанд» [Туракул Зехнӣ 2007, с.229-231]. Ҳамчунин, Т.Зехнӣ «мучассамии мафҳумро аз барҷастагии калимоти қофия аз назари савтӣ» доништа, «аз хусуси савтӣ намоиш ёфтани ҳолат дар қофия» ва дар «кашиши қофия» ифода ёфтани савтиётро мусиқии шеър меҳисобад [Туракул Зехнӣ 2007, с.388-389]. Албатта, ин нукта, ки шеър чошнии мусиқӣ ва мусиқӣ руҳи шеър буда, ин ду бе якдигар ҳунари нокомиланд, инкорнопазир аст. Аммо манзури мо ғаври он масъала нест, ки ба пайванди зотии мусиқӣ бо шеър ва дилпазирӣ гушнавоз шудани шеър аз мусиқӣ бахшида шудааст. Мақсади мо аз баррасии масъалаи мусиқии дарунии шеър дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ муайян намудани чигунагии эҷоди савтиёт тавассути такрор ва имтидоди садоноку ҳамсадоҳо, шакл ва ҷойгиршавии ҳарфҳо дар мисраъ ва байт ва ба ин восита тақвият бахшидани маънист. Ҳамчунин, тааммуле ба «мусиқии нухуфта»-и ғазалиёти шоир аст, ки дар ин маврид Маъсумаи Маъданкан гуфтааст: «Яке аз иллалӣ мақбули осори бузурги адабӣ маҷӯни мусиқии нухуфта дар он аст» [Маъсумаи Маъданкан 1371, с. 34-35]. Дар ҳамин бастагӣ, Зухурии Туршезӣ савтиёти ғазалиётро боиси эҷоди тадоиҳо ва эҳтимолоти адабӣ гардондааст, ки ба фикри шаклгароён «вазифаи ҳунарманд чизе ҷуз эҷоди форм ва вазифаи форм ҷуз эҷоди эҳтимолот ва тадоиҳо нест» [Шафеии Кадканӣ 1391, с.200].

Илова бар ин, Сируси Шамисо низ мегӯяд, ки «шакли дарунӣ нозир ба масоили маънавӣ, аз қабилӣ лаҳни асар ва қасди гӯянда ва мавзӯ ва аз ин қабил аст» [Сируси Шамисо 1377, с. 14]. Ба фикри ин муҳаққиқи эронӣ, шакли дарунӣ ба лаҳни асар ва мақсади шоир таъсири амиқ дорад, ки, албатта, саҳеҳ аст.

Дар бораи мусиқии дарунии шеър, ҳамчунин, Мустафо Алипур низ гуфтааст: «Бадеҳист оҳанги дарунии вожагон ва ҳормунии овой ва фонетикӣ дар як сохтори забонӣ худ гунае аз вазн аст, ки дар канори вазни арузӣ дар таърифи тасовии аркон ва вазн қарор мегирад. Бо ин имтиёз, ки дар ин вазн, ғолибан, фазо барои растахези калимот ва маъно фароҳамтар ва густардатар

аст» [Мустафо Алипур 1378, с.51]. Ин муҳаққиқи эронӣ савтиёти дарунии калимаҳоро як навъи вазни фарохтар барои ифодаи маъно шуморидааст.

Агар ба «музикии нуҳуфта»-и ғазалиёти Зухурии Туршезӣ тавачҷуҳ намоем, маълум мешавад, ки ин музикӣ тақвиятбахши маънист. Масалан, байти нахустини «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ бо такрори садоноки «о» (10 бор - оооооооооо) оҳанги ормонро ифода менамояд. Маънои байт он аст, ки «фардо (рӯзи қиёмат, рӯзи марг, рӯзи пурсиши Мункар ва Накир ва рӯзи ҳар имтиҳону таҷриба) он, кӣ (Парвардигор) бо раҳмати бемунтаҳо амни имони моро дорад, сифоташ (аз ҷумла, муҳимтарин сифоташ - Раҳмону Раҳим) офтоби матлаи девони мост»:

Он ки хоҳад дошт фардо раҳматаш имони мо,

Гашта васфаш офтоби матлаи девони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Зухурии Туршезӣ тавониста, ки тавассути музикии ҳуруф, агар ба тарзи бадеӣ гӯем, каммияти хаёли муҳотаби шеъри худро ҷавлон дода, ўро ба вачд орад ва хонандаро водор мекунад, ки бо чашмандози ҷадид ба уфуқҳои тозаи маънӣ ва тасвир дида андозад. Зеро ҳар як ҳарф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бо тавозун ва таносуби хоси овоӣ ҷойгир шуда, дар эҷоди савтиёт аҳаммияти муҳим доранд ва ҳамин тавозун ва таносуб гоҳ ба василаи муқаррароти садонок ва гоҳ тариқи пайи ҳам истифода ёфтани ҳамсадоҳо ва гоҳи дигар, ба василаи имтидоди садоноку ҳамсадо музикӣ тавлид мекунанд. Дар ин маврид Алиасғари Шеърдӯст гуфтааст: «Афзун ба аҳаммияти ҳамоҳангии садонокҳо ва ҳамсадоҳо (ҳамсадохое, ки талаффузашон монанд, мисли т (д, п) б...), ки бо унвони «воҷи овоӣ» ҳам аз он ёд мешавад, ҷойгоҳи ҳар калимае дар шеър бештар аз он, ки тобеи дастури забон бошад, ба музикӣ ва оҳанги шеър вобаста аст. Аз сӯйи дигар, музикӣ дар гузиниши вожаҳо ҳам даҳлат мекунад» [Алиасғари Шеърдӯст 1997, с.191].

Дар байти зер, бавижа, дар мисраи дуюм, рабти садонок ва ҳамсадо то ҷое қавист, ки калимаи якум (гашта) бо садонок анҷом пазируфта, калимаи баъдӣ (васфаш) бо ҳамсадо ибтидо мешавад ва бо ҳамсадо анҷом ёфта, вожаи сеюм (офтоби) бо садонок оғоз ёфта, бо садонок анҷом мепазирад ва

вожаи чорум (матлаи) бо ҳамсадо оғоз ёфта, бо садонок анҷом мепазирад ва
вожаи панҷум (девони) бо ҳамсадо оғоз ёфта, бо садонок анҷом мепазирад ва
дар маҷмуъ, як навъ мусиқии дигар, ҳамнишинии мурағтаби садоноку
ҳамсадоро эҷод карда, ҳичоҳои савтдори «ора, аши, имо, ава, ашо, бима, иде,
нимо»-ро ба вучуд овардааст.

Он, *кӣ* хоҳад дошт фардо *раҳматаш имони мо*,

Гашта *васфааш офтоби матлаи девони мо*

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Дар байти зер низ такрор ва имтидоди ҳуруфи «о» ва «ҳ» тадоии ормони
«oooooooo» ва ё «ох» аст, ки то ҷое мӯясароист:

Хумоюнтар зи *ошиқ* кист, *ошиқ*

Хуморо устухони *мо ҳумо* кард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 288].

Агар ба зоҳири абёти зер тавачҷуҳ андозем, ҷанбаҳои овоии мисраъҳои
думом ва чорумро такрори садоноки кӯтоҳи «и» (*шӯблаи ҳусни*, *дили мо*,
марҳамати доғи ту) ташкил карда, аз назари мусиқии арузӣ низ такрори
табии садоноки кӯтоҳи «и» то ҷое «ӣ»-и дарозро иваз карда, нуқсони
зоҳирии вазро эҷод карда ва ин костагӣ метавонад тадоиқунандаи «доғ»
(маҷозан айб, нуқсон) бошад. Зеро уламои балоғат такрори зиёди садоноки
кӯтоҳи «и»-ро аз уюби фасоҳати калом донистаанд [Туракул Зеҳнӣ 2007,
с.297-312]:

Хуршед ба парвонагӣ афшонда *пару бол*,

Аз *шӯблаи ҳусни ту* ҷароғ аст *дили мо*.

Ҳар сина, ки дидем, *фурӯ рафта* ба *роҳат*,

Аз *марҳамати доғи ту* доғ аст *дили мо*

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 5].

Дар байти зер ҳарфи «ш» дар панҷ калима истифода шуда, шинои акси
киштии гардун дар дарёи сиришк (такрор ва имтидоди ҳарфи «ш») овози обро
ҳини шинои киштӣ ба ёд меорад.

*Ш*иновар *киштии гардун*, ки *аксаи*

Ба дарёи *сиришки мо шино* кард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 288].

Муסיқии шеър бидуни тақвияти маъно ва ё ба воситаи тадоии муסיқӣ комилтар насохтани маъниҳо ба ҷуз аз овои гӯшнавоз чизе дигар нахоҳад буд. Дар ин росто, мухотаб дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз роҳи муסיқӣ низ ба сӯйи маънӣ ҳидоят меёбад. Чунончи, дар байти зер такрори вожаи «пар» тадоии пар-пари шуълаи шамъ аст, ки «аз барафрӯхтани шуълаи ҳусн» дар мисраи дуном тақвияти овоӣ ёфтааст:

Шамъ аз шуълаи ҳусни ту барафрӯхта аст,

Гирди ӯ пар зада парвонаи парвонаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Дар байти зер, ки маънии эътирозро дорад, муסיқӣ низ дар такрори ҳамсадои «д» ва садоноки «о» як навъ фарёд - «дод»-ро ифода кардааст:

Об аз шуълаи фаввораи миҷгон хоҳад,

Дорад аз тобаи тафсида замин донаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Дар байти зер такрори ҳарфи «ш» овои вазиши бод (шамол - шшшшшш)-ро ба ёд меорад, ки дар тақвияти маънӣ – гираҳкушо, омадааст:

Бод аз карашмагӯшаи абрӯ гираҳкушо,

Дар дидаам зи шарми тамошо гирех шудааст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 124].

Дар байти зер вожаи «биё» дар такрори ҳарфҳои «б», «и» ва «о» ва имтидоди онҳо ба вучуд омада, такрори ҳамсадои «м» (мммм) навъе замзамаро ба ёд меорад:

Лаби соғар намеояд ба ҳам аз хандаи шодӣ,

Бибол аз нағмаи тар, гӯ, раги хушки рубоб имшаб

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 70].

Хуруфе, ки дар байти зер муסיқӣ эҷод кардаанд, «ч», «у», ва «с» буда, такрори онҳо шабоҳат ба овои булбул дорад:

Зи ков – кови сабо ғунча ғунчатар гардад,

Зи сунбули ту, агар дар гираҳкушоӣ нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 80].

Дар байти зер такрори ҳарфи «н», ки дар хатти форсӣ шакли «ن» (нун)-ро дошта, ҳолати сачдаро ба ёд меорад, таркиби «рӯй бар қиблагоҳ»-ро тақвият бахшидааст. Ҳарфи «ن» (нун) ба ҳолати сачдаи мусалмон дар намоз монанд аст ва Зухурии Туршезӣ дар байти зер барои баёни маънии сидқ аз ҷанбаи басирӣ - касрати ҳарфи «ن» (нун) низ истифода кардааст. Чунончи:

Хусн чуз ин рӯй қиблагоҳ надорад,

Ишқ чуз ин остон панох надорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 360].

Дар мисраи дуҷуми байти зер такрори ҳарфи «х» садои хоб (хxxx)-ро ба ёд меорад ва шоир дар танзи зуҳд ҳамин садоро ба қор гирифтааст:

Дошт соқӣ ба чехраи гул-гул

Зухдро хор хори хор имшаб [Зухурии Туршезӣ 1390, с. 104].

Дар байти зер имтидоди садоноки «а» ва ҳамсадои «р» садои наъра задан (ар-ар)-ро тадоӣ намудаанд ва дар мавриди такрори ҳамсадои «р» ба ҳодисаи аллитератсияи забонӣ низ рӯ ба рӯ мешавем:

Шикофи ҷайби маро дӯхтанд, агар ба ситам,

Чаро ба тоб равам, риштаи рӯфӯ хом аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 82].

Дар абёти зер такрори ҳамсадои «г» дар калимаи «гӯ» ва ҷумлаи «гармӣ макун» тасвириро муассиртар намудааст:

Зоҳиди афсурда, гӯ, гармӣ макун, хоҳад фитод

З–оҳ барқи раҳмате бар хирмани исёни мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Ва:

Гӯ, шом ба ҳам бархӯру гӯ, рӯз сияҳ бош,

Ошуфтагии кокулу мандил ҳамон аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 83].

Зухурии Туршезӣ дар баробари таваҷҷуҳ ба мусиқии ҳуруф барои тақвияти маънӣ ба ҳолати физикӣ ва шаклҳои ба ҷашм намоёни ҳарфҳо низ таваҷҷуҳи зиёд дорад. Чунончи, дар байти зер басомади ҳарфи «м» (м – мим, **MMMMMM**)

ҳолати ҳалқа бастан ва чорӣ шудани ашк аз гӯшаи чашмонро (м) ифода карда, такрори ҳуруфи нуктадори «ش» (ш - шин), «چ» (ч - чим), «ت» (т - то), «ق» (қ - қоф) ва «ز» (зе) ва «ب» (бе) навъе тасвири донаҳои сиришканд:

Кай мардумак ба киштии чашм аз хатар раҳад?

Гар қулзуми сиришки маро ин талотум аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 194].

Дар байти зер, агар ба тасвирҳои «серобӣ» ва «Замзам» аз лиҳози шаклҳои басирии ҳарфҳо таваҷҷуҳ кунем, шаршарае ба назар мерасад, ки дар такрори ҳарфи «м» (м-мим) – м м м м м ҳосил шудааст:

Ташнаи васли ҳарам роҳе ба серобӣ набурд,

Мардумак дар чашми тар бурдаш, агар Замзам надошт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 197].

Дар абёти зер падидаи услубии ассонанс дар такрори садонокҳои «о» ва «и» ба назар мерасад, ки оҳанги гӯшнавозу тарабангезро ба вучуд овардаанд:

Бар кард расвоӣ саре аз пардаҳои рози мо,

Чанги маломат соз шуд аз толеи носози мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 14].

Ва:

Шуд табиби мо муҳаббат, миннаташ бар ҷони мо,

Меҳнати мо - роҳати мо, дарди мо - дармони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Хулоса, мусиқии дарунии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ тақвиятбахши маънист. Ҳар як ҳарф дар ғазалиёти шоир бо тавозун ва таносуби хоси овоӣ ҷойгир шуда, дар эҷоди савтиёт аҳаммияти муҳим доранд. Шоир дар эҷоди ғазал барои тақвияти маънӣ ба ҳолати физикӣ ва шаклҳои басирии ҳарфҳо низ таваҷҷуҳи зиёд додааст. Рабти садонок ва ҳамсадо дар эҷоди мусиқии ғазалиёти шоир қавӣ буда, ҳамин иртиботи қавии мусиқӣ ва маъно боиси тадоии маъноӣ дар ғазалиёти шоир гардидаанд.

2.3.2. Мусикии берунӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ

Қофия ва радиф аз чумлаи нишонаҳои меҳварӣ ва аркони муҳимми сохтори шеъри форсии тоҷикӣ буда, аз зермаҷмуаҳои мусикии берунӣ (канорӣ)-анд, ки боиси дилнишинӣ, тобишҳои маъноӣ, обуранги бадеӣ ва зебоии шеър гардидаанд. Ҳамчунин, наметавон ҳудуди мусикии шеърро ба вазн, радифу қофия ва воҷи овоӣ (аллитерация [Фомушкина О. 2013, 24 с.; Фомушкина О. 2010, с. 95-107; Фомушкина О. 2012, с.164-166]) маҳдуд кард.

Масъалаи мавриди баҳсу баррасии фасли мазкур муайян намудани нақши қофия ва радиф (радифҳои ишоравӣ, феълӣ ва чумлагӣ) дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ва қорбурди санъатҳои бадеӣ дар қофия аст.

Ба андешаи Шамси Қайси Розӣ, «сухани беқофияро шеър нашморанд, агарчи мавзун афтад» [Шамси Қайси Розӣ 1991, с.162] ва ба фикри Б.П.Гончаров, «қофия ва сабти садо хеле пуртаъсиранд. Қофия тобишҳои танинӣ оҳангнокиро тақвият бахшида, барои дарёфти вожаҳои муҳимми маънодор мусоидат менамояд, ки ин вожаҳо дар мавқеи ҳуби акустикӣ ҷой мегиранд» [Гончаров Б. 1987, с.62].

Ҳамчунин, В.В.Маяковский қофияро «банду басти шеър» [Туракул Зеҳнӣ 2007, с.381] дониста, Нимо Юшич «шеъри беқофияро одами беустухон» [Алиасғари Шеърдӯст 1997, с.216] гуфта, Шафеии Қадқанӣ зебоӣ ва таъсири қофияро ба 13 банд (таъсири мусиқӣ, ташаххуси лафзӣ, матазалзилӣ, танаввуъ дар айни ваҳдат, таҷаммуи эҳсоси шоир, истехкоми шеър, кумак ба ҳофиза ва суръати интиқол ба паҳноӣ як шеър, илқои мафҳум, ваҳдати шакл, ташаххуси мисраъҳо, тадоии маонӣ, зебоии вожагон, таносуб ва қаринасозӣ) тақсим кардааст [Туракул Зеҳнӣ 2007, с.381-382]. Шамси Қайси Розӣ ва шоирону донишмандони эронӣ рус (Нимо Юшич, В.В.Маяковский, Шафеии Қадқанӣ ва Б.П.Гончаров) бар он назаранд, ки қофия яке аз асосҳои шеър буда, мавҷудияти он дар шеър, бавижа ғазал ҳатмист ва ба сифати яке аз улуми муҳимми адабӣ ва авомили мусиқисоз ҳамеша мавриди таваҷҷуҳи шоирон қарор доштааст.

Муסיќии канорӣ ба назари Шафеии Кадканӣ «авомилест, ки дар низоми муסיќоии шеър дорои таъсир аст, вале зуҳури он дар саросари байт ё мисраъ қобили мушоҳида нест. Баръакс, муסיќии берунӣ, ки таҷаллии он дар саросари байт ва мисраъ яксон аст ва ба таври мусовӣ дар ҳама ҷо ба як андоза ҳузур дорад. Қилваҳои муסיќии канорӣ бисёр аст ва ошқортарин намунаи он радиф ва қофия аст ва дигар такрору тарҷеъҳо» [Шафеии Кадканӣ 1373, с. 96]. Шафеии Кадканӣ афзудааст, ки муסיќии берунӣ «ҳамон чизест, ки вазни арузӣ хонда мешавад ва лаззат бурдан аз он амри ғаризӣ аст, ё наздик ба ғаризӣ» [Шафеии Кадканӣ 1386, с. 96]. Алиасғари Шеърдӯст ин фикри Шафеии Кадканиро ҷонибдорӣ намуда, меафзояд, ки «дар баррасии шакли берунӣ ё зоҳирии шеър ағлаб ба вазн, радиф ва лафз ё калима мепардозанд. На танҳо вазн, қофия ва радиф дар маҳдудаи муסיқӣ қобили баррасист, балки вожаҳои шеър низ то ҳудуди зиёде дар ин маҷмуа мегунҷанд» [Алиасғари Шеърдӯст 1997, с.191]. Аз ин ҷо, дар эҷоди шеър на танҳо бадеиёт (образнок), балки такомули берунии он - коркарди муסיќии шеър низ омили муҳим аст.

Дар бораи қофия дар асрҳои гуногун адибону муҳаққиқони мо рисолаҳои зиёд навиштаанд, ки дар ин ҷо зикри ҳамаи онҳо шарт нест. Аз ҷумла, дар асри XV, бинобар таҳқиқи А.Сатторзода, доир ба илми сегонаи шеър: аруз, қофия ва санъатои бадеӣ асарҳои Абдуқаҳҳор бинни Исҳоқ (Мизон-ал-авзон), Алишоҳ бинни Маҳдӣ (Лисон-ул-қалам), Юсуф мутахаллиси «Азизӣ» (Аруз), Начмиддин Зоирӣ (Назм-ул-қавоид), Дарвеш Мансури Сабзворӣ (Рисола дар аруз) эҷод шудаанд [Абдунабӣ Сатторзода 2001, с.95], ки ҳар кадом дар бораи қофия иттилои судманд додаанд. Ё худ «Рисолаи қофия» ва «Рисолаи аруз»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ [Абдурраҳмони Ҷомӣ 1990, с.135-150; Абдурраҳмони Ҷомӣ 1990, 153-204] низ асарҳои бузурги асри XV буда, дар таърихи адабиёти мо нақши шоиста доранд.

Ба андешаи Аббосалии Вафой ва Сайидмахдӣ Таботабой танаввуи муסיқӣ ва ба фикри Шафеии Кадканӣ такрори қофия (бар хилофи қавоиди сабқҳои хуросонӣ ва ироқӣ) дар сабки ҳиндӣ аз вижагиҳои ин сабк буда, «мабнои эстетикӣ қофия, пеш аз он ки дар ҷанбаи муסיқоии он бошад, дар

абзори тадоӣ будани он аст» [Аббосалии Вафой 1389, с.71; Шафеии Кадканӣ 1366, с.25]. Такрори қофия, ки дар гузашта аз ҷумлаи нуксонҳои шеър шумурда мешуд, дар сабки ҳиндӣ ба яке аз вижагии сохтори он мубаддал гардид. Шафеии Кадканӣ дар китоби «Шоирӣ оинаҳо» [1366, с. 25] дар заминаи иттилоӣ «Сарви озод» бар он назар аст, ки Абдулқодирӣ Бедил дар мавриди сурудани чанд ғазал дар як вазну қофия гӯйе ба Зухурии Туршезӣ назар доштааст. Дар ҳақиқат, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ такрори қофия бисёр ба чашм мерасад, ки дар ҳар як маврид вожаи қофияшуда маъноӣ дигар дорад. Чунончи, дар абёти зер «забон» дар мавриди аввал ба маъноӣ узви бадан ва дар мавқеи баъдӣ ба мазмуни сухан омадааст.

Ҳар дам ҳавас ниҳад сухане бар **забони** мо,
Муҳре ба бӯса кош ниҳӣ бар даҳони мо.
Лабҳо зи ҳарфҳои гадоёна шуд тихӣ,
Пур шуд ба васфи шоҳ, Зухурӣ, **забони** мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 8-9].

Дар абёти зер маоши аввал ба маъноӣ зиндагонӣ, умргузаронӣ, рӯзгузаронӣ ва дар мавриди баъдӣ ба мазмуни воситаҳои зиндагӣ, чун хӯрок, пӯшок, нӯшиданӣ омадааст:

Ҳамвор гашта хуш ба раҳи дин **маоши** мо,
Кардаст резакории мо буттароши мо.
Бо аҳли расм қудрати ҳамсоягӣ набуд,
Омад бурун зи кӯчаи одат **маоши** мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 10].

Зухурии Туршезӣ тавассути такрори қофия «мазмуни дигареро барои гунҷондани он вожа дар зеҳни худ меёбад ва дарвоқеъ, ба қасди тафаннус, бо он калима мазомини чадид ва муносиби ҳоле меофаринад» [Шукуфа Доробӣ 1399, с.139]. Чунончи, дар мираъҳои зер вожаи «доғ» ба маъноҳои гудохта, ғаму андӯх, айб, нанг қорбасти шудааст.

Аз тоби сина шуъла баровард **доғи** мо,
Сарсар тапончае нахӯрад аз чароғи мо.

Марҳам дар оташ аст, кабобем аз ғамаш,
Ё Раб, ки ҳеч сина насӯзад ба **доғи** мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17]!

Дар мисраи аввал «кавкаб» ба маънии асли ва дар мавриди дувум мазмуни толеъро ифода кардааст:

Зи доғи дил шуда равшан чароғи **кавкаби** мо,
Ба гард рафта саҳар пеши зулмати шаби мо.
Ситорасӯхтагонем, лек дода қазо
Ба офтоб шараф аз ваболи **кавкаби** мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 18].

Ба андешаи Шафеии Кадканӣ «аз назари шоирони сабки ҳиндӣ мабной эстетикаи қофия беш аз он ки дар ҷанбаи мусиқоии он бошад, дар абзори тадоӣ будани он аст» [Шафеии Кадканӣ 1366, с. 72]. Дар абёти зери Зухурии Туршезӣ низ вожаи «дуо» ҳамон абзори тадоист, ки ба маънии ниёиш, талаб ва тадоии хайру баракат, некӣ ва хидмати касе, ки пайомадаш дуост, корбурд дорад.

Ё Раб, асаре **дуои** моро,
Сабре дили мубталои моро!
Дар сина нафас намонду нанвохт
Дашноми касе **дуои** моро [Зухурии Туршезӣ 1390, с. 33].

Дар абёти зерини шоир қофияи ширин ба маъноии гуворо, латиф, малех, дилнишин, хушоянд ва маъшуқаи Кӯҳкан (Фарҳод) омадааст:

Зи чашми тар кашам сад гиряи талх,
Лабаш як хандаи **ширин** надорад.
Чаро Парвизро оварда дар шӯр?
Агар бо Кӯҳкан **Ширин** надорад [Зухурии Туршезӣ 1390, с. 197].

Қофия дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар баробари ҷузъи сохторӣ (комполитсионӣ), «воситаи ҳифзи шеър, ҳамоҳангии абёт ва эҷоди маънӣ»-ст [Шафеии Кадканӣ 1373, с. 118-122]. Муҳаққиқи эронӣ Шукуфа Доробӣ дар заминаи таҳқиқи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ яқин дорад, ки аз 1235 адад ғазали шоир 1108-тои он мураддаф, 128-тояш муқаффо (бидуни радиф) буда

[Шукуфа Доробӣ 1399, с. 137-138] аксари ҳуруфи алифбои форсӣ дар радифҳои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба чашм мерасанд.

Баҳрагирӣ аз қофияҳои феълӣ, ки дар онҳо меъёрҳои забонӣ (қолаби ҷумла) шикаста намешаванд, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мавқеи назаррас доранд. Дар мавриди дигар, истифодаи ҳуруфи илҳоқӣ (шабеҳи радиф) бо овардани ҳуруфу ҳаракоти мушобеҳ истехкому устувории шеърро тақвият мебахшад.

Хуш он гурӯҳ, ки оҳе ба оҳ пайвастанд,
Каманд тофта, эҳроми кунгурӣ бастанд.
Раҳини қоҳиши қоҳиш шуданду осуданд,
Дами тааллуқи хотир заданду ворастанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 324].

Ва:

Зи дил ба сайқали ишқи ту занг биздоям,
Агарчи акси ту нанмуданист, бинмоям

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 680].

Т.Зехнӣ гуфтааст, ки «сиғаҳои исми фоили хандону гирён бо исми содаи замону фиғон ё сифатҳои нисбии оҳанину симин бо исмҳои содаи ҷабину камин ва ё исмҳои ҷамъӣ дӯстону ёрон бо исми содаи замону камон қофия шаванд, норавост. Ин гуна қофияро дар илми қофия итои ҷалӣ меноманд» [Туракул Зехнӣ 2007, с.378]. Шукуфа Доробӣ «такрори пасвандро дар калимоти ҳамқофия»-и байти зерин итои ҷалӣ гуфтааст [Шукуфа Доробӣ 1399, с. 136]:

Аҷал гузошт маро ҳаҷр муҳлатолуд аст,
Умед гашт, замон ишқи бидъатолуд аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 205].

Шакли байте, ки муҳаққиқи эронӣ шоҳид овардааст, чунин аст:

Аҷал гузошт маро ҳаҷр муҳлатолуда,
Умед нест, замон ишқ бидъатолуда

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 138].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ гоҳе такрори чузъи дуюми вожагон (ганчур ва ранчур), ки ошкор нест, итои хафиро ба ёд меорад:

Эй ғамат ганчу тарабҳо *ганчур*,

Сихҳат аз ҳасрати ранчат *ранчур*

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 563].

Ин байт дар мақолаи Шукуфа Доробӣ чунин омадааст:

Эй ғамат ганчу тарабҳо ганчур,

Сихҳат аз ҳасрати *бахтат* ранчур

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 139].

Қофияи шойгон мутаҳаррик кардани равист, ки бояд аз рӯйи қоида сокин бошад. Ваҳиди Табрзӣ гуфтааст, ки «маънии шойгон дар луғат чамъ овардан аст ва дар истилоҳ ду ҳарфи сокин мебошад, ки маънии чамъро ифода мекунад ва он аз пайи равӣ меояду мутаҳаррик мешавад ва шойгонро равӣ сохтан нашоад» [Туракул Зехнӣ 2007, с.379]. Аммо бархе аз шоирони маъруфи мо (аз ҷумла, Ҳофизӣ Шерозӣ) ин мавридро раво дониста, шойгонро равӣ кардаанд ва дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ ин ҳолат ба чашм мерасад:

Шоҳи шамшодқадон, хусрави шириндаҳанон,

Ки ба мижгон шиканад қалби ҳама сафшиканон [Ҳофизӣ Шерозӣ 1983, с. 467].

Дар байти зери Зухурии Туршезӣ низ дар қофия чамъ (пасванди «-он») такрор шудааст:

Надодааст Ҳақ инсоф дилфиребонро,

Чӣ ишваҳо, ки надоданд ношикебонро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 22].

Дар ғазалиёти шоир қофияи миёни (дарунӣ) низ ба чашм мерасад:

Гар дар қимори кӯйи *гам* додаст сад доғи *ситам*,

Кардаст дарди сина *кам* чони таҳаммулбози мо.

Танг аст саҳрои *раҷо*, паст аст авҷи *муддао*,

Накшуд ҳиммат *уқдаҳо* аз риштаи парвози мо.

Моро ба чашми кам *мабин* помоли ҳасрат инчунин,

Бар шоҳиди ком *остин* афшонда дасти нози мо.
Бо инчунин рӯзи *сияҳ* пур карда аз хуршеду *мах*
Чайбу гиребони *нигаҳ* чашми нигаҳпардозӣ мо.
Аз лутфи хатти *мушкбӯ*, пурмоятар аз *орзу*,
Ҳам ҳусни беанҷоми *ӯ*, ҳам ишқи беғози мо.
Дарёи ишқу сад *хатар*, мискин Зухурӣ навсафар,
Дасте тавонад зад *магар* дар домани эъҷози мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 14-15].

Корбурди анвои таҷнис ба сифати қофия боиси бештар гаштани чанбаҳои мусиқии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ гаштаанд. Ба андешаи Ризо Ашрафзода, «арзиши аслии ҷинос дар ҳамҷинсии ҳуруфи ду калима аст, ки шеърро мусиқоитар ва насрро мунсаҷимтар ва оҳангин мекунад. Ба таъбири дигар, назму шеър, ки мусиқии вазну қофияро бо худ доранд, ҷинос онро мусиқитар мекунад, чун мусиқӣ худ таносубу такрори асвот аст ва ҷинос, агар дар ҷойи худ биншинад, ин мусиқиро шиддат мебахшад ва шеърро гӯшнавоз ва муталаззаз мекунад ва зеру бами такрори ҳуруф лаззате ба гӯшу ҳуши хонанда ва шунаванда медиҳад, ки ӯро ҳамон гуна сармаст мекунад, ки мусиқӣ ва ҳамон таъсирро мегузорад, ки нутҳои малудӣ (мелодия - Ш.Ш.) ва самфунӣ (синфония – Ш.Ш.)» [Ризо Ашрафзода 1384, с. 46-59]. Ин муҳаққиқи эронӣ бар он назар аст, ки корбурди таҷнис мусиқии ғазалро тақвият бахшида, онро дилпазиртар мекунад.

Дар байти зер вожаи «кеш» ба сифати қофия таҷниси том шуда, дар мисраи якум ба маънои тирдон ва дар мисраи дуюм ба маънои оин ва мазҳаб омадааст:

Як хаданги ҷавр ку, к-он ғамзаро дар *кеш* нест?

Бар чӣ *кешӣ*? Чун ту кас аз дилбарон бад*кеш* нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 102].

Дар байти зер вожаи «самар» ба сифати қофия таҷниси лафзӣ шудааст:

Кунем фарз, агар бедро *самар* бошад,

Ҳамон ба бесамарӣ нахли мо *самар* бошад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 279].

Дар байти зер вожаҳои «машғала» ва «машғала» ба сифати қофия тачниси хат шудаанд, зеро дар хатти форсӣ ин ду калима як хел навишта шуда, танҳо ҷойи нуқот тағйир меёбад:

Зад аз шарари оҳи шабам *машғалае* чанд,

Бо шуғли ғамат фориғам аз *машғалае* чанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 212].

Дар байти зер таркиби «маҳ тоб» ва вожаи «маҳтоб» ба сифати қофия тачниси мураккаб шудаанд:

Шаб ба гулгашт омад, аз **маҳ тоб** бурд,

Субҳе аз ҳар чилвааш **маҳтоб** бурд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 267].

Ба андешаи Сирусӣ Шамисо, қофияи маъмула қофияест, ки «маҳсули ибтиқории зеҳн ва даҳолати шоир дар вузуи ҳуруфи рави бошад, бад-ин тартиб, ки шоир бо амале ибтиқорӣ ҳуруфи ҷузъи рави аслиро рави шеър қарор диҳад ва дар натиҷа қофияҳое биоварад, ки мазмуни латофат ё ибдоъ бошанд» [Сирусӣ Шамисо 1372, с. 115]. Аз ин назар, агар ба абёти зери Зухурии Туршезӣ таваҷҷуҳ кунем, калимаҳои «нештар», «бар», «анбар» қофия ва вожаи «гирифт» радифанд:

Ҷунбиши мижгон диламро боз дар *ништар* гирифт,

Заҳм оғӯше кушуду синаро дар *бар* гирифт.

Комро таърифи ширинлаъл дар шаккар нишонд,

Мағзро савдои мушкинтурра дар *анбар* гирифт.

Шуълаи хошоки сабру тоқат аз гардун гузашт,

Дуд мекард оташе дар кӯраи дил, *дар гирифт*

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 177].

Дар ғазалиёти шоир корбурди зулқофиятайн [Туракул Зеҳнӣ 2007, с. 377] низ ба чашм мерасад:

Заҳр агар оварда баҳти шӯр, *ширин хӯрдаем*,

Дастӣ даврон, гар хасак афшонд, *насрин бурдаем*.

Гулшане чун гулхане дар роҳи осоиш фитад,

Аз хасак дар зери паҳлу *ёсамин густардаем*.

Хизрро бояд, ки бошад рашк бар аҳволи мо,
Бо ҳаёти ҷавидон рӯзи *нахустин мурдаем*

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 773].

Ва:

Бар худ дари балои **муҳаббат гушудаем,**
Кам кардаем аз тану **дар чон фузудаем.**
Дорем гарди хидмати бутхона бар ҷабин,
Дар Каъба гар ҷабини **итоат насудаем**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 726].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ корбурди раддулқофия низ ба назар мерасад. Ба андешаи Ҷалолуддини Ҳумоӣ, «раддулқофия он аст, ки қофияи мисраи аввали матлаи қасида ё ғазалро дар охири байти дувум такрор кунанд, ба тавре ки мучиби ҳусни калом бошад [Ҷалолуддини Ҳумоӣ 1368, с.72]:

Эй чунун, атре, ки мастон дар *димоги* худ зананд,
Санг бар хумхонаю чому аёғи худ зананд.
Гар ба мағзи фитна гоҳе даҳр хоби сар диҳад,
Об бар рухсораш аз хуни *димоги* худ зананд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 510].

Дар ғазалиёти шоир қофияи мутлақ – баъди ҳарфи равӣ ба кор рафтани унсурҳои дигари қофия, мавқеи устувор дорад. Чунончи, дар абёти зер «хирман, шеван, барзан» қофияи мутлақанд:

Ишқ баркам ба хирман афкандаст,
Орзу тарҳи шеван афкандаст.
Аз чунунам таронаи занҷир
Рақс дар кӯю барзан афкандаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 162].

Дар байти зер решаи қофия «омат» буда, «о» ридфи муфрад, «м» равии мутлақ аст ва ҳамсадои «т» васл аст:

Шаби фироқи ту дидам ҳазор рӯзи қиёмат,
Зи завқи васл намурдам, зиҳӣ, зиёну ғаромат

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 162].

Намунаи қофияи пӯшида дар ғазалиёти шоир:

Рӯзам аз бахтам хизоболудтар,
Лутфаш аз қахраш итоболудтар

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 402].

Намунаи қофияи кушода дар ғазалиёти шоир:

Ишқ меварзӣ, аз ҳаво бигрез,
Дард мехохӣ, аз даво бигрез

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 411].

Ҳамин минвол, қофия дар сохтор, мусиқӣ ва ифодаи матлаб дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ омили муҳимми таҳрик ва таъкид аст.

Чӣ тавре ки дар боло дарҷ шуд, яке аз масъалаи баҳси мо дар ин фасл нишон додани нақши радиф (аз чумла, радифҳои ишоравӣ, феълӣ ва чумлагӣ) дар ғазалиёти Зухурии Туршезист. Ҳамчунин, то ҳадде пайдо кардани посух ба он суол аст, ки оё шоир радифҳои нав эҷод намудааст? Агар Зухурии Туршезӣ дар ғазалсароӣ радифҳои нав сохтааст, пас, онҳо кадоманд ва дар такомули ғазал чӣ нақше доранд?

Радиф аз ихтисосоти шеъри форсии тоҷикӣ буда, ба адабиёти араб аз шеъри форсӣ ворид шуда, дар ашъори шоирони араб ба нудрат ба чашм мерасад [Шарифмурод Исрофилниё 2013, с.182]. Дар таърифи радиф Ҳабибуллоҳ Аббосӣ мегӯяд, ки «радиф ҳамгунии комилест, ки аз такрори як унсури дастурии ягона (вожа, гурӯҳ, банд ё чумла) бо таволии яксон ва ё нақшҳои савтӣ, сарфӣ, наҳвӣ ва маъноии яксон дар поёни масорей ё абёти як шеър ва баъд аз вожаи қофия падида меояд» [Ҳабибуллоҳ Аббосӣ 1381, с.168]. Андешаи ин донишманди эронӣ аз таърифи муҳаққиқон ва олимони пешин дар бораи радиф фарқе надорад.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ корбурди вожагони гуногун ба сифати радиф, ба мисли «ракс», «фарз», «ғалат», «шамъ», «низоъ», «дареғ», «ҳариф», «бартараф», «фироқ», «ошиқ (ошиқон)», «рашк», «дарюза дорам», «паймоям», «мепечам», «мардум» (3 ғазал), «орам», «хокистарам», «дуздам», «арз кунам», «об мекунам», «бихорам», «чӯшам», «шиносам», «шикофтем», «рӯфтам»,

«қурбониён», «инчунин», «арз кун», «хиромон», «шикан», «бегонай», «бетобӣ», «девозағӣ», «соқӣ», «талаше», «наве» (2 ғазал), «дурӯғ, дурӯғ» ба назар мерасад, ки онҳо дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба нудрат истифода шудаанд. Зухурии Туршезӣ шаш ғазал дар радифи «ханӯз» дорад, ки дар авзони мухталиф суруда шудаанд.

Х.Шарифов дар мавриди Камоли Хучандӣ фармудааст, ки «эҷоди ғазал барои Камол шуғле ҳунари аст...» [Шарифов Х. 2001, с.67] ва назари мазкурро низ метавон сазовори ғазалиёти Зухурии Туршезӣ донист. Дар ғазале бо матлаи зер шоир вожаи «гунае»-ро, ки дар таркиби қофия радиф шудааст, бо маънии мутанаввеъ ба кор бурдааст:

Дод аз ҳаҷри ту эй бераҳми раҳматгунае,
Раҳм бар мо мекунад душман мурувватгунае

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 624].

Радифҳои дигаре, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ бисёр кам (реҳт, шарҳ, сулҳ) истифода шудаанд, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба чашм мерасанд:

Чӣ бода буд, ки соқӣ ба қоми мастон реҳт?
Ки санги арбада бар шишахонаи қон реҳт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 167].

Ва:

Хоҳам ғами чашми тар диҳам шарҳ,
Чун Дачлаи гиря сар диҳам шарҳ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 185].

Ва:

Шуд аён аз рухаш нишонаи сулҳ,
Зад итобаш дари баҳонаи сулҳ [Зухурии Туршезӣ 1390, с. 186].

Ё:

Зулфи ту фузуда шони зуннор,
Аз дин талабида сони зуннор [Зухурии Туршезӣ 1390, с. 397].

Ё ки:

Чида дар ишқ дил дукони дигар,
Суди ман ҳар замон зиёни дигар [Зухурии Туршезӣ 1390, с. 404].

Дар баъзе радифҳо шоир гӯиё ки мухотабро ба вузӯҳ бо ангушт нишон
медихад:

Кас аз ман комронтар нест, нокомист ком ин чо,
Надонам бастатар аз хеш, озодист дом ин чо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 38].

Ё:

Лаб фурӯ бастам, суханронист ин,
Гӯш бикшодам, забондонист ин

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 581].

Баҳрагирӣ аз радифҳои феълӣ низ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ
мавқеи намоён доранд.

Ҳар чо ҳадиси сунбули он мӯ баромадаст,
Мазкур гашт то суханаш, бӯ баромадаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 126].

Ба андешаи Шукуфа Доробӣ, «дар ин миён рағбати Зухурии Туршезӣ ба
истифода аз радифҳои феълӣ, бавижа феъли том, бештар аст» [Шукуфа
Доробӣ 1399, с. 137]:

Гулҳо зи боғи рӯйи ту дар якдигар шукуфт,
Ҳусни ту ғунча буд, ба боди назар шукуфт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 131].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ радифҳои ҷонишинӣ ҳам мавҷуданд.
Чунончи, радифҳои «маро», «туро» ва ғайра:

Маҳраме ку, ки барад пеши касе ном маро,
Во кунад сарсухани номаву пайғом маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 21].

Ва:

Кардаам маҳрами дил ғамзаи ғаммози туро,
Рамзгӯ сохтаам чашми сухансози туро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 36].

Шафеии Кадканӣ «дар эҷоди таъбироти хоси забони шеър ва тавсеаи
маҷозу истиора» нақши радифро муассир шуморида, онро аз муваффақияти

ғазали форсу тоҷик медонад [Шукуфа Доробӣ 1373, с. 142-156]. Ба фикри Абдулманнони Насруддин, радиф «дар таъмини заробату оҳанг ба мисли лейтмотиви мусиқӣ талқинбахш аст» [Абдуманнон Насриддин 2012, 164 с] ва маъниро тақвият медиҳад. Зухурии Туршезӣ ба фикри Ҷомӣ, «қофияву радифҳои ғариб»-ро [Абдурахмони Ҷомӣ 2014, 208 с.] на танҳо ҷиҳати тасаллути мусиқӣ, балки барои ифодаи маъниҳои гуногун ба кор гирифтааст. Таъкид ва ишораҳои риторикӣ низ дар радифҳои ғазалиёти ӯ (масалан, радифҳои «баргирифтаем», «барнагардонам», «бимирам», «фориғам», «расондаем», «афшондаем», «биравам», «мекашам», «хӯрда дилам», «бар хокистарам», «чӣ бошам», «арз кунам», «об мекунам», «хеш кардем», «чӣ ғам», «чист боис?», «чӣ эҳтиёҷ?», «пур кардаем», «худ дорам», «арз кун», «танг аст», «ман аст», «ғалат аст», «ҳамон аст», «марҳам аст», «пур аст», «ишқ аст», «баробар аст», «хоҳам баст», «ба хиромон», «метавон кардан», «тозагӣ дорад», «кашидем абас», «бар хеш зан», «айб аст, айб», «муфти ман аст», «гиря меояд маро», «дар ин чӣ баҳс?», «ба кор мабар» ва мисли инҳо) барои тақвияти маъно ба кор рафтаанд.

Истифодаи ҷумларадифҳо (радифҳои аз ҷиҳати ҳаҷм дароз, ки хоси сабки ироқӣ мебошанд) ғазалиёти Зухурии Туршезӣ («айб аст, айб», «муфти ман аст», «макун фаромӯш», «аз ман намеояд», «аз ман намеояд дигар», «бар мо магир», «эй ошно, бегонай»)ро ҷаззобтар кардаанд. Дар ғазалиёти шоир радифҳои кӯтоҳ (мо, ро, бод ва мисли инҳо) низ зиёд аст.

Ба гуфтаи М. Урунова ва Д.Ваҳҳобзода, «дар ғазал баҳрабардорӣ аз радифҳои исмӣ хушояндтар аст ва кам шоироне дар қорбурди радифҳои исмӣ муваффақ шудаанд» [Урунова М. 2018, с.213]. Ин дар ҳолат, ки дар тамоми давраҳои адабиёти форсии тоҷикӣ шоирон, баҳусус, намояндагони сабки ҳиндӣ (Соибӣ Табрезӣ, Урфӣ Шерозӣ, Назирии Нишопурӣ, Бедили Деҳлавӣ, Зухурии Туршезӣ, Носиралӣ Сирҳиндӣ, Калими Кошонӣ, Толиби Омӯлӣ ва даҳҳои дигар) дар қорбурди радифҳои исмӣ қомилан муваффақ шудаанд.

Гуфтаи дигари М. Урунова ва Д.Ваҳҳобзода дар мавриди «гуфтани ғазалҳои мураддаф нисбат ба ғазалҳои берадиф душвортар аст» [Урунова М. 2018, с.214], асоси илмиро тақозо менамояд.

Ҳамчунин, агар назари М. Урунова ва Д.Ваҳҳобзодаро дар масъалаи «хушояндатар будани радифҳои исмӣ» дар ғазал ба андешаи Шафеии Кадканӣ - «истеъмоли афъоли рабтӣ: буд, гашт, шуд (фееълҳои модули) ва бандаки хабарии «аст» аз омили муҳимми тақомули радифанд» [Шафеии Кадканӣ 1373, с. 156], ё «радифҳои фееълӣ ба фазои шеър пӯёӣ ва ҳаракат мебахшанд ва дар муқобили радифҳои исмӣ ва ҳарфӣ сабаби истоии шеър мешаванд» [Шафеии Кадканӣ 1375, с. 412], муқоиса намоем, нигоҳи муҳаққиқони тоҷик ба ин мавзӯ чандон сахт наменамояд.

Шукуфа Доробӣ муътақид аст, ки Зухурии Туршезӣ «дар сатҳи овой аз анвои радиф, баҳусус, радифҳои фееълӣ истифода кардааст» ва ҳудуди 87-89 дар сади ғазалиёти шоирро мураддаф, 3-10 дар сади онҳоро муқаффо гуфта, девони ғазалиёти Зухуриро «дар 572 маврид фарогири ғазалҳо бо радифҳои фееълӣ том, 175 маврид фееълӣ рабтӣ, 50 маврид замир (ҷонишин), 57 маврид исм, 37 маврид ҳарф, 58 маврид кайд ва сифат ва 159 маврид гурӯҳҳои исмӣ-фееълӣ» медонад [Шукуфа Доробӣ 1399, с. 138-152].

Корбасти фееълҳои модули ва бандаки хабарии «аст» дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ зиёд буда, шоир дар 25 ғазал танҳо бо бандаки хабарии «аст» радиф сохтааст. Чунончи,

Хуш зи миҷғони ту хушнудам, рағ аз ништар пур аст,

Шукри захрат чун тавонам, комам аз шаккар пур аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 58].

Ва:

Тиращ ба қасди сайд пазирои зеҳ шудааст,

Нозам ба захмҳо, ки бароям зиреҳ шудааст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 84].

Вижагии дигари сохтори қофия ва радиф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар ҳамнишинии мулоими овозҳои мусиқии канории онҳост. Дар ғазале бо матлаи зер радифи «айб аст, айб» бо қофияҳо чунон ҳамнишин

шудааст, ки низоми муштараки овоиро ба вучуд овардааст. Чунончи, қофияҳои «чон» ва «зиён» ва мисли инҳо бо ҳарфи «н» (ҳамсадои мулоим) анҷом ёфта, радиф бо садоноки кӯтоҳ оғоз ёфтааст, ки ҳамоҳангии мусиқии канориро ба вучуд овардаанд:

Бедилу парвои чон, айб аст, айб,
Мояву фикри зиён, айб аст, айб

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 44].

Агар ҳамнишинии калимаҳои байти боло ба формулаи шартӣ ворид кунем, он гоҳ $sx+sx+xs+xs+xs$ (садоноку ҳамсадо) ба вучуд омада, такрори зиёди садоноки «а» - аааааа як навъ овози алафро дар вақти айб кардан изъон мекунад, ки роҷеъ ба масъалаи мазкур дар фасли «Мусиқии дарунӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ»-и ҳамин рисола муфассалтар сухан гуфтаем.

Намунаи ғазали мукаффои мураддаф аз Зухурии Туршезӣ:

Он ки хоҳад дошт фардо раҳматаш имони мо,
Гашта васфаш офтоби матлаи девони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Хулоса, Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал барои устуворӣ ва банизомдарории мусиқии канорӣ, тобишҳои мухталифи бадеӣ, аз радифҳои баланду ибтикорӣ, ишоравӣ, хушоянд ва радифҳои феълию аз ҳуруфи илҳокӣ сохташуда истифода кардааст. Ҳамчунин, истифодаи ҷумларадифҳо: «айб аст, айб», «муфти ман аст», «макун фаромӯш», «аз ман намеояд», «аз ман намеояд дигар», «бар мо магир», «эй ошно, бегонаӣ», «гиря меояд маро» ва мисли инҳо ғазаллиёти ўро ҷаззобтар кардаанд.

Корбурди як вожа бо чанд маънои мухталиф ҳамчун қофия ва радиф, истифодаи радифҳое, ки дар адабиёти тоҷик ба нудрат истифода шудаанд, аз муваффақияти дигари Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал буда, афёоли рабтӣ низ дар радифсозии ў басомад доранд.

БОБИ Ш. ВОСИТАҲОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ ДАР ҒАЗАЛИӢТИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ

3.1. Нақши воситаҳои маъмули тасвири бадеӣ дар ғазалиѐти Зуҳурии Туршезӣ

Воситаҳои маъмули тасвири бадеӣ: тавсиф, ташбеҳ, маҷоз ва киноя дар ғазалиѐти Зуҳурии Туршезӣ тасвирҳои тозаро ба вуҷуд овардаанд.

Шамсиддин Муҳаммади Омулӣ воситаҳои маъмули тасвири бадеиро аз ташбеҳ, маҷоз (истиора ҳамчун як навъи маҷоз [Туракул Зеҳнӣ 2007, с.83]) ва киноя иборат медонад [Шамсуддин Муҳаммади Омулӣ 1337, с.92] ва Х.Шарифов бар ин се воситаи тасвир тавсифро низ афзудааст [Шарифов Х. 1991, с.82].

Дар ин зерфасл муайян намудани воситаҳои маъмули тасвири бадеӣ дар ғазалиѐти Зуҳурии Туршезӣ ва нақши онҳо дар эҷоди маъноӣ тоза мавзӯи баҳсу баррасии мо қарор дошта, ҳадалимкон кӯшидаем, ки тавсифу ташбеҳот ва истиороти эҷодкардаи шоирро ошкор кунем ва ба ин васила паҳлуи дигари масъалаи нақши шоирро дар таҳаввул ва тақомули ғазал равшан намоем.

3.1.1. Тавсиф

Дар матни бадеӣ воситаи баёне, ки яке аз муҳимтарин хусусиятҳои касе, чизе ва ё воқеаро барҷаста нишон медиҳад, ё муайянкунандаи бадеӣ, ки хусусиятҳои муҳимтарини исро таъкид мекунад, тавсиф аст.

Ба фикри Т.Зеҳнӣ, тавсиф санъати бадеист, ки дар он муҳимтарин хусусиятҳои ҳодиса, ё касе ва ё чизе таъкид карда мешаванд [Туракул Зеҳнӣ 2007, с.96].

Х.Шарифов гуфтааст, ки «дар адабиѐтшиносии гузаштаи мо тавсифи холис ё сифатро, чунонки гӯфтем, ҳамчу санъат нашинохтаанд. Онҳо тавсифро ҳамон вақт санъату ҳунар доништаанд, ки дар сифати як чиз такрор шавад» [Шарифов Х. 1991, с.83]. Ба андешаи донишманди тоҷик Х.Шарифов,

хусусияти муҳимми тавсиф дар он аст, ки дар он як чиз ба чанд маънӣ (маъноҳои синонимӣ) сифат карда шавад.

Тавсиф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба ду навъ: мусбӣ ва манфӣ корбурд дорад. Шоир муҳимтарин хусусиятҳои касе, чизе ва ё воқеаро ба тариқи мусбӣ ва манфӣ барҷаста нишон медиҳад. Чунончи, дар абёти зерин «лаби хандон», «ғунчаи хандон» ва «сипехри мичмаригардон» тавсифи мусбианд:

Нишоти ман магар гардида бар андӯҳи ман ошиқ,

Лаби хандони ман бе чашми гирёнам намесозад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 234].

Ва:

Сипехри мичмаригардон барои дафъи газанд

Сипанд бар ту зи хуршеду моҳ месӯзад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 235].

Ё:

Чашми Зухурӣ ба ҳавас мекунад

Гиряи он **ғунчаи хандон** ханӯз

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 409].

Дар абёти зер «толеъ» сифати манфӣ – дарюза (гадой) ва «гудоз» хислати «инфиоли нокасӣ» (шармандагӣ) доранд:

Толеи дарюза дашноме аз ӯ дорад дуо,

Мешавам гоҳе агар маҳрум, з-иброми ман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 136].

Ва:

Чун Зухурӣ дар гудози инфиоли нокасӣ

Чун набошам, некноме чун ту бадноми ман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 136].

Тавсифҳои ғазалиёти шоирро метавон ба воқеӣ ва интизоӣ тақсим кард. Тавсифҳои, ки дар заминаи воқеият эҷод шуда, даркшаванда ва ё ба тасаввур наздиканд. Чунончи, дар абёти зерин «ғами пинҳон», «бозикадаи лобаву лоғ»

дар зехни хонанда ё шунаванда ғамеро мефаҳмонанд, ки дар дил ниҳон аст ва дилеро ифода мекунанд, ки макони хуштабъӣ ва фурӯтанист:

Дар забони қиссапардозон суҳан хомӯш монд,
З-он ки дар ифшо намегунҷад **ғами пинҳони** мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

Ва:

Аз шӯҳии тифлон шуда помоли ҳавасҳо,
Бозикадаи лобаву лоғ аст дили мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 5].

Тавсифҳое, ки интизоианд, маҳсули андешаи шоир буда, барои дарки маънӣ дар зехни хонанда ё шунаванда душворӣ ба вучуд меоранд. Чунончи, дар байти зерин «пайғалати ишқ» сифати завқ аст, ки интизоист:

Завқ аз **пайғалати ишқ** биболад бар хеш,
Ошнои дигарон гаштаву бегонаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Хулоса, тавсиф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ яке аз воситаи баёни бадеии серкорбурд буда, ба маъноҳои мусбию манфӣ ва ба шеваи воқеию интизоӣ истифода шудааст. Шоир тавассути санъати бадеии мазкур ба муҳимтарин хусусиятҳои касе, чизе ва ё воқеа ишора намуда, ин вижагии ашё ва ё мухотабро барҷаста нишон додааст.

3.1.2.Ташбех

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бештар ташбеҳи мутлақ (сарех) ва пӯшида истифода шуда, шоир тавассути онҳо тасвирҳои нав эҷод кардааст. Дар Тоҷикистон М.Раупова китобе таҳти унвони «Назарияи ташбех дар нақдушшеъри форсу тоҷик ва хусусиятҳои он дар назми асри Х» [Раупова М. 2001, - 164 с.] ва дар Эрон Аҳмад Ризоии Ҷумкиронӣ асаре бо номи «Ташбех» [Аҳмад Ҷумкиронӣ 1395, 308 с.] навиштанд, ки онҳо таҳқиқоти судманди илмӣ роҷеъ ба корбурди санъати мазкур дар адабиёти форсии тоҷикист.

Шоир адоти камкорбурди ташбеҳ – «ба ранги»-ро ба чойи адотҳои «ба монанди» ва «ба мисли» истифода кардааст:

Ба ранги чеҳраи мо бардамид лолаи мо,
Тавон қиёси хазон кард, навбахор ин аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 168].

Ва:

Ид аст, боз хуни чаҳон дар ҳино мадузд,
Хунҳо ҳама **ба ранги** ҳино зери по мадузд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 281].

Дар байти зер дили ошиқ ва ғами маъшук ба коҳу қаҳрабо бидуни адоти ташбеҳ монанд карда шудаанд:

Афтода пеши кор дилам коҳу қаҳрабост
Ҳар ҷо равад, ғами ту зи дунбола меравад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 282].

Ба андешаи Саид Нафисӣ, «шеърӣ беташбеҳ чун ҳусни ноороста ва чун гули нопироста аст» [Сайид Нафисӣ 2022, с.576] ва аз ибтидои адабиёти форсии тоҷикӣ то ба имрӯз шоире нест, ки аз ин санъати бадеӣ баҳра набурдааст. Корбурди ташбеҳот аз ҷониби Зухурии Туршезӣ тавассути адоти ташбеҳ ва бидуни онҳо сурат гирифтааст: Чунончи бо адоти «чунон»:

Ку чунон шодие, ки рост кунад,
Пушти аз ғам хамидаи моро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 27].

Ва:

Кашид Юсуфи Якуб дил ба чоҳи зақан,
Чунин ки печиши зулфи ту дар расантобист

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Бо адоти «чун»:

Дастант, ки дастест барӯ доғи бутонро
Чун доғи ту доғи дигарон синарубост нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 47].

Ва:

Аз оташи ваъда дил кабоб аст,
Чун ташна, ки акси ў дар об аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 75].

Тавассути адоти «гӯиё»:

Аз марҳамати модари айём чӣ гӯям?
Гӯиё, ки зи бераҳмияш уммед ятим аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 179].

Адоти «хамчу», «хамчун»:

Парвонаам ба шуъла Зухурӣ намой роҳ,
Он нестам, ки **хамчу** магас бар шакар занам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 765].

Ва:

Тамоми умр хуршедам зи тоби оташи ҳайрат,
Чӣ ҳосил з – он ки **хамчун** орзуи худ ҳамон комам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 576].

Ба воситаи адоти «мисли»:

Мисли Мачнун набуда сӯхтае,
Кӯҳкан сояпарваре будаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 119].

Гулӣ Аҳмад ва Сумая Асадӣ бар он назаранд, ки иртиботи қавии мушаббах ва мушаббах бихӣ боиси барҷастагии тасвирҳо ва боризтар зухур кардани онҳо мегадад. Чунончи, ин муҳаққикони эронӣ гуфтаанд, ки «иртиботи байни тарафайни ташбех, яъне мушаббах ва мушаббах бихӣ мумкин аст аз завоёи гуногун бошад ва шоир ва ё нависанда танҳо касе аст, ки ба он пай мебарад ва дигаронро низ то андозае дар огоҳии хеш шарик мекунад. Вачҳи шабах аз мушаббах бихӣ аҳз мегардад ва нисбат ба бадеъ ва тоза будани мушаббах бихӣ шоир аз вучуҳи шабаҳи чадидтаре баҳраманд мешавад. Ҳарчи шоир дар пайдо кардани равобити мушаббах ва мушаббах бихӣ халлоқият ба кор бандад, вачҳи шабах барҷастатар хоҳад шуд ва дар натиҷа адабиёт каломи боризтаре мешавад» [Гулӣ Аҳмад 1392, с. 31-46]. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ ҳамин гуна равобити қавӣ дар байни

мушаббах ва мушаббах бихӣ вучуд дорад. Чунончи, дар байтҳои зер дар ташбеҳҳои «қассобона», «чун турра» ва таркибҳои «айши шоҳона» ва «табӣ гадоёна» ин иртибот ба чашм мерасад:

Гуссаи фақр нахӯрдем, ки афтода писанд

Айши шоҳона, зиҳӣ табӣ гадоёнаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Ва:

Гарчи ғам меронд қассобона теғ,

Устухонҳо захми сотурӣ надошт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 150].

Ва:

Шуд парешон ҳоли ман чун туррае,

Метавон дил чамъ кардан, улфат аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 153].

Вачҳи шабах (сабаби монандӣ) дар байти зер, ки ранги сурх аст, барҷастатар буда, дар он иртиботи мушаббах (ташбеҳшаванда) ва мушаббах бихӣ (ташбеҳкунанда) мустаҳкам аст:

Ба ранги чехраи мо бардамид лолаи мо,

Тавон қиёси хазон кард, навбахор ин аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 169].

Азбаски яке аз нишонаҳои сабки ҳиндӣ печидагӯйист, ташбеҳҳо низ дар эҷодиёти шоирони ин сабк, аз ҷумла Зухурии Туршезӣ, аксаран, на дар асоси чизи аён, балки дар заминаи ҳаёл сохта шудаанд. Масалан, дар абёти зер «ҳамчун оина пур аз сафо шудан», «суфиёна бадар нишастан» ва «чун ишқ ниғаҳбон доштан» ташбеҳҳо интизоӣ мебошанд:

Гардид ҳамчун оина пур аз сафоӣ ӯ,

Аз хеш суфиёна Зухурӣ бадар нишаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 158].

Ва:

Сад хатар рӯй зи ҳар сӯ ба Зухурӣ дорад,

Ин қадар ҳаст, ки чун ишқ ниғаҳбоне ҳаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 159].

Саид Нафисӣ гуфтааст, ки «ташбеҳ ба масобаи ороишу зевар аст дар шеър. Ҳар шоире, ки дар ташбеҳ забардасттар бошад, чаҳонгиртар аст» [Сайид Нафисӣ 2022, с.576]. Дар ин замина, ташбеҳ дар ғазалиёти Зухурӣ, ба истилоҳи Саид Нафисӣ, «забардасттар» аст ва шеъри ӯро дилнишинтар намудааст. Чунончи, Шукуфа Доробӣ дар ин маврид бар он андеша аст, ки Зухурии Туршезӣ «аз анвои санооти адабӣ дар ҳадди аксари имкон истифода карда ва ташбеҳоти тоза ва истиораҳои баидро ба кор гирифтааст» [Шукуфа Доробӣ 1399, с. 152]. Аммо наметавон иддао дошт, ки Зухурии Туршезӣ дар иншои ғазал бо қасду ирода «аз анвои санооти адабӣ дар ҳадди аксари имкон истифода карда»-аст, зеро ҳеч як шоире дар вақти эҷоди шеър чунин тавачҷухро надорад ва маҳз бо ҳамин ҳадаф эҷод намекунад ва, агар ин сон матлаб дошта бошад ҳам, шеъри ӯ ботакаллуф, маснӯӣ ва бетаъсир хоҳад буд. Ба он гуна, ки Маҳмуди Ҳуман мегӯяд: «Ба таври кулӣ ҳар чи шеър бештар ба таври надониста (ғайришуурӣ) суруда шуда, латифтар хоҳад буд» [Туракул Зехнӣ 2007, с.389].

Зухурии Туршезӣ як қатор ташбеҳоти тоза эҷод намудааст. Чунончи, шоир худро ба Фарҳод ташбеҳ кардааст:

Гардид Бесутуни ҳавас сарнагун зи ман,
Савганди аҳли ишқ ба Фарҳодии ман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 52].

Ташбеҳи мураккаб:

Кашид Юсуфи Якуб дил ба чоҳи зақан,
Чунин ки печиши зулфи ту дар расантобист

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Хулоса, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ташбеҳ, бавижа, ташбеҳҳои мутлақ ва пӯшидаи тоза ба чашм расида, дар онҳо истифодаи адоти камкорбурди ташбеҳ - «ба ранги», назаррас аст ва тавассути таъкид - паси ҳам овардани монандшаванда ва монандкунанда, иртиботи қавии мушаббах ва мушаббах бихӣ дар ғазалиёти шоир боиси барҷастагии тасвирҳо гардидаанд.

3.1.3.Маҷоз ва анвои он

Маҷоз (аллегория) яке аз муҳимтарин воситаҳои дигари баён буда, қорбурди вожагон ба маънои ғайриаслӣ дар матни бадеист, ки ҷиҳати мухтасарбаёнӣ ва барҷастаю ҷозибанок ифода намудани тасвир истифода мешавад. Чунончи, дар абёти зери Зухурии Туршезӣ таркиботи «сиришки надомат» ва «таронаи занҷир» ба маънои маҷоз омадаанд:

Ситеза кардаму аз рашк фикри ҳаҷр накардам,
Нашуд, ки пок кунӣ аз рухам сиришки надомат

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 162].

Ва:

Аз ҷунунам таронаи занҷир
Рақс дар кӯю барзан афкандаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 162].

Дар байтҳои зер низ «рӯйидани талхӣ» ва «миён бастани ишқ» ба маънои маҷозӣ (истиора) омадаанд:

Зи комам талхӣ сад ҳанзали ишқи бутон рӯяд,
Ба оби ҳасрати ман кай баҳори беҳазон рӯяд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 376].

Ва:

Ишқ гӯё ки ба меъморӣ дил баста миён,
Ки Зухурӣ шуда маъмур зи вайронӣ хеш

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 422].

Дар байти зери Зухурии Туршезӣ «паймона» маҷози мурсал (зикри зарф – иродаи мазруф) шудааст:

Карда пайванд решаи ҷонро
Масти паймонаи ту бо раги тоқ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 499].

Дар байти зери шоир «аз маҷлиси ту маро берун кардани издиҳом» маҷози мурсал (зикри умум - издиҳом – иродаи хос – чанд нафаре) шудааст:

Зи маҷлиси ту маро издиҳом берун кард,

Гузашт умреву холї набуд чої касе

[Зухурии Туршезї 1390, с. 672].

Дар байти зер таркиби «пушт бар роҳат кардани дил» маҷозї буда, маънои ҳақиқии худро низ, ки дар ҳолати пушт бар замин хобидан роҳат ва осудагї мебахшад, инъикос кардааст:

Кучо дил пушт бар роҳат бад-ин осудагї кардї,

Накардї рӯй агар дар хеш доғаш синаи поро

[Зухурии Туршезї 1390, с. 41].

Дар байти зер «захмпарвар кардани чигаргоҳи шикор» маҷозист ва захм дар шикор низ маънои ҳақиқии таркибро ба хотир меорад:

Ғамзаи сайёд то кай дар камин хоҳад нишаст?

Захмпарвар кун чигаргоҳи шикори хешро

[Зухурии Туршезї 1390, с. 43].

Дар байти зер дар баробари ба маънои маҷозї корбаст шудани таркибҳои «оби теғ» ва «решаи нахли муҳаббат» маънии аслии аз об нумӯ гирифтани решаи нахл низ фаҳмида мешавад:

Ба тӯбиқомате нозам, ки оби теғи бедодаш

Давонад дар рағу пай решаи нахли муҳаббатро

[Зухурии Туршезї 1390, с. 62].

Дар байти зер низ, бо он ки «хангомаи гармї» ва «ғудози насихат» ба маънои маҷозї ба кор гирифта шудаанд, маънои аслии «гарм шудан аз оташ» ва «насихати носеҳ» дарк мешавад:

Зи оташпорае дорам чунон хангомаи гармї,

Ки дар лабҳои носеҳ мегудозонам насихатро

[Зухурии Туршезї 1390, с. 62].

Дар байтҳои зер низ дар баробари маънои маҷозї маънои аслии низ фаҳмида мешавад:

Шавк дар айни доманафшонист,

Зада дар шуъла ғӯта ахгари мо

[Зухурии Туршезї 1390, с. 66].

Ва:

Барои доғи худ чо хуш макун чуз синаи покон,
Ки доғат низ мебояд чу холат дилнишин бошад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 380].

Санъати дигари бадеие, ки дар ин зерфасл мавриди пажухиши мо қарор гирифтааст, истиора мебошад. Зеро муайян кардани воситаҳои корбурди он дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ барои равшантар намудани мақоми шоир дар тақомули ин навъи шеърӣ муҳим аст. Чӣ тавре ки таҳқиқ нишон дод, таркиботи истиории нав дар ғазалиёти шоир зиёд буда, далели дигаре барои исботи нақши муассири шоир дар тақомули шеъри форсии тоҷикӣ.

Истиора (метафора) [Пригарина Н.1999, с.115] як навъи маҷоз буда [Шамси Қайси Розӣ 1991, с.292; Турақул Зехнӣ 2007, с.83; Атоулло Маҳмуд Ҳусайнӣ 1974, с.155], ба ду хел: равшан [Турақул Зехнӣ 2007, с.84] ва пӯшида [Турақул Зехнӣ 2007, с.87] ҷудо мешавад. Мирчалоллуddини Каззоӣ дар таҳқиқоти худ аз навъи дигари истиора - «истиораи шигифт» суҳан гуфтааст [Шарифзода Б.Б. 2023, с.274].

Дар абёти зери Зухурии Туршезӣ истиораи пӯшида бисёр ба назар мерасад:

Бархост аз *харобаи ҳастӣ сафири ҷугд*,
Хуш карда чо бақо ба *ҷавори фанои* мо.
Аз *бори хавфи* мост замин гарчи дар нишаст,
Қоҳест дар баробари *қӯҳи раҷои* мо.
Расво шудем, *роҳи гумонҳо* кушода шуд,
Бегонагӣ зи ҳад набарад ошнои мо.
З – ин *теги кинае*, ки ба *дасти тағофул* аст,
Гоҳе карашма, гар накунад раҳм, вои мо.
Пеши кӣ сар кунем шикоят, ки сар назад
Дашноме аз лаби ту ба *бахти дуои* мо.
Хуш ошқор *теги тағофул* задию монд
Дар *гардани нигоҳ* ниҳон хунбаҳои мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 11-12].

Дар байти зер шоир аз истиораи пӯшида истифода кардааст:

Забони тешаи Фарҳод ҳамчунон тез аст,
Ҳанӯз **таънатарош** аз барои Парвез аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 104].

Истиораи пӯшида дар ашъори Зухурии Туршезӣ мавқеи хос дошта, маҳз яке аз роҳҳои ифодаи матлаб буда, ба шигарди адабии вижаи ӯ мубаддал гардидааст. Шоир тавассути истиораи пӯшида таркибҳои хос ва нотакрор сохтааст, ки дар ашъори шоирони дигар ба чашм намерасад. Чунончи, «рандаи нолатарошӣ», «чигари ишқ», «рӯбаҳии беша», «шерони ҳавас», «чигари ақл», рағҳои чон, киштии сабру шикеб, болиши хишт, баҳси нигах, камони хирад, тухми ҳасрат, кӯчаи одат ва амсоли онҳо.

Бо аҳли расм қудрати ҳамсоғӣ набуд,
Омад бурун зи **кӯчаи одат** маоши мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 10].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ истиораҳои пӯшида бисёр ба чашм мерасанд. Чунончи, «нахли ҳавас», «пойи дил», «тӯфони ҳавас», «ғуссафи фақр», «шуълаи ҳусн», «панҷаи марҷон», «базми таманно», «ҷомахонаи ишқ», «дахли сабр», «маснади ифода», «киштии ақл», «киштии сабр», «виқори кӯҳ», «болиши хишт», «обрӯӣи хоксорӣ» ва ғайраҳо:

Бисоти хирагӣ ва бозори ҳаё:

То ҳавас ҳар сӯ наяндозад **бисоти хирагӣ**,
Ишқ дукондори **бозори ҳаё**ро гарм кард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 381].

Мастии ҳасрат:

Касе, ки дар ҳаваси лаъли боданӯш афтад,
Зи тоби **мастии ҳасрат** чу ман ба ҷӯш афтад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 382].

Ҳавсалаи мастӣ ва паймонаи оина:

Дида аз **ҳавсалаи мастии** дидор кучост,
Бодаи акс ба **паймонаи ойина** кашам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 676].

Ширинии талхӣ:

Ҳавас дорам намоёнтар шавад **ширинии талхӣ**,

Ки бо заҳри ту гирди орзуи қанд мегардам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 680].

Бетобии хоҳиш:

Хушо **бетобии хоҳиш**, зи фикри васл мерафтам,

Агар донам, ки чун ҳосил шавад, хурсанд мегардам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 681].

Назар хоридан:

Дар ҳасрати кӯхли хоки пое,

То кай ба ҳавас **назар бихорам**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 682].

Сайқали ҳайрат:

Нигаҳ ба **сайқали ҳайрат** накардаӣ равшан,

Биё, ба ҷиргаи қурбониён, чило ин ҷост

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 242].

Тори оҳ:

Сели сиришки мо магар бар сари шустушӯ равад,

Бахт зи тори оҳи мо бофта ин гилемро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 40].

Ҳамсоия саҳар:

Чӣ сохтаст ба қурби ҷавор шоми шабам,

Накард саъй, ки **ҳамсоия саҳар** бошад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 386].

Зухурии Туршезӣ танҳо аз як вожаи «ҳавас» 35 истиораи пӯшида сохтааст, ки дар густараи адаби форсии тоҷикӣ камназиранд. Чунончи;

1. Дашти ҳавас:

Аз тафи **дашти ҳавас** мағзам намеояд ба чӯш,

Ҷойи худ во кардаам дар сояи девори ишқ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 576].

2. Кӯйи ҳавас:

Тамоми умр хошоки сари **кӯйи ҳавас** чидам,

Ки товон мекунад бар шуълаи хас хомчӯширо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 27].

3.Масти ҳавас:

Ба ғунча бин зи кабутар дамаш амон надиханд,

Баҳор **масти ҳавас** карда андалебонро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 28].

4.Деги ҳавас:

Ба чӯш оварам боз **деги ҳавасро**,

Пас аз пухтагиҳо дигар хом гардам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 681].

5.Бозори ҳавас:

Ба **бозори ҳавас** хушмоядоронанд савдой,

Агар мухтоҷ бошӣ, медиҳандат умр вом ин чо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 39].

6.Тазарви ҳавас:

Мардон шикори шер ба шамшер мекунанд,

Тифлона чанд доми **тазарви ҳавас** кашам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 682].

7.Коми ҳавас:

Чӣ захрҳо, ки зи **коми ҳавас** ба чом кунам,

Агар ба бўса лабе дар шакар нагардонам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 683].

8.Шаҳиди ҳавас:

Ба пойи теги ту бар сар наметавон бурдан,

Шаҳиди ин ҳавасам хуни ман баҳое нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 102].

9.Бесутуни ҳавас:

Гардид **Бестуни ҳавас** сарнагун зи ман,

Савганди аҳли ишқ ба Фарҳодии ман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 105].

10.Тоби ҳавас:

Ишқи ту шуд табиби Зухурӣ, Масеҳ кист,
Дар таб дилам зи **тоби ҳавас** буд, беҳ шудааст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 106].

11. Гармои ҳавас:

Ғайр гӯ: дар дафъи **гармои ҳавас** сандал бимол,
Оташорояш намесӯзад, дили мо оташ аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 107].

12. Дандони ҳавас:

Дар тахайюл зери **дандони ҳавас**
Шаккарин лаълаш фишоре баргирифт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 108].

13. Гарди ҳавас:

Чехра дар **гарди ҳавас** гум гашту ашке раҳ надод,
Мурд дар лаб достону ҳамзабоне барнахӯрд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 476].

14. Қимори ҳавас:

Бирав ҳарифи дигар чӯй дар **қимори ҳавас**,
Ки беқарории чони шикеббоз гузашт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 109].

15. Кӯраи ҳавас:

Чанд дар **кӯраи ҳавас** чӯшам,
Мешавад хом хомтар, чӣ илоҷ?

16. Сармояи ҳавас:

Меҳр **сармояи ҳавас** дорад,
Ҳасрати пой боми мо нахурад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 476].

17. Хони ҳавас:

Зи ахгар ишқ дар меҳмони парвона нуклафшон,
Магасро дар сари **хони ҳавас** лавзина мебояд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 477].

18. Чӯши ҳавас:

Дилам ба **чӯши ҳавас**ҳои хом меафтад,
Фишонда дона, ки анқо ба дом меафтад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 479].

19. Нахли ҳавас:

То ба дил решаи меҳри Шаҳи Наврас наравад,
Аз куҳан **нахли ҳавас** ком ба навбар надиханд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 480].

20. Чинси ҳавас:

Маро кӣ гуфт, ки дуккони ишқ бикшоям,
Дар он диёр, ки **чинси ҳавас** баҳо дорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 481].

21. Сайди ҳавас:

Манам дар донапошӣ баҳяҳои далқ барчидам,
Ки аз **сайди ҳавас**ҳо хирқа доми хирқапӯш омад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 482].

22. Синаи ҳавас:

Уммеди васлпарварӣ аз кони васл буд,
Дар **синаи ҳавас** халиши устухон бимонд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 483].

23. Нанги ҳавас:

Ишқи ту барқ асту ҳавас хору хас,
Шукр, ки растем зи **нанги ҳавас**.

24. Чашми ҳавас:

Аз ҳарфи шахди бӯса лаболуда нестем,
Чашми ҳавас зи кунчи даҳан баргирифтаем.

25. Ранги ҳавас:

Ишқ дар оинаи ҳусни ту идрок кунам,
Тира гардид дил аз **ранги ҳавас**, пок кунам.

26. Базми ҳавас:

Дар чидани **базми ҳавас** чандон, ки дил зад дасту по,
Бар сар накардам ин чафо, гар фикри сомон барканам.

27. Тақдими ҳавас:

Барнатобад ишқи болодаст **тақдими ҳавас**,
Мебарам худро ба базми васл, Мачнун мебарам.

28. Хоби ҳавас ва маҳви лаззат:

Дӯш **хоби ҳавас**амро ба шакар меҳмон дошт,
Маҳви лаззат шуда ком аз сухани таъбираш.

29. Теғи ҳавас:

Чуну чаро кунем, ки иксирпешаем,
Теғи ҳавас зи куштани симоб шуштаем.

30. Боғи ҳавас:

Сад шохи тоза аз буни ҳар барг бирӯяд,
Бар куҳнанахли **боғи ҳавас** чун табар занам.

31. Тори ҳавас:

Бо гираҳ **тори ҳавас** шуд рез-рез,
Кундмайле тездандонист ин.

32. Дарёи ҳавас:

Ба **дарёи ҳавас** мавчам рабудӣ,
Агар ҳасрат набудӣ лангари ман.

33. Таби ҳавас:

Дасти **таби ҳавас** шуда кӯтаҳ зи набзи он,
Наштар кашида то мижаҳои дарози ӯ.

34. Чашми ҳавас:

Монда бар дасти ту **чашми ҳаваси** нахчире,
Чӣ шавад гар ҷаҳад аз шасти навозиш тире.

35. Хишти ҳавас:

Ба зери бори кӯҳи оҳ дар **хишти ҳавас** мурдам,
Шикоятҳои Мачнуне хароши ҷони Фарҳоде.

Аммо Муҳаммад Гиёсуддин истиораро «ба эътибори лафзи мустаор ба ду қисм: аслия ва таъбия ва ба эътибори тачрид ва таршеҳ ба се қисм: мутлақа, муҷаррада ва мурашшаҳа» тақсим намудааст [Муҳаммад Гиёсуддин 1987, с.60-61]. Ҳамчунин, Алиасғари Шеърдӯст тасвири бадеиро бидуни

истиора ноқис ҳисобида [Алиасғари Шеърдӯст 1997, с.31], Ибни Рушд бар он фикр аст, ки «барои он ки аксари кинояҳо ибдолоти ҷилдҳои чиз буда, истиора ибдоли муносиби вай аст, яъне чизи аввал ба сонӣ нисбат дошта бошад, сеюм ба чаҳорум нисбат хоҳад дошт» [Ибни Рушд 1985, с.95; Сатторзода А. 2021, с.384].

Золтан Ковексес асаре бо номи «Истиора. Муқаддимаи корбурдӣ» [1395, с. 541] таълиф намуд, ки дар он мафҳум, анвоъ, домана ва низомҳои истиора, фарқи он аз киноя, чигунагии корбурди он дар адабиёт аз нигоҳи илмӣ мавриди таҳқиқ қарор ёфтааст.

Дар ин замина, истиора дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нақши бунёдӣ дошта, дар якҷоягӣ бо анвои дигари санъатҳои бадеӣ, агар ба тарзи образнок гӯем, дар суvari ҳаёли шоир асоси сохтмони тасвирҳоро ба дӯш дорад. Агарчанде ки бо шаклгирии сабки ҳиндӣ чараёни тасвир низ ба авҷи ташаккул ва такомул расид ва хатти тасвирҳо дар тахайюли шоирон то ба ҳақде ба ҳам печиданд. Аз ин ҷо, Шукуфа Доробӣ бар он андеша аст, ки «Зухурии Туршезӣ дар ғазалиёташ сухани хешро бо таркиботи ташбеҳӣ ва истиории нав баён мекард, ки идроки бисёре аз онҳо ба воситаи нозукандешии шоир душвор аст» [Шукуфа Доробӣ 1399, с. 133]. Бо он ки Азро Пайванд «қудрати тасвирсозиро муҳимтарин қисмати қудрати тахайюл» [Бароҳанӣ, Ризо. Тило дар мис. (Дар шеърӯ шоирӣ) / Р. Бароҳанӣ. – Теҳрон: Муаллиф, 1371. - С.114. (624 с.), Алиасғари Шеърдӯст. 1997, с. 31] медонад, дар сабки ҳиндӣ, бавижа дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ин қудрат на танҳо «як гиреҳи фикрӣ ва отифиро дар лаҳзае аз замон ироа медиҳад» [Алиасғари Шеърдӯст 1997, с.30], балки чандин ҳолат, падида, воқеият, ашё ва фикриро, ки мансуби замон ва маконҳои мухталифанд, тавассути тасвир дар як ҷой муттаҳид мекунад ва ба ин васила, тасвири бадеии тозаро эҷод мекунад. Ҳамин аст, ки Азро Пайванд тасвирро «ҳалқа задани ду чиз аз ду дунёи мутағойир ба василаи калимот дар як нуқтаи муайян» дониста, ҳамин ду чизро «дорои зарфиятҳои отифӣ ва фикрӣ» меҳисобад [Алиасғари Шеърдӯст 1997, с. 31].

Дар шинохти истиораҳои таъвилӣ мавриди назар доштани мафҳумҳои «нигоҳи истиорӣ» ва «истиораҳои сайёл» аз аҳаммият холӣ нест.

Асғари Додбех дар мақолаи «Ҳасани Қарибӣ ва шеъри ӯ» роҷеъ ба истиораҳои муссараҳа, ки ба ду навъ: муканно ва табъия чудо шуда, ҷойи худро ба намод медиҳанд, чунин гуфтааст: «Яке истиораи муканно, ки мушаббаҳи маҳфузи он гоҳ инсон аст, мисли «дасти сабо», гоҳ ҳайвон аст, мисли «чанголи аҷал» ва гоҳ падидаи табиӣ, мисли «партави май», ки бояд ба тартиб аз онҳо ба инсонангорӣ, ҳайвонангорӣ ва табиатангорӣ таъбир кард. Истилоҳи мутадовили «ташҳис – шахсият бахшидан», ки холӣ аз ашкол ва тасомеҳ нест, мунтабақ аст бо гунаи нахустин, ки тусъо ва тусомҳо бар гунаи дувум низ итлоқ мешавад. «Нигоҳи ҷодаҳо» ва «дасти бодбон» дар абёти зер гунаи нахустин истиороти муканно, яъне инсонангорӣ ё ташҳис маҳсуб мешаванд» [Асғари Додбех 2014, с.31-32].

Агар аз ҳамин дид ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назар андозем, истиороти муканно ва табъия дар шеъри ӯ корбурди вофирдоранд. Чунончи, инсонангорӣ:

Гиря хуш рангинбисоте чида дар **бозори шавк**,
Мечакад ёкути тар аз **панҷаи марҷони** мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Ҳайвонангорӣ:

Цигари ишқ даромад, цигари ақл гурехт,
Фахри шерон ҳаваси **рӯбаҳии бешаи** мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Табиатангорӣ:

Об аз **шуълаи фаввораи** миҷгон хоҳад,
Дорад аз тобаи тафсида замин донаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Ба андешаи Асғари Додбех, «истиора дар феъл, ки истилоҳан аз он ба «истиоратун табъия» таъбир мешавад, корбурди феъл дар маънии ҳунари ё маҷозӣ аст. Мисли «рӯиядан, мерӯяд» дар ғазали «Чангал хурӯшид» бо матлаи «Дар шаби ҷода чоҳ мерӯяд//Кура дар курароҳ мерӯяд». Истиораҳои

табъия ё истиора дар феъл бештар бо исм сохта мешаванд. Чунончи, «чоҳ мерӯяд», «роҳ мерӯяд», «гуноҳ мерӯяд» ва мисли инҳо [Асғари Додбех 2014, с.31-32]. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ корбурди истиора тавассути феъл назаррас аст. Масалан, дар байти зер бо феъли «рӯйидан» - рӯйидани хуршед, ранг, фарсанг, афгон ва талхии ишқ тасвир ёфтаанд, ки истиораи табъия мебошанд:

Назар дар дида медӯзад ба сӯяш чун тавон дидан,
Ки сад хуршед аз он **рухсори оташранг мерӯяд**.
Баҳор омад чӣ ҳосил, к-аз дили ман **ранг мерӯяд**,
Гули ғам дар риёзи хотирам садранг мерӯяд.
Кунам ҳарчанд кӯшиш пеши роҳам дуртар гардад.
Ба роҳи ишқ дар ҳар гом сад **фарсанг мерӯяд**.
Раҳи аҳволи мо гӯиё маонӣ мезанад имшаб,
Ки таври дигар **афгон** аз ниҳоди **чанг мерӯяд**.

Ба андешаи Асғари Додбех, дар тасвири бадеӣ феъл ба маънии маҷозӣ «бо як исм сохта мешавад ва ҷумлае падида меоварад, ки баён аз он ба истиораи мураккаб бо истилоҳ таъбир мешавад» [Асғари Додбех 2014, с.31-32]. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ин гуна истиораҳо зиёданд. Чунончи,

Дар чайб суман рехтаем аз хасу хошок,

З-он гулханиёнем, ки боғ аст дили мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 5].

Ва:

Рандаи нолатароше ба каф оварда нафас,

Дард дар даст марезод дами тешаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Ва ё:

Аз гардани асирон рӯйида тавқи дигар,

То моҳи оразро хат карда ҳолакорӣ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 639].

Ба андешаи Арасту, «маҷоз интиқоли исми чизе аст ё аз чинс ба навъ ё аз навъ ба чинс ё аз навъ ба навъ ва ё бар ҳасби қиёс» [Арасту 1985, с.48]. Дар

абёти зер истиораи табъия дар феъли «даравидан» назаррас аст, ки ҳамон андешаи Арасту, «маҷози бар ҳасби қиёс» [Арасту 1985, с.48-49] - «шакар, сахар, назару шарар даравидан» аст:

Мечашам захри ту, дар ком, **шакар медаравам,**
Равшанам карда агар шом, **сахар медаравам.**
Зарра хуршед шавад, шаъшаъа гар бахш кунам,
З-ин **фурӯге,** ки зи рӯят **ба назар медаравам.**
Роҳҳоро ҳама дар ишқ супурданд ба ман,
Аз камингоҳи ҷаҳон хавфу **хатар медаравам.**
Эй хуш он чеҳра, ки аз дарди қаноат шуда зард,
Мекашам акс дар оинаву **зар медаравам.**
Ончунон оҳи маро партави доғаш кардаст,
Шуълавар аз маху хуршед **шарар медаравам.**
Мешавад ҳар тарафе ҳарфу ҳикоят хирман,
Қосидонро зи забон баски **хабар медаравам**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 462].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба ғайр аз истиороти муканно ва табъия истиороти сайёл ва таъвилӣ низ корбурд доранд, ки тасвир ва мазмуни шеъри ўро зебову ғанитар намудаанд.

Шоирони сабки ҳиндӣ аз ибтизоли тасвирҳои такрор иҷтиноб гирифта, ҳама аҷсоми олабро бо «диди дубора», вале комилан ҷадид нигаристаанд. Аз мутолиаи шеъри сабки ҳиндӣ дар назари аввал чунон менамояд, ки гӯиё ин шоирон нигариши амиқ ба ҳастӣ надоранд ва хатти тасвир дар шеъри онҳо мунсаҷим нест. Аз ин ҷост, ки тасвир дар ашъори ин шоирон печида буда, дар онҳо ваҳдонияти тасвир ба чашм намерасанд. Ҳатто, омезиши ранг низ дар тасвири шеъри онҳо ғайримуқаррарист. Дар ин ҳошия, нигоҳи истиории Зухурии Туршезӣ низ дар тасвири бадеӣ ғайримуқаррарӣ буда, дар ғазалиёти ў ҳама чиз бо «диди дубора» ва бо гунаи хос ва тобиши тоза ба риштаи тасвир кашида шудаанд. Дар тасвири бадеии шоир ашъо ба ҳам як навъ ҳамсӯйӣ ва ҳамсонӣ пайдо карда, дар натиҷаи он ҳамаи чиз, ба монанди гул, по, сар, чашм, чилва, аҷз, пар, парвоз, шикаст, ашк, умед, наззора, ранг,

урёни, хайрат, ҳасрат ва ғайра метавонанд чой иваз намоянд, қобили ҳаракат бошанд, бишӯранд, хайрат офаранд, растахез кунанд ва баръакс, ҳар чизе метавонад дар шеъри Зухурии Туршезӣ гул, по, сар, чашм, чилва, аҷз, умед, наззора, ранг, урёни, хайрат, ҳасрат ва ғайра бошад. Чунончи, дар байти зер «май» ба «нигоҳ» мубаддал гардидааст:

Май нахурдаст, голибан, ҳаргиз

Он, ки гуфтаст **май нигоҳашро**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 28].

Ё ки гулбонг хоси зоғ нест, аммо шоир онро ба сифати зоғ табдил додааст:

Гардида бахти тира ҳумоюн зи фарри ишқ,

Гирад ҳумой фол ба **гулбонги зоғи мо**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

Дар байти зер «доғ» ба «чароғ» мубаддал шудааст:

Набинам рӯи торикӣ, ки кардам

Ба **доғи дил чароғони дил имшаб.**

Дар байти зер «моҳтоб» дар «ишватсаро»-и шоир ба поён омада, ба фарш баробар аст ва \bar{u} дар шаб бо «офтоб» «шабнишинӣ» дорад, ки, аз як нигоҳ, тасвири парадоксист ва, аз тарафи дигар, корбурди истиории калимаҳост, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ ин гуна тасвир нав аст:

Дигар фарш аст дар ишватсароям моҳтоб имшаб,

Шабам хуш, **шабнишинӣ** мекунам **бо офтоб** имшаб.

Дар тасвири бадеии Зухурии Туршезӣ гоҳ ҳамаи чиз гул мекунанд ва мешукуфанд ва гоҳе, ашё ҳасрат ва хайратзадаанд ва гоҳи дигар, оромиш ва сукут доранд. Яъне, хатти тасвир мунсаҷим наменамояд. Аз ин ҷо, дар ғазалиёти шоир гул метавонад, ки ҳар чизе бошад, ё пову сар, чашму чилва дар ҳар ашё ёфт шавад ва, агар нигоҳамон ба гул, оина ва ё хайрати шеъри \bar{u} афтад, бар асоси шинохти маъмулӣ наметавон истиораи онҳоро дарёфт, зеро ин ҷо гул, оина ва ё хайрат метавонанд, аз ҳар чиз ё мафҳуме истиора бошанд. Ҳамин тавр, истиораҳо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ «сайёлияти

лағжанда» ва ё «сайёлияти руъёгуна» дошта, боиси чандмаъноии байт гардида, гоҳе ихомез шудаанд.

Таҳқиқ нишон дод, ки истифодаи фаровони истиораҳои таъвилӣ (сайёлияти руъёгунадошта) дар ғазалиёти шоир, аз як сӯ, шеърӣ ӯро пурмухтаво кунанд, аз ҷониби дигар, фаҳми маънии ғазалиёти ӯро душвор кардаанд ва ин ҷо бамаврид аст, ки аз андешаи Ҳаннс Гаврик Гадамер истифода кунем, ки гуфтааст: «Дар ҳолате, ки дарк мухтал(л) - дарҳаму парешон ва ё душвор, мегардад, фазои фаҳмишҳои гуногун - ҳар гуна фаҳм, эҷод мешавад» [Фридрих Нитше 1379, с.203]. Фаҳмиши таъвилӣ (ҳерменевтикӣ) низ ношӣ аз ҳамин нукта - дарки гуногун, аст ва боиси ба вучуд омадани маонии мухталифи байт мегардад. Чунончи, аз байти зер метавон на камтар аз се маънии мухталифро истинбот кард:

Ба Зухурии Туршезӣ вафоӣ ваъда супурд,
Нусхаи дарди интизор имшаб.

1. «Дарди интизор» метавонад изофаи ташбеҳӣ бошад ва шоир «интизор»-ро ба «дард» ташбеҳ додааст. Дар ин маврид ба андешаи Шафеии Кадканӣ, мувоҷеҳ мешавем, ки «бидуни тардид аҳаммият ва арзиши ҳунари як тасвириро бо зерсохти ташбеҳӣ ва чигунагӣ ва кайфияти вачҳи шабах вобаста» донистааст [Аҳмади Гулӣ 1392, с. 31-46] . Ва меафзояд, ки «вачҳи шабах пайвандест, ки шоир ё нависанда ба кашфи он ноил гардида ва аҳаммияти ин кашф камтар аз як қонуни илмӣ нест» [Аҳмади Гулӣ 1392, с. 31-46].

2. «Дарди интизор» метавонад изофаи баёнӣ бошад ва ифодаи «дард»-ест, ки дар «интизори дидор» ҷисму ҷонро фаро гирифтааст;

3. «Дарди интизор» метавонад истиора аз «умед»-у «ормон» бошад. Чунончи, дар байти зер омадааст:

Аламфарохтаи ваъдаи хилоф туй,
Цигаргудохтаи дарди интизор манам.

Дар байти зер ибораи «гули ҷаннат» метавонад маъниҳои мазкурро ифода кунад:

Аз гули ҷаннат гиребон иҷтинобе мекунад,

Хор гӯй ихтилоте карда бо домони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

1. «Гули чаннат» - гуле, ки тибқи таълимоти исломӣ дар биҳишт мерӯяд;
2. «Гули чаннат» - киноя аз накҳати ёр;
3. «Гули чаннат» - ишора ба орзую умеди мусулмон ва муъмин;
4. «Гули чаннат» - киноя аз гули рӯй, гули рухсори маъшуқа, ки дар байти дигаре ба ҳамин маънӣ ишора кардааст:

Хокистарам барои **гули чехра** шабнам аст,

Хуррам тафе, ки гард кунад хосиле чунин

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 811].

Дар байти зер ибораи «гули намдида» метавонад маъниҳои мазкурро ифода кунад:

Бар **гули намдида** обе рехтан осонтар аст,

Сӯзи ишқи хеш бар дилҳои шайдо арз кун.

1. Гули намдида - гули воқеӣ;
2. Гули намдида - киноя аз рухсори ёр, ки гиряолуд аст:

Дар байти зер ибораи «гулгашти завқ» метавонад маъниҳои мазкурро ифода кунад:

Айёми бенавоиву пажмурдагӣ гузашт,

Гулгашти завқ дар чамани баргу соз кун.

1. Гулгашти завқ - аз шукуфоии гулҳои завқ дар гулистони баргу соз ҳаловат бурдан;
2. Гулгашти завқ - ҳаловат аз завқ;
3. Гулгашти завқ – муаттарӣ ва рангорангии завқ.

Дар байти зер метавон аз оина, ки маҷозан сафо ва дурахшандагиро ифода карда, дар гузашта аз оҳан тайёр карда мешудааст, маъниҳои зайлро фаҳмид:

Дарнаёнд ба назар, ҳар чӣ дарояд ба назар,

Напазируфта ба ҷуз акси ту **оинаи мо**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

1. Оина - киноя аз дил.

Тамошои назокатҳои аксаш диққате дорад,
Қилои чашми диду софии **оина** мебояд.

Чунончи, ба ин маъно низ гуфта:

Қоми Қами хеш шав, Зухурӣ,
Оинаи дил қило гирифтаст.

2. Оина - ишора аз чашм. Киноя аз оинаи Сикандар, ки аз дур чизи намоёшударо инъикос мекард ва вазифаи «чашми дидбонон»-ро иҷро менамуд. Чунончи, Зухурии Туршезӣ дар мавриди дигар гуфтааст:

Оинаҳез гашт зи доғи ту остин,
Иқбол бин, ки чашми Сикандар ба дасти мост.

3. Оина - киноя аз хаёл, он гуна, ки тасвири таҷаллии қилваи маъшуқа дар оинаи хаёли ошиқ, ки дар ҷое Зухурии Туршезӣ гуфтааст:

Туро касе, ки дар **оинаи** хаёл надорад,
Хабар зи қилваи хуршеди безавол надорад.

4. Оина - ишора ба назар.

Акс ҳар – ҷо накунад қилвагарӣ,
Бештар **оина**ҳо зангорист.

Аз таҳлилҳои боло дармеёбем, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ истиорҳо бо ихом омезиш ёфта, боиси мухтал гардидани дарки байт шудаанд. Шоир бо истифода аз ин услуби баён кӯшидааст, ки зехни моро ба сӯйи маъниҳои мухталиф кашонад ва мо бад-ин васила ба ҳар гуна ашё ва ҳаводис аз паҳлуҳои мухталиф дида дӯзем, то маърифати ашё ва ҳодиса бароямон мукамалтар гардад. Аммо ба андешаи Ҳ.Г.Гадамер, маъноии матн ҳамвора фаротар аз маъноест, ки муаллиф мавриди назар доштааст [Баҳроми Микдодӣ 1378, с. 138]. Манзур аз истиораҳои таъвилӣ он истиораҳои мебошанд, ки чанд маъноро ифода карда, метавонанд дар таъбири дигар истиора набошанд:

Ба гулшане, ки гузори ту навбахор афтад,
Нигоҳ **бӯйи** гулу ранги лола мегирад.

Дар байти боло «бӯйи гул» метавонад ҳам ба маънии ҳақиқии худ ва ҳам ба маънии истиора ба қор равад. Масалан, ба маъноии истиора таркиби «бӯйи

гул» ишора ба «маъшуқа» аст ва бӯйи диловези ӯ димоғро муаттар, нигохро ранги лола (сурхӣ - киноя аз маст шудани чашм) ато мекунад ва таркиби «афтодани гузор»-и мисраи аввалро тақвият бахшидааст. Дар вожаи «бӯй» ихомии зарифест (мисли бӯйи гул - накҳати гул ва орзуи гул), ки эҳтимолияти истиораи «гул»-ро аз «маъшуқа» қавитар менамояд.

Ҳамчунин, се маънии байти зеро метавон дар назари аввал баён дошт:

Ба нӯшбод нишонем зухду тақворо,

Чунин ки ринду қадахнӯш кардаӣ моро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 47].

Аввалан, шоир дар баробари «ба нӯшбод нишондани зухду тақво» ба ҳеҷ гуна ибодате рабт надорад ва риёзати зухду тақво накашида, аҳли дину ибодат набуда, умрро ба нӯшбод ва қадахнӯшӣ, ишрат ва лаззати дунё сарф кардааст.

Дувум, барои шоир иҷрои аркони зухду тақво, ки азобу сахтиҳои зиёде дорад, навъе ишрату лаззат, нӯшбод - ҳаловати ҷон (осон ва гуворо) ва қадахнӯшист. Дар ин маънӣ, шоир соликест, ки аз ғулуви муҳаббат лаззат гирифта, ба таъбири аллома Иқбол, «ки хоре диду аҳволи чаман гуфт» [Муҳаммад Иқбол 2008, с.735], риёзати роҳи висолро, ки сангину тақатфарсост, як навъ кайфият ва роҳат шуморидааст.

Сеюм, шоир бар он андеша аст, ки дар роҳи расидан ба маъшук зухду тақво шарт нест. Балки метавон васлро бо нӯшбод (мастӣ ва беҳудӣ) ва қадахнӯшӣ (сайри сулуки ошиқона) дарёфт. Дар ин маврид қаҳрамони ғиноӣ на соликест, ки парҳези зоҳидона дорад, балки соликест, ки дар диёри «мастӣ» ва «беҳудӣ» сайр мекунад. Дар ин байт низ калимаҳои «нӯшбод» ва «қадахнӯшӣ» ба маъноии истиорӣ корбаст шуда, мақсад на шароби ангурӣ, балки шароби орифона ва ишорат ба ояти «ва сакқоҳум раббуҳум шаробан тахуран» [Қуръони маҷид] аст. Агар байти мазкур дар девони шоироне, ба мисли Манучехрӣ ва Фаррухӣ ба чашм мерасид, бештар маъноии аслии он пеши назар меомад. Аммо тақводорӣ ва дасти иродати Зухурии Туршезӣ ба шайх Абулфайзи Файзӣ ва Малики Қумӣ моро водор менамояд, ки бештар ба маъноии ирфонии байти мазкур ручуъ кунем.

Ба андешаи Шукуфа Доробӣ, «сафои андешаи Зухурии Туршезӣ ҳамроҳ бо зарофатҳои шоирона сабаб шуда, ки ашъори ӯ арсае барои хунарнамоии устодонаи вай бошад ва баландтарин маониро дар кӯтоҳтарин калом баён намояд» [Шукуфа Доробӣ 1399, с. 133]. Дар абёти зери шоир низ истиораҳои таъвилӣ (дил - обгина, соғари Чамшед, риштаи оҳ - давомноки ғам, марг) ба чашм мерасанд:

Дили моро чу обгина шикаст,
Соғари Чам намешиносад, хайф

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 439].

Ва:

Зи ҳасрати ту чунон мурдаам, ки бояд мурд,
Сазад зи риштаи оҳам, агар кафан бикашӣ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 427].

Хулоса, маҷоз тасвирҳоро дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ барҷастаю ҷаззоб карда, истиораҳои таъвилӣ ва сайёл ҳамчун навъи маҷоз гоҳе бо ихом пайванд ёфта, дарки маънии байтро душвор карда, ғазалиёти шоирро пуррамз гардониданд. Таркиботи истиории нав дар ғазалиёти шоир зиёд буда, ӯ, ҳатто, аз як вожаи «ҳавас» 35 истиораи пӯшида сохтааст, ки онҳо дар ашъори шоирони пешин ва ҳамасри шоир ба чашм намерасанд. Истиора, бавежа истиороти муканно ва таъбия дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нақши бунёди дошта, дар якҷоягӣ бо анвои дигари санъатҳои бадеӣ, дар суvari ҳаёли шоир асоси сохтмони тасвирҳоро ба дӯш дорад. Истиораҳо дар ғазалиёти шоир инсонангорӣ, ҳайвонангорӣ ва табиатангорӣ кардаанд.

3.1.4. Киноя

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ санъати киноя (метонимия) низ корбурд дорад. Чунончи, дар байтҳои зер, шоир «дар чоҳи занаҳ афтодани дил»-ро ба маънои ошиқ шудан ва «гул»-ро ба маънои маъшук (аз назари наҳвӣ маънои прагматикиро ифода кардааст) овардааст:

Накардӣ ҳаргиз, эй баҳти нигун, лутфе нагун дорам,

Ки дар чохи занах афтодани дил сарнагун бошад.

Ё:

Даро ба сояи он гул, ки хори рахгузараш

Ба панҷаи мижаҳо офтоб бардорад.

Дар байти зер шоир дар баробари талмеҳи Юсуф (а) кинояро низ истифода карда, ба василаи сохторшикании достони мазкур фабулаи [<http://arar.sci.am.>; <http://nevmenandr.net.>] қиссаро тағйир додааст. Чунончи, «халқ - бародарони Юсуф – киноя аз номехрубониҳои халқ ва Юсуф носипоси қадри бародарӣ» доништа шудаанд:

Бибур зи халқ, ки ихвони Юсуфанд ҳама,

Бар ин мабош, ки Юсуф бародарӣ донад.

Таркиби «гул кардан» гоҳе ба маънои манфӣ низ истифода мешавад. Чунончи, дар лафзи мардуми Зарафшон, вақте ки меҳ ба пой фурӯ меравад ва он аз тарафи дигари пой сар мебарорад, таркиби «гул кардан» истифода мешавад. Зеро нақши меҳ ба монанди гули навшукуфта аст ва дар ин маврид ба маънои маҷозӣ гуфта мешавад, ки «меҳ дар пояш гул кард». Дар байти зер «гул кардани роз» киноя аз ифшо шудани сир аст:

Ки фузун пардапӯшӣ аз гул кард,

Оқибат рози булбулон гул кард.

Дар байти зер ёқути тар киноя аз ашк аст:

Гиря хуш рангинбисоте чида дар бозори шавқ,

Мечакад ёқути тар аз панҷаи мижғони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Дар байти зер таркибҳои «хори ғам» ва «пойи дил» ба маънои маҷоз омада, истифодаи вожаҳои «сӯзан» ва «хор» ба маънои аслии «тоза кардани по аз хор» тавассути сӯзанро ифода намуда, тадоӣ аз ҳамдардист:

Гар хори ғаме рафт ба пой дили Мачнун,

Лайлӣ зи мижа сӯзани он хор фиристод

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 439].

Дар ғазалиёти шоир гоҳе истилоҳот ва таркиботе, ки ба маънои киноя ва маҷоз корбаст шудаанд, дар як баробар, ба маънои аслишон низ истифода гардидаанд. Чунончи;

Ҳаромам бод роҳатҳои хошоки таҳи паҳлу,
Агар дар хор-хори бистари санҷобам андозад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 439].

Ё:

Гувоҳи гармии хун доғҳои пайкари мо,
Ба муҳри шуълазорон расид маҳзари мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 8].

Дар байти зер таркибҳои «наҳли ҳавас» ва «ларзаи ҳасрат» маънои киноӣ - «сарсабз» ва «сербаргу бор» будани орзую ҳавас ва маънои асли - дорои самар будани нахлро ифода кардаанд:

Зуд бар наҳли ҳавас не барг мемонад, на бор,
Ларзаи ҳасрат чунин гар медиҳад афшони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Хулоса, киноя дар ғазалиёти шоир барои муассир ва барҷаста намудани тасвир ба кор рафта, гоҳе бо маҷоз якҷоя истифода шудааст.

3.2. Нақши «тасвирҳои иттифоқӣ»-и бадеӣ дар ғазалиёти шоир

Аксари тасвирҳо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ падидаи мустақил ва «иттифоқи тоза»-анд, ки ба амре марбут набуда, ғайриаклӣ (фароаклӣ) ва ғайрибурҳонӣ (фаробурҳонӣ)-анд, ки дар шабакаи умумии тасвир (ассотсиатсия) муттаҳид мешаванд. Аз ин ҷо, онҳоро «тасвири иттифоқӣ» [Маҳмуди Футуҳӣ 2018, с.32] ҳам меноманд. Чунончи, дар байти зер «тасвири иттифоқӣ» маъниро аз доираи дарк берун бурдааст. Ин ҳолатро, агар ба забони риёзӣ баён кунем, дар ин ҷо 2+2 на баробар ба 4, балки баробар ба 5 аст. Дар ин маврид, тасвир аз мадори мантиқии ташбеҳу истиора ва дигар санооти бадеӣ, ки аз авомили чавҳарии он ба шумор мераванд, буруз карда ва, агар аз рӯи қавоиди наҳвӣ иброз дорем, хабар банди мубтадо нест ва

баръакс, ҳар яке аз аъзои ҷумла ҷузви мустақили тасвиранд. Чунончи, дар байти зер аҷзои созандаи тасвир - «ракси чунун аз гулғули занчир» ва «дар харобӣ таъмир шудан» нимавоқеъ буда, маншаи тозагии тасвир отифаи зиндаи руҳи шоир аст. Чӣ тавре ки Маҳмуди Футуҳӣ фармудааст: «Шеъре, ки аз тасвири иттифоқӣ шакл мегирад, шеъри тачоруби руҳӣ аст...» [Маҳмуди Футуҳӣ 2018, с.33].

Боз мерақсад чунун аз гулғули занчири мо,

Боз дар кӯйи харобӣ мекунад таъмири мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 13].

Дар ин маврид низ андешаи Маҳмуди Футуҳӣ ба ёд меояд, ки гуфтааст: «Тасвири маҷозӣ ҳосили кашфи робита ё эҷоди пайванд миёни ду ё чанд амр аст, ки ба зоҳир иртиботе ба ҳам надоранд» [Маҳмуди Футуҳӣ 2018, с.26]. Чунончи, дар байти зер тасвирҳо аз ҷиҳати теъдод, аҷзои созанда, мантиқи сохт: чайб +суман+хасу хошок; гулханиён+боғ+дил ба ҳам иртиботи зоҳирӣ надоранд. Ҳар яке аз ин ҷузъҳои тасовири себуъдаи печида дар алоҳидагӣ амали мустақил ва тозаро инъикос кардаанд:

Дар чайб суман рехтаем аз хасу хошок,

З-он гулханиёнем, ки боғ аст дили мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 5].

Дар байти зер низ аҷзои тасвирҳои ғайримантиқӣ (парвоз + ниғаҳ + домон + бурқаъ + ҳалок + дида + ҳасрат) дар шакли ассотсиативӣ тасвири умумӣ сохтаанд.

Рехт парвози ниғаҳ, домони бурқаъ барфикан,

Дар ҳалокаш дидаи тарро ба ҳасратгунае

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 625].

Гоҳе дар тасвирҳои иттифоқӣ хитобҳои якмаром ва музтарибонаи шоир тазоҳури ҳаяҷон ва кайфияти руҳонии ўро инъикос менамоянд, ки дар мухотабҳои номуқаррарӣ (фохта, дуо, дили девона, бараҳман) инъикос ёфтаанд:

Эй фохта, парвози чаман аз ту, ки гардид

Болу пари мо бар сари кӯйи қафаси мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 13].

Ва:

Эй дуо, чайби тихӣ то чанд гардӣ дар ба дар,

Рав, асар дарюза кун аз оҳи бетаъсири мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 14].

Ҳамин тавр, тасвирҳои иттифоқӣ ва ё худ маҷозӣ, ки дар онҳо тасвир аз мадори мантиқӣ берун рафта, дар зоҳир аҷзoi созандаи тасвир ба ҳам иртиботи зоҳирӣ надоранд, асоси тасвирҳои ғазалиёти Зухурии Туршезиро ташкил менамоянд. Дар сохтани ин гуна тасвирҳо санъатҳои бадеӣ: талмех, ташхис, тазод, таҷнис ва ғайраҳо нақши муҳим доранд.

3.2.1. Талмех

Азбаски талмехот баёнғари асотиру боварҳо, фарҳангу таърих ва одобу ақоид аст, наметавонад аз такрору дуборагӯӣ иҷтиноб гирад, зеро асотиру таърих барои ҳамаи шоирон ҳамчун сарчашмаи ишорашаванда яксон хизмат менамоянд. Пас, ин ҷо ҳунари шоирӣ дар он нуқта инъикос мегардад, ки шоир дар такрори талмех тасвири нав эҷод кунад.

Зухурии Туршезӣ аз ҳамин гуна шоиронест, ки дар ғазалиёт на танҳо ба он хусусият ва нуқтаҳои хоси асотир ва таърих ишора кардааст, ки онҳо аз нигоҳи соири шуаро пинҳон мондаанд, балки сохтори талмехотро огоҳона мешиканад. Ҳамчунин, шоир гоҳе ба қиссаву достонҳои маъмулӣ чизе меафзояд, ки дар ин маврид «гарди такрор» аз онҳо зудуда шуда, нав менамоянд ва дар эҳсоси мо дарки тоза меафкананд. Ба таври дигар гӯем, Зухурии Туршезӣ дар талмехсозӣ низ аз «тасвири иттифоқӣ ва ё маҷозӣ» истифода кардааст, ки ин гуна тасвирҳо бештар дар сохторшикании талмехот инъикос ёфтаанд. Яке аз вижагии сохторшиканӣ дар талмех дар ғазалиёти шоир дар он зухур кардааст, ки ӯ қасдан хусусиятҳои аслии талмех (қисса, достонҳои асотирию қаҳрамонӣ ва таърихӣ, рӯзгори ашхоси маъруф)-ро аз он дур мекунад, бо он ки ҳуди шоир аз асоси воқеии онҳо огоҳии комил дорад. Дар натиҷа, дар ғазалиёти шоир сохторшикании талмех ҷузъи илҳοқӣ,

яъне чизе, ки шоир онро сохтааст ва ё дар хаёли худ бофтааст, асл менамояд. Масалан, қиссаи Юсуф (а) дар густараи адаби форсии тоҷикӣ яке аз маъруфттарин ва сершумортарин талмеҳ буда, шоирон аз он бо тарзҳои гуногун талмеҳ офаридаанд. Чунончи, ба андешаи У.Ғаффорова талмеҳот бар достони «Юсуф ва Зулайхо» дар девони Камоли Хучандӣ ҳафт мавриди маънибандӣ: дастбурии занони Миср [Кубро Раҳбари Ҷиранда 2005, с.222], Яъқуб ва пирахани Юсуф, байти эҳзони Яъқуб, фурӯхташавии Юсуф, замони дар чоҳ ва дар зиндон будани Юсуф, пирахандарии Зулайхо ва ҷозибаи ишқи ӯ, дошта, дар ҳар маврид ишораҳои шоир обишхӯр аз асли ривоят доранд [Ғаффорова Умеда 2016, с.113-116; Абдулқайюми Қавим 2016, с.24-31; Мавлонова Мутриба 2016, с.150-155]. Зухурии Туршезӣ низ аз ин дoston, ки маншаи Қуръонӣ дорад, дар ғазалиёти худ 67 маротиба талмеҳ сохта, дар ҳамаи маврид «тасвири иттифоқӣ»-ро ба кор гирифта, сохтори қиссаро шикастааст. Чунончи, дар достони мазкур вожаи «корд» дар мавриди дасти худро буридани занони мисрӣ истифода шудааст. Аммо дар байти зер ба «шарти корд» харида шудани Юсуф дарҷ шудааст, ки ин нукта беш аз тахайюли бадеии шоир набуда, дар асли дoston ин ҳолат мавҷуд нест ва шоир танҳо барои ифодаи ҷаззобу («рангин кардани савдои муҳаббат тавассути турунчу теғ») рангинии қисса («шарти корд») ин ҷузъи илҳоқиро ба дoston афзудааст, ки ба назар асл менамояд:

Ба шарти корд Юсуфро Зулайхо мехарад дар ишқ,
Турунчу теғро нозам чӣ рангин карда савдору

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 32].

Аслан, Юсуф ба камоли ҳусн маъруфият дорад ва тибқи ояти 31 сураи «Юсуф»-и Қуръони карим (сураи 12) ҳусни Юсуф то ба ҷоест, ки занони мисрӣ аз ғояти маҳви ҷамоли ӯ дастони худ буриданд ва ӯро на одамӣ, балки ғариштаи гиромӣ пиндоштанд [Қуръони маҷид] ва дар асоси сарчашмаҳои дигар Худованд «ҳусн»-ро офарид ва дуним карду як қисмашро ба тамоми одамӣ ва қисми дигарашро ба як худи Юсуф дод. Аммо Зухурии Туршезӣ бо истифода аз талмеҳоти маншаи қуръонӣ дошта, дар байти зер ба ин қисса бо ифодаи «ду олам Юсуфро ба қиммати як ҷилва (манзур ҷилваи маъшуқа)

ҳампоя аст» тобишҳои дигар бахшида, «тасвири иттифоқӣ» сохтааст. «Даъвии ғабни Зулайхо» ифодаи суд бурдан ва ё зиён кардан дар мавриди харидуфурӯш аст, ки Зулайхо дар савдои ишқи Юсуф дошт ва ин ҷо манзури шоир «ҷавоби даъвии ин ғабн» аст:

Ду олам Юсуфи мо қимати як чилва мехоҳад,
Ки мегӯяд ҷавоби даъвии ғабни Зулайхоро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 41].

Дар байти зер зерсотур шудани кафи Юсуф низ аз иловаҳои шоир ба асли дoston аст, ки маҷозан аз ғояти ҳусн ранҷ бурдани ўро ифода кардааст. Аммо ин иловаи шоир то ба ҷое асл менамояд, ки «нақиза»-и dostonро падида овардааст. Чунончи,

Тири ҳуснеш кафи Юсуфро
Зерсотури буридан кардаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Ба маънои маҷозӣ талмеҳ шудани Юсуф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ зиёд ба чашм мерасад:

Кашид Юсуфи Якуб дил ба чоҳи зақан,
Чунин ки печиши зулфи ту дар расантобист

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Дар адабиёти форсии тоҷикӣ талмеҳи нафаси Исо (а) корбурди вофир дорад. Зухурии Туршезӣ сохтори ин талмеҳро низ тағйир дода, ин эҷози Масехоро дар муқобили «нақҳати чайб» ва «дуои лаб»-и маъшуқ ночиз донистааст. Пас, бадеҳист, ки дар ин абёт мухотабҳо - Юсуф (а) ва Исо (а) на ҳамон пайғомбаронанд, ки маъруфияти мазҳабию таърихӣ доранд, балки нишони тағйири сохтори куллияти талмеҳест, ки ҷиҳати ифодаи матлаби шоир мубаддали истиора шудаанд. Дар ин гуна истиораҳое, ки бар асоси талмеҳ офарида шудаанд, мазмуни байт тавассути талмеҳ ва истиора баён ёфта, сохторшикании талмеҳ бештар тобиши истиорӣ гирифтааст:

Дар замони ту Масехо хичил аз ҳикмати хеш,
Тоби андӯҳи ту болинниҳи ҳар таб шудааст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Зухурии Туршезӣ дар байтҳои зер ба наргис (чашм) ва «чонбахшии Масеҳ» ишора карда, дар ин маврид низ ба қиссаи эҷози Исо (а) аз нигоҳи сохторшиканӣ нигаристааст. Дар байти зер шоир метавонист, ки ба ҷойи вожаи «наргисаш» таркиби «чашми ӯ»-ро истифода кунад, ки аз лиҳози вазн дуруст буда, аз нигоҳи лафз зеботар аст. Аммо манзури шоир на чашми муқаррарӣ, балки чашми хумор ва нимамаст аст, ки нимкушода бошад. Наргис низ гиёҳест, ки гули хушбӯйи ба чашми нимпӯш монандро дорост. Аз ин ҷо, истифодаи вожаи «наргис» бисёр мувофиқ, шоирона ва аз ҳама муҳим, то ҷое таҷассумкунандаи воқеият аст:

Чумла мурданду нигоҳе роҳи пурсиш во накард,

Чун Масеҳо **наргисаш** ҳар гӯша сад бемор дошт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Ва:

Чонбахшии Масеҳ набудааст он қадар,

Хуш нақҳате шамолу сабо баргирифтаанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Ҳоқонии Шервонӣ дар мавриди талмеҳ аз Сулаймон (а) ба тағйири сохтори ривоии муқаррарии талмеҳ огоҳона мекӯшад ва Сулаймонро «бехотам» унвон мекунад. Чаро? Барои он, ки нигин – санги қиматбаҳо, ки ба чашмаки ангуштарин шинонида мешавад, дар ин қисса яке аз мафҳумҳои калидист ва тағйири он назаррас аст. Агар шоир дар ин маврид ба ягон ҷузъи ба назар начандон намоёни қисса ишорат мекард, шояд ин нукта барои хонанда назарногир буд ва ба ин дараҷа барҷаста наменабуд:

Ҳаст дар гетӣ Сулаймон сад ҳазор,

Як Сулаймонро нигин ҷустем, нест

[Ҳоқонии Шервонӣ, –С.704].

Мухташами Кошонӣ низ бар он назар аст, ки «Сулаймон аз қаҳти об ангуштари худро макидааст»:

Буданд деу дад ҳама серобу мемакид

Хотам зи қаҳти об Сулаймони Карбало

[Мухташами Кошонӣ 1375, с.50].

Ваҳшии Бофқӣ низ дар мавриди сифати маъшуқа талмеҳи Юсуф (а)-ро ба кор бурда, аз беҳаридории ӯ сухан гуфтааст, ки дар асл бар асари зеботарин шахси олам будани Юсуф (а) далели серхаридортарин будани ин пайғомбар аст:

Юсуфе буд, вале ҳеч харидор надошт,
Аввал он кас, ки харидор шудаш, ман будам

[Ваҳшии Бофқӣ, 1374 с.398].

Ҳофизии Шерозӣ низ фармудааст:

Забони мӯр ба Осаф дароз гашту равост,
Ки хоҷа хотами Чам ёва карду боз начуст

[Ҳофизии Шерозӣ, 1983, с.63].

Ин дар ҳолест, ки мӯр дар асли дoston на ба Осаф – вазири Сулаймон [Бобобеков А. 2013, с.126-128], балки ба худ Сулаймон (а) сухан мегӯяд ва дар ин пайранги дoston ҷойи тардиде нест. Аммо Ҳофизии Шерозӣ сохтори қисса шикаста, ба Осафаш нисбат додааст.

Аз ин ҷо, сохторшикании Зухурии Туршезӣ дар талмеҳ падидаи тоза нест, аммо то ба ҷоест, ки ягон талмеҳ дар ғазалиёти шоир берун аз он намондааст. Дигар ин ки дар ғазалиёти шоир талмеҳи илҳокӣ чунон тасвир ёфтааст, ки асл менамояд.

Дар талмеҳи Хизр низ шоир аз тасвири иттифоқӣ истифода карда, сохтори онро шикаста, «Хизрро мурдаи дашноми Масеҳои (ки дашном ба Масеҳо низ хос нест) ман» гуфтааст. Ҳамчунин, ҷустуҷӯи Хизрро, ки инсон дар тафаккури устуравӣ парвариш медиҳад, то бо дуои ӯ ҳоҷати худро бароварда намояд, аз коҳилӣ донистааст. Шоир «фарохравӣ»-ро бо «тангравӣ»-и роҳбар (ишора ба роҳбарии Хизр) муқобил гузошта, на худро дар суроғи Хизр, балки ӯро дунболагири худ қарор додааст:

Сарфи ман кай кунад, ар Хизр дуое дорад?

Худ чу ман мурдаи дашноми Масеҳои ман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Ва:

Зи коҳилист ба дунболи Хизр афтодан,
Ту худ фарохравӣ, гоми роҳбар танг аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Сохторшикани Зухурии Туршезӣ дар талмеҳи Хизр ба ҳаддест, ки тибқи маърифати исломӣ, агар Хизр ба инсон дар талаби мақсуд ёрӣ диҳад, дар ғазали шоир дунболагери қаҳрамони ғиноист. Талмеҳоти шоир аз дostonҳои маншаи динидошта на ифодаи тарки адаби шаръӣ, балки мубтанӣ бар заруратҳои балоғист:

Ҳазор бор фитодаст Хизр дунболам,
Маҷоли ҳамраҳи фурсати суроғ кучост?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 54].

Ё:

Дар ҳалқи Хизр гашта гирех оби ҳасрате,
Донистааст мурданам, аз орзуи кист?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 55].

«Оби Хизр»-ро дар адабиёти форсии тоҷикӣ «оби ҳаёт», «оби ҳайвон», «оби Сикандар», «оби бақо», «оби зиндагӣ» ва «оби ҳаёт» низ ном мебаранд [Абдуманнони Насриддин 1992, с.52], ки Зухурии Туршезӣ ба он хусусияти дигар – кабобкунандагӣ илова кардааст:

Тарсам дар оби Хизр, Зухурӣ, шавӣ кабоб,
Тафтондили ту моҳии Уммони оташ аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 70].

Дар ғазалиёти шоир талмеҳ аз қиссаҳои Вомиқу Азро ва Мансури Ҳаллоҷ низ мавҷуд аст, ки дар онҳо низ тасвири иттифоқӣ ба назар мерасад:

Эй хуш он дил, ки кунад захми муҳаббат харчаш,
Тани Вомиқ ҳама дил гашт, ки Азро бибарад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 322].

Ва:

Мансур ба дор гашт розӣ,
Пиндошт, ки пояи дигар нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Зухурии Туршезӣ гоҳе худ ва ё маъшуқа ва гоҳе асҳоби тариқатро бар шахсиятҳои дostonӣ, устуравӣ ва самбулҳои мутадовили адабиёти форсии тоҷикӣ тарҷеҳ додааст. Чунончи, дар байти зер рутбаи Мансури Ҳаллоҷро аз матлаби худ поён гузоштааст:

Талоши рутбаи Мансурро ҳиммат намедорам,
Худо фурсат диҳад, андози олий матлабе дорам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Дар ғазалиёти шоир сохтори талмеҳи ҳумо низ шикаста шудааст. Чунончи, тибқи ривоятҳои устуравӣ ҳумо «мурғи саодат» буда, «сояи хушбахтиофар» дорад. Аммо дар байтҳои зер шоир ҳуморо аз «гулбонги зоғ»-и хеш поёнтар гузошта, гуфтааст, ки «зоғ кучост, то аз сояи худ онро ҳумой кунам» ва «устухони мо ба ҳумо мақоми саодат дода»-аст:

Гардида бахти тира ҳумоюн зи фарри ишқ,
Гирад ҳумой фол ба гулбонги зоғи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

Ва:

Насиби давлатиён ин сиёҳбахтии ман,
Кунам зи сояи хешаш ҳумой, зоғ кучост?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Ё:

Ҳумоюнтар зи ошиқ кист, ошиқ
Ҳуморо устухони мо ҳумо кард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Талмеҳшикании дигари шоир бо истифода аз вожаи «ҳумо»:

Соя густарда ҳумо фикри шикоре дорам,
Мениҳам туъма ба чангул зи цигар бози туро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 37].

Шоир ишқи худро аз муҳаббати чехраҳои дostonӣ - Фарҳоду Мачнун болотар гузошта, Мачнунро дар муқобили «пухтаи ишқ»-и худ хом донистааст:

Кунам дар ишқ мактабхонаи худ кӯҳу ҳомунро,

Биёмӯзам тариқи ошиқӣ Фарҳоду Мачнунро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 38].

Ва:

Гардид Бесутуни ҳавас сарнагун зи ман,
Савганди аҳли ишқ ба фарҳодии ман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Дар баробари сохторшиканӣ дар талмеҳ ва тасвирҳои иттифоқӣ хулосабарориҳои шоир доир ба ин ё он қиссаву дoston ва ё қаҳрамонҳои асотириву таърихӣ хонандаро водор менамояд, ки ба ҳамон талмеҳ аз паҳлуи дигар нигарад ва бардошти тозае аз муҳтавои он дошта бошад. Чунончи, Зухурии Туршезӣ аз тавачҷуҳ ба достони «Хусраву Ширин» бар он хулоса расидааст, ки Гулгун - аспӣ дар тасаллутӣ Ширин қарордошта, бо он тавоне, ки дошт, ҳаргиз фурӯ наместонд, вале сабаби фурӯмониӣ он тақриби Ширин бар Фарҳод аст:

Бо чунон тобу тавон Гулгун фурӯ мондан надошт,
Хешро Ширин ба ин тақриб бар Фарҳод баст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

«Забони тешаи Фарҳод», ки хоротарош буд, дар талмеҳи шоир тасвирҳои иттифоқӣ ёфта, «таънатарош»-и Хусрави Парвез шудааст:

Забони тешаи Фарҳод ҳамчунон тез аст,
Ҳанӯз таънатарош аз барои Парвез аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Зухурии Туршезӣ гоҳе ду талмеҳро, ки бо ҳам иртиботи таърихӣ ва ё устуравӣ доранд, дар як байт меорад. Чунончи, дар байти зер Афлотунро, ки устои Арастуст ва Арасту устои Искандар аст, ишора намуда, «садди искандарӣ»-ро бо «ҳачри бутон» ва «ҳикмати афлотунӣ»-ро бо «ишқ» (ихтилофи ишқу ақл) дар муқобил гузоштааст:

Дар раҳи ҳачри бутон садди Сикандар коҳест,
Карда дар гӯшаи ғам ишқ сад Афлотунро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 36].

Талмеҳи «сӯзани Исо» дар адабиёти форсии тоҷикӣ маъруф буда, ишора ба ҳамон сӯзанест, ки дар гиребони либоси пашминаи ӯ ёфт шуд ва мучиби дар осмони чаҳорум қарор ёфтаниаш гашт [Абдуманнони Насриддин 1992, с.72]. Сӯзани Исо ришта надошт, аммо «риштаи Марям» ибораи сохтаи Зухурии Туршезӣ буда, ба маънои худи Исост, ки риштаи ҷони модар – Марям буда, дар таносуби сӯзан эҷод шудааст:

Чоки чайбам кард товон бар руфӯ гар бахяро,

Сӯзани Исо набудаш, **риштаи Марям** надошт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Талмеҳи дигари шоир оина аст, ки дар гузашта аз оҳан сохта мешуд. Ҳамчунин, дар гузашта барои дақиқ намудани он нукта, ки инсони мадҳуш зинда ва ё мурда аст, дар даҳани ӯ оина дошта, шикамашро зер мекарданд. Агар оина ғубор - ҳавли нафас гирад, шахс зинда аст, агар на реҳлат намудааст. Шоир дар байтҳои зер аз ҳамин амалҳо талмеҳ сохтааст:

Оина ба сайқалгари ғам дод Зухурӣ,

Эмин зи дами айшу фароғ аст дили мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 5].

Ва:

Гарчи оина ба ташхиси нафас меорам,

Зӯри тӯфон ба гаҳи оҳ кашидан дорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 237].

Дар маҷмуъ, Зухурии Туршезӣ дар 1302 ғазал 718 маротиба талмеҳро истифода намудааст, ки ин ададро, агар ба талмеҳоти корбурдаи шоир тақсим намоем, пас маълум мегардад, ки дар ғазалиёти шоир оина (95 маротиба), Хизр (80 бор), Фарҳод (36 маротиба), Кӯҳкан, лақаби Фарҳод (35 бор), Каъба (46 маротиба), Юсуф (39 маротиба), Дакан (29 маротиба), Зулайхо (28 бор), Масеҳо (26 дафъа), Нил (25 маротиба), Чайхун (25 маротиба), Ширин (24 бор), Дачла (22 маротиба), Миср (21 бор), Мансур (21 маротиба), Лайлӣ (20 дафъа), Уммон (16 маротиба), Парвиз (15 маротиба), Ирам (14 маротиба), Қулзум (14 маротиба), Ҳинд/Ҳиндустон (12 маротиба), Хутан (11 маротиба), ҷаннат (7 маротиба), Доро (7 маротиба), Чин (7

маротиба), Сикандар (7 маротиба), Хуросон (5 маротиба), Суҳо (5 маротиба), Чамшед (5 маротиба), Аёз (5 маротиба), Бобул (4 маротиба), Бобулиён (4 маротиба), Канъон (4 маротиба), Фаридун (4 маротиба), Кашмир, Кобул, Афлотун ва Иброҳимшоҳ (семаротибагӣ), Тӯр, Хито ва Қорун (думаротибагӣ) ва Заҳҳок, Шероз, Бангола, Исфаҳон, Фурот, Мино, Арафот, Аржанг, Ироқ, Исо ва Шопур (якмаротибагӣ) истифода шудаанд.

Аз рақамҳои боло маълум аст, ки талмехсозии Зухурии Туршезӣ, асосан, тавассути оина, Хизр, Фарҳод, Каъба, Юсуф, Дакан, Зулайхо, Масеҳо, Нил, Ҷайхун, Ширин, Дачла, Мансур, Лайлӣ сурат гирифта, бо вучуди он ки эътиқоди динии мустаҳкам дошт, аз номи Муҳаммад (с) ва Алӣ (р) талмех насохтааст.

Шукуфа Доробӣ низ бар он андеша аст, ки «талмех ба ташхисҳои таърихӣ, асотирӣ ва динӣ дар шеъраш фаровон аст, ки дар ин миён Фарҳод ва Хизр болотарин басомад ва такрорро доранд» [Шукуфа Доробӣ 1399, с. 152].

Талмехоти ғазалиёти шоирро, ки муассирию пурмазмунии ғазалиёти ӯро бештар гардониданд, метавон ба қисмҳои зерин дастабандӣ намуд:

1. Динӣ: Хизр, Каъба, Юсуф, Масеҳо, Исо, Қорун, Мино, Арафот;
2. Ҷуғрофӣ: Дакан, Миср, Ҳинд, Хутан, Чин, Хуросон, Кашмир, Кобул, Бангола, Исфаҳон, Фурот, Ироқ, Бобул;
3. Асотирӣ: Чамшед, Фаридун, Заҳҳок;
4. Достонӣ: Юсуф, Фарҳод, Зулайхо, Ширин, Лайлӣ, Парвиз, Шопур;
5. Таърихӣ: Афлотун, Сикандар, Доро.

Хулоса, шоир тавассути талмехот аз ашхоси таърихӣ ва қиссаву ривоёт тасвирҳои нав, бавежа тасвирҳои иттифоқӣ ва ё маҷозӣ сохта, мазмунҳои тоза офаридааст. Агар ба тарзи бадеӣ ифода кунем, шоир то ҷое андаруни талмехот ба сифати қаҳрамони ғиноӣ сафар карда, гоҳе рӯзгори худро низ бо ҳаводис ва ашхоси маъруфи талмехшаванда тавҷам медонад. Аз корбурди талмехоти фаровон дар ғазалиёти шоир пайдост, ки ӯ аз воқеоти таърихӣ, қиссаву ҳикоеҳои асотирӣ ва рӯзгори ашхоси маъруфи адабию динӣ огоҳии комил доштааст.

Такрори муқаррарии талмехот дар адабиёти форсии тоҷикӣ боиси пайдоиши тасвирҳои монанд гардида, то ҳадде малоли хотири адибон шудааст. Чунончи, чаро ҳамора аз Хусрав ва ё Ширин бояд гуфт? Чаро дар тамоми мароҳили таърихи адабиёт бояд аз Искандар ва Хизр талмех офарид? Пас, ногузир адибон, аз ҷумла Зухурии Туршезӣ ба сохторшикании талмех рӯ оварда, талмехро аз ибтизоли таърихӣ берун кашида, талмехоти илҳоқӣ, вале тозаро эҷод карда, тасвирҳои иттифоқӣ офаридаанд.

Шоир тавассути талмеҳи илҳоқӣ – иловаи бадеӣ, ба матни асл дарки хонандаро сайқал медиҳад, то аз назари дигар – номуқаррар, ба талмех назар дӯхта, аз матлаби шоир огоҳ шавад.

Зухурии Туршезӣ дар ғазалиёти худ гоҳо кӯшиши тарҷеҳи талмех кардааст, аммо дар умум, то ҳадде таодули талмехиро риоя карда, таносуби таҷассуми таърих ва мавзеоти ҷуғрофиро нигоҳ доштааст.

Ҳамин минвол, мақсади шоир аз истифодаи талмехот дар ғазалиёт на ёдоварӣ аз он қиссаву ривоят ва ё дostonест, ки борҳо хондаему шунидаем, балки ифодаи истиории онҳо буда, ҳамин талмехоти истиорӣ барои боз гардидани матни ғазалиёти ӯ ёрӣ мерасонанд.

3.2.2. Ташхис

Тасаввур ва тахайюли шоирона ҷузъҳои асосии шеъранд, ки бар асоси муттаҳид намудани таҷриба, хотирот, андеша, зеҳн, дарк, эҳсос, отифа ва мушоҳида дар як ҷо бунёд ёфта, як навъ меъёри завқи адибанд, ки маърифати олам ва одам тавассути онҳо дар зухури ҳар чиз ва ё ҳодисоту воқеот мазмуни латифу нав, шинохти тозаю бикр ва ё шаклу ранги вижае мегиранд, аз нав ҷолибтару ҷаззобтар шинохта мешаванд. Чунончи, дар адабиёти форсии тоҷикӣ садҳо маротиба аз гулистон (боғу чаман) ва гулу булбул сухан гуфтаанд, ки яке аз латифтарини онҳо байти зери Соиб аст:

Дилам ба покии домони ғунча меларзад,
Ки булбулон ҳама мастанду боғбон танҳо

[Соиби Табрешӣ 1980, с. 148].

Тасаввур ва тахайюли шоиронаи Зухурии Туршезӣ низ ҳар бор аз айни як ашё ва ё ҳодисоту воқеот маънии тоза офаридааст, ки дар ин маврид, фикри Аҳмад-аш-Шоиб ба ёд меояд, ки гуфтааст: «Қувони тахайюл як чизро садҳо бор мебинад ва дар ҳар бор карашмаи тозае вайро дар он ба назар мерасад» [Ғуломҳусайни Юсуфӣ 2012, с. 159]. Масалан, дар байти зер тасаввури шоиронаи Зухурии Туршезӣ аз гулу булбул дарҷ ёфтааст, ки тасвири тоза аст:

Ғунҷаи дил ба шукуфтаи барод он булбулро,

К-аз қафас бол кушояд, ба гулистон афтад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Мавзӯи баҳсу баррасии мо дар ин зерфасл тасвири шоиронаи ашё, ё худ тобишҳои бадеию маъноии онҳо ва қорбурди санъати ташхис дар ашъори Зухурии Туршезӣ буда, гоҳе ин гуна тасвирҳои шоиронаи ашё бо бадеияти тасвири ашё дар ғазалиёти Соиби Табрезӣ ва Абдулқодири Бедил мавриди муқоиса қарор гирифтаанд. Зеро ин се адиб аз муваффақтарин шоирони сабки ҳиндӣ ба шумор рафта, дар ғазалиёти онҳо ҳар гуна ашё чунон мазмуни тозае гирифтааст, ки дар ғазалиёти шоирони дигар ин гуна тозагии тасвир дида намешавад. Масалан, Соиби Табрезӣ гуфтааст:

Зи гавҳар диҳад луқмаат абри найсон,

Агар чун садаф пок сози даҳонро [Соиби Табрезӣ 1980, с.85].

Дар байти боло садаф мазҳари покии даҳон буда, дар ашъори Соиби Табрезӣ садаф, аслан, ба маънои покдоманӣ, сухани бамаврид (музди лаб ба ҷо во кардан) ва хомӯшӣ омадааст. Чунончи дар байтҳои зер ҳамин маънӣ ба чашм мерасад:

Дар гиреҳ доим нахоҳад монд қорам чун садаф,

Шӯхии гавҳар гиребончок месозад маро

[Соиби Табрезӣ 1980, с.116].

Ё:

Агар аз ташналабони гуҳари серобӣ,

Саъй кун, ҳамчу садаф покдаҳон кун худро

[Соиби Табрезӣ 1980, с.168].

Ё ки:

Ганчинадори гавҳари дарёи раҳматем,
Чун абр чашми поки садафҳо ба дасти мост

[Соиби Табрэзӣ 1980, с.245].

Дар шеъри Соиби Табрэзӣ садаф ҳамон моддаест, ки дар қабри баҳр ва аз абри найсон гуҳар ба бор меорад, аммо дар ашъори Зухурии Туршезӣ садаф аз «гавҳари ахтар» пур аст ва дар ин ҷо андешаи Кант ба ёд мерасад, ки тахайюлро «аз бузургтарин қувои инсон» шумурда [Ғуломхусайни Юсуфӣ 2012, с. 159] ва ё Афлотун гуфта, ки «агар офаридаҳои хунари айни олами воқеъ буд, тақдире абас ва белуғф менамуд» [Ғуломхусайни Юсуфӣ 2012, с. 159]:

Ин садафҳо, ки пур аз гавҳари ахтар бинӣ,
Ғӯта дар луҷҷаи оби гуҳари мо задаанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 237].

Гавҳар дар байти зер ба маънои асли таҷаллӣ, моҳияти оина, асоси оина ҳамчун рамзи ниғориши тасвир ва нишондиҳандаи акс омада, аз як ҷониб ба оина ва, аз тарафи дигар, ба «синаи босӯз» ташбеҳ шудааст:

Синаи бесӯзи дил оинаи бегавҳар аст,
Ҳасрати доғе нахӯрдам, нопушаймонӣ бас аст.

Шоир нафарест, ки медонад ҷӣ гуна ҷаҳони ҳаёлии худро нисбат ба ҷаҳонӣ воқеъ зеботар ва барои барангехтани эҳсоси мо онро ҷӣ гуна пуртаъсиру пуробурангтар офарад [Ғуломхусайни Юсуфӣ 2012, с. 160]. Ҷунончи, мисраи аввали байти зер ҳамон «барангезандаи эҳсос» аст, ки шоир метавонист дар он, маъмулан, таркибҳои «сад нафар», «сад-дусад», «ҳар нафас» ва мисли инҳоро ба қор гирад, аммо бо дарназардошти он нуқта, ки «шеър бидуни тасвиргарӣ маҷмуае беҷон ва беасар менамояд ва нуруи тасвирифаринӣ ҳамеша нишонаи шохиси шоир аст» [Ғуломхусайни Юсуфӣ 2012, с.161], таркиби барҷастаи «сад ҷаҳон»-ро истифода кардааст.

Сад ҷаҳон ғаввос дар ҳар қатраест,
Дар талоши гавҳари якдона бош!

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 237].

Бо он ки пеш аз Зухурии Туршезӣ низ вожаҳои шамъ ва фонӯс дар шеъри форсии тоҷикӣ корбурди зиёд доранд, онҳо дар ғазалиёти шоир тасвирҳои тоза офаридаанд. Чунончи, дар байти зер ба шамъ хосияти «дасту бағал кардан», яъне хусусияти инсонӣ дода шуда, мардумнамоӣ ё шахсангорӣ ашё ба вучуд омадааст. Ҳамзамон, санъати ташхис ва, агар возеҳтар гӯем, таҷрид аст, ки «бо шуъла дасту бағал кардани парвона» пайомади нобуд сохтани парвонаро дорад:

Парвонаи афсурдаам, уммед, ки шамъе

Бо шуъла кунад дасту бағал болу парамро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 24].

Дар байти дигари Зухурии Туршезӣ матлаби дар боло зикршуда - кушта шудани парвона аз ҷониби чароғ, таҷассум ёфтааст:

Пешат кашадаш ба боди силӣ

Парвона, ки куштаи чароғ аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 125].

Соиб гуфтааст:

Равшандилон ҳамеша сафар дар ватан кунанд,

Истодааст шамъу ҳамон гарми рафтани аст

[Соиб Табрезӣ 1980, с.85].

Бедил фармудааст:

Димоғи шавқ ба ҳар ранг тоза сохтаанд

Мағас зи шаккару парвонаҳо ба шамъу чароғ

[Абдулқодири Бедил 2011, с.43].

Чароғ низ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ маншаи суvari гуногуни хаёл буда, гоҳ дил, кавкаб (ситора), хилват, гоҳи дигар, меҳр, завқ, дудмон, офият ва мисоли инҳо мегардад ва дар пояи андешаи Ҳерберт Рид, «дар муқоиса ба сардию беруҳии гулдони юнонӣ, бо он ки комилан мутобиқи кавоиди дақиқи ҳандасӣ сохта шуда, намудори томи ҳамоҳангии классик аст, гулдони чинӣ, ки аз нуфузи дигар фарҳангҳо ва фунун озод аст, фақат робитаи адабии машҳуд нест, балки ҳаракате зинда дорад, поре булӯр нест, шоҳаи гул аст» [Herbert Read 1963 pp. 24, 32.; Ғуломхусайни Юсуфӣ 2012, с. 160], мо низ бар

он назарем, ки Зухурии Туршезӣ дар эҷоди мазмун комилан озод буда, ба ҳар як ашё аз дидгоҳи хос назар афканда, ба онҳо ҳаракат ва зиндагӣ бахшида, ашёи табиатро мазмунёбтар ва зеботар аз асли онҳо ба қалам додааст:

Олам ҳама маст аст, аёғ аст дили мо,
Шабҳо ҳама рӯз аст, **чароғ аст дили мо**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 5].

Ва:

Зи доғи дил шуда равшан **чароғи кавкаби** мо,
Ба гард рафта саҳар пеши зулмати шаби мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 18].

Вазифаи ҳунар ҳамеша ин буда, ки зехро андаке фаротар аз ҳудуди фаҳм бикашонанд ва ҳар чӣ яқсар ақлонӣ бошад, мумкин нест, ки ҳассосияти чамолшиносиро ба таври комил ирзо намояд [Шукуфа Доробӣ 1375, с. 9-130]. Дар ин замина, Зухурии Туршезӣ низ дар суvari хаёл «чароғ»-и офаридаи худро аз марзи фаҳм андаке удул дода, фарозеҳнӣ кардааст, то чое, ки «офтоб»-ро «равғани чароғ» мегӯяд:

Дар чароғам равғани хуршед нест,
Ин ҳама тӯфони дар тӯфон чарост?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 76].

Ё:

Гар шарори чароғи мо мешуд,
Қадри хуршед мефузуд имшаб

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 42].

«Пештоқи субҳ» киноя аз дамидани субҳи содиқ аст ва «қандили субҳ» ба маънои офтоб аст, ки шоир тавассути шигарди адабии даруннигарӣ ва тахайюли шоирона - чузъи зотии шеър, «чароғи доғи худ»-ро фурузонтар аз равоқи қандили субҳ – офтоб, ҳисобидааст:

Сина кард аз оташат равшан чароғи доғи худ,
Пештоқи субҳро ин равнақи қандил нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 228].

Шоир ба васл - матлаби ягонаи ошиқи ҳақиқӣ, сифати «равшанкунандаи чароғ» (нурдиханда) дода, васлро хусусияти зиндагӣ - инсонӣ (зеро чароғро равшан кардан хоси инсон аст), бахшида, дар тасвири зер аз шигарди адабии шахсангорӣ истифода кардааст:

Васл омад, чароғ равшан кард,
Дар дили шаб ниҳод машъали чошт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 62].

Абдулхусайни Зарринкӯб навиштааст: «Дуруст аст, ки дар бораи чизҳои куллӣ шоирони қадим сухан бисёр гуфтаанд, аммо дунё ҳанӯз пур аст аз чизҳои ношинохта ва ҷузъӣ. Ва дар ҳамин чизҳои ҷузъиву ношинохта хеле беш аз чизҳои куллӣ руҳи шеър ҳаст, аммо завқи латифу эҳсоси қавӣ меҳаҳад, то касе битавонад ин чизҳои ношинохтаро кашф кунад ва шеъреро, ки дар он ҳаст, берун биёварад» [Абдулхусайни Зарринкӯб 2004, с.154]. Дарвоқеъ, ҷустуҷӯӣ мазмуни тоза ҳамеша барои шоир мушкил аст, аммо барои Зухурии Туршезӣ, ки мояи завқи бадеӣ ва тахайюли баланди шоирӣ дорад, дарёфти мазомини бикр ба мисли «шикор дар дашт ва тафреҳи сода»-ест, ки ин ташбеҳро Абдулхусайни Зарринкӯб дар мавриди ғазалиёти Соибӣ Табрезӣ гуфтааст [Абдулхусайни Зарринкӯб 2004, с.223]. Дар ин замина, дар назари Зухурии Туршезӣ ҳар чӣ дар ин олам аст, пур аз мазмун ва лабрези шеърӯ зебоист. Ин аст, ки шоир «киштии сабру шикеб»-ро «дарёӣ» мебинад ва «пой»-и худро аз «виқори кӯҳ» вазнинтар дониста, аз он «лангар» месозад ва «қатра» «саршории дарё» дорад:

Шудааст киштии сабру шикеб дарёӣ,
Виқори кӯҳ сабук, пойи мост лангари мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 8].

Ва:

Набошад роҳ дар майхонаам ғам тангзарфонро,
Ки бошад қатраро саршории дарё ба ҷом ин ҷо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 39].

Агар ба таври бадеӣ гӯем, аслан, тахайюли шоир ба мисли чароғи хона аст, ки хомӯш шавад, ҳама ҷо торик ва ношинохта мемонад. Тахайюли

Зухурии Туршезӣ аз маҷмуи ҳафт асос: таҷриба, хотирот, андеша, зехн, эҳсос, отифа ва мушоҳида сохта шуда, ин пояҳои тахайюли бадеии шоир ба мисли формулаҳои риёзӣ маҳаки асосии мазмунанд. Чунончи,

Тахайюли 1 (ҳафтбуъда);

Таҷриба+хотирот+андеша+зехн+эҳсос+отифа+мушоҳида.

Тахайюли 2 (шашбуъда);

Таҷриба+андеша+зехн+эҳсос+отифа+мушоҳида.

Тахайюли 3 (панҷбуъда);

Таҷриба+андеша+зехн+эҳсос+отифа.

Масалан, дар байти зер «дарёи дида» (гиристан) - таҷриба, «ба канор омадани мавҷ» - мушоҳида, «навмедӣ» – эҳсос ва зехн, «ба мавҷи гиря канор наомадани мардумак» - андеша ва хотирот, «мавҷи гиря ва дарёи дида» - отифа тахайюли ҳафтасосаи Зухурии Туршезианд:

Ба мавҷи гиря нагирад канору навмедам

Зи мардумак, ки ба **дарёи дида** гирдобист

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 49].

Тасаввур ва тахайюли шоиронаи Зухурии Туршезӣ гоҳе ба табиат ва ё ашӯ чунон қон мебахшад, ки ин гуна тасвир дар эҷодиёти шоирони дигар ба чашм намерасад. Чунончи, дар байти зер феъли «гиристан», ки хоси инсон аст, ба қатра ва дарё интиқол меёбад ва як қатра шабеҳи дарё мешавад. Дар ҳамин як байти ба назари аввал одӣ шоир ҳафт навъи шигарди шеърӣ (поэтический приём): барҷастасозӣ, махфисозӣ, ошноизудой, шахсангорӣ, чинсомезӣ, савтомезӣ ва феълomezиро ба кор гирифтааст. Масалан, шоир дар баробари қатраро ба мисли дарё гирён кардан, тасвири ҳамин як қатраро барҷаста нишон дода, дар як баробар, хислати инсонӣ бахшида, шахсангорӣ намудааст. Яъне шоир қатраро қон бахшида, одам доништа, дарёро зиндагӣ (дар адабиёти форсии тоҷикӣ таркиби «дарёи зиндагӣ» низ ба чашм мерасад) шуморида, тамоми зиндагӣ (дарё)-ро дар як инсон (қатра) ғунҷоиш дода, кулро дар чузъи ҳамсон (ба мисли баҳр дар кӯза) қойгир намуда, қатраро барҷаста гардонида, барҷастасозиро дар баробари шахсангорӣ корбаст намудааст. Ҳамчунин, мабдаи қатра – чашмро махфӣ гардонида, тавассути

ду шоридан (қатраи ашк ва оби дарё), ки ҳарду аз як ҷинсанд, ҷинсомезӣ эҷод кардааст. Илова бар ин, дар ду шоридан, ки ба як савт мешоранд, савтомезӣ ва дар ҳаракати якхелаи онҳо феълomezиро инъикос намудааст. Албатта, метавонад, шоридани оби дарё овоз дошта бошад ва шоридани оби ашк бидуни савт аст. Аммо ҳар ду як феъл - шориданро дорост, аз ин ҷо, метавон, ки ин шигардро шартан феълomezӣ унвон кард:

Дар бунӣ миҷгон Зухурӣ нам надошт,
Қатраро бингар, ки чун дарё гирифт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 57].

Дар байти зер «шавқ» шахсангорӣ гардида, хусусияти инсон - «ба кор даст бурдан»-ро гирифтааст:

Шавқат набарад ба кор то даст,
Бозори руфӯгарон касод аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 67].

Ба андешаи Ҳасани Ҳусайнӣ, «боризтарин ва машҳуртарин шеваи мазмунсозӣ ва ба иборати дигар, шигарди кор дар сабки ҳиндӣ задани нақб аз зоҳир ба ботин, ё барқарор кардани иртибот байни маҳсусу номаҳсус аст. Шоир дар сабки ҳиндӣ таваҷҷуҳе хос ба аносир ва падидаҳои табиӣ ва ашёву одобу русуму одоти мусталиҳоти ҷомеаи хеш дорад. Ин таваҷҷуҳи хос ба шакли истихроҷи мазмун аз мушоҳидоти инсонӣ дар табиату ҷомеаву ашёи муҳити шоир буруз мекунад. Дарвоқеъ, шоир дар ин сабк ҳамчун ҳазрати Сулаймон ва шояд болотар аз ӯ забони ҳамаи мавҷудотро мефаҳмад ва ҳамаи мавҷудот дарки забони ӯро доранд» [Ҳасани Ҳусайнӣ 1386, с.18]. Агар аз ин зовияи шинохт ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назар афканем, маълум мегардад, ки шоир аз дидани ҳар чиз нуқтае кашф менамояд ва дар ҳар мавзӯе мазмуни латиф эҷод мекунад (иртибот байни маҳсусу номаҳсусро ба вучуд меорад), гӯйе бо «забони ҳамаи мавҷудот» ошноӣ ва дар маҷмӯъ, нигоҳи хос, тахайюл ва андешаи маъниёби ӯ дар ин маврид ташреҳи аҳволи дигари мавҷудот аст. Агар ба таври бадеӣ ифода кунем, шоир гоҳе ба ҷойи қатраи найсон андаруни садаф ашки худро мегузорад ва зулоли гавҳарро аз он берун меоварад. Дар байти зер дар баробари ин ҳама гуфтаҳо, ҳисомезӣ:

пайванди ҳисси басирӣ - абр бо ҳисси шунавоӣ - гирия, тадоии маъноӣ (ба шӯр овардан тадоӣ аз тӯфон ва гуҳар аз садаф), санъатҳои иғроқ (аз гирия ба шӯр овардани дарё), киноя (абри гирия киноя аз ғами зиёд, бар гуҳар танг будани ҷой) ва ташбеҳи пӯшида (сиёҳии абр ба рикқати гирия) назаррас буда, абр вижагии инсонӣ – гирияро гирифта, шахсангориро ба вучуд овардааст:

Зи **абри гирия** ба **шӯр** оварем **дарёро**,

Зи ашкбории мо ҷой бар гуҳар танг аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 58].

Дар байти зер ҳаёл дар ҳислати инсон - «тах кардани зону», шахсангорӣ шуда, ранҷиш, илтиҷо, таслим ва марғи сахтро тадоӣ кардааст:

Хаёлаш гарчи **тах кардаст зону**,

Ҳамон сар бар сари зону бимирам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 679].

Дар тахайюли шоиронаи Зухурии Туршезӣ ҳама чиз - табиат ва ашёи он, ҷондору бечон, ҷузъу кулл ба тариқи хос ҷилва менамоянд ва аксари онҳо шахсангорӣ шуда, гоҳо боиси пайдоиши тасвирҳои номаҳсус гардидаанд. Ҷунончи, дар байтҳои зер «офтоб бо ашки ӯ рӯй мешӯяд» ва «ишқ дар хирмани аташ барқи сароб меафканад»:

Рӯй мешӯяд, ба ашқам офтоб,

Дидаро акси руҳаш оина сохт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 59].

Ва:

Обод карда ишқи ту ҷони харобро

Дар хирмани аташ зада барқи саробро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 22].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ шигарди адабии андозагирӣ [Шкловский В. 1990, с.35] низ корбурд дошта, шоир тавассути он ҳаҷм ва андозаи ду ашёро (ғӯиё онҳо андозаи муайян дошта бошанд) бо маҳаки завқи бадеӣ чен мекунад. Ҷунончи, дар байти зер ҳусни маъшуқа ва ишқи маъшуқ андозагирӣ шуда (андозаи ҳусн ва ишқ - баробаркунӣ), андозаи нози ӯ нисбат ба сабри ошиқ зиёд (ноз ва сабр - зиёдшуморӣ) ҳисобида шудааст:

Аз хусни ту нест ишқи ман кам,
Нози ту зи сабри ман зиёд аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 67].

Дар ҷойи дигар маърифати ринди дурднӯшро андозагирӣ менамояд ва дар тасавури мо андоза (меъёр) доштани риндӣ (бо ҳар баду нек соф будан)-ро ба вучуд меорад:

Бо ҳар баду нек соф будан
Андозаи ринди дурднӯш аст.

Ба андешаи Ҷон Раскин (John Ruskin - мунаққиди англис, 1819-1900), «хунар забони байналмилалист» [Ғуломхусайни Юсуфӣ 2012, с. 161]. Ҷамҷунин, бамаврид аст, ки дар ин ҷо аз андешаи муаллифи «Шеър-ул-Аҷам» низ ёдовар шавем, ки гуфтааст: «Ғараз олами фитрат тахти нуфузи шоир аст. Ё бар тамоми гетӣ ҳукумат мекунад ва аз ҳама кор мегирад. Таърихи зиндагии шоир дар ин олам пур аст аз дилчасбиҳое аҷиб: булбул дар ин олам аз ӯ таълими замзамасанҷӣ меёбад, парвона ба даври сари ӯ мерақсад ва бо шамъ аз шом то сахар аз сӯзу гудози дилаш розу ниёз дорад, насими сахариро аксар пайки ошноӣ сохта, ба сӯйи дилдор равона месозад, борҳо пардадариӣ ғунҷаи гулро дар ҳамон ҳин менамояд, ки вай табассуми маъшукшро медуздида. Эҳсоси шоир бағоят латиф, тезу муштаал мебошад» [Шиблии Нуъмонӣ 2015, с.35-37]. Ба назари Ҷон Раскин ва Шиблии Нуъмонӣ, эҷоди мазмунҳои тозаю латиф ва иртиботи хосаю бадеии шоир бо табиат хунар буда, иблоғу интиқоли эҳсоси шоир ба ҷомеа ҳадафи хунар аст. Агар аз ин нигоҳ ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назар андӯзем, танҳо корбурди шахсангорӣ басанда аст, ки сатҳи хунари шоирӣ ва робитаи бадеии ӯро ба табиат муайян намоем. Ҷунончи, шоир аз як калимаи «ҳавас» дар 25 маврид шахсангорӣ карда, маъниҳои тоза офаридааст:

1. Ҷаваси синасипор:

Ҷигарам доғи туро дида амин,
Ҷаваси синасипоре дорад.

2. Ҷаваси чилва (ишора ба хоҳиши бозтобӣ ва таҷаллӣ):

Сар итоби камарам мебарад аз тоби камар,

Мебарад чун ҳаваси ҷилва ба сайри чаманаш.

3. Ҳаваси ғамза (орзуи имову ишорат кардан ба чашму абру, ноз, карашма):

Бар дили реш аз **ҳаваси ғамзае**

Сӯниши алмос бирондам, дарег.

4. Ҳаваси шоҳ (хоҳиши шоҳона):

Гадои дар ба дарам, лек дорам ин иқбол,

Ки хотир аз **ҳаваси шоҳ** барнагардонам.

5. Ҳаваси турктозӣ (ҳаваси бераҳм, вайронгар):

Маъмур бод дил, чӣ қадар ҷони қимматӣ,

Омода кард дар **ҳаваси турктози** ӯ.

6. Ҳаваси захм:

Ҳаваси захми чигар чун гусилад аз дили ман,

Дидаам аз сафи мижғони ту ханҷар задане.

7. Ҳаваси марҳам:

Гар, Зухурӣ, **ҳаваси марҳами** тифлӣ дорам,

Хешро бар дами шамшери итоб андозам.

8. Ҳаваси пухта (орзуи иҷрошуданӣ), «ҳавас пухтан» (ба мурод расидан):

Барнаояд дил аз **ҳавас пухтан**,

Чӯш аз оҳи хоми мо нахурад.

9. Ҳавасгудозӣ:

Дар байъи сина омад сӯзи **ҳавасгудозӣ**,

Доғ аз бағал таровад муҳри қаболакорӣ.

10. Ҳаваси хом (орзуи иҷроношуданӣ, ғайримумкин):

Ҳаваси хом ба чӯш омада дар сина дигар,

Доғҳо бар чигари сӯхта чидан дорад.

11. Ҳаваси орамида (хоҳиши сардшуда, орзуи аз баҳраш баромада):

Тамкинишвае ба шӯр овард

Ҳаваси орамидаи моро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 35].

12. Ҳаваси рӯнамо (хоҳиши ошкоро):

Сад ганчи гавҳари дилу ҷон вом кардам,
Инҳо таҳийяи **ҳаваси рӯнамои** кист?

13. Ҳаваси асар (хоҳиш таъсиргузор):

Охам ба видоъ гиря сар дод,
Дар дил **ҳаваси асар** бишустам.

14. Ҳаваскушӣ (сифат - ҳавас куштан - хоҳиш надоштан, орзуро барбод додан):

Гӯ, ҳавас дар фикри мотам бош, к-аз эъҷози хусн
Зинда шуд **ишқи ҳаваскуш**, вақти арзи муддаост.

15. Ҳаваси нола (хоси узви шунавоӣ) - хоҳиши фарёд задан:

То синаи дил дар **ҳаваси нола** бихорам,
Рағҳо ҳама дар синаи ман чанг баровард.

16. Ҳаваси накҳат (хоси узви шомеа) - рағбат ба хушбӯӣ:

Бо беҳабарон аз **ҳаваси накҳати мӯе**
Пинҳон зи сабо бар сари роҳи хабар оянд.

17. Ҳаваси суҳбат (иштиёқи зиёди мулоқот):

Зоҳидонро **ҳаваси суҳбати** хилват зада раҳ,
Суҳбати шанбӣ магар бар руҳи одина кашам.

18. Ҳаваси зулф (хоҳиши дидани рӯйи ёр):

Атри райҳони биҳишт аз ту, Зухурӣ, хуш бош,
Рав, ки мо бар **ҳаваси зулфи** муанбар задаем.

19. Ҳаваси ахгар:

Хун гарчи нест тасмия, гар карда ошно,
Акнун дар оташ аз **ҳаваси ахгаре** нишин.

20. Ширинии ҳавас (хоси узви чашоӣ)-ширинии орзу:

Шӯри магас балост зи **ширинии ҳавас**,
Ку чилваҳои шамъ, ки парвона пур шудааст.

21. Дасти чидан доштани ҳавас (ҳаракати (фезл) мафҳуми абстрактӣ):

Ёсамини бӯса дар гулбарги лабҳое шукуфт,
Ишқи бепарво **ҳавасро дасти чидан дода** буд.

22. Лабчаш доштани ҳавас (ҳаракати (фезл) мафҳуми абстрактӣ):

Чун хурад май аз табассум, нукл резад шаккараш,
Чон фидояш, **лабчаше дорад ҳавас** бар соғараш.

23. Нақшҳои ҳавасписанд:

Ишва бар лавҳаҳои содадилон,
Нақшҳои ҳавасписанд нигошт.

24. Заҳми ҳавасхӯрда:

Ҳанӯз **заҳми ҳавасхӯрдаи** ту расво нест,
Барор теғ, ки фардо гуноҳ аз мо нест.

25. Мояи зиндагӣ шуморидани ҳавас (орзу, майл, шавқ, иштиёқ, хоҳиш):

Дар сафи мурдадилон рӯзи чазо бархезад,
Мояи зиндагии ҳар кӣ набошад ҳавасе.

Хулоса, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ тасаввур ва тахайюли шоирона гоҳе ба табиат ва ё ашё чунон қон мебахшад, ки ин гуна тасвир дар эҷодиёти шоирони дигар ба чашм намерасад. Шоир дар мавриди корбурди санъати ташхис гоҳе аз навъҳои шигарди шеърӣ (поэтический приём): барҷастасозӣ, махфисозӣ, ошноизудой, шахсангорӣ, чинсомезӣ, савтомезӣ, феълomezӣ ва андозагирӣ истифода кардааст. Дар ғазалиёти шоир дар аксар маврид шахсангорӣ боиси пайдоиши тасвирҳои номаҳсус гардидааст. Ҳунари шоирии Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал, бавежа корбурди санъатҳои бадеӣ ба дараҷае тақомул ёфтааст, ки ӯ аз як калимаи «ҳавас» дар 25 маврид шахсангорӣ карда, маъниҳои тоза офаридааст.

3.2.3. Тазод

Тазод низ аз зумраи санъати пурбасомади ғазалиёти Зухурист, ки шоир маҳз тавассути он шигарди барҷастасозиро тақвият мебахшад. Масалан, дар байти зер «талхкомӣ» ва «шириндаҳонон» барои тақвияти «заҳр» ва «шаккар» гуфта шудаанд:

Талхкомӣ чӣ балоест зи шириндаҳонон,
Заҳро ком диҳад шаккари лавзинаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

Дар байти зер тазод дар тасвири «ширин шудани гиряи талх дар базми шавқ» ва тавассути «заҳрханда додани боци нӯшханд» ифода ёфтааст:

Ба базми шавқ чӣ **ширин** шудаст гиряи **талх**?!
Ба **заҳрханда** диҳад боци **нӯшханд** он чо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 34].

Дар байтҳои зер тазод дар тасвир то ба чое инкишоф ёфтааст, ки ба маъноӣ байтҳо тобишҳои гуногуни бадеӣ бахшидааст:

Аз рухе **шом** ғӯта зад дар **субҳ**,
Рӯзҳо бурд **шаб** ба кор имшаб.
Бар ниҳоли **хазон**расидаи айш
Дошт ҳар барг сад **баҳор** имшаб.
То саҳар лаб ба **ханда** меҳмон буд,
Дод асар **гиря**ҳои зор имшаб.
Дошт соқӣ ба чехраи **гул-гул**
Зухдро **хор-хори хор** имшаб

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 44].

Алиасғари Шеърдӯст гуфтааст, ки «тасвирсозӣ дар шеър набояд сурати санъатгарӣ ба худ гирад, вагарна аз рушду густариш боз хоҳад монд. Нозии саноеӣ адабӣ дар бисёре аз осори шоирони классик таҷрибаи талхест, ки шоирон бояд ҳамора пеши чашм дошта бошанд. Шеър натиҷаи коркарди ҳамзамон ва дарҳамомехтаи забон, хаёл ва андеша аст» [Алиасғари Шеърдӯст 1997, с.67.]. Муҳаққиқи эронӣ бар он назар аст, ки маҳз иртиботи қавии забону хаёл ва андеша асоси шеърро ташкил менамоянд. Агар аз ин нигоҳ ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назар кунем, маълум мегардад, ки ҳамаи ғазалҳои шоир ҳамин рабти устувори забону хаёлу андешаро доранд. Агар бо бадеият гӯем, шоир ҳолат, тасвир, хаёл ва андешаро дар шеър баён намекунад, балки шеърро ба ҳолат, тасвир, хаёл ва андеша табдил додааст. Чунончи, дар байтҳои боло «ғӯтаи шом дар субҳ», «рӯзро ба кор бурдани шаб», «бар ниҳоли хазонрасидаи айш ҳар барг сад баҳор доштан» ва дар байтҳои зер «нигаҳ рангин кардан аз сияҳчашм» - аз ранги сияҳ бурун кашидани рангҳои дигар ва умеди «даҳанширинӣ» аз «суханталхон», «иваз

накардани дидаи гирязой ба лаби хандахез» ва тазодҳои «ширинии умр аз захри ғам ва рангинии айш аз хуни чигар» далели равшан аз иртиботи комили хатти тасвир, хаёл ва андеша дар ғазалиёти шоиранд:

Аз **суханталхон** даҳан **ширин** нагашт,

В-аз **сияҳчашмон** **нигаҳ** **рангин** нагашт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 65].

Ва:

Рашки рақиб мехурам, лек иваз намекунам

Бо лаби **хандахези** **ӯ** дидаи **гирязойро**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

Ё:

Умр **ширин** аст, лабрез аст ком аз **захри** ғам,

Айш рангин аст, аз **хуни чигар** соғар пур аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 58].

Хулоса, тазод ғазалиёти шоирро ҷаззобтар карда, тавассути ин санъати бадеӣ шоир бештар шигарди адабии барҷастасозиро тақвият додааст.

3.2.4. Тачнис

Зухурии Туршезӣ дар корбурди таҷнис низ муваффақ аст ва дар байти якуми зер вожаи «гулгун»-ро ба маънои номи аспи Ширин ва гул [Абдуманнони Насриддин 1992, с.22] ва дар байтҳои дуюму сеюм калимаи «доғ»-ро ба маъноҳои гудохта, сӯзон, ғаму андух, аламу ҳасрат (бадноӣ, нанг, айб) истифода намудааст:

Ширин кучо зи раҳм ба **Гулгун** диҳад инон,

Фарҳод агар сиришк на **гулгун** бароварад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 28].

Ва:

Ҳар сина, ки дидем, **фурӯ** рафта ба роҳат,

Аз марҳамати **доғи** ту **доғ** аст дили мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 5].

Ё:

Даст аст, ки дастест бар **ӯ доғи** бутонро
Чун **доғи** ту **доғи** дигарон синарубo нест.

Дар байтҳои зер вожаҳои **чудо**, **чафо** ва **офтоб** таҷнис шуда, «**чудо**» ба маъноҳои буридан ва ҳарҷ, интиҳоб кардан ва алоҳида, зиёд, «**чафо**» ба маъноҳои чабру ситам, озор ва «**офтоб**» ба маъноҳои маъшук, хуршед – чирми осмонӣ истифода шудаанд:

Ин шикоятномаи номехрубониҳои туст,
Он чи дидам аз **чудо**иҳо, **чудо** хоҳам навишт.

Ва:

Аз забони хомаи нозат бадашноме хушам,
Гояте дорад **чафо**, то кай **чафо** хоҳам навишт.

Ё ки:

Ниқоб чун зи рух он **офтоб** бардорад,
Сад **офтоб** фурӯғ аз ниқоб бардорад.

Дар абёти зер вожаҳои «**кушод**», «**ол**», «**хушхӯ**», «**пас**», «**кина**» ва «**офтоб**» таҷнис шудаанд:

Кушоди чабҳаам зоҳир, **кушоди** даст зоҳиртар,
Наёбам дов агар дар нард, чуз нақши **кушод** орам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 678].

Ва:

Хуш ишқ гашта рангин, кардаст ғозакорӣ,
Рухсори **оли** мардум аз ашки **оли** мардум

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 524].

Ё:

Зи расвоист пешу **пас** чӣ бошам,
Агар расво набошам, **пас**, чӣ бошам?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 516].

Ё ки:

Бош фориғ аз хаёли интиқом,
Кори аҳли **кинаро** ҳам **кина** сохт.

Дар байти зер санъати муҳтамилиуззидайн [Туракул Зеҳнӣ 2007, с.166] - навъе аз таҷниси маънавӣ, назаррас аст, ки ду маъноӣ ба ҳам зид: дили ман аз пир гирифт ва ҷавоне дили маро аз пир гирифт, инъикос ёфтааст:

Шайх пиндошт, ки дар ман дами тазвир гирифт,
Хотирам бурд **ҷавоне, дилам аз пир гирифт**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 56].

Шоир дар ғазал барои эҷоди тасвири тоза аз таҷнисҳои том, лафзӣ ва маънавӣ низ истифода кардааст. Дар зерфасли ҳамин рисола таҳти унвони «Муסיқии берунӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ» роҷеъ ба корбурди фаровони таҷнис дар қофия мулоҳиза рафтааст, ки дар ин ҷо ҳоҷат ба такрори он нест.

3.2.5. Санъатҳои дигари бадеӣ

Дар байти зер якҷанд санъати бадеӣ: тазод (моҳтобу офтоб, шабнишинӣ бо офтоб, ки хоси рӯз аст), киноя (офтоб ба маъноӣ маъшук), муболиға (ба фарш омадани моҳтоб) ва ташбеҳи пӯшида (офтоб ба маъшуқа) инъикос ёфтааст:

Дигар фарш аст дар ишватсароям моҳтоб имшаб,
Шабама хуш, **шабнишинӣ** мекунам **бо офтоб** имшаб.

Санъатҳои дигаре, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назаррасанд, ҳусни таълил, тамсил, муруоти назир, ихом, тақсим, масал, ирсоли масал, ийнот, раддуссадр илал аҷуз, раддулаҷуз илал садр, раддуларуз илал аҷуз, раддуссадр илал аруз, раддуссадр илал ибтидо, раддуларуз илал ибтидо ва игроқ мебошанд, ки боиси обуранги тасвир ва мусиқоии дарунии шеъри ӯ гаштаанд:

Хусни таълил:

Лоларӯён ҳама рангиннигаҳон меҳоханд,
Бесабаб нест, агар чашми тарам пурхун аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 91].

Тамсил:

Зи савдои муҳаббат суд арбоби муҳаббатро,
Зиёни кина ҳам охир ба аҳли кина баргардад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 198].

Мурооти назир:

Доғ гӯй овардаву чавгон алам кардаст ох,
Аз фазои синаи ман хубтар майдон кучост?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 78].

Иҳом дар шеъри Зухурии Туршезӣ фаровон корбаст шуда, дар абёти зер таъбири иҳомомези «ба ҳуш бош» ба маънои «хушёр бош» (ишора ба зиракӣ) ва ҳамчунин, мазмуни «дар хотир дошта бош», ки «моро хароби бодаи сарчӯш кардаӣ» ва таъбири «даст аз гулоб шуст» ба маънои аз баҳраш баромадан ва шустани даст бо гулобро ифода намудаанд:

Хароби бодаи сарчӯш кардаӣ моро,
Баҳуш бош, ки беҳуш кардаӣ моро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 46].

Ва:

Зоҳид зи май ба даври ту даст аз гулоб шуст,
Воиз шикаст минбару муфтӣ китоб шуст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 157].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ санъати тақсим низ чамшгир аст, ки намунааш ин аст:

Ҳуснро пироя ину ишқро сармоя он
Худфурӯшӣ хуш бисоте чида дар бозори мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 15].

Дар ғазалиёти шоир истифодаи масал низ назаррас буда, бо мақсади чаззобияти ифода ба кор рафтааст. Чунончи, масали маъруфи «узри батар аз гунаҳ»-ро ин тавр гуфтааст:

Узри батар аз гунаҳ масал шуда, оре,
Цурми беҳ аз афв узрхоҳ надорад.

Ирсоли масал (услуби муодила) [Шафеии Кадканӣ 1366, с.63], ки аз нигоҳи як зумра адабиётшиносон яке аз хусусиятҳои сабки ҳиндист, дар ашъори Зухурии Туршезӣ ба нудрат назаррас аст. Чаро? Ба андешаи мо, муқаддамтарин посух бар ин суол дар тарзи ифодаи шоир - забони ғазалиёти ӯст. Азбаски баёни Зухурии Туршезӣ бисёр печидааст, матлаби дар мисраи аввал дарҷшуда, ки равшан нест, ҳочат ба далел дар мисраи дувум намомонад. Масалан, дар мисраи аввали байтҳои Соиб матлаб: ғафлати дил ва нафс, суҳан ва хатои ҷоҳилон равшан аст ва ҳангоми баёни муодила: ҷуръати дузд ҳангоми ҳоби посбон, аз камон қач берун омадани тир ва пайомади расвоии он фикри мисраи аввали байтҳоро тақвият мебахшад:

Ғафлати дил нафсро, Соиб, кунад мутлақинон,
Дуздро ҷуръат зи ҳоби посбон пайдо шавад

[Соиби Табрезӣ 2017, с.194].

Ва:

Дар суҳан гуфтан хатои ҷоҳилон пайдо шавад,
Тир қач чун аз камон берун равад, расво шавад

[Соиби Табрезӣ 1980, с. 32].

Аммо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар мисраи аввал тарзи баёни печида ва гоҳе мутаноқиз ба ҷашм мерасанд. Дар ғазалиёти ӯ мо дар мисраи аввал ба тасвирҳои мураккабе рӯ ба рӯ мешавем, ки онҳоро бори нахуст дидаем. Дар ин маврид хонанда барои дарки маънои мисраи аввали байт ба фикр фуру меравад ва, агар дар ин ҳолат боз усули муодила низ ба кор мерафт, дарки маъно ба маротиб мураккаб мегардид. Ҷунончи, дар мисраҳои аввали байтҳои мазкур матлабҳои муғлақ: «ҳар ҷӣ ба назар дарояд, ба назар дарнаояд», «ноз накардани марҳам, бо сабаби бехаридорӣ», «гурехтани ҷигари ақл ҳангоми даромадани ҷигари ишқ», «кушта шудани уммеи гурез ва дар кафи сад шом фитодани домани рӯзи тараб» баён шуда, хонандаро ба сӯйи паҳлуҳои мухталифи андеша ва ҷанбаҳои гуногуни тасвир мекашонанд, ки ҷойи корбурди санъати муодила боқӣ намомонад:

Дарнаояд ба назар, ҳар ҷӣ дарояд ба назар,
Напазируфта ба ҷуз акси ту оинаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

Ва:

Марҳам накунад ноз, харидор надорад,
Парвардаи дӯшу бари доғ аст дили мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 5].

Ё:

Чигари ишқ даромад, чигари ақл гурехт,
Фахри шерони хавас рӯбаҳии бешаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Ё ки:

Домани рӯзи тараб дар кафи сад шом фитод,
Шаби ғамро ба сари роҳ наёмад сахаре

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 664].

Ҳамчунин, мо ҳаргиз бар он андеша нестем, ки Зухурии Туршезӣ натавонистааст, ки фикрҳои худро дар эҷоди ғазал тавассути услуби муодила тақвият диҳад. Мо дар ин маврид танҳо бар он назар ҳастем, ки дар сабки баёни шоир ниёзе ба услуби муодила намондааст. Аммо гоҳе аз услуби муодила низ ба қор мегирад. Чунончи:

Ба кӯшиш нест мумкин раъша аз симоб барчидан,
Шикебо қай тавонад қард носеҳ ношикеборо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 32].

Ё:

Зи қайди мактаби андӯҳ озодам, бихамдиллоҳ,
Зи хушҳолӣ дилам тифли муаллимурдаро монад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 380].

Санъати ибнот низ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назаррас аст, ки дар он такрори садоноку ҳамсадо мусиқии ғазалиёти ўро афзудаанд. Ба андешаи Т.Зехнӣ, «гоҳе ҳамчун санъати зулқофиятайн ва қофияҳои пуртакаллуф низ ҳастанд» [Турақул Зехнӣ 2007, с.377]. Чунончи, дар ғазалиёти шоир ин намуна ба чашм мерасад:

Намонд ҳеҷ ҳичобе, ғами **ҷудой** нест,

Миёни мову ту ҳоил чуз **ошноӣ** нест.
Ба юмни дарди ту гаштам алам ба озодӣ,
Зи қайди нола нафасро даме **раҳой** нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 49].

Дар абёти зер ба такрори хуруфи пеш аз равӣ мувочех мешавем, агарчи метавон вожагони «гулшан», «хирман» ва «чавшан»-ро қофия кард:

Ҳар гул, ки бӯйи хун диҳад, аз **гулшани** ман аст,
Сад пушта барқ хӯшае аз **хирмани** ман аст.
Дар теги кини хасмхароше зиёд нест,
Он захмҳо, ки захра дарад, **чавшани** ман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 55].

Дар ғазали зери Зухурии Туршезӣ таркиби «қасам ба» такрор шудааст:

Қасам ба васл, ки ҳарфаш чу дар миён омад,
Ба фоли шавқ ғами ҳаҷро карон омад.
Қасам ба сӯзи дили тафта синае, ки чу шамъ
Ба шарҳи доғи чигар ҷумла тан забон омад.
Қасам ба сайдфиган ғамкаши камонпуште,
Ки охро зи дамаш тир бар нишон омад.
Қасам ба қиссаи рангини зардрусора,
Ки гунадортар ашқаш зи арғавон омад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 190].

Санъатҳои зеро Тақӣ Ваҳидиёни Комёр аз зумраи ороҳои адабие медонад, ки чандон зебо нестанд [Юсуфӣ У. 2021, с.90]. Дар ҳақиқат, нисбат ба санъатҳои дигари бадеӣ дар зебоии ғазал нақши санъатҳои зер камтар аст.

Санъати раддуссадр илал ачуз (такрори вожа дар оғоз ва анҷоми байт):

Ҳуш огоҳии дигар дорад,
То Зухурӣ шудааст бе**ҳуш**ат

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 108].

Санъати раддулачуз илас садр (такрори вожаи анҷоми байт дар оғози байти дигар):

Нил дар Нил ашки маҳрумӣ зи мижгон мекашам,

Гарди ғам бар рух биёбон дар биёбон *мебарам*.

Мебарам дин дар гаронӣ чун гаронӣ мекунам,

Дарди сар меоварад афғонам, афғон мебарам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 553].

Санъати раддуларуз илал ачуз (такрори вожа дар аҷоми мисраи аввал ва мисраи дуюм):

Ба сахв дида кушодам, фитод бар ту *назар*,

Гуноҳи дидани ман дар *назар* намебоист

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 112].

Санъати раддуссадр илал аруз (такрор дар оғоз ва анҷоми мисраи аввал):

Муддао ҳосил нагардад, *муддаост*,

Ишрат аз дил рӯй тобад, ишрат аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 153].

Санъати раддуссадр илал ибтидо (такрор дар оғози мисраи аввал ва мисраи дуюм):

Андак раҳме ситамгаронро,

Андак бахте вафои моро?!

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 33].

Санъати раддуларуз илал ибтидо (такрор дар анҷоми мисраи аввал ва оғози мисраи дуюм):

Даҳонашро, ки гуфтам ғунча, *танзест*,

Зи *танзам* ғунча худ дар пӯзханд аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 140].

Иғроқ (гипербола) [Пригарина Н. 1999, с.115] дараҷаи баланди муболиға буда [Туракул Зеҳнӣ 2007, с.93], дар байти зеро шоир - «аз нами миҷгон ба рӯйи Даҷла пули мавҷ бастан ва сели ғиря», ба чашм мерасад:

Пули мавҷе ба рӯйи Даҷла бастам аз нами миҷгон,

Зи сели ғиря хоҳам кард охир Нил Чайхунро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 38].

Хулоса, Зухурии Туршезӣ бо истифода аз санъатҳои бадеӣ ғазалиёти худро чаззобу дилпазир намуда, дар баробари санъатҳои бадеии маъмули

дигар талмеҳу тамсил, ташхису муболиға, тазоду тақсим, таҷнису ихом, муурооти назиру иънот ва ҳусни таълипро низ ба қор бурдааст. Дар ғазалиёти шоир қорбурди услуби муодила қам ба назар расида, гоҳе дар як байт истифодаи якҷанд санъати бадеӣ низ дида мешавад, ки онҳо маънои байтро қандҷанбай қардаанд. Ҳамчунин, шигардҳои балоғӣ, ё худ санъатҳои бадеии раддуссадр илал аҷуз, раддулаҷуз илал садр, раддуларуз илал аҷуз, раддуссадр илал аруз, раддуссадр илал ибтидо, раддуларуз илал ибтидо низ дар ғазалиёти шоир қорбурд доранд.

БОБИ IV. САБКШИНОСИИ ҒАЗАЛИЁТИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ

Мафҳуми «тарзи тоза», «шеваи тоза» ва «шеваи нав» дар эҷоди шоирони асрҳои XVI-XVIII маънои сабки хиндиرو дорад [Саъдиев С. 2018, с.116; Шарифмурод Исрофилниё 2013, с.167; Эмомалӣ Раҳмон 2020, с.129].
Чунончи, Соиби Табрешӣ фармудааст:

Зи **тарзи тоза**, Соиб, доғ созам нуктасанҷонро,
Аҷаб дорам, к-аз Омул чун ту хушғуфтор бархезад
[Соиб Табрешӣ 1980, с.419].

Ё:

Ба **тарзи тоза** қасам ёд мекунам, Соиб,
Ки ҷои булбули Омул дар Исфаҳон пайдост
[Соиби Табрешӣ 2017, с. 8].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршешӣ низ истифодаи таркиби «тарзи нав» ишора ба сабк аст:

Зи юмни мадҳи шаҳаншоҳи Наврас аст ин файз,
Ки **тарз нав** шуда табъи сухантирози маро
[Зухурии Туршешӣ 1390, с. 27].

Ва:

Чун Зухурӣ шуд, он ки *соҳибтарз*,
Аз ғизолон ғазалтирозӣ кард
[Зухурии Туршешӣ 1390, с. 249].

Аз оғоз то ба имрӯз ҳамеша дар шеър як навъ низоми хосаи образҳо мавҷуд аст, ки вобаста ба сабкҳои адабӣ ҳаракати ҳамин образҳо вижагиҳои тоза пайдо мекунанд. Ҳамин низоми махсуси образ на хоси «шеъри тарз» (сабки хиндӣ), балки нишонаи сабкҳои адабианд, дар ҳоле ки як қатор муҳаққиқон ин нишонро хоси сабки хиндӣ медонанд. Аз ин ҷо, ғолибан, нишонаи «шеъри тарз» на низоми вижаи образ, балки маҷмуи се нишона: нозукандешӣ (нозукхаёли, мӯшикофӣ), тозабаёнӣ (таркиб ва ибороти нав, дақиқнигорӣ, ифодаи матлаб дар қолабҳои тоза баён) ва маънитирозӣ, «маънишикорӣ» [Саъдиев С. 2018, с.122] (мазмунофаринии шоирона) буда,

зимни ин нишонаҳо вежагиҳои дигар - шигардҳои адабӣ: ошноизудой, тасвирҳои мутаноқиз, ҳанҷоршиканӣ, ҳисомезӣ, вобастаҳои адабӣ, барҷастасозӣ, ҳисомезӣ, тадоии маъноӣ, чинсомезӣ ва савтомезӣ моҳияти аслии ин сабкро пурратар гардониданд.

Ҳамин тавр, эҷоди маънии бикр ва тасвири ҷолибу нотакрор аз муҳиммияти ин сабк буда, шаҳодат аз он аст, ки шеърӣ тоҷик на танҳо пас аз асри XV инҳитот наёфта [Саидпур Азимӣ 1399, с.255-278], балки дар шеваи тозатару маъниҳои амиқ ва дақиқ буруз карда, як навъ адабиёти татаббуӣ набуда, балки саршор аз навғонию навҷӯӣ, мухтареот ва тасвирҳои хунарӣ, дар маҷмуъ, намоиши хунари волои адабӣ будааст.

Акнун чаро «шеърӣ тарз»? Оё унвони дигар ва ё таъбири нисбатан мукаммале нест, ки аҳли адаби мо онро «шеърӣ тарз» номидаанд? Ба ин суол ҳанӯз дар байни адабиётшиносони мо посухи дақиқ мавҷуд нест. Шояд гузаштагонӣ мо ягон унвони шоиста, илмӣ, адабӣ ва ё фароғири хусусиятҳои шеърӣ ин давраро дарёфт накардаанд? Аз ин рӯ, шартан, унвони онро «шеърӣ тарз» номидаанд, ки ба назари мо чандон мувофиқ нест.

Сабки ҳиндиرو дар густараи адаби форсии тоҷикӣ гоҳе бо номҳои дигар: исфаҳонӣ, сафавӣ, соибӣ ва бедилӣ низ ёд мекунанд, аммо ин сабк бештар ба ҳиндӣ маъруф аст, ки нишонаҳои он, асосан, аз тозагӯӣ, маънитирозӣ ва тасвирҳои нотакрору печида иборатанд. Аммо дар илми адабиётшиносии муосир як қатор нишонаҳои дигари сабки ҳиндӣ: ошноизудой, барҷастасозӣ, ҳанҷоршиканӣ, тасвирҳои мутаноқиз, ҳиссомезӣ, дигардесӣ, басомади таркибҳои хос, вобастаҳои адабии навсохта муайян гардиданд [Аббосалии Вафой 1389, с.72-73; Шафеии Кадканӣ 1366, с. 72-74; Эмомалӣ Раҳмон 2020, с. 127], ки дар зерфаслҳои ин боб нишонаҳои мазкур дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мавриди мулоҳиза ва баррасӣ қарор дода шудаанд.

4.1. Ошноизудой ва тасвирҳои мутаноқиз

Мафҳуми «ошноизудой (остранения)»-ро бори нахуст дар нақди адабӣ В.Б. Шкловский - асосгузори мактаби шаклгарой (формализм)-и рус, дар

мақолаи «Хунар ҳамчун шигард» (Искусство как приём) истифода кардааст [Шкловский В.1990, с.58; Ханзен-Лёве Оге А. 2001, с.12-14; Суфизода Ш. 2023, с.9]. Муаллиф дар ин мақола, ки як гурӯҳ муҳаққиқон онро «баёнӣи формализми адабӣ» донистаанд, мақсади хунарро эҷоди тағйири шакл дар воқеият гуфтааст. Ба фикри ӯ, забони адабӣ дур шудан аз забони меъёрӣ ва мақсади «ошноизудой» ҳамчун шигарди адабӣ [Ханзен-Лёве Оге А. 2001, с.12-14] берун баровардани хонанда аз «дарки автоматӣ» мебошад.

Ҳамин тавр, «ошноизудой» мавриди таваҷҷуҳи формалистони дигар - Р.Якобсон, Ю.Н.Тинянов, Я.Мукаржовский, Ю.Лотман қарор ёфта, ба сифати як назарияи мустақили формалистии адабиёт ба мактабҳои адабии Прага ва Фаронса роҳ ёфт [Зиёваддини Даштхокӣ 1395, с.99]. Илова бар ин, «мактаби нишонашиносии (семиотика) Тарту дар Эстония, сохторгарой дар Прог ва баъдтар дар Фаронса, нақди нав дар ИМА, ҷараёни пасосохторгарой ва ғайра маҷӯи идеяҳои формализми русӣ мебошанд» [Суфизода Ш. 2023, с.9].

Баъдан, истилоҳи «ошноизудой»-ро Ю.Н.Тинянов «бегонасозӣ» гуфт ва дар осори муҳаққиқони эронӣ синонимҳои дигари он: ғарибсозӣ [Сирусӣ Шамисо 1385, с.172-173], одатзудой, дурсозӣ ва таърифи дубора ба чашм мерасанд.

Илова бар ин, Аббоси Хоифӣ ва Муҳсини Нурпеша гуфтаанд, ки «ошноизудой дарбаргузидаи тамоми равишхоест, ки муаллиф аз он суд меҷӯяд то «ҷаҳони матро ба чашми мухотабон бегона намояд» ва мавзую муҳтавои матни адабиро чунон чилва диҳад, ки гӯйӣ аз ин пештар вучуд надоштааст» [Аббос Нурпеша 1383, с. 55].

Агар аз ин манзар ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назар андозем, шоир «дар бозори шавқ рангинбисот чидани гиря, хайма задани доғи таманноӣ ёр дар сини ошиқ» ҳамон «бегонасозии ҷаҳони матн» аст:

Гиря хуш рангинбисоте чида дар бозори шавқ,
Мечакад ёкути тар аз панҷаи миҷғони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Ё:

Гашт он рӯз, ки тобанда таноби рагу пай,
Хайма зад доғи таманнои ту дар синаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

Ба андешаи В.Шкловский, «ҳадафи забони адабӣ ин аст, ки одоти идрокию эҳсосии моро бо истифода аз шаклҳои ғариб ва ғайриодӣ ба ҳам мезанад ва, аз ин рӯ, шаклро барҷаста ва ошкор мекунад» [Сируси Шамисо 1385, с.173-174]. Чунончи, дар абёти зери Зухурии Туршезӣ таркиботи «рандаи нолатароше», «чигари ишқ», «чигари ақл», «фаҳри шерони ҳавас» ва «рӯбаҳии беша» аз «одоти идрокию эҳсосӣ»-и мо берун буда, тасвирҳои ғайривоқеиро инъикос кардаанд:

Рандаи нолатароше ба каф оварда нафас,
Дард дар даст марезод дами тешаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Ё:

Чигари ишқ даромад, чигари ақл гурехт,
Фаҳри шерони ҳавас рӯбаҳии бешаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Чӣ тавре ки дар боло зикр шуд, вазифаи «ошноизудой» дар тасвири бадеӣ дур намудани сифату хусусияти аслии ашё буда, шоир ба ин васила паҳлуҳои дигари мафҳуми ашёро инъикос мекунад. Чунончи, дар абёти зер Зухурии Туршезӣ дар тасвирҳои тоза: «лангар шудани пой, дарёӣ шудани киштӣ, виқори кӯҳ, бисоти хирагӣ, дукондори бозори ҳаёро гарм кардани ишқ» сифату хусусияти аслии ашё: пой, киштӣ, кӯҳ, бисот, бозорро аз онҳо дур кардааст:

Шудааст **киштии сабру** шикеб **дарёӣ**,
Виқори кӯҳ сабук, **пойи мост лангари мо**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 8].

Ё:

То ҳавас ҳар сӯ наяндозад **бисоти хирагӣ**,
Ишқи дукондор **бозори ҳаёро** гарм кард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 273].

Ба андешаи В.Шкловский, вазифаи дигари «ошноизудой» он аст, ки афкори моро барои дарки ашё сайкал диҳад ва тавассути хусусияти тозаи он огоҳиамонро, ки «дар такрори шинохт «мурда» менамуд» [Шкловский В. 1990, с.58; Алиакбар Аҳмадӣ 1392, с.69-88] бештар гардонад. Дар ин маврид Роджер Форл низ мегӯяд, ки «ҳар чизи кӯҳна ва одиро бояд ончунон ба забон овард, ки гӯиё тоза ва нав аст. Инсон бояд дар масоили маъмул ва мутадовил чунон сухан гӯяд, ки дар андешаи хонанда ё шунаванда тоза ва ғариб намояд» [Алиакбар Аҳмадӣ 1392, с.69-88]. Албатта, дар бораи «масоили маъмул ва мутадовил» сухани тоза гуфтан барои адибон кори сахл нест. Чӣ тавре ки Фирдавсӣ гуфтааст:

Сухан ҳар чи гӯям, ҳама гуфтаанд,

Бари боғи дониш ҳама руфтаанд [Абулқосим Фирдавсӣ 2019, с.33].

Агар ба таърихи инсон дида андӯзем, бисёре аз чизҳо: ошиқӣ (ба мисли Лайлию Маҷнун, Юсуфу Зулайхо), таҳамтанӣ (мисли Рустам), интихоби куфр ё имон, зулм ё адолат, вафо ё ҷафо, иқболу саодат ва ё бадбахтӣ, умеду орзу ва ё яъс, хайр ё шар, ҳавову ҳавас ва ғайра ба назар такрор менамоянд. Чунончи Ҷалолуддини Балхӣ гуфтааст:

Ҳаст тӯмори дили ман ба дарозии абад,

Барнавишта зи сараш то сӯйи поён: ту марав

[Ҷалолиддин Балхӣ 2007, с.27].

Пас, «ошноизудой» шигарди адабиест [Ханзен-Лёве Оге А. 2001, с.12-14], ки бо «забони номукаррар», агар ба таври бадеӣ гӯем, гарди такрор аз рӯйи тасвирҳои адабӣ мешӯяд ва ба онҳо тозагӣ мебахшад. Чунончи, дар ин маврид Зухурии Туршезӣ гуфтааст:

Тафи сухан шуда табҳолаи лаби қосид,

Чӣ хуб кард, ки ин гармӣ аз паём кашид

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 274].

Ё:

Бурун фишонд Зухурӣ зи мағз **атри сухан**,

Шамомҳо зи шамими ту дар машом кашид

[Зухурии Туршезӣ 1390, с.275].

Ё ки:

Шабнаме дар рӯзи кас нашнида гул,
Булбулони тозаалҳонем мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 19].

Шоир дар байти зер «гармии мазмун» гуфта, маънии тозаро дар назар дорад:

Зухурӣ, нукта ахгар мешавад аз гармии мазмун,
На раҳм аст офати парвози мурғи номабар гаштан

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 785].

Яке аз вежагии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар он аст, ки шоир бо «забони номукаррар» тасвирҳои тозаи зиёд эҷод кардааст. Дар ғазалиёти ӯ, бо вучуди он ки ба як қатор шоирони пешин пайравӣ кардааст, такрори мазмун ва лафз, умуман, ба чашм намерасад. Чунончи, дар байти зер таркибҳои «тамошо дар тамошо» ва «ҳайрат кардани ҳайрат» тасвирҳои тозаанд:

Дил аз андешаи васли ту оӣ карда ҳимматро,
Тамошо дар тамошои ту ҳайрат карда ҳайратро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 43].

Агар ба ошноизудой дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз нигоҳи забонӣ назар кунем, гоҳе корбурди як ҳиссаи нутқ ба ҷойи ҳиссаи нутқи дигар истифода шуда, маъноӣ тоза эҷод гардидааст. Чунончи, дар байти зер ба ҷойи «дар хатар астӣ» таркиби «хатар дорӣ» оварда шудааст, ки зарфи макони «дар хатарӣ» ба сифати «хатардор» табдил ёфтааст:

Зухурӣ, дар хатар худро наҷфкандӣ, хатар дорӣ,
Ки эмин будани сайди ҳарам бошад ҳаром ин ҷо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 39].

Дар байти зер таркиби «тай накарда» дар шакли «накарда тай» омада, муайяншаванда (музофи илайҳ) на бахти бад, балки «марҳалаи ҳанӯз» аст:

Дар раҳи ваъдаи ту дил гарчи давида умрхо,
Бахти бадаш накарда тай марҳалаи ҳанӯзро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с.64].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ садҳо таркиботе ба чашм мерасанд, ки сохтаи шоир буда, дар онҳо хусусиятҳои ашёҳо аз аслашон дур карда шудаанд. Чунончи, кӯча мафҳуми қобили дарк аст, аммо сифати осудагиро (кӯчаи осудагӣ) ба худ гирифта, аз як тараф, вежагии дигари ашёро инъикос менамояд ва, аз ҷониби дигар, аз доираи дарки мо берун меравад:

Агар мебоядат дар **кӯчаи осудагӣ** манзил,

Бурун рез аз сарои табъ раҳти расму одатро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 43].

Намунаҳои дигари ошноизудоии ашё дар ғазалиёти шоир, ки тасвирҳои тоза офаридаанд, инҳоянд:

Саҳрои ҳичрон ва бароти гирия:

Аз тафи **саҳрои ҳичрон** дар ҷигар хунам намонд,

Ваҳ, **бароти гирия** дигар бар кучо хоҳам навишт.

Гули субҳ:

Дар гулистон бар **гули субҳ** аст шабнам аз ғубор,

Ғунча аҳгар шуд, тафи оҳам саборо гарм кард.

Нахли ҳавас ва ларзаи ҳасрат:

Зуд бар **нахли ҳавас** не барг мемонад, на бор,

Ларзаи ҳасрат чунин гар медиҳад афшони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Доғи таманно:

Гашт он рӯз, ки тобанда таноби рағу пай,

Хайма зад доғи таманнои ту дар синаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

Таъмири аҳвол:

Умеди дидани фардо бурун мебурд раҳт аз дил,

Ба ҷо воқеъ шуд ин **таъмири аҳволи хароб** имшаб.

Девони ноз:

Мурувват азл гардидаст дар **девони нози** ӯ,

Аҷаб гар ин қадар бемеҳрӣ аз сад бевафо ояд.

Гоҳе ошноизудой дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ тавассути таркиботи сечузъа ва тасвирҳои дарун ба дарун инъикос ёфтааст, ки дар ин ҳолат хусусияти аслии ашё аз он ба маротиб дур карда шудааст. Чунончи, дар байти зер офтоб - исм, офтоби рашк – ибораи душворфаҳм ва офтоби рашки нокомӣ тасвири ғайридаркӣ ба қалам дода шудааст:

Зи ҳасрат сӯхтам дар **офтоби рашки нокомӣ**,

Кунам гар орзӯи сояи девор, мегунчад.

Дар абёти зер таркиботи сечузъаи «забони хомаи ноз», «сахни шабистони орзу» ва ибораи чорчӯзъаи «тӯтии қафаси кунчи хомӯшӣ» тавассути шигарди ошноизудой эҷод шуда, душворфаҳманд:

Забони хомаи ноз:

Аз **забони хомаи нозат** ба дашноме хушам,

Гояте дорад чафо, то кай чафо хоҳам навишт.

Саҳни шабистони орзу:

Берӯз гашт **сахни шабистони орзу**,

Имшаб сари фасона ба домони хоб бод!

Тӯтии қафаси кунчи хомӯшӣ:

Гаштем тӯтии қафаси кунчи хамӯшӣ,

Фарёдро ба булбули пургӯ гузоштем.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ошноизудой гоҳе бо ихом ва истиораи пӯшида якҷо шуда, таркибҳои ғайримутадовилро ба вучуд овардааст. Чунончи, дар абёти зер тасвирҳои «рехтани дона барои сайёд», «аз сайд сайёд сохтан», «бармахестан аз камини ашкборӣ» ва «шикори таманно» ғайримустаъмал буда, таркибҳои «камини ашкборӣ», «шикори таманно» ва «шикори таманно» истиораи пӯшида ва калимаҳои «шикор» (ба маънои сайд ва барори кор), «захм» (чароҳат ва зарар) ва «ғизолон» (оҳу ва маҳбуба) ихоманд:

Гоҳу бегоҳ аз камини ашкборӣ бармахез,

Метавонӣ кард сайдаш, дона бар сайёд рез.

Ва:

Шикори ин таманноро, ки аз захми ту дарғалтам,

Ғизолонро агарна ҷумлагӣ сайёд мекардам.

Агар ба ошноизудой дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз нигоҳи мантиқ назар кунем, мебинем, ки шоир гоҳе мантиқи каломро дур мекунад ва дар ин равиш абзори маъмули ӯ санъати тазод аст. Шоир хусусиятҳои ду чизи муқобилро ба ҳам наздик мекунад ва тасвири ғайримантиқӣ меофарад. Чунончи, дар байти зер дар «вартаи хатар» амн вучуд надорад, аммо шоир амнро дар дохили (мулки) хатар мебинад:

Зухурӣ ин суҳан бовар надорад:

«Ки дар мулки хатар амнияти нест».

Дар байти зер низ «поси амн доштани хатар» ва «аз бало ҳазар накардан» ошноизудои мантиқӣ мебошанд:

Ба кӯйи ишқ хатар поси амн медорад,

Зухурию зи балоят ҳазар, дурӯғ, дурӯғ.

Ин гуна тасвирҳо, ки дар онҳо сифати ашё ба ҳам омезиш меёбад, дар ғазалиёти шоир зиёд ба чашм мерасанд. Чунончи, дар байти зер шоир бар он назар аст, ки ҷон бояд ба «боли марг» парвоз кунад ва он касе, ки ӯ аз ҳамин гуна «бол» «хатарпаноҳ» надорад, дар хатар (ҳалокшуда) аст:

Вой, агар ҷон ба боли марг напаррад,

Дар хатар он к-ӯ хатарпаноҳ надорад.

Ошноизудои мантиқӣ дар байти зер дар он аст, ки шоир хадангро ҳам ришта ва ҳам сӯзан гуфтааст:

Хаданги ту ҳам ришта, ҳам сӯзан аст,

Дили чок раҳни руфӯи ту ҳаст.

Барои киштӣ соҳили дарё (канор) макони амн аст ва Ҳофизи Шерозӣ «боди шурта»-ро чиҳати расонидани «киштинишастагон» ба соҳил (ба мурод) даъват менамояд ва «сабукбор» касеро медонад, ки дар таносуб бо мавҷу гирдоби дарё дар соҳил қарор гирифтааст:

Киштинишастагонем, эй боди шурта, барҳез,

Бошад, ки боз бинем дидори ошноро

[Ҳофизи Шерозӣ 1983, с.35].

Ва:

Шаби торику бими мавчу гирдобе чунин хоил,
Кучо донанд холи мо сабукборони соҳилҳо

[Ҳофизи Шерозӣ 1983, с.31].

Аммо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар ин маврид низ ошноизудоии мантиқӣ ба чашм мерасад. Шоир хусусияти бехатар будани соҳил (барои киштӣ)-ро аз он дур карда, мазмуни нав офаридааст. Чунончи, дар байтҳои зер таркибҳои «хатари канор» ва «хатари киштии соҳил» ғайримутадовиланд:

Киштӣ хатари канор дорад,
Орам ба миён канорҳоро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 42].

Ва:

Киштии соҳилӣ хатар дорад,
Ба канор оварам миёне чанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 277].

Зухурии Туршезӣ тавассути ошноизудойи гоҳе хусусияти ду чизи муқобилро иваз менамояд. Масалан, маъмулан боз гунчишкро шикор мекунад, аммо дар байти зер гунчишк бозро шикор кардааст. Мисраи дуюм маънии мисраи аввал - «ба зӯри аҷз тофтани сарпанҷаи қудрат»-ро тақвият бахшидааст, ки дар ин ҷо низ ошноизудоии мантиқӣ ба чашм мерасад:

Метавон сарпанҷаи қудрат ба зӯри аҷз тофт,
Ишқ чун сайёда шуд, гунчишк бар боз афканам.

Ҳофизи Шерозӣ дар байти зер гуфтааст, ки сари дор аз сари Мансури Ҳаллоҷ баланд гашт ва гуноҳи ӯ дар он буд, ки асрор (розҳо)-ро ошкор мекард:

Гуфт он ёр, к-аз ӯ гашт сари дор баланд,
Қурмаш ин буд, ки асрор хувайдо мекард

[Ҳофизи Шерозӣ 1983, с.188].

Аммо Зухурии Туршезӣ гуфтааст, ки мақоми «ишқ» дар дори баланд устувор аст ва гуноҳи Мансури Ҳаллоҷро дар «паст будани ҳарфаш» буд. Дар

ин байт ду навъи ошноизудой: мантиқӣ (дур кардани асл аз воқеи Мансури Ҳаллоҷ) ва забонӣ («буд паст») ба назар мерасад:

Ишқ хуш дори баланде насб кард,
Чурми Мансур ин, ки ҳарфаш буд паст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 139].

Шоир дар байти зер «риштаи имон» (ишора ба ихлос ва имон ба Офаридгор)-ро бо зуннор - занҷира ё риштае, ки салибро ба гардан меовезанд (риштае, ки ғайримусулмонон дар мамлакатҳои исломӣ бояд аз болои либос ба камар мебастанд), баробар дониста шуда, гуфтааст, ки маломати бараҳман - руҳонии ҳиндувон, пайрави бараҳманияро, ки бутро ибодат мекунад, чойи таачҷуб надорад, дар ҳоле, ки мусулмонии мо аз сидқу сафо, нуру зиё ва қавоиди исломӣ орист ва дар риё «камтар аз зуннор нест»:

Барҳаманро гар ба меҳри бут маломат мекунӣ,
Риштаи имони мо ҳам камтар аз зуннор нест.

Яке аз равишҳои маъмули «ошноизудой» (бегонасоzӣ) ба андешаи Сируси Шамисо «таърифи дубора», ё «шиносонидани дубора (ривояти тоза ё ироаи тасовири тоза)» [Сируси Шамисо, 1385, с. 176] аст, ки дар ин равиш бо сабаби тозагии тасвир мухотаб фикр мекунад, ки чунин чизро бори аввал мешунавад ва ё нахустин маротиба эҳсос менамояд. Дар байти зер шоир гуфтааст, ки чӣ гуна мардумак – сиёҳии чашм, метавонад тавассути «киштии чашм» аз хатари ғарқ шудан раҳо ёбад, дар ҳоле ки баҳри ашқҳои ман ин гуна мавҷзанӣ дорад:

Кай мардумак ба **киштии чашм** аз хатар раҳад?
Гар қулзуми сиришки маро ин талотум аст.

Шоир дар таърифи дубора, ки, албатта, ҳамон ошноизудоист, ки шоир аз зовияи диди номаъмул падидаи зотӣ, маънавӣ, каломӣ ва табииро ба тарзе тамошо мекунад, ки он аз зовияи диди шоирони дигар бакуллӣ фарқ доранд ва дар андешаи хонанда эҳсоси нав парварида, агар бо бадеҳият гӯем, ашё ва ҳодисаро зоҳиран бо рангу бӯйи тоза «чилва» мебахшад. Чунончи, дар байти зер ҳолати маъмулии дар қафас гирифта шудани мурғони ҳушилхон дар таркиби «риштаи овоз», ки тасвири тоза ва нотакрор аст, ба маънои байт

тобиш ва эҳсоси нав ато кардааст. Дар ин чо «бастани боли мурғи нағмасоз дар қафас» на ба маънои он аст, ки боли мурғро дар қафас бастаанд, зеро мурғро дар дохили қафас озод нигоҳ медоранд, балки ишора ба воситаи бастан – ришта, аст. Чунончи, қафас аз ришта баста мешавад ва мурғи хушсадо боли худро, ки киноя аз парвоз ва озодӣ аст, бо риштаи овози худ, ишора ба дарозӣ ва ҳамвории (гӯшнавозии худ) савти садои хуш дар қафас - гирифторӣ, маҳдудият, асорат бастааст:

Аз бало махрӯш, эй дил, з-он ки мурғи нағмасоз

Боли худро дар қафас аз **риштаи овоз** баст.

Дар байти зер шоир тавассути таркибҳои «**авроқи шабу рӯз**» ва «**риштаи шерозаи субҳ**» гуфтааст, ки «агар оҳи ман – киноя аз ғаму андух, риштаи чилди китоби субҳ мешуд, то рӯзи ҳашр – қиёмат, варақҳои шабу рӯз фурӯ намерехт». Дар ин тасвир низ ошноизудой: нарехтани варақҳои шабу рӯз аз оҳи қахрамони ғиноӣ ба чашм мерасад.

Дарҳам **авроқи шабу рӯз** намерехт ба ҳашр,

Оҳи ман мешуд, агар **риштаи шерозаи субҳ**.

Дар байти зер низ ошноизудои мантиқӣ: бо дасти ақл аз риштаи тадбир дом бофтани чунун дар заминаи «таърифи дубора» ба қалам дода шудааст:

Бо вучуди ин чунун дар сайди **симурғи мурод**

Бофт **дасти ақл** дом аз **риштаи тадбири** мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 14].

«Таърифи дубора» дар девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бисёр ба чашм мерасад. Чунончи, дар байти зер ба нигоҳ чайбу гиребон дода, аз як тараф, дигардесӣ кардааст, аз тарафи дигар, нигоҳро, ки амали муқаррарист, сифати нав - пардоздиҳандаи нигоҳ (нигоҳпардоз) эҳдо кардааст. Тавассути ошноизудой тасвири тоза (азбаски чашм нигоҳпардоз аст, бо вучуди торикии рӯз чайбу гиребонро аз хуршеду маҳ пур кардааст) эҷод шудааст:

Бо инчунин рӯзи сияҳ пур карда аз хуршеду маҳ,

Чайбу гиребони нигоҳ, чашми нигоҳпарدوزи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 15].

Шоир дар байти зер низ ба фалак сифати нав – дорандаи шишаҳои бода ва ба субҳ хусусияти тоза – хамёза, дода ошноизудой кардааст:

Шишаҳои фалак аз бода тихӣ гардидаст,
Кунам аз чуръаи худ **чораи хамёзаи субҳ**.

Ҳамин тавр, Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал ошноизудоиро бисёр ба кор гирифта, тавассути дур кардани хусусиятҳои чиз, ҳодиса, воқеа ва сифатҳои нав бахшидан ба онҳо тасвирҳои нав, маъниҳои тоза, вале душворфаҳм офарида, ба ин васила дар тақомули тасвир ва маъно дар ғазал нақши муассир гузоштааст. Чунончи, намунаҳои дигари ошноизудой дар ғазалиёти шоир:

Гашт **атласи чарх** рашкфарсуд
Аз жандаи мо, ки шоли **ишқ** аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 51].

Ва:

Кунад **бахтам хавас** чун хӯшае дар дил шавад хирман,
Кунам аз шуълахӯйӣ боду барқе дар ниҳод орам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 509].

Ва ё:

Дар **чашми офтоб** рагу реша бишмарад,
Чашме, ки дар назораи худ тез мекуни

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 676].

Дар байти зери Зухурии Туршезӣ вожаи «ғубор» ба ҷанбаи хокии инсон, яъне маҳсули хок будани ҷисми вай ишорат карда, шоир одамро нотавону ҳақир ва «ғубор» (миранда) тасвир кардааст, ки навъе ошноизудоист. Агар шоир дар бештари маврид тавассути ошноизудой сифати ашро дур кардааст, ё онҳоро иваз намудааст, дар байти зер худи одам (сифати куллии мавҷуд)-ро дигар карда, одамро «ғубор» номидааст:

Ба нанаштаи **ғуборам** дода дасте,
Ба хоки ман сари пое расондаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 97].

Ин тарзи ошноизудой дар ашъори шоирони дигари сабки ҳиндӣ, ба мисли Абдулқодири Бедил низ ба чашм мерасад. Чунончи, Бедил гуфтааст:

Нест чуз худшиканӣ домани иқболи баланд,
Охир, эй мушти ғубор, ин ҳама парвоз чаро?

[Абдулқодири Бедил 2018, с.115].

Дар абёти зери Зухурии Туршезӣ низ ошноизудоиҳо (кимии сурхрӯӣ кардани сабзаи обу гили қурбониён, сирешумихтилотихои хирс, аз савдоиён рост омадани савдои бетобӣ, доми муҳаббат будани холи маъшуқа ва бастанӣ болу пари симурғи дил тавассути сайӣ қазо) ба назар мерасанд:

Кимии сурхрӯӣ кардаанд
Сабзаи обу гили қурбониён

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 581].

Ва:

Сирешумихтилотихои хирс аст,
Ки соҳибганҷ бар ганчина часпид

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 243].

Ва ё:

Чу омад рост аз савдоиён **савдои бетобӣ**,
Ҳама оромҳо **байёнаи колои бетобӣ**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 630].

Ё:

Куҷо **сайӣ қазо симурғи дилро** болу пар басти?
Набудӣ дона аз холи ту гар **доми муҳаббатро**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 43].

Як қатор шоирони орифи адабиёти форсии тоҷикӣ, ба мисли Маҳмуди Шабистарӣ, Чалолуддини Балхӣ ва Абдулқодири Бедил бар он назаранд, ки қолабҳои меъерии забонӣ имкон намедиҳад, ки дар онҳо маънӣ пурра ифода ёбад ва тавассути баён тамоми андешаву эҳсоси инсонро наметавон таҷассум намуд. Маҳмуди Шабистарӣ вобаста ба ин матлуб гуфтааст:

Надорад олами маънӣ ниҳоят,
Куҷо бинад мар ўро лаф ғоят?! [Маҳмуди Шабистарӣ 2015, с. 42].

Чалолуддини Балхӣ ҳам дар ин маврид гуфтааст:

Иштироки лафз доим гумраҳ аст,

Иштироки габру муъмин дар тан аст.

Лафзро монандаи ин ҷисм дон,

Маънияшро дар дарун монанди чон.

Пас, зи нақши лафзҳои «Маснавӣ»

Сурате зол асту ҳодий маънавӣ [Чалолиддини Балхӣ 2013, с.244]

Абдулқодири Бедил низ дар ин маврид фармудааст:

Эй басо маънӣ, ки аз номаҳрамиҳои забон

Бо ҳама шӯҳӣ муқими пардаҳои роз монд

[Абдулқодири Бедил 1993, с.188].

Зухурии Туршезӣ низ ба ҳамин маънӣ ишораҳо дорад. Чунончи:

Дар забони қиссапардозон сухан хомӯш монд,

З-он ки дар ифшо намегунҷад ғами пинҳони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

Аммо, дар баробари ин, Зухурии Туршезӣ бар он нукта низ тавачҷух дорад, ки маънӣ тобеи лафз аст ва ҳангоми пайдоиши лафзи тоза маънии ҷадид низ падид хоҳад омад.

Хулоса, Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал тавассути ошноизудой тасвирҳои ғайривоқеӣ офарида, «ҷаҳони матнро ба чашми мухотабон бегона намудааст» [Аббос Хоифӣ 1383, с.55]. Шоири ба воситаи дур намудани сифату хусусияти аслии ашё паҳлуҳои дигари мафҳуми онро дар ғазал инъикос карда, бештар ошноизудои забонӣ ва мантиқиро ба кор гирифтааст. Ошноизудой дар ғазалиёти шоир гоҳе тавассути таркиботи дучузъа ва гоҳе сечузъа тасвирҳои дарун ба дарунро ифода намуда, ихом ва истиораи пӯшида дар эҷоди таркибҳои ғайримутадовил нақши муҳимро ишғол кардаанд.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ абзори маъмули ошноизудои мантиқӣ санъати тазод буда, шоир хусусиятҳои ду чизи муқобилро ба ҳам наздик мекунад ва тасвири ғайримантиқӣ меофарад.

Яке аз вежагиҳои маъмули «ошноизудой» дар ғазалиёти шоир «таърифи дубора» аст, ки Зухурии Туршезӣ дар бештари маврид тавассути ин равиши

баён хусусияти ашёро аз онҳо дур мекунад, ё иваз менамояд ва гоҳе сифати куллии мавҷудро тағйир медиҳад.

Дар истилоҳи адабӣ мутаноқизнамоӣ каломи зоҳиран бо худ мутаноқизест, ки ду амри муқобил ё носозгорро ба ҳам ҷамъ карда, аз лиҳози мантиқ номувофиқ аст. Дар адабиётшиносӣ мутаноқизнамо он гуна тасвирест, ки дар он як қисми тасвир ба қисми дигари он муқобил аст. Масалан, дар байти зери Ҷалолуддини Балхӣ тасвири «рӯ ба бесӯйӣ» мутаноқиз аст:

Ҳар касе рӯе ба сӯе бурдаанд,
В-ин азизон рӯ ба бесӯ кардаанд

[Ҷалолуддини Балхӣ 2013, с.23].

Қисме аз адабиётшиносон ин гуна тасвирро як навъи ошноизудой ҳисобидаанд. Ҳамчунин, Абулфазл Раҳими Род ташхис ва парадоксро «аз ҷумлаи мавориди ҳанҷоргурезии маъноӣ» донистааст [Абулфазл Раҳими Род 2009, с. 37]. Ба андешаи Аҳмад Гулӣ ва Сардори Бофиқр, «мутаноқизнамоӣ яке аз ҷилваҳои зебои баён дар осори адабӣ буда, ин ҳунари адабӣ мумкин аст ба сурати таъбир ё таркиб ба қор биравад» [Аҳмад Гулӣ 1387, с.131]. Саидмуҳсин Маҳдии Ниёҷубӣ ва Ризо Сатторӣ низ гуфтаанд, ки «мутаноқизнамоӣ яке аз барҷастатарин равишҳои ташаххус бахшидан ба забон аст, ки дар адаби форсӣ бештар реша дар орои суфия ва шатҳиёти онон дорад» [Саидмуҳсин Ниёҷубӣ 1397, с.225]. Илова бар ин, тасвирҳои мутаноқизнаморо гурӯҳе аз муҳаққиқон аз ҷумлаи санъатҳои бадеӣ дониста [Муртазо Пайкар 1395, с.97], гурӯҳи дигар «як орои бадеӣ дар адабиёти форсӣ, яке аз авомили зебоӣ ва барҷастасозӣ дар осори адабӣ» [Лайло Гуломпур 1398, с.191] гуфта, гурӯҳи сеюм, яке аз авомиле донистаанд, ки боиси ошноизудой ва барҷастагии калом гардидаанд [Зунгуна Иброҳим 1392, с. 853; Муртазо Муҳсинӣ 1392, с. 169]. Яъне муҳаққиқон мутаноқизнамоиро гаҳ ба ошноизудой, гаҳ ба ҳанҷоргурезии маъноӣ [Абулфазл Раҳими Род 2009, с.37], гаҳ ба барҷастасозӣ ва ё санъати бадеӣ ва гаҳ ба як навъи ҳунари мустақили адабӣ [Шафеии Кадканӣ 1366, с. 54; Аҳмад Гулӣ 1387, с.31]

иртибот додаанд. Азбаски мутаноқизнамоӣ бештар ба ошноизудой наздик аст, мавзуи мазкурро мо дар ин фасл мавриди баррасӣ қарор додаем.

Тасвири мутаноқизнамо дар адвори мухталифи адабиёти форсии тоҷикӣ (дар давраҳои аввал андак ва сода ва дар сабки ҳиндӣ бавофир ва печида) корбод дошта, ҳамеша паҳлуи дигари тасвирро инъикос менамояд. Ҷамҷунин, тасвири мутаноқизнамо ҳамеша тадоӣ аз «матни пинҳон» дорад. Чунончи, дар байти зери Рӯдакӣ омадааст, ки «ҳам бо сад ҳазор ва ҳам бе сад ҳазор одамон танҳостам»:

Бо сад ҳазор мардум танҳой,
Бе сад ҳазор мардум танҳой!

[Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 2019, с.355].

Ва ё дар байти зери Саноӣ гиристану хандидан тасвири мутаноқизнамоӣ:

Пеши ту чун синон камар бандам,
Хун ҳаме гирияму ҳаме хандам

[Ҳаким Саноӣ 2011. – С.150].

Ва ё дар байти зери Камоли Хуҷандӣ тасвири «ин мақомест, ки дар он на манзил ва на мақом аст» тасвири мутаноқизнамоӣ:

Чанд пурсӣ? Чӣ мақом аст, Камол, ин ки ту рост,
Ин мақоме, ки на манзил, на мақом аст ин ҷо

[Камоли Хуҷандӣ 2015, с.2; Камоли Хуҷандӣ 2020, с.116].

Ва ҷойи дигар низ Камоли Хуҷандӣ фармудааст, ки «ишқи туро дошта бошему дар баробари он соҳиби хуш ҳам бошем, нишонаи чунун аст». Албатта, мавзуи ихтилофи ишқу ақл дар адабиёти форсии тоҷикӣ нав нест ва мо роҷеъ ба ин масъала дар фасли «Мавзуи ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ»-и ҳамин рисола тааммули иҷмолие низ дорем, аммо дар ин ҷо тасвир мутаноқизнамоӣ:

Бо ишқи ту ҳушмандии мо
Осору аломати чунун аст

[Камоли Хуҷандӣ 2020, с.139; Камоли Хуҷандӣ 2020, с.128].

Дар байти зери Зухурии Туршезӣ низ ду тарафи тасвир: Мансур ва ворунабахтӣ ва болои дор ва таҳи чоҳ ҳамдигарро нақз кардаанд:

Мансури вақти хеш ба ворунабахтиям,

Болои дор бин, ки таҳи чоҳ гаштааст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 97].

Ва ё чойи дигар Зухурии Туршезӣ гуфтааст, ки «чаро фироқ дар фироқи ту намурд. Пас, уммедворие дорад». Ин дар ҳолест, ки «фироқ» соҳиби чон нест, ки мирад:

Дорад уммедворие, в-арна,

Дар фироқат чаро намурд фироқ?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 447].

Тасвири мутаноқизнаморо Шафеии Кадканӣ хоси сабки хиндӣ номида, дар ташреҳи мафҳуми он гуфтааст, ки «мансур аз тасвири мутаноқиз тасвирест, ки ду рӯйи таркиби он ба лиҳози мафҳум якдигарро нақз мекунанд» [Шафеии Кадканӣ 1366, с. 54]. Илова бар ин, Ҳусейни Ҳасани Пуролоштӣ гуфтааст, ки «тасвирҳои мутаноқиз, ки бо Саной ва ашъори муғонаи ӯ оғоз шуд, дар сабки хиндӣ, баҳусус, дар шеъри Урфӣ, Зухурии Туршезӣ ва Толиб ба манзалаи шохисаи барҷастаи сабкӣ пайдо шуд ва басомади он дар шеъри шоирони тарзи хаёл, баҳусус, Бедил болотар рафт ва бештарин намунаҳо аз ин гуна тасовир халқ шуд» [Ҳусейн Ҳасани Пуролоштӣ 1394, с. 76]. Ба фикри Ҳусейни Ҳасани Пуролоштӣ, тасвирҳои мутаноқиз яке аз нишонаҳои барҷастаи сабкӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мебошанд. Дар ҳақиқат, агар ин гуна иддао намоем ҳам, ғалат нахоҳад буд. Зеро тасвирҳои мутаноқизнамо ба дараҷае дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бисёр истифода шуда, мавқеи устувор доранд, ки як қисми асосии тасвир ба назар мерасанд. Дар ду ва ё се ғазали шоир ҳатман як намунае аз ин гуна тасвир ба чашм мерасад. Масалан, дар абёти зер тасвирҳои «бо Хизр ҳамсабӯ будан ва шуъла ба чом кардан» ва «сарсабзии баҳор аз хазон» ёфтанд, мутаноқизнамост:

Тафтаҷонон кунанд шуъла ба чом,

Гарчи бо Хизр ҳамсабӯёнанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 208].

Ва:

Нозам ба тозарӯйии пажмурдахотирон,
Сарсабзии баҳори ҷаҳон аз хазони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 9].

Дар абёти зер тасвирҳои «шоми саҳар баҳти сафед сохта», «ҳино бастанӣ чашми тар ба пойи касе», «ҳумоюн шудани баҳти тира» ва «ба гулбонги зоғ фол гирифтани ҳумо», аз як сӯ, мутаноқизнамоянд ва, аз сӯйи дигар, паҳлуи дигари тасвиранд. Чунончи, ба андешаи шоир, баҳти тира ҳумоюнӣ надорад, аммо он ҳам як навъи баҳт аст, тақдири азалист ва ҳуш пазируфтани он ҳам навъе аз қаноат аст:

Баҳти сафед сохта шоми саҳар маро,
Рӯзам сиёҳкардаи зулфи чу қири туст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 51].

Ва:

Рӯйи маро ба ҳуни ҷигар мекунад нигор,
Чашми тарам, ки **пойи** касеро **ҳино** набаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 170].

Ва ё:

Гардида баҳти тира ҳумоюн зи фарри ишқ,
Гирад ҳумой фол ба гулбонги зоғи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

Дар тасвирҳои мутаноқизнамо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ гоҳе барҷастасозӣ ҳам ба назар мерасад. Чунончи, дар абёти зер тасвирҳои парадокси «тирагӣ афзудани ҷароғ», «рӯшании шабҳои тор» ва «аз оҳ пардагӣ кардани нола» аз маъно ошноизудой карда, тасвирро барҷаста сохтаанд. Агар ба таври дигар гӯем, Зухурии Туршезӣ тавассути тасвирҳои мутаноқизнамо (парадоксӣ) аз моделҳои бадеии суннатӣ фаро рафта, «зебоиписандии тақобул» («эстетика противопоставления») [Лотман Ю. 1964, с.176]-ро эҷод кардааст. Чӣ тавре ки Шафеии Кадканӣ гуфтааст, ки

тасвирҳои мутаноқизнамо ҷамолшиносии ғазалро «аз ханчори маълуфи эстетикӣ бадеии қудамо (тақорунҳои шинохташуда дар бадеъ ва балоғат) ба сӯйи ханчоргурезиҳои шатҳӣ ва хушаҳои савтӣ ва мусиқоӣ» хидоят кардаанд [Шафеии Кадканӣ 1366, с.55]:

Чароғи ориятӣ тирағӣ зиёда кунад,
Ба рӯшноии шабҳои тор савганд аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 102].

Ва:

Ноларо карда пардагӣ аз оҳ
Нози маъшуқ бар лаби ошиқ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 166, 445].

Агар аз назари забонӣ ба тасвири мутаноқизнамо назар андӯзем, дар абёти зер вожагони «ғавғо, шӯр, роҳат» денотатив ва калимоти «хомӯшӣ, ханда ва озор» коннотатив (маъноии иловагӣ)-анд.

Дида ҳайратзада шуд, рухсати дидан дорад,
Вақти **ғавғои хомӯшист**, шунидан дорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 445].

Ва:

Чаман надида зи қаддат кашидатар нахле,
Ниҳолҳо ҳама дар **кӯтаҳӣ баланд** он чо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 35].

Хулоса, тасвирҳои мутаноқизнамо яке аз нишонаҳои барҷастаи сабкӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба ҳисоб рафта, корбурди бисёр дошта, мавқеи устувор доранд ва як қисми асосии тасвир ба шумор мераванд. Дар тасвирҳои мутаноқизнамо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ гоҳе барҷастасозӣ ҳам ба назар мерасанд. Тасвирҳои мутаноқизнамо (парадоксӣ) дар ғазалиёти шоир аз моделҳои бадеии суннатӣ ба «зебоиписандии тақобул» («эстетика противопоставления») табдил ёфтаанд.

4.2. Ҳанҷоршиканӣ дар каломи бадеӣ

Ҳанҷоршиканӣ дар каломи бадеӣ бениҳоят зиёд баромадан аз ҳадди муайяни меъёрҳои забонӣ дар тасвир аст. Ба андешаи Ҳусайни Ҳасанпури Олоштӣ, «ханҷоргурезиҳои Урфии Шерозӣ ва Зухурии Туршезӣ ба яке аз ду чараёни ханҷоргурезӣ, яке бо марказияти истиораи феълӣ ва дигаре бо марказияти истиораи исмӣ маътуф аст ва гароиши Толиби Омӯлӣ ба ҳар ду чараёни ханҷоргурезӣ дархӯри тавачҷуҳ аст» [Ҳусайн Ҳасанпур Полоштӣ 1394, с.79]. Аммо ба ин андеша наметавон, ки ҳамраёӣ буд, зеро дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ ду чараёни ханҷоргурезӣ – дар меҳвар қарор доштани истиораи феълӣ ва исмӣ мавҷуд аст. Масалан, дар абёти зери Зухурии Туршезӣ тасвирҳои «рехтани нохуни тадбир, дами таъсир ва вайронии таъмир» истиораҳои феълӣ мебошанд:

Турраи марғуладоре дорадам дар печу тоб,
Укдаи қорам чӣ пурсӣ, **нохуни тадбир рехт.**
Метавонам тораки афлок бишқофам ҳанӯз,
Гарчи шамшери дуои ман **дами таъсир рехт.**
Ваҳ, чӣ будӣ, к-офати дармон набудӣ дардро,
Бар бинои сабри мо **вайронии таъмир рехт**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 50].

Дар абёти зери шоир «таровидани латофату қиёмату миннат», «дашти факрам» ва «нашукуфтани тақво» низ истиораҳои феълианд. Ҳатто, шоир дар мавриди қорбурди истиораҳои феълӣ истиораи пӯшидаи тоза – гиёҳи хушқосол (маҷозан беҳосил)-ро истифода кардааст:

Аз он ораз **латофат метаровад,**
В-аз он қомат **қиёмат метаровад.**
Гиёҳи хушқосоли дашти факрам
Зи абри ҷуд **миннат метаровад**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 206].

Ва:

Баҳяи қатраи май далқи Зухурӣ меҳост,

Монда пажмурда вараъ, хайф, ки такво нашукуфт?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 77].

Дар абёти зери шоир таркиботи «нохуни нағма» ва «чароғи меҳр» истиораҳои исмӣ мебошанд:

Нохуни нағмаҳои мутриби мо

Чӣ бало дилхарош буд имшаб?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 47].

Ва:

Чароғи меҳру муҳаббат нишонда шуъла фурӯ,

Ба барфурӯхтанаш мағзи устухон назар аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 101].

Куруши Сафавӣ дар китоби худ таҳти унвони «Аз забоншиносӣ ба адабиёт» ҳанҷоргурезиро ба ҳашт навъ: вожагонӣ, наҳвӣ, маной, сабкӣ, гӯйишӣ, овой, навишторӣ ва замонӣ тақсим кардааст [Фарзон Сучудӣ 1377, с.20-21; <https://www.iranketab.ir>; <https://www.poempersian.ir>]. Баъдан, дар заминаи ин гурӯҳбандӣ муҳаққиқони дигари эронӣ ашъори шоиронро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Чунончи, Зухра Аскарӣ, Ҳомид Аскарӣ ва Чамшед Қосимӣ таҳти унвони «Баррасии ҳанҷоргурезӣ дар шеъри Мазохири Мусаффо» [Зухра Аскарӣ, Ҳомид Аскарӣ, Чамшед Қосимӣ 1390, с.1-24] ва Ғуломризо Пирӯз, Ҳусайн Ҳасанпури Олодаштӣ ва Муроди Исмоилӣ дар мавзуи «Ҳанҷоргурезӣ дар ашъори Ҳушанги Эронӣ» [Ғуломризо Пирӯз, Ҳусайн Ҳасанпури Олодаштӣ ва Муроди Исмоилӣ 1391, с.1-22] мақолаҳо ва Абулфазли Раҳими Род дар мавзуи «Ҷойгоҳи Сухробӣ Сипехрӣ дар шеъри муосири форсӣ» [Абулфазл Раҳими Род 2009, 148 с.] рисолаи номзадӣ навишта, мавҷудияти ҳамин ҳашт навъи ҳанҷоргурезиро аз ашъори Мазохири Мусаффо, Ҳушанги Эронӣ ва Сухробӣ Сипехрӣ ҷустуҷӯ кардаанд. Ғуломризо Пирӯз, Ҳусайн Ҳасанпури Олодаштӣ ва Муроди Исмоилӣ ҳанҷоргурезии замониро «бостонгарой» низ номидаанд [Ғуломризо Пирӯз, Ҳусайн Ҳасанпури Олодаштӣ ва Муроди Исмоилӣ 1391, с.10]. Аммо мо ҳанҷоргурезиро ба 2 навъ: забонӣ ва маъноӣ ҷудо намудаем. Зеро ҳанҷоргурезии вожагонӣ (лексика), наҳвӣ (синтаксис), гӯйишӣ (диалект),

овой (фонетика), навишторӣ (орфография) ва замонӣ (истифодаи вожагоне, ки дар замони зиндагии Зухурии Туршезӣ ривоч ва ё умуман, корбурд надоштанд) ба ҳанҷоргурезии забонӣ дохил мешаванд. Ҳамчунин, ба андешаи Куруши Сафавӣ «ҳанҷоргурезии сабкӣ ба мавориде итлоқ мешавад, ки шоир аз меъёрҳои гунаи навиштории роиҷи тахте ва аз вожагон ва ё сохтҳои гуфтор истифода кунад» [Фарзони Сучудӣ 1377, с.20-21]. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки ин ду муҳаққиқи эронӣ ҳанҷоргурезии сабкӣ гуфта, корбурди ғайримаъмулии вожа ва ё сохти гуфторро дар назар доранд. Пас, ин навъро ҳам метавон ба ҳанҷоргурезии забонӣ шомил кард.

Баррасии масъала нишон дод, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ чор шакли ҳанҷоргурезии забонӣ (гӯйишӣ, овой, навишторӣ ва замонӣ) истифода нашуда, се шакли дигари он (вожагонӣ, наҳвӣ ва сабкӣ) дар ғазалиёти шоир корбурди зиёд доранд:

Ҳанҷоргурезии вожагонӣ. Ҳанҷоргурезии вожагонӣ он аст, ки шоир бар хилофи меъёрҳои маъмули забони адабӣ вожа ва ё таркибҳои тозаеро эҷод мекунад, ки онҳо, аз як тараф, тасвирҳои тозаро таҷассум намоянд ҳам, аз сӯйи дигар, берун аз қоидаҳои муқаррарии забони адабӣ суруда шуда, барои дарки маънӣ душворӣ меоранд. Дар ин маврид Абулфазли Раҳими Род гуфтааст, ки «яке аз шеваҳое, ки шоир ботавсил ба он забони худро барҷаста месозад, офариниш ва корбурди вожагони ҷадид аст» [Абулфазл Раҳими Род 2009, с.32]. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ як қатор калимаҳо: айшистон, сахаристон, зафаристон, ҳасратистон, ҳасратафшонӣ, марҳамандуд, пажмурдахотирон ва мисли инҳо ба назар мерасанд, ки сохтаи шоиранд. Дар байти зер вожаи «айшистон» ки аз пасванди «-истон», ки макон месозад (ба мисли «гулистон») ва исми «айш» ба сохта шуда, дар «ҳар қатраи хун» пайдо кардани «айшистон» тасвири душворфаҳм аст:

Карда доғаш синаи торикро хуршедзор,

Дар ғамаш ҳар қатраи хун гашта **айшистони** мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

Дар байти зер вожаҳои «шакарестон» ва «сахаристон» берун аз қоидаҳои забонӣ сохта шуда, дар тасвири «сахаристон гаштани шом дар натиҷаи дар

гирифтани ошиқ (қахрамони ғиноӣ)» ҳам ҳанҷоршикани вожагонӣ ва ҳам маъноӣ мавҷуд аст:

Комам аз лаззати номат **шакарuston** гаштаст,

Дар гирифтам, зи ту шомам **сахарuston** гаштаст.

Дар байтҳои зер калимаҳои сохтаи шоир: «ҳасратафшонӣ» ва «мархамандуд» дар асоси ҳанҷоргурезии вожагонӣ эҷод шудаанд. Чунончи:

Шоядат рӯзе ба кор ояд, Зухурӣ, чамъ кун

Орзуҳое, ки чашми **ҳасратафшони** ту рехт.

Ва:

Ё Раб, чигари маро нигоҳ дор

Аз офати захми **мархамандуд**.

Дар байти зер аз исм – хотир ва сифат – пажмурда, сифати тоза эҷод гардида, сифати гиёҳ ба инсон нисбат дода шуда, дар як баробар ду ҳанҷоргурезӣ - вожагонӣ ва маъноӣ дар як байт инъикос ёфтаанд:

Нозам ба тозарӯйии **пажмурдахотирон**,

Сарсабзии баҳори ҷаҳон аз хазони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 9].

Баъдан, дар заминаи ҳанҷоршиканиҳои вожагонӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ (айшистон, сахарuston, ҳасратистон, ҳасратафшонӣ, мархамандуд ва монанди инҳо) дар шеъри муосири форсии тоҷикӣ, ба мисли Сухробӣ Сипехрӣ вожаҳои сохтшикастаи «ҳечистон», «ширафшон», «моҳтобандуд» [Фарзони Сучудӣ 1377, с.20; Абулфазл Раҳими Род 2009, с.39-40] ба вучуд омаданд, ки ин нукта гувоҳи таъсири ғазалиёти Зухурии Туршезӣ на танҳо дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд, балки дар рушди шеъри имрӯзи форсии тоҷикист.

Ҳамчунин, дар заминаи таркибҳои сохтаи Зухурии Туршезӣ (пажмурдахотирон, пажмурдагии гулхани ҳасрат, рустани пажмурдагӣ, пажмурдани бахт, хотири пажмурда, пажмурдани нигоҳ, пажмурдаханда ва мисли инҳо) Сухробӣ Сипехрӣ таркиби «пажмурдани ҳаво»-ро (Рӯзгорест, ки дар ин гӯшаи пажмурдахаво) эҷод намудааст [Абулфазл Раҳими Род 2009, с.33]. Абулфазл Раҳими Род дар мавриди таркиби «пажмурдахаво»-и Сухробӣ

Сипехрӣ гуфтааст, ки «таркиби нав аст, ки собиқаи корбурд надорад» [Абулфазл Раҳими Род 2009, с.33]. Шояд айна ҳамин таркиб собиқаи корбурд надошта бошад, аммо заминаи пайдоиши ин гуна таркибот ашъори шуарои сабки ҳиндӣ, аз ҷумла Зухурии Туршезист, ки ҳазорон вожагони ҳанҷоршикастаро офаридаанд.

1. **Ҳанҷоргурезии наҳвӣ** бениҳоят зиёд баромадан аз ҳадди муайяни меъёр ва қоидаҳои забонист. Шоир дар асоси завқи бадеии худ барои барҷастатар сохтани тасвир гоҳе ибора ва ҷумлаҳоро тарзе ҷо ба ҷо мегузорад, ки бар хилофи меъёрҳои синтаксисӣ мебошанд. Ба андешаи Абулфазл Раҳими Род, «гурез аз қавоиди ҳоким бар наҳви забони ҳанҷорро ҳанҷоргурезии наҳвӣ гӯянд» [Абулфазл Раҳими Род 2009, с.33].

Дар абёти зер ҳанҷоршикани дар сохти ибораҳо - пажмурдани нигоҳ, пажмурдагии гулхани ҳасрат, гулистони таманно, афшони ғам, аз забон афшондани ҳарфи ифшо, ба чашм мерасад:

Ба хуррамӣ шуда **пажмурдани нигоҳ** бадал,
Бибин, ҷавонии пирӣ бибин, ин аст.

Ва:

Дил ба **пажмурдагии гулхани ҳасрат** хӯ кард,
Чӣ аҷаб, гар ба **гулистони таманно** нашукуфт?

Ва ё:

Як нахли хазондида ба урёнии ман нест,
Афшони ғамат рехт фурӯ баргу барамро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 24].

Ё ки:

Ҳарфи ифшо аз забон афшондаам, лаб гашт муҳр,
Аз нишоти роздорӣ гиря меояд маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 45].

Таркиби «писанд афтодан» дар қолаби муқаррарии забонӣ танҳо марбути шахс аст, аммо дар байти зер ин меъёр шикаста шуда, ба «ҳайрат» мансуб доништа шудааст.

Чашми пурхун кай **писанди хайрат афтодӣ** чунин,
Гар наяфтодӣ писанди иди мо қурбони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

Дар байтҳои зер низ дуршавӣ аз сохти меъёрии забон назаррас буда, ҳанҷоргурезии наҳвӣ дар «тароши нола тавассути ранда», «моли нафас будани ин рандаи нолатарош», ба ишқ ва ақл иртибот додани ҷигар (узви организми зинда) ва «молики фахру ҳавас шудани шеру рӯбах» ифода ёфтааст. Дар ҳанҷоргурезии наҳвӣ сохти муқаррарии ҷумла, ки хабар (фeyл) дар он бояд дар охир, пас аз мубтадо ва ё аъзои дигари ҷумла ояд, барҳам меҳӯрад ва метавонад ин фeyл дар аввал ва ё дар байн ояд. Гоҳе ин қор, агар барои риояи авзони шеърӣ сурат гирад, гоҳи дигар аз ҷониби шоир қасдан (огоҳона) сохти ҷумла шикаста мешавад. Дар байти зер мубтадо – нафас, пас аз хабар – оварда, омадааст. Дар ин байт ҳанҷоргурезии наҳвӣ ва маъноӣ - тасовирҳои таҷридаӣ ва интизоӣ, ба чашм мерасанд:

Рандаи нолатароше ба каф оварда нафас,
Дард дар даст марезод дами тешаи мо.
Ҷигари ишқ даромад, ҷигари ақл гурехт,
Фахри шерони ҳавас рӯбахии бешаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Дар абёти зер таркибҳои «донапошии хол», «ҷӯшидани дом» ва «ҷӯшидани сияҳбахтӣ» дар асоси меъёрҳои забонӣ гуфта нашудаанд:

Чӣ сайёдона **холаш донапошӣ карда** ҳар ҷониб,
Зи бас афтода бар ҳам тоири дил, **дом мечӯшад**.
Зи девори ҳарам, гар соя афтад бар сараш, рӯяд,
Сияҳбахтӣ, ки аз хуршеди тарфи бом **мечӯшад**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 340].

3. Ҳанҷоргурезии сабкӣ. Қорбурди ғайримаъёрии вожа ва ё сохти гуфтор аст. Масалан, агарчи дар забони адабии ҳозираи тоҷик вожаи «во» низ роиҷ аст, аммо шакли маъмули он калимаи «боз» мебошад. Дар байти зери Зухурии Туршезӣ вожаи «во» ба маъноӣ «боз» омадааст:

То занад шаҳнаи бозор маломат бар сар,

Сабри камҳавсала ҳар лаҳза гуле **во** мекард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 374].

Тибқи талаботи забони адабии ҳозираи тоҷик вожаҳои «ҷавонит», «бевафоихош» ва «беҳабарихош» дар шакли «ҷавоният», «бевафоихояш» ва «беҳабарихояш» навишта мешаванд, ки дар абёти зери шоир ба иқтисоии вазн ба гунаи муҳаффаф омадаанд:

Пир ба чуз тозаҷавонон магир,

То нашавад ишқу **ҷавонит** пир

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 397].

Дар вафояш оламе бо ман шарик,

Бевафоихош танҳо аз ман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 103, 287].

Ва:

Хабаре нест, ки аз дард Зухурӣ чӣ кашид,

Меравад **беҳабарихош** ба ҳар ҷо бибарад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 103, 287].

2. Ҳанҷоргурезии маъноӣ. Ҳанҷоргурезии маъноӣ риоя нагардидани пайдарҳамии мантиқии маъно дар тасвир аст. Шоир дар тасаввур ва тахайюли шоиронаи худ тасвирхоеро пайхам меофарад, ки аз лиҳози мантиқӣ дар назар ба ҳам иртибот надоранд. Масалан, дар байти зер гуфта шудааст, ки биёбонгарди \bar{u} - ошиқ (сифати Маҷнун) ғамномапардозӣ намедонад, магар ки бар боли мурғи номабар кафи хуне резад. Тасвир дар ин ҷо аз хатти мантиқ дур меравад ва матлаби шоир пинҳон мемонад, зеро маъно аз меъёри тасаввур ва дарк берун рафтааст:

Биёбонгарди \bar{u} ғамномапардозӣ чӣ медонад?

Кафи хуне магар бар боли мурғи номабар резад.

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 324].

Байти мазкур дар «Ҳафт иқлим» дар шакли зер омадааст:

Биёбонгарди ту ғамномапардозӣ чӣ медонад?

Кафи хуне магар бар боли мурғи номабар **пошад**.

[Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим, с. 191].

Ҳанҷоргурезии маъноиро як қатор забоншиносон, олимони ва тазкиранависон омили ҳаёлангезӣ ва назокати шеър гуфтаанд. Аз ҷумла Чэффри Лич (забоншиноси англис (1936-2014) гуфтааст, ки «ҳаёлангезии шеър ва авомиле, ки ин ҳаёлангезиро ба вучуд меоваранд», ҳанҷоргурезии маъноист [Ҳоиғӣ, Аббос. Нурпеша Муҳсин 1383, с. 59]. Ҳамчунин, Волаи Доғистонӣ тасвирҳои пайихаму печида ва ғайримантиқии ғазалиёти Зухуриро «назокатбандӣ»-и шеъри ӯ доништа, бар он андеша аст, ки «шоир дар равиши назокатбандӣ саромади ҳама аст» [Волаи Доғистонӣ 1383, с. 1607]. Волаи Доғистонӣ муътақид аст, ки «шеваи назокатбандӣ бо Зухурӣ хатм шудааст» ва шуарое, ки дар ин равиш ба ӯ тақлид намудаанд, «ба чиҳати бемояғӣ аз уҳдаи назокатбандии Зухурии Туршезӣ барнаёмаданд ва дар водии муҳмалот гирифтोर шуданд» [Волаи Доғистонӣ 1383, с. 1607; Ҳусайни Ҳасанпур Олоштӣ 1394, с. 75]. Илова бар ин, Сирочуддин Алихони Орзу дар бораи ғазалиёти Зухурии Туршезӣ гуфтааст, ки «дар шеър тарзи ҳосе дорад, ки то алявм ҳеҷ касро даст надода. Ғараз, ки ӯ дар ин фан ягона аст ва тавру тариқи каломаш то ҳол бикр. Ҳеҷ касро аз мутаохирини он моя қудрат нест, алалҳусус, дар наср рангин ва маснавӣ, ки ҳар ки баъди ӯ омада, мутабаттуъ ва пайрави ӯст. Ҳеҷ касро аз шуарои мутаохир ин поя гумон надорам, балки билқавҳ ҳеҷ кас ба назар намеояд» [Сирочиддин Алихони Орзу 1425, с. 1003-1007]. Аммо муаллифи тазкираи «Миръот-ул-хаёл» Урфии Шерозиро «мухтареи тарзи тоза» гуфтааст [Шералихони Лудӣ 1377, 370 с.]. Маҳз ҳамин ҳанҷоргурезии маъноӣ дар ғазалиёти шоир, ки ба андешаи мо, ба ошноизудой иртиботи қавӣ дорад, боис шудааст, ки Волаи Доғистонӣ ва Сирочуддин Алихони Орзу нозукбаёнии шеъри Зухуриро беназир шуморидаанд. Масалан, ҳанҷоргурезии маъноӣ дар байти зер далели дигари гуфтаҳои болоняд:

Хирад аз нашъати Маҷнуни ту дар раққосӣ,

Гарми хунёғарии печиши занҷир шудааст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 60].

Хулоса, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ 2 навъи ҳанҷоргурезӣ: забонӣ ва маъноӣ ва ду ҷараёни он – дар меҳвар қарор доштани истиораи феълӣ ва

исмӣ мавҷуд аст. Шоир дар эҷоди ғазал аз се шакли ҳанҷоргурезии забонӣ (вожагонӣ, нахвӣ ва сабкӣ) истифода карда, чор шакли дигари он (гӯйишӣ, овой, навишторӣ ва замонӣ)-ро ба кор нагирифтааст.

Ҳанҷоршиканиҳои забонии ғазалиёти шоир (айшистон, саҳаристон, ҳасратистон, ҳасратафшонӣ, марҳамандуд, пажмурдахотирон, пажмурдагии гулхани ҳасрат, рустани пажмурдагӣ, пажмурдани бахт, хотири пажмурда, пажмурдани нигоҳ, пажмурдаханда ва мисли инҳо) заминаи пайдоиши вожаҳои сохтшикастаи «ҳечистон», «ширафшон», «мохтобандуд» ва «пажмурдахаво» дар шеъри муосири форсии тоҷикӣ гардидаанд.

1.3. Ҳисомезӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҳисомезӣ – омезиши ду ва ё зиёда ҳис бо якдигар дар тасвири бадеӣ, низ корбурди зиёд дорад. Масалан, дар байти зер шоир сифати «фарбех», ки хоси узви босира аст (яъне ин хусусият – фарбехӣ, танҳо ба чашм дида мешавад), бо «ҳавас», ки тамоили ҳисси зоиқа дорад, омехта шуда, таркиби «ҳаваси фарбех» (ишора ба орзуи зиёд ва майлу иштиёқи калон)-ро ба вучуд овардаанд:

Бо хамаи бозӯи ҳасрат **ҳаваси фарбеҳи мо**

Ба таманнои миёни ту, ҳамон лоғар ҳаст.

Дар байти зер шоир ду ҳис: шомма – бӯи давлат ва шунавоӣ (сома) – шунуданро ба ҳам омехта, тасвири тоза офаридааст:

Нофа аз чини турра гашт дилам,

Бӯи давлат зи худ **шунуд** имшаб

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 70].

Дар байти зер ҳисомезии босира бо шомма - бӯи гул ва ранги лола гирифтани нигоҳ, ба чашм мерасад:

Ба гулшане, ки гузори ту навбахор афтод,

Нигоҳ бӯи гулу ранги лола мегирад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 281].

Шафеии Кадканӣ дар таърифи ҳиссомезӣ гуфтааст, ки «баён ва таъбирест, ки ҳосили он аз омехта шудани ду ҳис бо якдигар ё ҷонишинии онҳо хабар диҳад» [Шафеии Кадканӣ 1366, с.41]. Чунончи, дар байти зери Зухурии Туршезӣ таркибҳои «ранг кардани бӯй» ва «бӯй кардани ранг» дар ҳиссомезии босира бо шомма (бӯй ва ранг) инъикос ёфтааст:

Гаҳ **бӯйро** ба тарбияти чашм **карда ранг**,

Гаҳ **рангро** ба тақвияти мағз **бӯ кунанд**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 282].

Дар гуфтугӯи халқӣ ибораҳои ҳиссомезонаи «қиёфаи турш» ва «сухани ширин» корбурд доранд, ки дар ибораи аввал ҳисси биноӣ бо зоика ва дар ибораи дувум ҳисси шунавоӣ бо зоика омехта шудаанд. Азбаски ибороти фразеологӣ дар забони халқ ҳазми комил ёфтаанд, ҳеч кас намегӯяд, ки қиёфа «турш» намешавад, зеро чизи бо чашм диданист, на чашиданӣ, ки турш гӯем ва ё сухан чизи шуниданист, на хӯрданӣ, ки мазаи онро «ширин» ва ё «талх» шуморем. Аммо дар мавриди омезиши ду ҳис дар сухани бадеӣ, ки корбурди кам доранд ва ё, умуман, навад, дарки он душвор мешавад. Масалан, дар байти зери Зухурии Туршезӣ аз тори оҳ бофтани гилем ҳиссомезии шунавоӣ - «оҳ» ва ломиса - «бофтан»-ро ба вучуд овардааст, ки дар ин ҷо, аз як тараф, тасвири зебо ва маънии тоза мавҷуд бошад, аз ҷониби дигар, дарки маънӣ душвор шудааст:

Сели сиришки мо магар бар сари шустушӯ равад,

Бахт зи тори оҳи мо бофта ин гилемро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 40].

Корбурди фаровони ҳиссомезӣ дар давраҳои мухталифи шеъри форсии тоҷикӣ ба чашм расида, агарчи ин равиши тасвиrho метавон дар сабкҳои дигар низ ба нудрат ёфт, аслан, ҳоси сабки ҳиндист. Ба андешаи Шафеии Кадканӣ, ҳиссомезӣ «дар шеъри Бедил шояд бештарин басомадро дошта бошад» [Зухурии Туршезӣ 1390, с. 41-42]. Ин адабиётшиноси эронӣ афзудааст, ки «дар тули таърихи шеъри форсӣ то асри мо тақрибан назаррастарин намунаҳо ва басомадҳои ҳиссомезиро бояд дар шеъри ӯ (Бедил – Ш.Ш.) ҷустуҷӯ кард ва танҳо дар ин авохир дар шеъри нав, он ҳам таҳти таъсири

шеъри фарангӣ, ин навъи тасвирҳо рӯй ба афзоиш рафта ва болотарин вижагии сабки Сухробӣ Сипехрӯро ташкил медиҳад» [Шафеии Кадканӣ 1366, с. 43]. Бо таваҷҷуҳ ба ин нукта, метавон гуфт, ки дар «Девони ғазалиёт»-и Зухурӣ низ ҳисомезӣ басомади зиёд дорад. Масалан, намунаҳои дигари ҳисомезӣ дар ғазалиёти шоир инҳоянд.

Ба бӯйи Аёз болидани ранг (ҳисомезии босира (биноӣ) бо шомма):

Ба бӯстони вафо дар гули гили Маҳмуд,

Ҳанӯз **ранг ба бӯйи Аёз меболад**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 284].

Бӯйи ошноӣ аз овоз омадан (ҳисомезии шомма (бӯёӣ) ва шунавоӣ)

Сухан дар ранги ҳар бегонае мегӯӣ, мефаҳмам,

Ки **бӯйи ошноӣ** аз ин овоз меояд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 287].

Бӯйи шикаст хӯрдан (ҳисомезии шомма ва чашоӣ):

Мужда, ки бар димоғи дил **бӯи шикаст меҳӯрад**,

Аз хамаи зулфи анбарин манъи шикан намекунад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 411].

Бӯйи занҷир дамидан (ҳисомезии шомма ва босира):

Будат ҳаваси чунун Зухурӣ,

Ҳин, **медамад аз ту бӯйи занҷир**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 566].

Ҳисомезии шомма ва сомеа:

Зи ҳиммат аст, ки **ҳам бӯйи ӯ зи ӯ шунаванд**,

Хуш аст лутфи сабо, лек миннатолуд аст.

Ҳисомезии шомма ва босира:

Ба гулшане, ки гузори ту навбаҳор афтад,

Нигоҳ бӯйи гулу ранги лола мегирад.

Дар ғазалиёти Бедил 5 маротиба таркиби «шуълаи овоз» омадааст, ки ба ибораи офаридаи Зухурии Туршезӣ – «риштаи овоз» дар як қолаби забонӣ эҷод шудаанд. Дар байти зерӣ Зухурӣ таркиби «риштаи овоз» (ҳисомезии сомеа ва босира) назаррас аст, ки тасвири нодир ва ихомист:

Аз бало махрӯш, эй дил, з-он, ки мурғи нағмасоз,
Боли худро дар қафас аз **риштаи овоз** баст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 165].

Ба андешаи Шафеии Кадканӣ, аз андоза зиёд истифода кардани ҳиссомезӣ дилпазирии шеърро инҳитот мебахшад, чуноне ки ин гуна муносибатро Сухробӣ Сипехрӣ бо шеърҳои китоби охиринаш таҳти унвони «Мо ҳеч, мо нигоҳ» раво дидааст [Шафеии Кадканӣ 1366, с. 45]. Аммо корбурди аз андоза зиёди ҳиссомезӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба чашм намерасад. Шоир тавонистааст, ки дар ҳадди камол ва эътидол аз ҳиссомезӣ кор гирад ва дар як тасвир аз ду ва ё се навъи ҳисси панҷгона бештар баҳра наҷӯяд. Масалан, дар байти зерӣ шоир ду навъи ҳис: шунавоӣ - гули гиря ва биноӣ – шукуфтани дар рух, мавҷуд аст:

Он қадар қадр надорем, ки бар мо ханданд,
Қуз гули **гиря**и мо кас ба **рухи** мо нашукуфт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 128].

Ҳамин тавр, дар тасвири бадеӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ омезиши ду ва ё се навъи ҳисси панҷгона дар як байт ба чашм расида, шеъри ӯро пуробуранг кардаанд. Дар ин навъи тасвир шоир бештар ҳиссомезии биноӣ бо шомма ва ҳиссомезии бӯёӣ ва шунавоиро ба кор гирифтааст. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки иртиботи шоир ба табиат (олами рангу бӯӣ) ниҳоят қавӣ буда, заминаи тасаввур ва тахайюли адабии ӯ бештар аз табиат сарчашма мегирад, ки мо рочеъ ба ин мавзӯ дар фасли «Тасвири табиат дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ»-и ҳамин рисола суҳан гуфтаем.

1.4. Румузи ранг

Барои ошноӣ ба андеша ва низоми тафаккури ин ё он адиб омӯзиши масъалаи чигунагии суратҳои ҳаёлии асари ӯ муҳим аст. Аз ин ҷост, ки аз нуктаи назари формалистони рус на чӣ гуфтан, балки чӣ гуна гуфтан арзиш дорад. Ҳамчунин, рамз ё намод яке аз анвои муассир ва зарурии суварӣ ҳаёли шоирона буда, зарфияти маъноии намод аз истиора ба маротиб густардатар

аст. Чаро аз истиора ёд кардем? Зеро аксари муҳаққиқони мутуни адабӣ дар мавриди баррасии суратҳои хаёлии ин ё он асари бадеӣ ба истиора рӯ меоранд. Агар ба таври дигар гӯем, намодшиносии мо дар адабиёт ҳамон истиорашиносист. Ин тарзи таҳқиқ ба он натиҷа меорад, ки аз шинохти дақиқ ва чузъиёти асари бадеӣ дур мемонем ва ба матни адабӣ аз дидгоҳи адиб ворид намешавем. Ҳамин тавр, шинохти пурра ва ҳаматарафаи сабк ва маънӣ як тараф мемунад ва натиҷаи кори мо ҳам дар муаррифии матни бадеӣ нокомил хоҳад буд. Дар ин замина, яке аз роҳҳои ворид шудан ба ҷаҳони тафаккур ва эҳсоси Зухурии Туршезӣ намодшиносӣ дар ғазалиёти ӯст. Масалан, дар ғазалиёти шоир намоди ранг суратҳои хаёлии низомманд ва мустақил офаридааст, ки дар ин фасл ташреҳи се навъи рангҳои намодин: рангҳои пинҳон (тадоии ранг), равшани интизоӣ-маснуӣ ва равшани табиӣ (гӯиё) дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҳадафи баррасии мост ва ҳамчунин, таъсири ранги ашё ба тахайюли шоир, таносуб ва мутобиқати ранг бо тасвир, муқоисаи корбурдии ранг дар ғазалиёти шоир бо шоирони дигарро мавриди омӯзиш қарор додаем.

Дуруст аст, ки яке аз омилҳои бунёдӣ ва ё арзиши шоистаи шеър ва пояи офаринишҳои адабӣ корбурди намоди ранг дар тасовир ва тахайюли адабист. Ранг дар тасвирҳои адабӣ аз оғози аввалин жанрҳои шеърӣ то ба имрӯз ба унвони барҷастатарин рӯкн дар доираи тахайюл ва тасвир маъруфият дошта, гоҳе пинҳон ва, аксаран, равшан таҷассум ёфтааст. Ҳатто, метавон дар аввалин намунаи адабии мо, ки ба Абулҳафси Суғдӣ мунтасаб аст, намоди шоиронаи «ранги пинҳон»-ро дарёфт. Дар байти зер, вақте ки хонанда ба мафҳумҳои оҳуи кӯҳӣ, дашт ва ёр мувоҷеҳ мешавад, намоди «ранги пинҳон» дар зехни ӯ ҳаракат мекунад ва ранги даштро ба сиёҳии замин, яъне сиёҳӣ, ранги оҳуи кӯҳиро ба хокистарӣ ва ё чигарӣ ва ранги гунаҳои ёрро сафеду сурх меандешад, ки ин гуна маҳаки шинохт дар зехни ӯ қаблан дар масири шинохти онҳо дар тули зиндагӣ пайдо шудааст:

Оҳуи кӯҳӣ дар дашт чӣ гуна давадо?

Ёр надорад, бе ёр чӣ гуна бувадо?

[Шамси Қайси Розӣ 1991, с.165].

Раванди маърифати намоди «ранги пинҳон» дар шеъри зери Рӯдакӣ боризтар бармало мешавад:

Бихандад лола бар сахро, ба сони чехраи Лайло.

Бигиряд абр бар гардун, ба сони дидаи Мачнун

[Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 2019. - 416 с.].

Дар байти аввал «ранги пинҳон» дар ранги лола ва чехраи Лайло, ки ҳарду сурханд, мунъакис шуда, дар байти сонӣ монандии ранги абр ба дидаи Мачнун (гарчанде ин ҷо ташбеҳ: гиряи бисёри Мачнун ба бориши зиёди абр аст), ки ҳарду сиёҳанд, тасвир ёфтааст.

Дар масири таърих байни халқу миллатҳои мухталиф ранг бо мазмунҳои гуногун маърифат шуда, ҷойгоҳи шоиста дорад ва, ҳатто, орзуҳои дарунӣ, эҳсос ва авотиғи мардумро дар мисоли парчамҳои нишонаҳои милли таҷассум менамоянд.

Мафҳуми ранг то ба ҷое дар зеҳни инсон мавқеъ гирифта, ки бидуни он рӯзгори худро тасаввур намекунад. Ранг ба боварҳои эътиқодот, дину оин, гурӯҳбандии синнусолӣ, ишқ, эҳсос, дарку маърифат ва ба худшиносию худошиносии инсон низ таъсири амиқ гузоштаанд.

Ҳатто, халқу миллатҳои олам рангҳои ба худ хос ва ё мутанаффиредоранд, ки ин гуна тафаккур ба тарзи зиндагонӣ ва урфу одатҳояшон бетаъсир намондааст. Масалан, «арабҳои ранги сабзро, ки ёдовари баҳор ва муротеи хуррам ва ҷарогоҳҳои хуб аст, беш аз ҳар ранги дигаре дӯст доштаанд, зеро масъалаи ҷарогоҳ барои эшон муҳимтарин амри зиндагӣ будааст ва бечӯ нест, агар мебинем зеботарин рангҳо дар Қуръон низ сабз аст» [Шафеии Кадканӣ 1375, с. 270]. Тибқи назари муҳаққиқ Д.Рауфова «ранги сабз ба маънои маҷозӣ ҷавониро ифода менамояд» [Дилором Рауфова 2004, с. 95]. Ҷопонию чинӣҳо ранги сурхро рамзи хушбахтию саодат медонанд ва занҳои ҷопонӣ дар ҷашни милоди кӯханашон либоси сурх пӯшида, биринҷро низ сурх мекунанд [Насрин Беронвард 1395, с.94]. Ҳамчунин, Комрони Пошойӣ, Тайибаи Ҳайдарҷӯ ва Парвонаи Одилзода гуфтаанд, ки «дар Чин ранги зардро муҳтасси импротур қарор додаанд ва ҳеч

кас ғайр аз ӯ ҳақ надошт, либоси зард ба тан кунад» [Комрон Пошойӣ 1394, с.61].

Инсон дар ибтидо аввалин маърифати худро нисбат ба ранг аз сафедии рӯзу сиёҳии шаб ҳосил мекард ва аввалин рангҳои намодӣ низ маҳз ҳамин сафеду сиёҳ буданд, ки имрӯз низ аз корбурдтарин намоди адабиёти форсии тоҷикӣ маҳсубанд ва, ҳатто, башар аз рӯзи нахусти эътиқодмандӣ ҳаллоқи худро дар нури бузург, яъне омезиши рангҳои сафеду сурху зард мешинохт ва имрӯз низ дар андешаҳои ормонӣ - расидан ба зиндагии ҷовидона, рангхоро ба қор мегирад. Ранг аломати мушаххасаи ашё буда, мояи тавачҷуҳи инсон ба шайъ ва забони идроки мавҷудоти табиат гардидааст. Чунончи, гул ва ё меваи расида маҳз тавассути ранг аз дур ҷолиб аст ва ё ранги кабудӣ осмон дилро мекушояд ва ё бӯғзи абр сабаби дилғирӣ мешавад.

Имрӯз дар боварҳои мо ранг то ба ҷое тобиши маъноӣ гирифтааст, ки дар корбурди он ҳамсонӣ ҳамсӯии ормонҳои мо таҷассум ёфтааст. Чунончи, дар маросими сур либоси сиёҳ ва баръакс, дар сӯғу азо ранги сурху сафедро ба бар намекунанд.

Рангро «мояи оромиш ва ҳастаи ороиш» номидаанд [Насрин Беронванд 1395, с. 91-122] ва имрӯз инсон ҷиҳати оромиш дар манзили зист ва ҷойи қор аз рангҳои оромибахш: сабз, кабуд, хокистарӣ истифода менамояд.

Бори дигар аз сухани Эвард Мунч ёд меорам, ки «ранг ва рангомезиро барои баёни эҳсоси дарунӣ» [Эдвард Мунч, с.55] зарур меонад. Ҳамчунин, Ризо Рафеирид гуфтааст, ки «ранг ба унвони яке аз аносири басарӣ на танҳо аз ҷанбаҳои физикӣ барои инсонҳо мавриди тавачҷуҳ буда, балки барои баёни эҳсосот, тавсифот, тахайюлот, рамзҳо ва намодҳо ва дигар шууноти инсонӣ низ қорқард доштааст» [Ризо Рафеизод 1400, с.39]. Дарвоқеъ, рангҳо барои баёни эҳсос ва тахайюл омили муҳим буда, заминаи рангорангии суварӣ ҳаёли адибанд, ки эҳсоси ӯро баён менамоянд. Аз ин ҷо, яке аз барҷастатарин ҷанбаи тасовири адабӣ дар шеър, аз ҷумла дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ қорбурди ранг аст.

Зухурии Туршезӣ дар ғазалиёти худ рангро на танҳо василаи пайванди шоир бо ашё, ҳаводис ва воқеа қарор додааст, балки тобишҳои маъноии

дигари онҳоро тавассути ранг иброз доштааст. Ҳамчунин, таносуб ва мутобиқати ранг бо тасвир дар ғазалиёти шоир қобили тавачҷуҳ аст. Чунончи, дар байти зер таркиби «ранги тарбият» мафҳуми тарбиятро барҷаста инъикос намудааст:

Аз обу **ранги тарбияти боғбон** мағӯ,

Аз мағзи хулд ин гули худрӯ баромадаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 126].

Дар байти зер доғ рангии сиёҳ, боғ ранги сабз, гул рангҳои равшани табиӣ, ба мисли сурху зард, кабуду бунафшро ба ёд меоранд:

Ғарқии доғам маро ба боғ чӣ кор аст?

Акси ту гул карда, сина оиназор аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 126].

Дар байти зер гул аз рангҳои равшани табиӣ, ба мисли сурху зард, кабуду бунафш, рух аз рангҳои сафеду сурх ва гиря аз сиёҳии чашм тадоӣ кардаанд ва рангҳо бо тасвир таносуб ва мутобиқати комил доранд:

Он қадар қадр надорем, ки бар мо ханданд,

Ҷуз гули гиряи мо кас ба руҳи мо нашукуфт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 128].

Дар байти зер рӯй аз рангҳои сафеду сурх, субҳ аз ранги сафеди рӯз ва кабуди осмон, шом ва мӯй аз ранги сиёҳ тадоӣ доранд:

Зи рӯяш субҳи ман субҳ аст то шом,

Зи мӯяш шомии ман то субҳ шом аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 129].

Дар байти зер «ранги доман» интизоӣ ва маснуист, ки паҳлуҳои дигари ашё - доманро бозгӯ намудааст:

Лоғариҳои бахт бин, ки надошт

Хуни мо **ранги домани** қассоб

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 45].

Муҳаббат ба ранг аз ҷониби ашхоси мухталиф, хоса шоирон мутавофит буда, ба эҳсос, иртибот ва тааммули дарунии инсон вобаста аст. Ба фикри муҳаққиқони эронӣ, «дар шеъри Саъдӣ рангҳо ағлаб барои тавсифоти маҳсус

ва моддӣ ба кор рафта ва ба табиати перомуни шоир маҳдуд мешаванд»
[Комрон Пошой 1394, с. 56]:

Барги дарахтони сабз пеши худованди хуш
Ҷар варақе дафтарест маърифати Кирдугор

[Саъдии Шерозӣ 2014, с.202].

Ва:

Ҷоми кабуду бодаи сурху шуои зард,
Гӯйи шақоиқ асту бунафшаасту шанбалид

[Алираззоқи Шонӣ 1384, с. 56].

Агар аз назари Комрони Пошой, Тайибаи Ҷайдарҷӯ ва Парвонаи Одилзода ба корбурди ранг дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назар андозем, мебинем, ки рангҳо дар ғазалиёти шоир дар тавсифоти моддӣ ва маҳсус ба кор рафтаанд. Чунончи:

Рӯю мӯйи дигар аз боғу баҳорам кард сар,
Боз **ранги арғувону** бӯйи райҳон кам шудааст.

Ва:

Сарпанҷаи гулгуни ту қурбонкуни сад ид,
Ин **ранги хино** нест, ба хуни кӣ хизоб аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 144].

Ва ё:

Боғбон рангу бӯ, агар ин аст,
Ранги гулнору бӯйи сунбул ку?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 613].

Аммо рангҳои корбурдаи Зухурии Туршезӣ бештар интизоӣ буда, дар тасвирҳои номаҳсус ва ғайримоддӣ истифода шудаанд. Шоир на танҳо аз корбурди ин рангҳо маъноро ба «ҷаҳони пуробуранг» интиқол медиҳад, балки онҳоро ба сифати «тоблӯи рангин ва хаёлангези ифодаи маънӣ» ба кор мегирад, ки тарсими табиат ва ашъи онанд. Чунончи, рангҳои интизоии ихтисосии Зухурии Туршезӣ «ранги раъноӣ», «ранги ҳавас», «ранги шикаста», «ранги ғам», «ранги бегона», «ранги табассум», «ранги карашма», «ранги айш» ва мисли инҳоянд, ки дар як баробар, намудортарин корбурди

ранг дар ғазалиёти \bar{u} ба шумор рафта, шоир тавассути хаёл рангхоро намодин карда, ба ин васила аҷзои тасвирҳои шеърро равобити адабӣ бахшидааст.

Мох **ранги шикастае** дорад,
Кӣ кулаҳгӯша баршикаст? Бипурс

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 413].

Ва:

Бар ғамза бод ковиши сарчашмаи чигар,
Рангинии табассумат аз гиряҳои кист?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 163].

Дар ғазалиёти шоир таркиби «ранги ту» маъноӣ «ранги раъноӣ»-ро дорад. Маъноӣ байт он аст, ки «лола бо сурхияш, агар тавонад, ки раъноӣ туро шукуфад, пас суман, ки хушбӯӣ аст, метавонад, ки хушбӯӣ туро ба машом барад». Дар назари аввал фикр мекунем, ки «ранги ту» ба маъноӣ «мисли ту», «шакли ту», «ба монанди ту» аст, аммо таркиби «бӯӣ ту» дар мисраи дувум намегузорад, ки мо ба чуз ба маъноӣ отифа ва тасвири раъноӣ истифода шудани ранг фикри дигаре дошта бошем. Ҳоло он ки таркиби шартӣ шоир - «агар тавонад» феъли «наметавонад» ва ё «чаро тавонад?»-ро ифода кардааст:

Тавонад, агар лола **ранги ту** гаштан,
Суман ҳам тавонад, ки бӯӣ ту бошад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 293].

Мубрамтарин ва барҷастатарин намоди ранг дар адабиёти форсии тоҷикӣ тобишҳои мухталифи ранги чилваӣ маъшук аст, ки аз зоҳири \bar{u} тарсим ёфта, иқтидори маъниофаринӣ ва тасвирсозии адибро инъикос менамоянд. Чунончи, дар абёти зер вожаи «сабзхатон» ва таркиби «сабзозори хат» ранги чилваӣ маъшукро ишора кардаанд:

Аз гули бӯстони сабзхатон,
Ғунҷаи дил шукуфтатар хандад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 341].

Ва:

Шавад эмин дил аз бими халосӣ, муфти худ донам,
Агар аз сабзасори хат сари чоҳи зақан бандад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 274].

Дар байти зери Зухурии Туршезӣ якбора се ранги равшани табиӣ (гӯиё): сурх, сиёҳу зард ва як ранги пинҳон: май - тадоӣ аз ранги сурх, истифода шудааст:

Ба **май** хоҳад, ки созад булҳавас аз **сурх**рӯёнат,

Сияхрӯ бод, зоҳир кард охир **зард**гӯширо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 27].

Як қатор адабиётшиносон сиёхро ранги маъсият шуморидаанд. Масалан, Масъуди Рухонӣ ва гуфтаанд, ки ранги сиёҳ «намоди шаб, зулмат, ғам, ваҳшат, андӯҳ ва марг аст» [Масъуди Рухонӣ, Муҳаммад Инояти Қодиклоӣ 1390, с. 50-52]. Агар аз ин нигоҳ - корбурди ранги сиёҳ ба сифати намоди ваҳшат ва марг, ба «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ назар андозем, мебинем, ки корбурдтарин ранги равшани табиӣ (гӯиё) дар суvari хаёли шоир сиёҳ (сиях, тира) аст, ки 122 маротиба истифода шудааст. Ҳамчунин, дар ғазалиёти шоир басомади вожагоне, ки ғаму андухро таҷассум мекунанд, аз қабилӣ «дил», ки тавлидгоҳи ғам аст, 1830 маротиба, «ишқ», ки ҳамеша дар ғами маъшӯқ аст, 859 маротиба, «ғам» 717 маротиба, «чашм (чашми хунбор, пурхун, пурнам, тар ва гирён)» 696 маротиба ва «доғ» 574 маротиба муҳтавои ғазалиёти шоирро бештар ба мазмуни ғамноманависӣ, марсия ва ё мӯясароӣ шабоҳат медиҳад, ки ба гумони ғолиб, як навъ таҷассуми авзои руҳии шоир дар мулки ғарибист. Чунончи, Шафеии Кадканӣ мегӯяд, ки «баъзе шоирон рангҳои хосеро бештар дар суvari хаёли хеш ба кор бурдаанд ва аз баъзе рангҳои дигар ғофил мондаанд, шояд решаҳои равонӣ дар ин кор вучуд дошта бошад» [Шафеии Кадканӣ 1375, с. 267].

Заминаи намоди ранг ба эътиқод, фарҳанг, ҷуғрофиё ва ҳолати равонии шоир вобастагии комил дошта, гоҳе шоир рангеро дӯст медорад ва ё баръакс, аз ранге мутанаффир аст. Дар ин маврид низ, андешаи муҳаққиқони эронӣ Комрони Пошойӣ, Тайибаи Ҳайдарҷӯ ва Парвона Одилзода ба ёд мерасад,

ки гуфтаанд: «Василий Кандитский, наққоши машҳури русӣ ваҳшате аз ин ранг (зард - Ш.Ш.) дошт ва онро ранги девонагон мепиндошт» [Комрон Пошой 1394, с. 61]. Ба назари ин ҷониб, ранги писандидаи Зухурии Туршезӣ бо дарназардошти басомади он дар ғазалиёти шоир шояд сиёҳ бошад, аммо шоир ранги зарду кабудро низ хуш надоштааст. Зеро дар ғазалиёти шоир ранги кабуд (нилгун, нилобӣ, ахзар) ягон маротиба корбурд надорад ва рангҳои зарду (11 маротиба) заъфарон (4 маротиба) дар мавриди дарду хазон ва фироқ истифода шудаанд:

Маълум мешавад, ки ба **дарди** кӣ мубталост?

З-ин **зард**ие, ки рӯйи **хазон**ро фурӯ гирифт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 168].

Шоир дар ғазалиёти худ (1302 адад) дар ҳачми умумии 12233 байт ранги сурхро 17 бор, сафедро 15 маротиба, зардро 11 дафъа ва сабзро 3 маротиба истифода кардааст. Аз ранги арғувонӣ, ки равшани табиӣ нест, ҳамагӣ 2 маротиба, дурангӣ 1 маротиба баҳра ҷустааст. Чунончи, дар тасвири байти зер се ранг: сиёҳ, сапед ва сурхро истифода кардааст:

Мекунад зулфи **сиёҳ**и ту маро номас**апед**,

Сурхрӯ он, ки ба шамшери ту дар хун гардад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 307].

Зухурии Туршезӣ дар ғазалиёти худ мисли шоирони дигар бар пояи рангҳо киноя сохтааст, ки нишони дигар аз аҳаммияти ранг: расонидани паём ва илқои ҳадафманди эҳсос, дар ғазалиёти шоир буда, ин гуна киноясозӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ собиқаи тулонӣ дорад. Чунончи,

Гардида **бахти тира** ҳумоюн зи фарри ишқ,

Гирад ҳумой фол ба гулбонги зоғи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

Ва:

Бахти сафед сохта шои сахар маро,

Рӯзам сиёҳкардаи зулфи чу қири туст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 51].

«Дар тули қарнҳо ранг барои ашхоси гуногун маонии мухталифе доштааст. Масалан, ранг барои Синат Августин кайфияти афлотунии Худо буд ва барои Нютон инержиин нури, барои Гёте як идроки зехнӣ ва барои Чон Лок кайфияте аз ашье, ки мебинем» [Насрин Беронванд 1395, с. 93]. Яъне, корбурди намодини ранг дар адабиёти форсии тоҷикӣ чанбаҳои гуногуни бадеӣ дошта, адибон рангро яке аз муҳимтарин воситаи тасвир донистаанд. Дар ин замина, ранг барои Зухурии Туршезӣ низ як омили кайфияти тасвирсозӣ ва маъниофаринӣ дар эҷоди ғазал буда, миёни тахайюлу тафаккури ӯ ва хонанда, миёни ӯ ва ашьею падида ва ҳодисаю воқеот иртиботи хос ба вучуд овардааст. Сурхрӯй будани инсон далели бообрӯйии ӯст ва шоир дар тасвири интизоии хеш дар савдо далели обрӯмандии суди худро дар намоди ранги сурх иброз доштааст:

**Сурхрӯйӣ суди ин савдост, бозоре бизан,
Захмҳои корӣ аз теги ситамгоре бихар**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 399].

Яке аз воситаҳои корбурди ранг дар тасвири бадеӣ рангомезист, ки адибони форсу тоҷик аз он бисёр истифода кардаанд. Чунончи, ба фикри Алираззоқи Шонӣ, «Кисоӣ асоси корашро дар шеър бар рангомезӣ бино ниҳода»-аст [Алираззоқи Шонӣ 1384, с. 56]. Агар аз ин нигоҳ ба ғазалиёти Зухурӣ дида андӯзем, корбурди шигарди адабии рангомезӣ [Шафеии Кадканӣ 2023, с.57] дар ғазалҳои шоир вуфур дорад. Масалан, дар байти зер шоир тавассути омезиш додани ранги зард (дар таркиби «рухи зард» – ишора ба рангзардӣ, нотавонӣ, бетобӣ, захирию хичолат) ба сурх (дар таркиби «ашки сурх» - ишора ба ашки хунбор, ғаму андӯх) шигарди адабии рангомезиро [Алираззоқи Шонӣ 1384, с. 56] ба кор бурда, тасвири тоза эҷод кардааст. Ин маънои тоза дар он нукта зухур кардааст, ки вақте ранги зард бо сурх омезиш меёбанд, як навъ ранги сурхи моил ба чигарӣ падида меояд, ки бештар ба ранги хуни шахшаванда моил аст. Шоир дар ин ҷо дар баробари ибрази маъно, тавассути омезиши рангҳо низ матлабро тақвият бахшида, гуфтанист, ки «чилва кардани ашки сурх дар рухи зард» маънои шахшавии хуни ман - ба ҳалокат наздик шуданамро дорад:

Бар рухи зард чилвагар кардаст

Ашки сурхе Зухурии зарроқ.

Дар байти зер рангҳои сурх ва сабз ба ҳам омехта шуда, як навъ ранги моил ба хок (хокистарӣ)-ро ба вучуд овардаанд. Шоир гуфтааст, ки «сабзае, ки аз обу гили қурбониён руста, кимёи сурхрӯйӣ шудааст», рагу бӯйи хок дорад. Дар ин ҷо шоир мафҳуми қурбониёнро тавассути омезиши рангҳо (сурху сабз, ки ранги хок (хокистарӣ)-ро ба вучуд меоранд), барҷаста тасвир намудааст:

Кимиёи **сурхрӯйӣ** кардаанд,

Сабзаи обу гили қурбониён

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 581].

Хок дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба маънои инсон (худи ӯ) низ омадааст:

Оби марг оташам фурӯ нанишонд,

Рафт **хокам**, агар ба бод, ҷӣ ғам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 547].

Ба андешаи Комрони Пошойӣ, Тайибаи Ҳайдарҷӯ ва Парвонаи Одилзода дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ «ранги сиёҳ голибан танҳо ба кор намеравад ва шоир тариқи тақобули ранги сиёҳ бо сафед зебой меофаринад» [Комрон Пошойӣ 1394, с. 80].

Ман на ба вақти хештан пиру шикаста будаам,

Мӯй **сафед** мекунад чашми **сиёҳ**и акдашон

[Саъдии Шерозӣ 2014, с.306].

Аз ин нигоҳ ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ назар кунем, мебинем, ки дар онҳо низ зебоифаринӣ тавассути тақобули рангҳои аввалини намодӣ: сапеду сиёҳ зиёд аст. Чунончи, дар байти зер:

Бахти **сафед** сохта шомӣ саҳар маро,

Рӯзам **сиёҳ**кардаи зулфи чу қири туст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 51].

Аммо истифодаи рангҳои сапеду сиёҳ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ як навъ мустақилияти том ёфта, гоҳе ин рангҳо дар тасвирҳои бадеии ӯ дар алоҳидагӣ ва ё бо рангҳои дигар якҷо омадаанд:

Пири майхона бину якрангиш,
Сурхрӯён сафедмӯёнанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 208].

Ва:

Насиби давлатиён ин **сиёҳбахтии** ман,
Кунам зи сояи хешаш ҳумой, зоғ кучост?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 54,55].

Шафеии Кадканӣ гуфтааст, ки «бисёре рангҳо дар забони роиҷи мардум ҳаст, ки дар адаб мавриди истифода қарор нагирифтааст. Аммо шоирони порсизабон ҳамвора кӯшидаанд, ки ин маҳдудияти доираи рангҳоро аз раҳгузори истиораҳо ва таъбироти хоҳе, ки халқ кардаанд, чуброн кунанд» [Шафеии Кадканӣ 1375, с. 267]. Агар аз ин нуктаи назари Шафеии Кадканӣ ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ тавачҷуҳ намоем, маълум мегардад, ки шоир аз рангҳо истиораҳои пӯшидаи зиёд, ба мисли «бахори нахли сарсабзӣ», «кимӣи сурхрӯйӣ», «муҳайёи сафедӣ», «рахти сияхрӯзӣ», «занги тирагӣ» ва ғайраҳо офаридааст. Чунончи:

Баҳори нахли сарсабзӣ ҳамон дар соя рӯёнад,
Ба ҳар барги ниҳоли орзу гар сад хазон чинам!

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 383].

Ба андешаи Масъуди Рухонӣ ва Муҳаммад Инояти Қодиклоӣ, «хузури ранг дар шеър аз ду манзар қобили баррасист. Якум, ба унвони як вожа - яке аз созҳои кучактари матн, ки шинохти он муҳимтарин нақшро дар шинохт ва тафсири шеър дорад, дувум, ба унвони як унсури равонпажӯхона, ки метавонад моро дар кашфи биниш ва ҷаҳоннигарии як шоир ёрӣ диҳад» [Масъуди Рухонӣ, Муҳаммад Инояти Қодиклоӣ 1390, с.50-58]. Дар ин замина, корбурди намодини ранг ҳамчун вожа дар ашъори шоирон ба муҳити ҷуғрофӣ онҳо низ таъсири амиқ дошта, интиқоли ранги ашъи асотир ва ё асбоби динию мазҳабӣ низ ҳамчун унсури равонпажӯхона дар

тасвирисозиҳои онҳо назаррас аст. «Масалан, дар асотир худоёнро бо рангҳои дурахшон тавсиф мекарданд ва хиндувон ранги буддуро зард ва тиллоӣ медонистанд» [Насрин Беронванд 1395, с.94].

Ранги ҳино, ки яке аз унсурҳои қадимии оинҳои ҳиндӣ махсуб аст, ба завқи бадеии Зухурии Туршезӣ бетаъсир намондааст, ки аксари умри худро дар Ҳиндустон сипарӣ кардааст. Ранги ҳино сурхи чигарӣ буда, ба ранги хун шабоҳати зиёд дорад ва шоир низ дар аксари мавриди тасовири бадеӣ ин рангро дар ҳамрадиқӣ бо хун, ашки хунбор (ашки ҳиноӣ), қурбонӣ (хунрезӣ) ба қалам додааст. Чунончи:

Бар хеш гарчи баста **ҳино ранге** аз ғамат,

Хун дар дилаш зи рашки рухи рангбасти мост

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 60].

Ва:

Ҳайф, миҷгон панҷае дар панҷаи марҷон накард,

Чашми тар **ашки ҳиноӣ** аз нигоре барнадошт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 109].

Ҳамаи ашӯи олам дар ду мафҳум: сурат ва ранг, ки «ба ҳам лозим ва малзуманд» [Насрин Беронванд 1395, с. 92], ба назар менамоёнд ва заминаи ҳар гуна тахайюли бадеии шоирон низ ҳамин сурат ва ранги ашӯст. Зухурии Туршезӣ низ дар байти зер бар он андеша аст, ки «мазмун дар заминаи (ҳамдушии) сурат - форми ашӯ ва маҷоз дар асоси ҳақиқат» эҷод мешавад:

Чаро маънӣ наболад ҳар дам аз ҳамдӯшии сурат,

Раҳини ҳамраҳӣ дорад маҷози мо ҳақиқатро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 41].

Аз ин ҷост, ки шоир дар эҷоди ғазал ба форм ва ранги ашӯ тавачҷуҳи хос зоҳир намуда, дар заминаи ҳасоиси табиӣ он вежагии ғайритабиӣ илова намуда, тасвири тоза офаридааст. Чунончи, дар байти зер ба ранги рӯзу шаб: сафеду сиёҳ, дурангӣ илқо кардааст:

Аз дурангӣ нашавад рӯзу шабам кулфатзой,

Ба сафо синаи шому сахарам лабрес аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 98].

Хулоса, баррасии масъалаи намоди ранг: рангҳои пинҳон, равшани интизоӣ - маснуӣ ва равшани табиӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нишон дод, ки ранг дар тасвирҳои шоир на танҳо василаи пайванди шоир бо ашӯ, ҳаводис ва воқеа шудааст, балки тобишҳои маъноии дигари онҳоро инъикос кардааст. Ранг дар ғазалиёти шоир ҳам мабдаъ ва ҳам воситаи тасвир буда, дар тавсифоти ашӯ ва ҳодисаҳои моддӣ ва маҳсус ҳам ба кор рафтааст. Аммо рангҳое, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бештар маъниҳои тозаро ифода кардаанд, ғайриаслӣ (интизоӣ) буда, тасовири номаҳсус ва ғайримоддиро таҷассум намудаанд. Таркибҳои «ранги раъноӣ», «ранги ҳавас», «ранги шикаста», «ранги ғам» ва монанди инҳо намудортарин қорбурди ранг дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мебошанд, ки шоир дар суvari ҳаёл рангро намодин карда, ба ин васила аҷзои тасовири шеърро равобити адабӣ бахшидааст. Қорбурдатарин ранги равшани табиӣ дар суvari ҳаёли Зухурии Туршезӣ сиёҳ аст. Шоир ранги зарду қабудро хуш надоштааст. Зеро дар ғазалиёти шоир ранги қабуд ва гунаҳои он ягон маротиба қорбурд надорад. Зухурии Туршезӣ дар ғазалиёти худ мисли шоирони дигар бар пояи рангҳо киноя сохтааст, ки нишони дигар аз аҳаммияти ранг: расонидани паём ва илқои ҳадафманди эҳсос, дар ғазалиёти шоир аст.

4.5. Қорбурди вобастаҳои ададӣ

Вобастаҳои ададиро як қатор адабиётшиносон (аз ҷумла Шафеии Қадқанӣ) яке аз вижагиҳои сабки ҳиндӣ шуморидаанд. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ чандин таркибҳое ба назар мерасанд, ки тавассути қорбурди вобастаҳои ададӣ сохта шуда, баъдан, онҳоро шоирони дигар (масалан, Бедил) истифода кардаанд.

Ҳусейни Ҳасани Пуролоштӣ менависад, ки «вобастаҳои ададӣ яке аз вижагиҳои барҷастаи шеъри тарзи ҳаёл буда, ки намунаҳои олии он дар шеъри Бедил фаровон ба мушоҳида мерасад. Хусусияте, ки нахуст ба масобаи шохиси сабкӣ дар шеъри Толиб ва гоҳ низ Урфӣ ва Зухурии Туршезӣ мушоҳида шуд ва баъдан, густариши қорбурди онро ба яке аз шохисаҳои

аслии шеъри тарзи хаёл ва Бедил табдил кард» [Хусейн Ҳасани Пуролоштӣ 1394, с.77].

Агарчи Хусейн Ҳасани Пуролоштӣ истифодаи воҳидҳои ададиро дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ кам гуфтааст, вале таҳқиқи девони ғазалиёти шоир нишон дод, ки вобастаҳои мазкур дар ғазалиёти ӯ қорбурди зиёд дошта, яке аз мушаххасоти сабкии ашъори шоиранд.

Бар ин асос, Шафеии Кадканӣ дар натиҷаи таҳқиқи шеъри Бедил ба ин назар расидааст, ки «дар сабки ҳиндӣ доираи ин навъ вобастаҳои ададӣ чандон мутанаввеъ ва густарда аст, ки ҳадде барои он наметавон қоиладаро шуд» [Шафеии Кадканӣ 1366, с. 36].

Дар ташреҳи ин мавзӯ аз муодилаҳои наҳвии Шафеии Кадканӣ истифода мекунем, ки гуфтааст: «Чизе, ки дар сабки ҳиндӣ асос ва меҳвари баён қарор мегирад, танаввуи беш аз ҳадди навъи истеъмол аст, он ҳам дар мавриде, ки гоҳ яке аз ду омил баъд аз адади амрӣ интизоӣ аст ва гоҳ ҳарду аз умуре ҳастанд, ки интизоиянд ва ғайриқобили андозагирӣ» [Шафеии Кадканӣ 1366, с. 46-47]. Шафеии Кадканӣ ин навъи сохтори баёнро дар низоми наҳвии таркиб ба чаҳор гурӯҳ тақсим кардааст, ки ба муодилаи риёзӣ шабоҳат доранд:

1. Адад+моддӣ+моддӣ.

Сохтори ин гуна таркиб, ки вобастаи ададии он аз ду вожаи ифодакунандаи чизи моддӣ ташкил ёфтааст, аҷзҳои баёнро аз меъёри муқаррарии ифодаи забонӣ дур бурдааст. Таркиби мазкур, аз як тараф, моро бо тасвири зебо ва хушоянд мувоҷеҳ менамояд ва, аз ҷониби дигар, ба мушкилии дарк низ дучор месозад. Бо вучуди он ки дар забони адабии ҳозираи мо ҳамнавъи ин гуна таркибот, аз қабилҳои «як кӯча одам», «як хона одам», «як даҳан гап», «як чуфт кафш» роиҷ аст ва дар забони гуфтугӯӣ (масалан, «як қиёмат гапу қор») низ фаровон қорбасти мешаванд, таркибҳои дар ин қолаб сохтаи шоир, ба мисли «сад чаман гул» ва «сад Миср шакар» ғайримуқаррарӣ ва душворфаҳманд. Агар таркибҳои мазкурро дар қолаби морфологияи забони тоҷикӣ баён кунем, он гоҳ «формула»-и шумора + исм +

исм ба вучуд меояд. Чунончи, дар байти зери Зухурии Туршезӣ таркиби «сад чаман гул» истифода шудааст:

Хорчинони сари кӯе зи боғи чехрае

Сад чаман гул дар гиребони тамошо рӯфтаанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 292].

Дар байти зери шоир таркиби «сад Миср шакар» истифода гардидааст:

Номи туро ҳаловати **сад Миср шакар** аст,

Хуш лаззате захира ниҳодаст коми ман

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 790].

Таркиби «сад Миср шакар», ки мухтареи он Зухурии Туршезист, дар ашъори шоирони сабки ҳиндӣ ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла Абдулқодири Бедил низ чунин фармудааст:

Сад Миср шакар об шуд аз шарми ҳаловат,

Пеши ду лаби ӯ, ки мукаррар шуда қандаш.

[Абдулқодири Бедил 1993, с. 290].

Дар байтҳои фавқӣ Абдулқодири Бедил ва Зухурии Туршезӣ вожаи «ҳаловат» дар мавриди истифодаи таркиби «сад Миср шакар» инъикос карда, Зухурии Туршезӣ ҳаловат аз номи маъшуқаро ба «сад Миср шакар» баробар шуморида, «захираи лаззати ком»-ро андозагирӣ - навъе шигарди адабӣ, намуда, Абдулқодири Бедил ба ҳамин андоза «об шудани шакарро аз шарми ҳаловат дар муқобили қанди ду лаби маъшуқа» изҳор доштааст. Дар абёти зери Зухурии Туршезӣ низ таркибҳои «сад қофила захр» ва «сад пушта барқ» дар ҳамин қолаби вобастаҳои адабӣ изҳор шудаанд:

Бар лабам мегузарад талхии **сад қофила захр**,

Карда гум чошнии шахд раҳи коми маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 21].

Ва:

Ҳар гул, ки бӯи хун диҳад, аз гулшани ман аст,

Сад пушта барқ хӯшае аз хирмани ман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 54].

2.Адад+моддӣ+интизой.

Сохтори ин гуна таркиб, ки вобастаи ададии он аз як вожаи ифодакунандаи чизи моддӣ ва як чизи интизоӣ ташкил ёфтааст, нисбатан печидатар буда, ба ашё сифате бахшидааст, ки нисбатан маҳсус аст. Ин гуна таркибот низ дар муоширати мардум, аз қабилӣ «як дунё ранчиш», «як олам иштибоҳ», «сад китоб маънӣ», «як дунё ғамхорӣ», «як дунё меҳрубонӣ», «як дунё дашном», «як дунё эҳтиром», «як каф дуо» ва мисли инҳо истифодаи фаровон доранд. Дар ин маврид низ мо ба мушкилии дарк рӯ ба рӯ мешавем, аммо дар асоси ду моддиёт (адад ва исм) сохта шудани ин таркибот то чое ин мураккабии баёнро рафъ мекунад. Дар ин гуна таркибот як навъ хусусияти ашёи моддӣ интизоӣ ёфтааст. Чунончи, пажмурдан хоси гул ва дар маҷмӯъ, хоси чаман аст ва, агар ин вожа нисбат ба одам гуфта шавад (гули рӯяш пажмурда), дар қолаби маҷоз баён хоҳад гашт. Агар таркибҳои мазкурро дар қолаби морфологияи забони тоҷикӣ баён кунем, он гоҳ каме қолаби «формула»-и мо тағйирёбанда менамояд. Масалан, агар таркиби «сад чаман пажмурдагӣ»-ро дар қолаби морфологӣ гунҷоиш диҳем, «формула»-и шумора+исм+сифат ба вучуд меояд. Аммо, агар таркиби «сад захм рашк»-ро дар қолаби морфологӣ ҷой диҳем, «формула»-и шумора+исм+исм ба вучуд меояд. Чунончи, дар байтҳои зерӣ Зухурии Туршезӣ таркибҳои мазкур истифода шудаанд:

Сад чаман пажмурдагӣ дар гунҷаи дил чидаам,
Аз баҳористони ту, барги Ирам бар хеш зан.

Ва:

Сад захм рашк дар дили пурхун ниҳода сар,
То кай чигар хаданги ғамашро сипар шавад?

Дар мавриди ҷой додани таркибҳои «сад доғи ситам» ва «сад доғи оташхор»-и абёти зерӣ Зухурии Туршезӣ дар қолаби морфологӣ низ боз ҳамон «формула»-и шумора+исм+сифат ба вучуд меояд:

Гар дар қимори кӯйи ғам додаст сад доғи ситам,
Кардаст дарди сина кам чони таҳаммулбози мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 14].

Ва:

Ин шуъла, к – аз конуни ҷон сар мекашад бар осмон,

Дар ҳар шарар дорад ниҳон **сад доғи дӯзаххорро**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 30].

Таркиби «сад чашма нола» сохтаи Зухурии Туршезӣ буда, шоир ин ибораро дар заминаи таркибҳои «сад чашма сафо», «сад чашма оҳанг», «сад чашма нағма», «сад чашма мусаффой», «сад чашма тозагӣ» ва «сад чашма шоридан» тавассути бакоргирии шигарди «бегонасозӣ» эҷод кардааст. Чунончи, дар байти зер омадааст:

Бар Бесутун гиристам аз дарди Кӯҳкан,

Сад чашма нола аз дили хоро кушода шуд.

Намунаҳои дигари таркибҳои сохтаи шоир дар қолаби мазкур инҳоянд:

Сад офтоб фурӯғ:

Сармое надошт Зухурӣ чунон ба каф,

Сад офтоб фурӯғ аз ниқоб бардорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 300].

Сад чашми ҳасрат:

Пойи сабр аз ҳалқаҳои оҳ дар занҷир бод!

Бар хаданги ғамзае **сад чашми ҳасрат** дӯхтам,

Сад хирмани роҳат:

Кардем иҷора кишти доғе,

Сад хирмани роҳат аст тавфир.

Сад хирмани мурод:

Сад хирмани мурод зи ҳар хӯша менихам,

Ҷое, ки кишта тухми умед аз замини дил.

Сад дарёи бетобӣ:

Чӣ сон гунчида дар як қатра **сад дарёи бетобӣ?**

Ба тӯфони муҳаббат аз дили худ лангаре дорам.

Сад шаби ғам:

Сад шаби ғам аз пайи ҳам мерасад,

Рӯзи тараб нест дар айёми мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 48].

Сад биёбон ташнагӣ:

То зи муштоқон шавад пур, Каъба гашт аз худ тихӣ,
Сад биёбон ташнагӣ бар дори Замзам ошиқ аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 78].

Сад ганчи ғам:

Ишқи ӯ хуш эътимодде бар дили мо кардааст,
Нагзарад рӯзе, ки **сад ганчи ғамаш** тахвил нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 94].

Сад сафи тоқат:

Эъқози ишқ **сад сафи тоқат** дуруст кард,
Аз як карашма наргиси чодуи ӯ шикаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 164].

Сад дашти риё:

Хори **сад дашти риё** дар хирқай пашмина буд,
Бахти ӯ, к-аз соғари саршор гулгул мешавад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 203].

3. Адад+интизой+моддӣ.

Сохтори ин гуна таркиб, ки вобастаи ададии он аз як вожаи интизой ва як моддӣ ташкил ёфтааст, нисбатан ба навъи дуом печидатар буда, ба ашё тобиши интизой додааст. Чунончи, таркиби «сад хулд барг» маънои сад биҳишт (фирдавс, човидонагӣ) баргро ифода намудааст, ки андозаи биҳишт маълум нест. Аз ин рӯ, дарки ин гуна тасвир мураккабтар аст:

Дарҳам шукуфта ғунҷаи дил аз баҳори ғам,
Сад хулд барге аз чамани шодии ман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 52].

4. Адад+интизой+интизой.

Робитаи ададӣ дар ин навъи таркибот боз маънои мураккабтарро эҷод кардааст. Зеро ин гуна таркибот аз шумора ва ду тасвири интизоии таҷридӣ ташкил ёфта, дар онҳо андозагир ва андозадеҳ низ ғайримоддианд. Чунончи, дар таркиби «сад тараб ғам» андозагир - ғам ва андозадеҳ – тараб, малмусанд. Шоир андозаи ғами худро баробар ба сад тараб мешуморад ва лаззати сад тараб (шодӣ)-ро, ки маҷмуи кайфияти том аст, ба миқдори сад

гусса, сад андӯх (нохушӣ) дарду азият дар ду пахлуи тарози ҳолати руҳонӣ гузоштааст.

Вижагии дигари вобастаҳои ададӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар он аст, ки шоир дар ин гуна қалабҳои баён низ тасвирҳои парадоксиро истифода намудааст. Масалан, ӯ дар асоси таркибҳои «сад тараб ободӣ», «сад тараб шодӣ», «сад тараб хурсандӣ», «сад тараб ханда» таркиби парадокси «сад тараб ғам» - дар ҳаҷми сад тараб ғам дорамо сохтааст:

Арзон наметавон зи касе ними чон харид,

Мушкил ба **сад тараб ғаме** аз ман тавон харид

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 301].

Дар байти зери шоир низ ин гуна тасвири парадоксӣ ба чашм мерасад. Масалан, дарахти тубо тибқи маърифати исломӣ дарахте дар бихишт аст ва Ирам боғе дар рӯи замин мебошад. Пас, тасвири «сад боғи заминии дорои дарахти бихиштӣ» парадоксист:

Ҳавое дар сарам афтода аз шамшодболое,

Ба як хас **сад Ирам тӯбо**, ҳаводор инчунин бояд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 201].

5. Чунонки ишора шуд, Шафеии Кадканӣ чор «муодила»-и баёни вобастаҳои ададиро дар сабки ҳиндӣ ошкор сохтааст, вале бино ба таҳқиқи мо, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ гунаи панҷум низ ба чашм расид, ки он адад+интизоӣ (сад беҳудӣ) мебошад.

Робитаи ададӣ дар ин навъи таркиб дар назари аввал сахл аст, аммо дар зеҳн бар асари номаҳсусии тасвир мураккабии дарк эҷод мекунад. Чунончи, «сад беҳудӣ» дар зеҳн шарҳи беҳудӣ дар мавриди ҳасратро тақозо мекунад:

Сармое надошт Зухурӣ чунон ба каф,

Сад беҳудӣ ба ним нигоҳи ниҳон харид

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 58].

6. Илова бар ин, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ «муодила»-и шашум низ мушоҳида шуд, ки он адад+моддӣ (**сад Хутан, сад Ирам**) буда, дар он адад бо чизи моддӣ таркиб сохтааст. Чунончи, ибораҳои «сад шуъла», «сад шом», «сад баҳс» ва «сад чаман» осонфаҳм ва қобили дарканд. Масалан,

Сад Хутан дар ҳар димоғу **сад Ирам** дар ҳар нигоҳ
Тарҳ карда рангу бӯй аз лолаву райҳони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Ва:

Дар раҳи ҳачри бутон садди Сикандар коҳест,
Карда дар гӯшаи ғам ишқ **сад Афлотунро**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 36].

7. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ муодилаи навъи дигар: адад + моддӣ + интизоӣ + интизоӣ (**сад достон ишорати пайдо**) ҳам мавҷуд мебошад, ки дар ин гуна таркиб робитаи ададӣ нисбат ба дигар анвоъ боз мураккабтар шуда, тасвири дарун андарун (дар адабиётшиносии Эрон «тудартуӣ» [Аҳмади Шавқинавбар, 1372, с. 53-66] гуфтаанд)-ро сохтааст, ки дар ин ҷо «пайдо» сифати «ишорат» буда, миқдори он ба «сад достон» баробар аст. «Ба миқдори сад достон ишорати пайдо гум шудани карашма дар абру» дарк ва завқи баланди бадеиро тақозо мекунад:

Абруят ихтирои забони карашма кард,

Сад достон ишорати пайдо дар ӯ гум аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 134].

Дар байтҳои зер таркибҳои «сад сафҳа сабру хуш» ва «сад корвони сабру тоқат» низ дар ҳамин қолаб аст:

Хиромидию шуд **сад сафҳа сабру хуш** помолат,

Биё, биншин, ки ҳар кас бар сарат сад ҷон фурӯ резад.

Ва:

Бигардонад зи раҳ **сад корвони сабру тоқатро**,

Агар аз гӯшаи чашме нигоҳе дар камин бошад.

8. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ навъи дигар: адад + интизоӣ + моддӣ + моддӣ низ ба чашм мерасад. Робитаи ададӣ дар ин навъи таркиб низ дарун андарун (тудартуӣ) буда, аз ду ашёи моддӣ сохта шудани ин навъи тасвир то ҷое онро қобили дарк кардааст. Шоир гуфтааст:

Аз лутф буд, дӯш дар оғӯши хоби ман,

Сад боғи лолаву гулам аз дӯшу бар шукуфт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 132].

Ҳамчунин, дар таркиби сохтаи шоир: «сад шабистон моҳу хуршед» шигарди адабии ҳанҷоршикани лафзу маъно корбаст шудааст:

Сад шабистон моҳу хуршедат намеояд ба кор,
Чашми тар гар дар фурӯғи шуълаи рухсор нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 172].

7. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ «муодила»-и навъи дигар: адад + моддӣ + моддӣ + интизоӣ ҳам мушоҳида гардид:

Ачаб, гар нақши домат боз гирад?!
Кунад товус, агар **сад болу пар харч**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 182].

8. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ «муодила»-и навъи дигар: адад+интизоӣ+ моддӣ+ моддӣ+интизоӣ низ ба назар расид.

Сад ганчи гавҳари дилу ҷон вом кардаам,
Инҳо таҳйи ҳаваси рӯнамои кист?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 162].

Аммо дар таркиботи мазкур бандаки изофӣ ва ё пайвандак ба робитаи ададӣ тобишҳои маъноии дигар медиҳанд. Чунончи, сад ғам аст, аммо ғам на хароб, балки фарбеҳ аст. На сад хаданг ноз, балки сад хаданги ноз, ки ин хусусият наметавонад таркиботи мазкурро дар радаи навъҳои низоми нахвии муайянкардаи Шафеии Қадканӣ қарор диҳад:

Нозем он фитрокро, к-аз ҳасрати ӯ ҳар замон,
Сад ғами фарбеҳ бар сайди лоғар медамад.

Ва:

Чамъ аст дар шигофи чигар **сад хаданги ноз**,
Мижғони доарозу зулфи парешони кистӣ?

Шакли нисбатан қобилидаркӣ ва содаю зебои ин навъи ифода дар сабки ироқӣ ба чашм мерасад. Чунончи, Ҳофизи Шерозӣ гуфтааст:

Эй пистаи ту ханда зада бар ҳадиси қанд,
Муштоқам, аз барои Худо, **як шакар** биханд

[Ҳофизи Шерозӣ 1983, с.232].

Вобастаҳои ададӣ дар шеъри имрӯз низ як навъи ифодаи маъно буда, ба фикри Шафеии Кадканӣ, «дар шеъри мудерни Эрон шояд таҳти таъсири корҳои фарангӣ гоҳ намунаҳое аз ин навъи корбурди ададу маъдуд дар занҷираи гуфтор ва бо пороидоимҳои (paradigm) ғайринурмол метавон ёфт ва ин навъи баён ба ҳеҷ вачҳ мутаассир аз услуби баёни шоирони сабки ҳиндӣ нест ва бештар мутаассир аз кулли назарияҳои забони шоирони мудерни Ғарб аст ва намунаҳои ин гуна баёнро дар корҳои Дайлон Томас метавон дид, ки ба ҷойи «як соат пеш аз ин» мегӯяд «як ғам пеш аз ин (a grief ago)» ва ҳанҷори пороидоимҳоро мунҳариф мекунад (The Collected Poems of Dylan Thomas, p. 63.)» [Шафеии Кадканӣ 1366, с.54].

Андешаи Шафеии Кадканиро дар ин маврид наметавон ба тамоми пазируфт, зеро, ба андешаи мо, корбурди вобастаҳои ададӣ дар шеъри муосири Эрон ва Тоҷикистон бештар аз сабки ҳиндӣ таъсир гирифтааст.

Зухурии Туршезӣ, чунонки бо далелҳои зиёд ба исбот расонидем, дар маъниофаринӣ аз шумораи сад бештар истифода кардааст ва шумораҳои дигаре чун як, ду, чор, шаш, ҳафт, дусад, ҳазор ва ғайра низ дар вобастаҳои ададии ғазалиёти шоир дида мешаванд:

Абр дар даъвии чашмам на ба ҷо по афшурд,
Рӯбираҳ карда ба ҳар гӯша дусад **Чайхунро**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 36].

Ва:

Афтода **ҳазор ғусса** бар ҳам,
Мужда дили ғампарастии моро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 37].

Хулоса, вобастаҳои ададӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ корбурди фаровон дошта, яке аз мушаххасоти сабкии шеъри шоиранд. Дар ғазалиёти шоир даҳ навъи «муодила»-и корбурди вобастаҳои ададӣ мавҷуд буда, онҳо «замон, вақт, фосила, ҳаҷму гунҷоиш, андоза, теъдоду миқдорро ифода карда» [Ҳамдам Б. 1999, с.153]-анд. Чунин ба назар мерасад, ки корбурди зиёди вобастаҳои ададӣ дар навъи муодилаҳо таркиботи мушкилфаҳмо ба

вучуд оварда, дарки маънои шеъри Зухурии Туршезиро душвортар карда, боис шудаанд, ки ғазалиёти шоир бо ин ҳама мушаххасоти сабкӣ, тасвирҳои тозаӣ бадеӣ ва мавзуоти мутанаввеъ то ба имрӯз истиқбол ва маъруфияти шоистаро пайдо накардаанд.

4.6. Воҳидҳои забонии бадеъ

Манзур аз воҳидҳои забонии бадеъ он гурӯҳи вожа ва таркиботест, ки онҳоро Зухурии Туршезӣ сохтааст ва онҳо дар ашъори шоирони пешин ва ҳамасри шоир ба чашм намерасанд. Масалан, вожа ва таркиботи «ситорасӯхта», «хонумонхароб», «рангинбисот», «хомчӯш», «субҳоғӯш», «тамкинишва», «ҳавасписанд», «нафасолуда», «ҳавасангез», «оташоро», «булҳаваснавоз», «лабчаш», «шуълакор», «синасипор», «бӯсамаст», «нигоҳшӯ», «шамоманофа», «тушакаш», «ачзузоринодида», «гиребондоғдор», «чеҳрадушман», «чаридаравон», «намакинишва», «туррадарҳам», «ворунатолеъ», «куҳнанахли боғи ҳавас», «уммеди васлпарвар» ва ғайра аз зумраи вожаҳо ва таркибҳои сохтаи шоир мебошанд.

Ин гуна вожа ва таркиботи Зухурии Туршезӣ бештар дар сифат (ситорасӯхта, хонумонхароб, рангинбисот) ва сифати феълӣ (ачзузоринодида) ифода гардидаанд. Чунончи, «ситорасӯхта»:

Ситорасӯхтагонем, лек дода казо,

Ба офтоб шараф аз вуболи кавкаби мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 18].

Баъдан, ин таркибро Соиб ба кор бурдааст:

Даромадам чу ба маҷлис сипанд ҷой намуд,

Ситорасӯхтагон қадрдони якдигаранд

[Соиб Табрезӣ 1980, с.417].

Хонумонхароб:

Ишқ агар ҷойи ганҷ меҳоҳад,

Синаи **хонумонхаробе** ҳаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 134].

Рангинбисот:

Гиря хуш **рангинбисоте** чида дар бозори шавк,
Мечакад ёкути тар аз панҷаи марҷони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Хомҷӯшӣ:

Тамоми умр хошоки сари кӯйи ҳавас чидам,
Ки товон мекунад бар шуълаи хас **хомҷӯширо**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 327].

Вожа ва таркиботи сохтаи Зухурии Туршезӣ аз мафҳумҳои маҳсусу номаҳсус ташкил ёфта, гоҳе дар назар мутаноқиз (масалан, «хомҷӯшӣ») менамоянд ва гоҳи дигар, аз ду мафҳуми номаҳсус (масалан, «субҳоғӯш») сохта шудаанд. Чунончи:

Субҳоғӯшӣ:

Субҳоғӯшии ҳавас, ки ниҳад,
Сина бар сина шаби ошиқ.

Тамкинишва:

Тамкинишвае ба шӯр овард
Ҳаваси орамидаи моро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 35].

Ҳавасписанд:

Ишва бар лавҳаҳои содадилон,
Нақшҳои **ҳавасписанд** нигошт.

Ҳавасхӯрда:

Ҳанӯз захми **ҳавасхӯрдаи** ту расво нест,
Барор теғ, ки фардо гуноҳ аз мо нест.

Кухнанахли боғи ҳавас:

Сад шохи тоза аз буни ҳар барг бирӯяд,
Бар **кухнанахли боғи ҳавас** чун табар занам.

Нафасолуда:

Шукр бигӯ, ки ба таъдиб лаб кушояд лаб,
Ҳикояташ **нафасолуда** гашта беадабист.

Ҳавасангез:

Маро чӣ заҳра, ки унноби лаб газак созам,
Зухурӣ, ин **ҳавасангезии** майи инабист.

Оташоро:

Ғайр гӯ: дар дафъи гармои ҳавас сандал бимол,
Оташорояш намесӯзад, дили мо оташ аст.

Булҳаваснавоз:

Дил аз ту ҳам чу ман, эй **булҳаваснавоз**, гузашт,
Зи шукру шиква гузаштему сӯзу соз гузашт.

Хучастапаём:

Касе, ки фарқи ҳавас дорад аз **хучастапаём**,
Агар на фарқ кунад дар раҳи ту по, чӣ кунад?

Уммеди васлпарвар:

Уммеди васлпарварӣ аз кони васл буд.
Дар синаи ҳавас халиши устухон бимонд,

Лабчаш:

Чун хурад май аз табассум, нуқл резад шаккараш,
Чон фидояш, **лабчаше** дорад ҳавас бар соғараш.

Шуълакор:

Дигар нашуд самандар меҳмони **шуълакорон**,
То ахгари сиришкам кардаш наволакорӣ.

Синасипор:

Цигарам доғи туро дида амин,
Ҳаваси **синасипоре** дорад.

Бӯсамаст:

Соқӣ газаки газиданӣ бахш
Як раҳ лаби **бӯсамасти** моро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 37].

Нигоҳшӯ:

Ҳон Зухурӣ, ба гиря кор афтод,
Покбинон **нигоҳшӯё**нанд.

Шамоманофа:

Харфи **шамоманофае** боз мағӯ, кадом бӯ,
Бе гули накҳаташ сабо мағзи суман намекунад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 411].

Тӯшакаш:

Бар бӯйи ту пӯидани ин роҳ ачаб нест,
Дорам чу сабо тӯшакаше дар сафари худ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. ???].

Ачзузоридадида:

Дорад он сар, ки роми мо нашавад,
Ачзузоридадида мағрур аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. ???].

Чехрадушман:

Бо дӯстӣ чӣ гуна шавад **чехрадушманӣ**,
Гар хасм карда хирагӣ, имдод кардаем

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 742].

Чаридаравон:

Дар чиргаи **чаридаравонаш** диҳанд роҳ,
Ҳамроҳи роҳрав нашавад гар таваккулаш

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 601].

Намакинишва:

Намакинишвае ба шӯр овард
Ҳаваси орамидаи моро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 35].

Туррадарҳам:

Дили дарҳам саре аз кори худ берун намеорад,
Саломат дор, ё Раб, дилрабои **туррадарҳамро**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 23].

Ворунатолёв:

Ворунатолёвем, сипанде кунем дуд,

Чашме магар расад ба хузуру фароғи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

Таркибҳои «чон чидан», «аз доғ чаман сохтан», «ранг ниҳодан», «фигон чидан», чумлаҳои «суд дар зиён чидан», «шакар аз шӯр танг ниҳодан» аз лиҳози қоидаҳои грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷикӣ номувофиқанд ва шакли дурусти забони онҳо «чон додан», «фигон кашидан», «ранг паридан/бохтан», «аз гул чаман сохтан», «суд ёфтани зиён дидан» ва «шакарханд, шакарсухан» аст. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ин гуна таркибот зиёд ба назар мерасанд, ки як гурӯҳи муҳаққиқон ин тарзи иборасозиро «лағзиши гуфтор» дониста, аз хусусиятҳои мумтози сабки ҳиндӣ мешуморанд. Чунончи, шоир гуфтааст:

Бедилон дар тан аз ту **чон чиданд**,
Бе ғамат дар нафас **фигон чиданд**.
Бе дуқондории матои ғамат,
Як ҷаҳон **суд дар зиён чиданд**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 469].

Дар байти зери Зухурии Туршезӣ холи лаб ва канори ҷом, ки ҳар ду давранд, ҳамирмоёи тасвир шуда, холи лаб, ранги хат ва ҷоми пурмай низ ранги ба ҳам тавъам (сиёҳ) доранд:

Зи шавқи бўсаи холи лаби ту зоҳиди шаҳр,
Ба тезбинӣ хате бар канори ҷом кашид

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 263].

Ҳамин тавр, яке аз вижагиҳои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ корбурди воҳидҳои забони бадеъ (сохтани калима ва ибораҳои тоза) мебошад, ки, албатта, дар баробари эҷоди вожа ва иборати тоза маънои нав низ ба вуҷуд меояд. Чунончи, дар зер намунаҳо аз таркибсозӣ, мазмунбандӣ ва ё ғаробати мазомин дар ғазалиёти шоир оварда шудааст. Дар байти зер таркиби сохтаи шоир - «ситорасӯхта», ба назар мерасад:

Шикаста хор ба чон, булбулам, гулистон ку?
Ситорасӯхта парвонаам, чароғ кучост?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Дар абёти зер мазмунбандӣ ва ё ғаробати мазомин ба чашм мерасад:

Об аз шуълаи фаввораи мижгон хоҳад,
Дорад аз тобаи тафсида замин донаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Ва:

Бахти бедор зи чашми ту фусуне омӯхт,
Ки кунад хоби туро ошиқи афсонаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Ва ё:

То диҳам рам зи шикор андозӣ,
Сабрро ғайрати оҳу созам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 512].

Ё «шино кардан дар хайи хичлат»:

Ба арзи муддаъо беҳуда дарёбам, чӣ меронӣ?
Зухурӣ, дар хайи хичлат шино аз ман номеояд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 228].

Ё ки:

Гул шабнаме аз ғубори он кӯст,
Ин аст, ки обрӯй дорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 312].

Ё ин ки:

Ишқро оина кай ғарқи ҷило будӣ чунин?
Ғар набудӣ дар баробар дидаи хайрони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Моддаи шеър сухан буда [Насируддини Тӯсӣ 1326], тибқи назари Сукрот (469-399 п.аз м.) «лозимаи дуруст андешидан, фаҳми дуруст ва равшании забон аст» ва ба андешаи Людвиг Витгейнштейн (1889-1951, файласуфи австриягӣ) забон либоси андеша аст. Вожа пӯшишест ба рӯйи маъно ва мо то онро дарнаёрем, асолати маъноро дарнахоҳем ёфт [Маҳмуди Шабистарӣ 2015, с. 57; Витгейнштейн Л. 1996, с.17-18]. Аз ин ҷо вижагиҳои бунёдии шеър дар забони шоир таҷассум ёфтааст, ки на танҳо аз комёбии ӯ дар эҷоди

маънии тоза шаҳодат медиҳад, балки падида ва ашъи олавро бо гунаи тоза тавсиф мекунад. Дар ин маврид Л.Витгенштейн афзудааст, ки «маъноӣ асосии калима на мувофиқи воқеият, балки дар тарзи истифода шудани он, яъне ҳангоми кӯшиши фаҳмидани маъноӣ аслии калима фаҳмида мешавад. Чой ва ё вазифаи онро дар матн ба назар гирифтани лозим аст» [Витгенштейн 1996, с. 17-18]. Ба ақидаи Л.Витгенштейн, мавқеъ ва вазифаи вожа барои ифодаи дурусти мазмун дар матн муҳим аст. Дар ин замина, дар шеър забон на танҳо вазифаи ороишу пардоз (дизайн), балки ифодаи ҳақиқат, воқеият ва ҳолат аст, он гуна, ки дар фаҳми маъно ва дарки ҳақиқат хонанда ва ё шунавандаро ба тардид нақашонад.

Забони ҳунари забони муштараки шоирон буда, ҳунари шоирӣ бештар дар офаридани забони шоиронаи хос (эҷоди таркибу таъбири тоза) инъикос мешавад, ки шахсияти ҳунарии шоирро аз дигарон тарҷеъ додааст.

Дар шеър маъно ва тасвир дар вожаҳои ҳунари (вожаҳои сохтаи шоир) ифода гардида, забони ҳунари - забони хоси шоир, аз як ҷониб, ҳувияти шеър ва, аз тарафи дигар, ҳувияти шоирро муаррифӣ менамояд.

Ба андешаи Ҷорҷ Волӣ, «вақте шоире аз кор бозмемонад ва дигар шеър намегӯяд, ба назари ман, иллат он аст, ки дигар тасовир аз ташаккул бозмондаанд ва аз сарчашмаи ҳофиза намечӯшанд. Ба ибороти дигар, қудрати тахайюли мо сарчашмаи пинҳон ва аввалияи хешро аз даст додааст» [Нурӣ Аъло Исмоил 1348, с.57].

Дар ин замина, забони шоиронаи хос (эҷоди таркибу таъбири тоза)-и Зухурии Туршезӣ, аз як тараф, қудрати тахайюли адабию бадеии ӯро ифода намояд, аз ҷониби дигар, нақши шоирро дар ғановати забони адабии мо, ҳамчунин, тақомули тасвир дар ғазали форсии тоҷикӣ ва эҷоди мазмунҳои тоза инъикос кардааст. Дар ғазалиёти шоир садҳо вожа ва таркибҳои сохтаи ӯ ба назар расида, онҳо ба як қисми асосии тасвир табдил ёфтаанд. Чунончи, дар абёти зер «бисоти хирагӣ», «бозори ҳаё», «ёсамини бӯса» ва «машқи чунун» аз таркиботи сохтаи шоир мебошанд:

То ҳавас ҳар сӯ наяндозад **бисоти хирагӣ**,
Ишқ дукондори **бозори ҳаё**ро гарм кард.

Ва:

Ёсамини бӯса дар гулбарги лабҳое шукуфт,
Ишқи бепарво ҳавасро дасти чидан дода буд.

Ё:

Сархати **машқи чунун** дар назари ақл бинех,
Бар гулу лола зи сунбул рақаме мебошад.

Азбаски дар фасли алоҳидаи ҳамин рисола дар бораи таркибсозӣ ва таркибҳои сохтаи Зухурии Туршезӣ муфассалтар сухан гуфтаем, дар ин ҷо танҳо ба овардани намунае иктифо мекунем:

Ба тарки нимчоне вораҳам з – осеби сад мурдан,
Илочи дарди хичрон хуш бувад **душворосоне**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 655].

Ва:

Киштии сабру сукунро медиҳам

Ҳар замон аз мавҷ **лангаркорие**. [Зухурии Туршезӣ 1390, с. 657].

Ё:

Дар доми дида гӯш гарав карда ақлу хуш,
Тоқатбабоддодаи ҳусни такаллум аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 135].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ гоҳе як мисраъ аз таркиботи сохтаи ӯ эҷод шудааст. Чунончи, дар байти зер таркиби «ҳоли ҳавасбастаи умедгурез» аз вожаҳои тазодӣ: ҳавасбаста (хоҳиши зиёд) ва умедгурез (ноумед) ба ҳам омадааст:

Вой бар **ҳоли ҳавасбастаи умедгурез**,

Ишқ бархоста майдон зафаристон гаштаст.

Ё, агар мисраи дуҷуми байти зер шоирро ба ҷумла гардонем, шакли «чӣ рангинҳавасе чанд маъшуқай тақвист»-ро мегирад. Яъне мисраъ дар алоҳидагӣ паёми тоза дорад ва барҷаста баён шудааст:

Ҷоме накашидам, лаби лаъле намакидам,

Маъшуқай тақвист чӣ рангинҳавасе чанд.

Бинобар ин, Сируси Шамисо мегӯяд, ки «дар байти сабки ҳиндӣ ҳама тақя бар мисраъ аст. Байти сабки ҳиндӣ ба ду мисраъ: маъқулу маҳсус чудо мешаванд ва маҳсус муҳимтар буда, корбурди дурусти мисраи маҳсусро мисраи барҷаста меномиданд» [Сируси Шамисо 1385, с. 110]. Чунончи, дар абёти зер ҳар як мисраи Зухурии Туршезӣ истиқлоли комил дошта, барҷаста [Саидпур Азимӣ 1399, с.258] суруда шудаанд:

Ҳаваси улфати охунигоҳон кушт туро,

Ҳабаре нест, ки аз хеш раме мебошад.

Ва:

Рух омада бар бӯи хуш бӯса ба парвоз,

Завкест кабу́тардами мушкиннафасе чанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. ???].

Ё:

Ёсамини бӯса дар гулбарги лабҳое шукуфт,

Ишқи бепарво ҳавасро дасти чидан дода буд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 330].

Ё ки:

Дида аз ҳавсалаи мастии дидор кучост,

Бодаи акс ба паймонаи ойина кашам.

Ба андешаи Абдулҳусайни Зарринкӯб, «дар шеъри форсӣ, маҳсусан, дар давраи сафавия, ба сабаби он ки аз инҳисори аҳли мадраса хориҷ шуд ва дар дасти бозориён афтод, мамлу шуд аз алфоз ва таъбироти бозорӣ» [Абдулҳусайни Зарринкӯб 1372, с.57] ва маҳз ба ин хотир Маҳмуди Футухӣ таъкид мекунад, ки «бахши умдае аз сиршти ҳар сабкро навъи гузиниши вожаҳо таъйин мекунад. Вожаҳо аз назари вижагиҳои сохтмонӣ, гунаҳои далолат ва мухтассоти маъноӣ бисёр мутанаввеъ ҳастанд. Фаровонии ҳар як аз таифҳои вожаҳо дар матнҳои адабӣ ва корбурдҳои забонӣ заминаи танаввуи сабкҳоро ба вучуд меоварад» [Маҳмуди Футухӣ 1391, с.249].

Шукуфа Доробӣ - донишманди эронӣ, дар мавриди ғазалиёти Зухурии Туршезӣ чунин андешаро ибраз дошта, ки чолиб мебошад: «Истилоҳоти мутадовил ва омиёнаро, ки дар забони муҳовараи тӯдаи мардум роиҷ аст, ба

кор мегирад ва бо ин кор сабаби пайванди адабиёт ва забони оммаи мардум мегардад» [Шукуфа Доробӣ 1399, с. 146].

Ю.М.Лотман мақоми забонро дар адабиёт мисли нақши ранг дар тасвир ва овоз дар музикӣ медонад [Лотман Ю. 1972, с.18]. Бо таваҷҷуҳ ба ин нуқот, вожаҳои сохтаи шоир, ки дар ғазалиёти ӯ хеле зиёданд, махсусияти забони ӯ (poetic language) ё худ забони шеър (poetic diction)-и ӯянд, ки хонандаро ба сӯйи маънии тоза равона мекунанд. Чунончи, вожагони «ғамошомон», «самандармизоч», «моҳитабиат», «чузвакуаш», «шунуднамо», «серчашмона», «сахарбез», «худмуродиҳо», «гаронтухфагон», «субҳқорон», «тоқбанд», «торақоройӣ», «пайгусастагон», «гармравон», «сахтравӣ», «пайгусастагон», «пайхучастагон», «нуқтаҷонон», «чигаристон», «қамаристон», «назаристон», «айшистон», «мардумолуда», «асаристон», «жолақорӣ» ва даҳҳои дигар аз ҳамин гурӯҳанд.

Ғамошомон ба ҳам чун ҷом бахшанд,

Ду олабро ба рашхе ком бахшанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 200].

Ва:

*Моҳитабиате*му самандармизоч ҳам,

Худро дар обу оташи ғам озмудаем

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 571].

Ё:

Диранги *гармравон* тозиёнаи барқ аст,

Даволи *сахтравӣ пайгусастагон* доранд.

Раванд гумшудагонрост то дари манзил,

Ки фарқ бар қадами *пайхучастагон* доранд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 196].

Агарчи Шукуфа Доробӣ бар он андеша аст, ки калимаҳои «назаристон», «шуълаҳез» ва «дилафгор» аз ҷумлаи вожагони сохтаи Зухурӣ мебошанд [Шукуфа Доробӣ 1399, с. 147], дар ашъори Санои Ғазнавӣ (1080-1131), Аттори Нишопурӣ (1145-1230), Камолиддин Исмоили Исфохонӣ (1170-1237), Саъдии Шерозӣ (1210-1292), Амир Хусрави Дехлавӣ (1253-1325), Хочӯи

Кирмонӣ (1280-1352) ва Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492) низ ин вожаҳо ба чашм мерасанд:

Ҳамекунанд маломат, ки чанд хун гирӣ,
Зи захми ғамза *дилафгор* мондаам, чӣ кунам?

[Амир Хусрави Деҳлавӣ 2014, с.323]

Ва:

Аҷал бас нест гӯӣ баҳри хунрези *дилафгор*он,
Ки бо он доғи ҳиҷрони ту акнун ёр мегардад

[Абдураҳмони Ҷомӣ 2016, с.98]

Ё:

Фурӯ барам чу қалам сар ба баҳри торикӣ,
Ки то барорам даре *назаристон* равшан

[Камолиддини Исфаҳонӣ <https://ganjoor.net/kamal/ghasidek/sh85>].

Чӣ тавре ки дар боло ишора намудем, агар аз нигоҳи морфологӣ низ ба ғазалиёти шоир таваҷҷуҳ намоем, тасвирҳои тозаӣ аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сохташударо вомехӯрем. Калима дар тасвири бадеӣ, албатта, аз нигоҳи забонӣ ба ин ё он ҳиссаи нутқ мансуб аст. Аммо дар забони шеърӣ Зухурии Туршезӣ гоҳо иртиботи муқаррарии забонии ҳиссаҳои нутқ тағйир мепазирад. Чунончи, дар абёти зер бо истифода аз исм (чаҳон, назар, шамъ, шуъла, ҳусн, пар, парвона), шумора (ду), сифат (муҳтоҷ, азназарафтада), ҷонишин (мо, ту), феъл (барафрӯхта) таркибҳои «ба назар муҳтоҷ будани назар» ва «пар задани парвона ба парвона» сохта шудааст, ки берун аз қоидаҳои грамматикӣ забон мебошанд. Агар аз рӯи қоидаҳои грамматикӣ амал кунем, «**назар ба назар**» муҳтоҷ ва «шамъ аз шуълаи ҳусн» барафрӯхта намешаванд ва рафтан «аз по намеравад»:

Ду чаҳон азназарафтадаи мост,
Назар, аммо **ба назар** муҳтоҷ аст.

Ва:

Шамъ аз шуълаи ҳусни ту барафрӯхтааст,
Гирди ӯ пар зада **парвона ба парвона**и мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Ё:

Аз куҳанпирон шудему навҷавонӣ барнахӯрд,

Рафт аз по рафтану сарви равоне барнахӯрд.

Бо зарф дар таркиби «ба оғӯшам ба оғӯш», ки дар ибораи «ба оғӯшам» зарфи макон (ҳоли макон) ва дар ибораи «ба оғӯш» аз нигоҳи забонӣ пурқунандаи бавосита шуда, ишора ба ҳолати «оғӯши боз»-ест, ки рабти бештар ба қабо дорад:

Ба оғӯшам ба оғӯш аз қабо наздиктар омад,

Бару дӯше, ки натвонад зи дувраш пирахан бӯсад.

Дар байти зер замири мунфасили «мо» ҳангоми иттисол бо исми ҳанҷоргурезии забониро ба вучуд оварда, на маъноӣ «ман афшонанда ҳастам», балки «ман афшоншавандаам»-ро ифода намудааст:

Зуд бар нахли ҳавас не барг мемонад, на бор,

Ларзаӣ ҳасрат чунин гар медиҳад афшони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Хулоса, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ воҳидҳои забонии бадеъ зиёд буда, гоҳо як мисраъ аз як таркиби тоза иборат аст. Вожа ва таркибҳои сохтаи шоир дар ашъори шоирони пешин ва ҳамасри ӯ ба чашм намерасанд.

Ин гуна воҳидҳои ибтикорӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, агар аз як тараф, омили дур мондани маърифати матни бадеӣ аз зехни хонанда гарданд, аз ҷониби дигар, ин мухтассоти сабкӣ ба адабиёт воҳидҳои тозаии забонии бадеъро эҳдо намудаанд.

4.7. Вожаи «доғ» дар маъниофаринии Зухурии Туршезӣ

Агар мазмунсозтарин вожаи ғазалиёти Бедил «оина» аст [Аҳмад Гулӣ 1392, с. 31-46; Шафеии Кадканӣ 1366, с. 142], пас, мазмунсозтарин калима ва ё худ вачҳи ғолиби (доминанти) ғазалиёти Зухурии Туршезӣ «доғ» (вожаи нозпарвар [Матлубаи Мирзоюнус 2007, с.165]) аст, ки дар «Девони ғазалиёт»-и шоир беш аз 574 маротиба қорбаст шуда, бо он ки дар истифодаи ин калима такрори суварӣ ҳаёл дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба чашм

мерасад, дар аксар маврид шоир бо истифода аз он маънии тоза ва таркиби нав эҷод кардааст. Дар «Девони ғазалиёт»-и шоир вожаи «ойина» 109 маротиба ва вожаи «ишқ» 862 маротиба истифода шуда, аз ҷумлаи калимаҳои сершумор дар ғазалиёти шоир ба ҳисоб меравад.

Мазмунбандӣ то шеърӣ сабки хиндӣ ба маъноӣ истилоҳӣ корбурд дошт ва бо таъбироти «мазмунгӯиён», «мазоминии олия», «мазмуни ғариб», «мазомини дақиқа» дар ин сабк аз масоили меҳварӣ ҳисоб ёфт [Махмуд Футуҳӣ 1395, с. 119-156].

Маъниофаринӣ ба андешаи Н.И.Пригарина «эҷоди ғояҳои шоирона» буда, ба фикри Н.Ю.Чалисова мотив ва ба андешаи В.Брагинский «тасвирҳои дуруст» аст [Пригарина Н. 1999, с.189-190].

Аз мутолааи ғазалиёти шоир дар назари аввал дар мо ҷунон тасаввуре пайдо мешавад, ки гӯиё ҳамирмоияи ғазалиёти шоирро маҳз ҳамин «дил»-у «ишқ»-у «доғ» ва чанд вожаи дигар ташкил кардаанд. Аммо таҳқиқ нишон дод, ки ҳамирмоияи осори ҳунарии Зухурии Туршезӣ ба чанд мафҳум ва ё вожаҳо (аз ҷумла, гиря 424 маротиба, ғам 717 бор, чашм 696 дафъа) маҳдуд нашуда, баръакс, дар ҳар як маврид аз як вожа таркиб ва мазмуни нав эҷод мекунад. Ин ҷо манзур ҳамон ақидаи суратгароёни рус аст, ки адабиётро на ҳунари тасовир ва иможҳо, балки ҳунари вожаҳо медонистанд [Шафеии Кадканӣ 1391, с. 89]. Зухурии Туршезӣ низ аз он шоиронест, ки дар эҷоди ғазал на аз пайи тасвир, балки аз пайи барҷаста сохтани вожаҳо шудааст ва бо ин роҳ, ба калима тобишҳои тозаӣ маъноӣ эҷод намудааст. Ҷунончи, дар байтҳои зер дар мавриди аввал «доғи ғам» ба маъноӣ асар ва таъсири ғам, дар мавриди дуюм «доғ» ҳамвазни офтоб ба маъноӣ нурбахш ва, ҳатто, аз он ҳам афзун «хуршедзоркунанда» омада, ифодаи он мазмун аст, ки сиёҳии доғи маъшуқа (дар ин ҷо «доғ» киноя аз сӯзу гудози роҳи висол) қудрати аз хуршед ҳам тобандатар ва равшантар кардани синаҳоро дорад:

Сад фароғу айшро бар заллабандӣ доштем,
Гашта бар хони чигар доғи ғаме меҳмони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Ё:

Карда доғаш синаи торикро хуршедзор,
Дар ғамаш ҳар қатраи хун гашта айшистони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

Абдулқодири Бедил низ «доғ»-ро маншаи тобу таби офтоб донистааст:

Сипеҳр рӯзу шаб афтада сарнигун з-ин дард,
Мудом аз оташи ин доғ меҳр дар табу тоб

[Абдулқодири Бедил 2011, с.19].

Дар адабиёти форсии тоҷикӣ таркибҳои «гули таманно шукуфтан», «нози таманно чашидан», «нози таманно бардоштан» ба чашм мерасанд, вале Зухурии Туршезӣ шоирест, ки аввалин маротиба таркиби мутаноқиз - «доғи таманно»-ро эҷод карда, «дар синаи маъшук хайма задани онро» ба қалам додааст:

Гашт он рӯз, ки тобида таноби рағу пай,
Хайма зад доғи таманнои ту дар синаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

Дар адабиёти форсии тоҷикӣ дил ҳамчун макони парварандаи орзуо ҳавас, ишқу муҳаббат ва ғаму ғурбат қорбурди зиёд дорад. Аммо Зухурии Туршезӣ дилро «парвардаи доғ» гуфтааст, ки дар ин маврид андешаи формалистони рус, амиқтараш В.Шкловский ба ёд мерасад, ки гуфтааст: «Ҳадафи ҳунар ин аст, ки эҳсоси ашӯро ба мо на ба он тавре ки барои мо шинохта шудаанд, балки ба он тавре ки дида мешаванд, нишон бидиҳад. Шигарди ҳунар «ошноизудой»-и ашӯст, ки даркро душвор ва давомнок мекунад» [Шкловский В.1990, с.58]. Чунончи, дар байти зери Зухурии Туршезӣ «парвардаи дӯшу бари доғ будани дил» дарки душвор дорад:

Марҳам накунад ноз, харидор надорад,
Парвардаи дӯшу бари доғ аст дили мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 5].

Илтифоту марҳамат хоси инсон буда, дар байти зер сифати «доғ» шудааст ва бо истифода аз таҷнис шоир маънии тоза эҷод кардааст:

Ҳар сина, ки дидем, фурӯ рафта ба роҳат,
Аз марҳамати доғи ту доғ аст дили мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 5].

Зухурии Туршезӣ ташбеҳи тоза - «як доғ»-ро истифода кардааст:

Гашта аз фарқ то қадам як доғ,

Бенишонему ин нишонаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 20].

Ҳатто, «доғ»-ро «нишони нишонаҳо», киноя аз сабаби ҳастии оламу одам, боиси мавҷудияти ашё ва пайдоиши ҳаводис гуфтааст, ки ин мазмун дар адабиёти форсии тоҷикӣ тоза аст:

Хӯйи ту забон забонаҳоро,

Доғи ту нишон нишонаҳоро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 24].

Дар байти зерин низ «ба наъли доғ тубакпӯш кардан» тарзи ифодаи тоза буда, «доғ» дар мавриди дигар сифати нав - шарҳдиҳандаи (тафсиргари) «матни сина» гирифтааст:

Зи ҷомахонаи ишқи ту - атласи гардун

Ба наълу доғ тубакпӯш кардай моро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 47].

Ё:

Ишқ бар маснади ифода нишаст,

Доғҳо шарҳи матни синаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Дар ашъори як қатор шоирони сабки хиндӣ низ, ки баъд аз Зухурии Туршезӣ умр ба сар бурдаанд, вожаи «доғ» корбурди зиёд дошта, тасвирҳои тоза эҷод кардааст. Масалан, Абдулқодири Бедил аз мафҳуми «доғ» мазмуни нав - «доғи ҳайронӣ шудани ақл»-ро эҷод кардааст:

Ба завқи он ки шавад ақл **доғи ҳайронӣ,**

Ба чашми халқ фиканд аз ғубори дид ҳичоб

[Абдулқодири Бедил 2011, с.18].

Бедил, ҳамчунин, таркибҳои «доғи ҷаҳл», «доғи ваҳм» ва «доғи ибрат»-ро сохтааст:

Ки бар ҳақиқати ин чилва ҳар кӣ пай набарад,

Ба доғи чаҳл занад ғӯта то ба рӯзи ҳисоб

[Абдулқодири Бедил 2011, с.19].

Ва:

Чӣ ҳушҳо, ки на з-ин шуълаи фиреб гудохт?

Чӣ синаҳо, ки на з-ин доғи ваҳм⁵ гашт кабоб?

[Абдулқодири Бедил 2011, с.19].

Ва ё:

Ба доғи ибрати аҳволи ҳам сафеду сиёҳ,

Дар инқилоби ғами якдигар раму ором

[Абдулқодири Бедил 2011, с.50].

Зухурии Туршезӣ таркиби «доғи муҳаббат»-ро сохтааст, ки баъдан аз он Бедил дар эҷоди ғазал истифода кардааст. Зухурӣ гуфтааст:

Гули сад бӯстон аз чайб агар берун диҳам, шояд,

Ки аз доғи муҳаббат гулшане кардам тани худро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 31].

Бедил низ фармудааст:

Зи дарду доғи муҳаббат мабош шиквафурӯш,

Ҳузури роҳати дил нест чуз дар ин авҷоъ

[Абдулқодири Бедил 2011, с.41].

Аз муқоисаи ашъори ин ду шоир бармеояд, ки вожаи «доғ» на танҳо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, балки дар ашъори Бедил низ ниҳоят зиёд мавриди истифода қарор гирифтааст. Чунончи, дар ҷилди 8-уми «Осор»-и Абдулқодири Бедил қариб сад маротиба калимаи «доғ» бо маъниҳои гуногун истифода шуда, таркибҳои тоза, аз қабилҳои «доғи ҳайронӣ», «доғи ваҳм», «доғи чаҳл», «доғи ибрат», «доғи фурсат», «доғи савдо», «доғи имтиёз», «доғи сӯхтан», «доғи хомӯшӣ», «доғи матлаб» ва мисли инҳоро ба вуҷуд овардааст.

Чунончи:

Ба доғи ибрати аҳволи ҳам сафеду сиёҳ,

Дар инқилоби ғами якдигар раму ором

[Абдулқодири Бедил 2011, с.50].

Ва:

Умр гул карду доғи фурсат бурд,
Шараре пар заду ниҳон гардид

[Абдулқодири Бедил 2011, с.63].

Дар ашъори Зухурии Туршезӣ ду ғазал дар радифи доғ ба чашм мерасад,
ки матлаашон чунин аст:

Файр аз ту ниҳод бар чигар доғ,
Фарёд, ки зулм кард бар доғ.

Ва:

Дидаҳо манбаи ашк асту чигар маъдани доғ,
Муҳре аз доғ ниҳам ҳам ба дари маҳзани доғ.

**Ҷадвали №4. - Теъдоди истифодаи вожаҳои калидӣ дар девони Зухурии
Туршезӣ**

Калима	Теъдоди истифода дар девони шоир (маротиба)
1. Дил	1617
2. Ишқ	859
3. Ғам	717
4. Чашм	696
5. Доғ	574
6. Лаб	572
7. Сина	516
8. Сад	449
9. Гиря	424
10. Дард	404
11. Ҷигар	393
12. Гул	382
13. Шаб	370
14. Як	338
15. Забон	321
16. Ком	314
17. Заҳм	277
18. Нигоҳ	271
19. Ашк	246
20. Оғаш	240
21. Рашк	238
22. Ҳасрат	238
23. Сабр	222

24. Нафас	203
25. Орзу	197
26. Васл	173
27. Кӯх	156
28. Хор	155
29. Май	150
30. Ақл	143
31. Рӯй	143
32. Гӯш	140
33. Хусн	138
34. Мижгон	135
35. Соқӣ	129
36. Зулф	122
37. Муҳаббат	117
38. Парвона	117
39. Ҳазор	116
40. Душман	115
41. Хуршед	113
42. Офтоб	110
43. Ранг	108
44. Айш	108
45. Чилва	108
46. Булбул	106
47. Оина	95
48. Бода	91
49. Моҳ	89
50. Завқ	88
51. Ваъда	84
52. Шарм	82
53. Чароғ	81
54. Хизр	80
55. Афсона	78
56. Нақш	78
57. Тавба	77
58. Шамъ	76
59. Чехра	75
60. Шароб	74
61. Мухр	74
62. Ҳайрат	71
63. Хаёл	69
64. Ринд	67
65. Занҷир	65

66. Хат	64
67. Нома	62
68. Барқ	60
69. Ғубор	60
70. Устухон	59
71. Коҳ	59
72. Ду	59
73. Абрӯ	59
74. Рухсор	59
75. Даҳон	58
76. Ачз	55
77. Ришта	50

Бар мабнои тазкираи «Наштари ишқ» Зухурии Туршезӣ «ба чавғони хаёлоти рангингӯи фасоҳат аз пеши шуарои мутақаддимин мерабояд ва хаёлсанҷест азҳӣ, ки каммияти фикрро дар мизмори сухансанҷӣ чаҳонида» [Хусайнкулихони Азимободӣ 1983, с.956] ва тазкираи «Маосири Раҳимӣ» шоир «зиндагии тавбам бо ишқи комил, риёзат ва тақаддусро дунбол менамуд», «дарвешӣ ва гӯшанишинӣ ва фақру мискиниро шиори худ сохта, ба офият мегузаронад ва ба тазкиру таҳлил ва ибодат машғул мебошад» [Абдулбоқии Наҳовандӣ 1381]. Дар ин замина, метавон бар он назар расид, ки шоир «доғ»-ро дар тахайюли суфиёна намодин кардааст, ки рамзи гуноҳ ва ҳичоб байни ошиқ ва маъшуқа аст.

Хулоса, мазмунсозтарин вачҳи ғолиби девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ вожаи «доғ» аст, ки на ба мазмуни такрор, балки бештар ба маъноҳои тоза истифода шуда, дар баъзе маврид онро шоир (масалан, «гашта аз фарқ то қадам як доғ») дигардесӣ карда, истиораҳои пӯшида (доғи сӯхтан, доғи хомӯшӣ) ҳам офаридааст. «Доғ» дар ғазалиёти шоир аз вожаҳоест, ки на танҳо ба маънои аслӣ, балки бештар ба маъноҳои ғайриаслӣ: ҳайронӣ, ваҳм, ҷаҳл, муҳаббат, ибрат, фурсат, савдо, хомӯшӣ, матлаб, сӯхтан, таманно, ғам, дил, май ва ғайра ба қор рафтааст. Вожаи «доғ» ба сифати мотиви адабӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ бисоҳибона нест, аммо то ба имрӯз ҳамчун омил

тахкимбахши сувари хаёл мавриди пажухиши ҷудогонаи мукамал қарор наёфтааст.

4.7. Шеваи маконсозӣ ва фазоофаринӣ

Масъалаи маконсозӣ ва фазоофаринии бадеӣ дар ҳамаи марҳалаҳои адабиёти форсии тоҷикӣ ба назар мерасад ва мавзуи баҳси мо муайян намудани шеваҳои маконсозӣ ва фазоофаринии бадеии Зухурии Туршезӣ дар ғазал аст, ки баррасии масъалаи мазкур дар шинохти нақши шоир дар тақомули ғазал, бавижа, рушди тасвир дар ин жанри шеърӣ аз аҳамият холӣ нест.

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ ба монанди шоирони дигари сабки ҳиндӣ дилбастагӣ ба макон ва фазоҳои фаровоқеӣ ба чашм мерасад, ки як навъ намоди гурези ўро аз воқеияти зиндагӣ ва паноҳ бурдан ба хилвати шоирона инъикос менамояд.

Маконҳои ғайривоқеӣ дар ғазалиёти шоир гоҳ «орзукада»-ю «ишраткада», гоҳи дигар, «сураткада», «тафкада»-ю «ғамкада» ва дар мавриди дигар, «бозикада»-ю «бенишон» ва «роҳатобод»-у «сахрои маломат» буда, боиси эҷоди макон ва фазоҳои бадеӣ дар ашъори шоир гардидаанд.

Дар ғазалиёти шоир ин макон ва фазоҳои ғайривоқеӣ мавқеи гурези шоирро вобаста ба кайфияти руҳонии ў инъикос намуда, дар як радиф, муносибати замонии шоирро ба ин ё он макони «паногоҳ»-и ў бозгӯ намудаанд. Чунончи, дар байти зер макони шоир ҷоест, ки аз маҷмуи орзуҳои ў бунёд ёфта (орзукада), аз «доғи ҳайрат» «сӯроҳ гаштани сина»-ашро интизорӣ кашидааст:

Сӯроҳ гашта синаам аз доғи ҳайрате,

Меҳост орзукадаам равзани чунин

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 582].

Макони дигари шоир «ишраткада» аст, ки ў тавассути ин макон аз воизу минбар хилват ҷўста, бар хилофи садои лофи воиз фазои адабӣ сохтааст, ки дар ин ҷо асбоби ишрати шоир садои соғар аст:

Воизу масҷиду лоф аз сари минбар задане,
Ману **ишраткадаву** риндиву соғар задане

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 657].

Маконсозии адабӣ ва хилватгузинии бадеии Зухурии Туршезӣ бештар тавассути вожаҳои «када», «гоҳ», «обод», «саро» ва «сахро» ифода шудаанд. Чунончи, дар байти зер шоир барои дили худ аз «бозикада» макон сохтааст:

Аз шӯҳии тифлон шуда помоли ҳавасҳо,
Бозикадаи лобаву лоғ аст дили мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 5].

Шоир дар макони ғайриҳақиқӣ (фаровоқеӣ) низ ба ҳолатҳои олами воқеӣ - орзу, таманно, роҳат, ишрат, ғам, таф ёфтан дар оташи ғам, ҳаҷр, маломат, чунун, ваҳшат ва фироқ мувоҷеҳ мешавад ва макони маҷозии худро гоҳе саропо аз ғам, гоҳе пурра аз фараҳ, гоҳи дигар, аз ваҳшатзадагӣ ва рамандагӣ ва гоҳе аз чунуну фироқ бунёд мекунад. Чунончи, шоир гоҳ шодком, гоҳ парешону ба ваҳмафтада ва гоҳ маъюсу ғамбор ба назар мерасад:

Харобай дилам аз чашмзаҳм эмин бод,
Ки карда орзуи заҳм **роҳатободаш**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 423].

Дар паси макони фардии шоир - «сахрои чунун», ду фазои тахайюлии ба он иртиботи қавӣ доштаи дигар: «ваҳшат» ва «фироқ» қарор дошта, ӯ ба ин восита аз реализми одатӣ гурехтааст, ки метавон онро шартан яке аз нишонаҳои модернизм дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ донист. Макони маҷозии шоир дар ин маврид на сахроест, ки долу дарахт дорад, балки сахрои аз «чунун»-у «ваҳшат» ва «фироқ» сохташудааст:

Чӯби гул аз каф бинех, занҷири оҳан бармагир,
Бурдаам худро, ба **сахрои чунун** сар додаам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 461].

Ва:

Мерасам бо чигари тафта зи **сахрои фироқ**,
Васдро бод кафи соғари кавсаргире

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 651].

Макони нисбатан маъмули адабии Зухурии Туршезӣ «ғамкада» буда, шоир аз сурат, бут ва таф низ хилватгоҳ сохтааст, ки ин гуна узлатнишинии бадеӣ дар густараи адаби форсии тоҷикӣ камназир аст:

Равзани **ғамкадаи** худ нагирифтам шаби ҳаҷр,
Чарх аз шуълаи оҳам шараристон гаштаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 85].

Ва:

Агар зи **ғамкадаи** мо нахезад ин шеван,
Чунин ба соз намондаст тарабсарои касе

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 664].

Макони дигари фалсафии Зухурии Туршезӣ «доғи чигар» аст, ки дар девони ӯ нух маротиба бо фазоҳои бадеии мутанаввеъ дарҷ ёфтааст:

Аз **тафи доғи чигар** ҳоли дарун ҳеч мапурс,
Шуълае дар буни ҳар мӯ сифати берун аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 90].

Шоир гоҳе дар маконҳои бадеии худ низ тасвири ботилнаморо ба қор гирифтааст. Чунончи, дар байти зер макони тахайюлии худ - «роҳатобод»-ро аз «доғи чигар» сохтааст. Дар ин ҷо фазои бадеӣ «ранчи бедодӣ» аст, ки боиси эҷоди макони адабӣ гардидааст:

Худоё, ранчи бедодӣ харобам кард, кай бошад,
Ки аз доғи чигар гардад дарунам **роҳатободе**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 647].

Зухурии Туршезӣ ба василаи гурез аз макони воқеӣ ба сӯйи макони ғайривоқеӣ ва шоиронаи худ вусъати ин гуна мавзеъ ва фазоҳои маҷозии худро густарда кардааст. Ин ҳолат то ба ҷоест, ки шоир дар ғазалиёт беш аз бист маротиба танҳо ба як макони тахайюлӣ - «сахрои фалсафӣ» (ба мисли сахрои рамидан ва сахрои риҷо) рӯй оварда, дар онҳо фазоҳои мухталифи адабиро ба қалам додааст. Чунончи, дар байти зер «сахрои рамидан» хилватгоҳи адабӣ ва лаби захролуди пиёла фазои бадеии шоир аст:

Сахрои рамидане зарур аст.

Эй захр, лаби пиёлаи хеш

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 148].

Дар байти зер «сахрои ричо» хилватгоҳи тахайюлии шоир буда, гоҳе вусъати сахрои орзуҳои шоир (фазои бадеӣ) танг аст:

Танг аст **сахрои ричо**, паст аст авчи муддао,

Накшуд ҳиммат уқдаҳо аз риштаи парвози мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 15].

Дар маконгузинӣ ва фазоофаринии адабӣ Зухурии Туршезӣ аз шигарди дигари адабӣ - *дараҷабандии ҳолат* истифода карда, дар байти зер аз сахро, ки бар муқобили шаҳр вусъати танҳоист ва ҳичрон, ки ҳаҷру интизорию ҷудой, дар маҷмуъ, танҳоиро инъикос менамояд, ҳолати «танҳой»-ро дараҷа ва вусъат бахшидааст:

Аз **тафи сахрои ҳичрон** дар чигар хунам намонд,

Ваҳ, бароти гиря дигар бар кучо хоҳам навишт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 59].

Ҳамин тавр, «паногоҳҳо»-и тахайюлии шоирро вобаста ба ҳолати руҳонии ӯ метавон ба таври шартӣ чунин дастабандӣ намуд:

1. Хилватгоҳи адабии шоир тароватгоҳ, зиндагизо, ҷойи оромиш ва зиндагист. Чунончи, «сахрои зиндагӣ», «ишратсаро», «ваъдагоҳ», «ишвагоҳ»:

Гулҳои захм лолаи **сахрои зиндагист**,

Дар хун тапида оҳуи сахрои кистӣ?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 645].

Ва:

Оварда пай ғами ту ба **ишратсарои** мо,

Дар офият зи нанг набинад балои мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 11].

2. Хилватгоҳи адабии шоир ҷойи маломат, ғам, машаққат ва растахез аст. Чунончи, «сахрои маломат», «сахрои ғам», «сахрои қиёмат», «сахрои машаққат»:

Ғайр, гӯ, роҳи саломат ба фароғат мерав,

Хори **сахрои маломат** ҳама дар пой ман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 163].

3. Хилватгоҳи адабии шоир ҷойи чидду чаҳд ва одобу хирад аст:

Ғамзаи сайёд то кай дар камин хоҳад нишаст?

Захмпарвар кун **чигаргоҳи** шикори хешро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 43].

Ва:

Субути ишқ, Зухурӣ, ба нафӣи одоб аст,

Ба **дарсгоҳи** хирад баҳсҳои одобист

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

4. Хилватгоҳи адабии шоир ҷойи ҳайронӣ, ваҳшат, ҷунун, бетобӣ, фироқ, беқадрӣ (коҳ гаштан) гирия аст: Чунончи, «сахрои таманно», «сахрои бетобӣ», «сахрои бахт», «сахрои ҷон»:

Дарунтафсидаи гармои **сахрои таманно**яш,

Назар аз нанги рӯзи ҳашр кай бар Кавсар андозад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 374].

Ва:

Зухурӣ, гарчи коҳе гашта дар **сахрои бетобӣ**,

Чу кӯбад бар замин сар, кӯхро бунёд меларзад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 380].

5. Хилватгоҳи адабии шоир ҷойи шаҳодат (қурбонӣ), оҳ ва захмгоҳ аст:

Биё, идӣ куну дар **идгоҳи** ишқ қурбон шав,

Ки месозад шаҳодат нотамононро тамои ин ҷо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 30].

Ва:

Дар **размгоҳи** ишқи ӯ аз баҳри дархунгаштагон,

Захми хадангу ханчараш, ин як зирехон ҷавшан аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 82].

Ҷойи дигари шоир барои гурехтан аз шӯру шари рӯзгор «чилвагоҳ» ва «ишвагоҳ» аст, ки саропо аз чилва, бавижа, ҷилваи соқӣ, дар рӯ ба рӯйи савмаа - макони тоату ибодат ва риёзат ва ишва - таҷаллии ҷамоли ёр, бунёд

ёфта, ин маконҳои бадеӣ низ бар асоси истиораҳои таъвилӣ сохта шудаанд. Шоир бар он андеша аст, ки «дару девори савмаа тира аст, зеро дар он таҷаллии ҷамоли ёрро намебинам. Мурод аз нишастан дар савмаа аз ҳама мардум буридан ва ба ҷамоли ёр расидан аст. Чун ҷамоли ёр нест, мо муроднорасидаем ва ҳама ҷойи ин макон тира (соф нест, ошuftагӣ дорад, боиси хичолат аст) аст»:

Чӣ тирагӣ, ки зи девору дар намеборад,
Ба кӯйи савмаа, к-он **чилвагоҳи** соқӣ нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 148].

Дар байти зер «камингоҳи нигах» макони адабӣ ва «ишваи пинҳон» фазои бадеии шоир аст:

Рози фардост, ки ғоратзадаи расвоист,
Дар **камингоҳи нигах** ишваи пинҳоне ҳаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 158].

Макони дигари ғайривоқеии шоир «адами макон» (адами фалсафӣ)-и ӯ буда, шоир пас аз гурез аз реализми вонамудӣ ба «паногоҳ»-и шоирона, аз ин макон низ даст мекашад ва «бенишон (гумном)» гардида, ба ин васила ба олами воқеӣ иртиботи тозатар пайдо мекунад. Чунончи:

Гашта аз фарқ то қадам як доғ,
Бенишонему ин нишонаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 20].

Ё:

Нест дар гумномӣ аз ман номвартар дигаре,
Бенишон гардидаам, аз нома унвон баргирифт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 138].

Хулоса, Зухурии Туршезӣ чихати аз берун дида дӯхтан ба ҷаҳони воқеӣ хилватгоҳи фаровоқеии (ғайривоқеии) адабӣ ва ё худ паногоҳи тахайюлию шоирона ва фазои бадеӣ сохта, баъдан, ин макону фазои маҷозии худро ба андозае дӯст медорад, ки нисбат ба воқеият бештар ба онҳо рӯчу мекунад. Аммо гоҳе аз ин макон ва фазоҳои маҷозӣ ва ё бадеӣ низ хаста шуда, ба

«адами макон» мувоҷеҳ шуда, аз нигоҳи «бенишонӣ (гумномӣ)» ба воқеот дида меҷӯзад. Маконҳои тахайюлии шоир боиси эҷоди тасвир ва маъниҳои нав дар ғазалиёти ӯ гардидаанд.

БОБИ V. ТАЪСИРПАЗИРӢ ВА ТАЪСИРГУЗОРИ

5.1. Таъсирпазирии Зухурии Туршезӣ аз Ҳофизи Шерозӣ

Масъалаи таъсирпазирӣ ва таъсиргузори шоирон дар адабиёти форсии тоҷикӣ таърихи тулонӣ дошта, ба як бахши адабӣ табдил ёфта, як амри воқеӣ ва густардаест, ки, аз як сӯ, мазмун ва мундариҷаи ашъори шоиронро мутанаввеъ гардонида, аз сӯи дигар, шаҳодати як навъ силсилапайвандии ҳамин адабиёт аст. Дар адабиёти мо эҷод шудани беш аз 150 дoston бо номи «Лайлӣ ва Мачнун» ва «Хусрав ва Ширин» фикри болоро тасдиқ карда, пайравии адабӣ дар илми адабиётшиносии тоҷик хусусиятҳои хосро фарогир аст. Аз ин ҷо, табиист, ки ашъори ҳар як шоири маъруф ба машраби фикрии шоирони ҳамаср ва баъдӣ таъсир мерасонад. Чунончи, Унсурию Манучехрӣ ва Рашиди Самарқандӣ аз Рӯдакӣ ва теъдоди зиёди шоирон (ба мисли Туғрал, Парии Ҳисорӣ, Зуфархон Ҷавҳарӣ, Ҳасрати Ҳисорӣ, Ҳодии Самарқандӣ, Ҳайрати Бухороӣ) аз Абдулқодири Бедил таъсир пазируфтаанд [Нуров Н. 2019, 418 с.].

Дар ин замина, то ба имрӯз садҳо шоирони баъдӣ: Зухурии Туршезӣ, Соиб, Голиб, Бедил ва дигарон аз ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ [Муҳаммадамири Машҳадӣ 1389, с.101-124] пайравӣ кардаанд. Барои дарёфти таъсири Ҳофиз ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, пеш аз ҳама, вожагонеро ба риштаи пажӯҳиш кашидаем, ки ба назари чанд муҳаққиқи ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ин калимаҳо: дурдикаш, бодафурӯш, бадном, хушдил, сабукруҳон, шаробхона, шакарханда, мушкиннафас, назарбозӣ, нуктадонон, гулбонг, бесарусомон, нозукбадан ва мисли инҳо сохтаи Ҳофиз буда, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ ба назар мерасанд.

Дурдикаш:

Зухурӣ, соф кун худро, аҷаб нест,

Ба Ҷам дурдикашон гар ҷом бахшанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 200].

Бодафурӯшон:

Суфиёнро гила аз бодафурӯшон бечост,

Раҳни арзанда ҳамин хирқай тақвои ман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 163].

Бадном:

Ба нақс икромро созанд **бадном**,

Каримон, гарчи ибrome насозанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 232].

Хушдил:

Изтироби ман барорад офати таскин зи пай,

Хушдилам, дар беқарорӣ барқарор афтадам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 482].

Дар ин раҳ солиқонро тӯшапардозе намебошад,

Наям ман аз **сабукруҳон**, таваккул мекунад зодам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 468].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар гунаи сабукруҳӣ низ омадааст, ки тобиши маъноии фарохтар пайдо намудааст:

Сабукруҳӣ чӣ пурсӣ гар ниҳам мизони санчидан,

Кунам посанг кӯху коҳро аз худ зиёд орам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 509].

Шаробхона:

З – он чашм ба чуръаи нигоҳе

Ғавғои **шаробхона** бархост

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 72].

Шакарханда:

Ниғаҳи талх, агар нест чунон захрчакон,

Дар **шакарханда** ба харвор, ҳамон шаккар ҳаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 152].

Дар Ҳофизи Шерозӣ «мушкфишон», дар Зухурии Туршезӣ «мушкбез» аст:

Нафасам доми турра мебофад,

Донаҳо холи **мушкбез** маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 25].

Мушкиннафас:

Рух омада бар бӯи хуши бӯса ба парвоз,
Завқест кабӯтардами **мушкиннафасе** чанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 273].

Назарбозӣ:

То ба ёди наргисаш Лайлӣ **назарбозӣ** кунад,
Дар биёбон охувон саф гирди Мачнун бастаанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 393].

Дар Ҳофизи Шерозӣ «нуктадонон», дар Зухурии Туршезӣ «нуктадон»:

Бо он ки шаҳр гашта пур аз достони кас,
Ҳарфе нагашта гӯшзади **нуктадони** кас

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 413].

Гулбонг:

Гӯ, гул ба бениёзии худ ин қадар маноз,
Дар шаҳр шуҳра сохта **гулбонги** булбулаш

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 426].

Дар ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ таркибҳои «гулбонги рубоб», «гулбонги ошиқона», «гулбонги сарбаландӣ», «гулбонги ишқ», «гулбонги чавонон» ва дар ашъори Зухурии Туршезӣ ибораҳои «гулбонги булбул», «гулбонги марҳабо» ва «гулбонги зоғ» корбаст шудааст, ки дастаи аввалӣ навои ашъи бечон, исмию сифатӣ (рубоб, сарбаландӣ, ошиқона, ишқ) - ғайритабииро ифода кунад, дастаи дувумӣ овози форами табиӣ - булбул ва аз он зеботар - «марҳабо»-ро таҷассум намудааст.

Бе сару сомон:

То бисоти орзуи васл бар ҳам чидаам,
Он сару сомон надорад **бесарусомони** ту

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 617].

Нозукбадан:

Чашми чон бохтаанд аҳли назар, то назаре
Қобили дидани **нозукбадане** сохтаанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 264].

Таъсири дигари Ҳофиз ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар таркиботи сохтаи Ҳофизии Шерозист. Чунончи, Ҳофизии Шерозӣ гуфтааст:

Хубони порсигӯ бахшандағони умранд,
Соқӣ, бидеҳ башорат **риндони порсоро**

[Ҳофизии Шерозӣ 1983, с.36].

Зухурии Туршезӣ аз ин таркиб дар ғазалиёти худ борҳо истифода кардааст:

Лаб сар мадеҳ ба таънаи **риндони порсо**,
Дар зухд хушкӣ аз тарии домани ман аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 51].

Ва:

Майи хумхонаи муҳаббати худ
Ҷуз ба **риндони порсо** надиханд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 235].

Ё:

Саволи зухди Зухурӣ ҳарифсозон нест,
Ба гӯш ҳалқаи **риндони порсо** бикашам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 528].

Дар ғазалиёти Ҳофизии Шерозӣ таркиби «**шамшери ғам**» ба назар мерасад:

Зери **шамшери ғамаш** рақскунон бояд рафт,
К-он, ки шуд куштаи ӯ, нексаранҷом афтод

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 154].

Ин таркиб дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ ба қалам дода шудааст:

Ид чун қурбониён, аз рашк гӯ, дар хун нишин,
Толее дорад зи **шамшери ғаме** шарёни мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 7].

Ҳамчунин, Зухурии Туршезӣ аз таркибҳои дигари сохтаи Ҳофизии Шерозӣ: овози даро, имоми шаҳр, риштаи тасбеҳ, кӯйи муғон, хирқаи тақво, далқи вараъ, пири муғон, чашмаи нӯш, нақди қалб, лаъли шакарҳо, дайри муғон, турраи шамшод, пири хирад истифода кардааст. Чунончи,

Овози даро:

Корвонгумкардаам дар водии саргаштагӣ,
Гӯшро ку бахт, к-овози дарое бархӯрад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 391].

Имоми шаҳр:

Имоми шаҳр ба сарчӯши май накарда вузӯ,
Чарост гарми намоз, инчунин вузӯ хом аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 99].

Ва:

Намоз дар ақибӣ майфурӯш хоҳад кард,
Имоми шаҳр аз ин риндие, ки пеш гирифт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 109].

Риштаи тасбех:

Кардӣ раги ҷон **риштаи тасбех**, Зухурӣ,
Ҳон, мужда, ки зулфе ба ту зуннор фиристод

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 384].

Кӯйи муғон:

Дар шоҳроҳи шанбаи мастон мабод гард,
Одинаро ба **кӯйи муғон** об мекунам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 522].

Хирқаи такво:

Чашмам ба ашки гиряи мастона баҳярез,
Хуш орифона **хирқаи такво** шикофтем

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 545].

Далқи вараъ:

Чашм бар роҳи чуръаи соқӣ
Зухд **далқи вараъ** намозӣ кард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 246].

Пири муғон:

Шаробе рехт дар паймонаи дурдикашон соқӣ,
Ки дар софӣ сухан бар синаи **пири муғон** дорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 298].

Чашмаи нӯш:

Ба талхӣ мурда ҳар сӯ сад ҳавас дар роҳи ин хайрат,
Ки шояд тӯшае бар сар кунад аз **чашмаи нӯше**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 666].

Нақди қалб:

Иёри **нақди қалби** худ, Зухурӣ, гарчи месозад,
Ба ҳазли чон, қимори васл мебозад дағобозе

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 649].

Лаъли шакархо:

Бурун меояд охир орзу аз талхкомиҳо,
Аз ин чашме, ки ҳасрат дӯхт бар **лаъли шакархояш**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 425].

Дайри муғон:

Муқими савмаа мехостам шавам, афтод
Рақам ба **дайри муғон**, дил ба ин мақом кашид

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 263].

Пири хирад:

Ба ваъзи **пири хирад** соате нишастам дӯш,
Дили суханнашунав баркашид пунба зи гӯш

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 429].

Таркиби «турраи шамшод»-и Ҳофизӣ Шерозӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар шакли «турраи шамшодқоматон» омадааст:

Бе шона монда турраи шамшодқоматон,
Азбаски чок харчи гиребони мардум аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 163].

Таркиби «раги чон»-и Ҳофизӣ Шерозӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар шакли «раги садчон» омадааст:

Рав, Зухурӣ, наметавонӣ баст,
Раги сад чон буридаи моро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 35].

Таркиби «асбоби тараб» низ сохтаи Ҳофиз аст, ки ибораҳои «асбоби нокомӣ», «асбоби дукондорӣ», «асбоби тааллуқ», «асбоби кибр», «асбоби нокомӣ», «асбоби шикебу тоқат», «асбоби дил», «асбоби имон», «асбоби нафас» дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар қолаби таркиби мазкур сохта шудаанд. Чунончи:

Асбоби нокомӣ:

Фуру чидам ба коми хештан **асбоби нокомӣ**,

Бисозад барги худро бар сари барги мурод орам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 509].

Асбоби дукондорӣ:

Чӣ саргармӣ, ки **асбоби дукондорӣ** кашӣ дарҳам,

Шароре дар чигар каш, оташи колои дуккон шав

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 615].

Асбоби тааллуқ:

Куштаро нест зи **асбоби тааллуқ** ранге,

Хун ба шустан агар аз домони қотил биравад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 265].

Асбоби шикебу сабр:

Буда аз Юсуффурушиҳо Зулайхоро хабар,

Доим **асбоби шикебу сабр** дар бозор дошт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 58].

Асбоби имон:

Аз он **асбоби имоне**, ки барҳам мешавад имон,

Фидои чашми кофармочарое метавон кардан.

Асбоби нафас:

Рафта дар тӯфони ғам барбод **асбоби нафас**,

Оре, оре, зохир аст аз оҳи бепоёни мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ абёте ба назар мерасанд, ки ба як қатор байтҳои Ҳофизии Шерозӣ аз лиҳози тахайюл ва тасвири шоирона ба ҳам наздиканд. Дар ин маврид Марям Халилии Чаҳонтеғ «иртиботи биноматнии

матнҳои адабӣ ва таъсири онҳоро ба ҳам аз назари забонӣ, вазнӣ ва маъноӣ» таъкид дошта, кулли адабиётро як ҷараёни ногусаста дониста, гуфтааст, ки «хар матни адабӣ ҷазб ва дигаргунии матни дигарест» [Марям Халилӣ 1386, с.5-13]. Ҳамчунин, Михаил Бахтин дар баробари мавҷудияти иртиботи байниҳамдигарии матнҳои адабӣ «сохти биноматнӣ ва пайванди хонанда бо матн»-ро таъкид намудааст [Бахтин М. М. 1986, с.473-500; Бахтин М. <https://studylib.ru/doc/4833151/>]. Илова бар ин, Жулиё Криставо «хонандаи бо матн рӯбарӯшавандаро маҷмуаи мутуни дигар» номида, бар он андеша аст, ки «хар матн бар асоси мутуне, ки пештар хондаем, маъно медиҳад ва устувор ба рамзгонест, ки пештар шинохтаем ва биноматнӣ тавачҷуҳи моро ба мутуни пеш ҷалб мекунад» [Марям Халилӣ 1386, с. 5-13]. Бо тавачҷуҳ ба ин нуқот, гоҳе дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ абёте ба назар мерасад, ки аз нигоҳи аввал матни онҳо дар зехни мо - «маҷмуаи мутуни дигар», байтҳои Ҳофизро ба ёд меорад. Масалан, агарчи дар абёти зер тафовути зиёд дар меҳвари андешаи Ҳофиз ва Зухурии Туршезӣ ба назар мерасад, гоҳе решаи тафаккур ва зовияи дидашон ба ҳам наздик менамояд. Чунончи:

Ҳофизӣ Шерозӣ (неқбинӣ):

Манам, ки шуҳраи шаҳрам ба ишқ варзидан,

Манам, ки **дида наёлудаам ба бад дидан**

[Ҳофизӣ Шерозӣ 2015, с.345].

Зухурии Туршезӣ:

Дидаи мо хунари айб надидан дорад,

Пардаи шарму ҳаё ҳоиلى дарвешон аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 155].

Ҳофизӣ Шерозӣ (доғи ошиқ ва шақоик):

Эй гул, ту дӯш доғи сабӯҳӣ кашидаӣ,

Мо он шақоикем, ки бо доғ зодаем.

Зухурии Туршезӣ:

Доғҳо тоза кунанд дасти шақоик ҳар сол,

Дар таҳи кӯҳи ғамат домани саҳро мондаст.

Ҳофизӣ Шерозӣ (шароби Кавсар ва шароби ишқ):

Зоҳид шароби Кавсару Ҳофиз пиёла хост,

То дар миёна хостаи Кирдугор чист?

Зухурии Туршезӣ:

Замзаму Кавсар надоранд он гуворой, бипурс,

Аз чигартафтидагони чӯйбори ханчараш

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 419].

Ҳофизии Шерозӣ (абру ва меҳроб):

Дар намозам **хами абруи** ту бар ёд омад,

Ҳолате рафт, ки **меҳроб** ба фарёд омад.

Зухурии Туршезӣ:

Чунин ошиқ намегардид зоҳид бар намози худ,

Нишоне гар зи **абруйе** намеовард **меҳробаш**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 424].

Ҳофизии Шерозӣ:

Сина гӯ, шуълаи оташкадаи Форс бикуш,

Дида гӯ, оби рухи Дачлаи Бағдод бубар.

Зухурии Туршезӣ:

Ба тарзабонии миҷгон сухан тамом кунам,

Чу оби Дачла ба чашмам агар хавола шавад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 261].

Ва:

Ба гоҳи гиря дар ҳар гӯшаи чашм,

Назар бар **Дачлаву Чайхунам** афтад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 277].

Ҳофизии Шерозӣ:

Ман аз вараъ маю мутриб надидаме з-ин пеш,

Ҳавои муғбачагонам дар ину он андохт.

Зухурии Туршезӣ:

Бинозам аз сабӯҳӣ кардагони бахт андешаам,

Вараъ хуш аст, хоб афтад аз афсонаи соқӣ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 633].

Ҳофизӣ Шерозӣ (интиқод аз ватан):

Сухандониву хушхонӣ намеварзанд дар Шероз,
Биё, Ҳофиз, ки мо худро ба мулки дигар андозем.

Зухурии Туршезӣ:

Дар Дакан реши чигар хуб намаксуд нашуд,
Мебарад оқибат ин шӯр ба Кашмир маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 30].

Ҳофизӣ Шерозӣ:

Шаби торику бими мавчу гирдобе чунин ҳоил,
Куҷо донанд ҳоли мо сабукборони соҳилҳо

[Ҳофизӣ Шерозӣ 1983, с. 23].

Зухурии Туршезӣ:

Дарёи ишқу сад хатар, мискин Зухурӣ навсафар,
Дасте тавонад зад магар дар домани эъҷози мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 15].

Ҳофизӣ Шерозӣ:

Гуфт он ёр, к-аз ӯ гашт сари дор баланд,
Чурмаш ин буд, ки асрор хувайдо мекард

[Ҳофизӣ Шерозӣ 1983, с.188].

Зухурии Туршезӣ:

Розҳо бар сари бозор ниҳад, гар наниҳад
Ишқ занҷир ба пойи дили девонаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Ҳофизӣ Шерозӣ (убури марзи сабру таҳаммул):

Сабр аст маро чораи ҳичрони ту, лекин
Чун сабр тавон кард, ки мақдур намондаст

[Ҳофизӣ Шерозӣ 1983, с.74].

Зухурии Туршезӣ:

Сабр бар чабру чафо аз ман намеояд дигар,
Бевафоёнро вафо аз ман намеояд дигар

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 404].

Ҳофизи Шерозӣ:

Аз ман акнун тамаи сабру дилу ҳуш мадор,
К-он таҳаммул, ки ту дидӣ, ҳама бар бод омад

[Ҳофизи Шерозӣ 1983, с.223].

Зухурии Туршезӣ:

Аз бинои сабру тоқат не нишон монду на ном,
Бар миён зад шавқ домоне ба меъморӣ дигар

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 405].

Б.Мақсудов гуфтааст, ки «тибқи чунин қонунмандии дар воқеъ ҷойдошта, ҳар гуна шоир, аз ҷумла, шоири ғазалсаро ногузир гароиши ғавқулода ба риояи қолаб мекард, дар дохили моделҳои суннатӣ гардиш намуда, мебоист шеър мегуфт ва наметавонист якбора қолабшиканӣ кунад ва низоми тасвирҳои то замони ҳудаш дар ғазалҳо ҷойдоштаро билкул тағйир бидиҳад. Афзун бар ин, риояти қолаб дар эҷоди адабӣ ҳусн шуморида мешуд ва комилан шикастани он - қубҳ. Бино бар ин, масалан, аз рӯйи қофия ва радиф, ки анъанаи бағоят маҳкаме дошт, таъйин кардани пайравии як шоири аҳди гузашта ба шоири дигари асримиёнагӣ кори бебарорест, зеро шоир маҷбур буд қолабгаро бошад ва суннати устувори шакли ғазалсароиро мувофиқ намояд» [Мақсудов Б. 2022, с.167]. Дар ин маврид, ҳақ ба ҷониби донишманди тоҷик Б.Мақсудов аст, зеро ягон шоири асил барои сурудани шеър, ба вежа ғазал қолаб намечӯяд ва пайравии шоирро наметавон, ки аз рӯйи авзони шеърӣ ва ё радифу қофия муайян намуд. Аммо дар баробари мувоҷеҳ шудан ба чанд ғазали Зухурии Туршезӣ худ аз худ дар зеҳн вазну қофия ва радифҳои қорбурдаи Ҳофизи Шерозӣ дар ғазал (ғазалҳои «ҳамзамин») ба ёд мерасанд. Масалан,

Ҳофизи Шерозӣ:

Ало, ё айюҳассоқӣ, адир каъсан ва новилҳо,
Ки ишқ осон намуд аввал, вале афтод мушкилҳо.

[Ҳофизи Шерозӣ 2015, с.41].

Зухурии Туршезӣ:

Биё, эй баҳркаф соқӣ, туй ҳаллоли мушкилҳо,

Ба он киштшаробам деҳ, ки гардад ғарқи соҳилҳо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 53].

Ҳофизӣ Шерозӣ:

На ҳар кӣ чехра барафрӯхт, дилбарӣ донад,

На ҳар кӣ оина созад, сикандарӣ донад

[Ҳофизӣ Шерозӣ 2015, с.175].

Зухурии Туршезӣ:

Касе ба мамлакати фақр сарварӣ донад,

Ки дар фурутанӣ аз чарх бартарӣ донад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 292].

Ҳофизӣ Шерозӣ:

Равзаи хулди барин хилвати дарвешон аст,

Мояи мухташамӣ хидмати дарвешон аст

[Ҳофизӣ Шерозӣ 1983, с.87].

Зухурии Туршезӣ:

Тақяи доғи фано бар дили дарвешон аст,

Решаи нахли бақо дар гили дарвешон аст.

Ҳофизӣ Шерозӣ:

Ё Раб, ин навгули хандон, ки супурдӣ ба манаш,

Месупорам ба ту аз чашми ҳасуди чаманаш

[Ҳофизӣ Шерозӣ 1983, с.346].

Зухурии Туршезӣ:

Пираҳан барги суман гашта зи лутфи баданаш,

Эй ҳуш он мағз, ки бӯе кашад аз пираҳанаш.

Ҳофизӣ Шерозӣ:

Таолаллах, чӣ давлат дорам имшаб,

Ки омад ногаҳон дилдорам имшаб

[Ҳофизӣ Шерозӣ 1983, с.46].

Зухурии Туршезӣ:

Шудам ғаввоси найсони дил имшаб,

Бибор, эй дида, борони дил имшаб.

Ҳофизӣ Шерозӣ:

Кас нест, ки афтодаи он зулфи дуто нест,
Дар раҳгузаре нест, ки доме зи бало нест

[Ҳофизӣ Шерозӣ 1983, с.109].

Зухурии Туршезӣ:

Ҷонмурдаи дарде, ки пазирои даво нест,
Заҳме, ки ба марҳам шавад олуда, зи мо нест.

Ҳофизӣ Шерозӣ:

Агарчи бода фараҳбахшу бод гулбез аст,
Ба бонги чанг махӯр май, ки муҳтасиб тез аст

[Ҳофизӣ Шерозӣ 1983, с.78].

Зухурии Туршезӣ:

Забони тешаи Фарҳод ҳамчунон тез аст,
Ҳанӯз таънатарош аз барои Парвез аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 104].

Ҳофизӣ Шерозӣ:

Дӯш аз масҷид сӯйи майхона омад пири мо,
Чист ёрони тариқат баъд аз ин тадбири мо

[Ҳофизӣ Шерозӣ 1983, с.41].

Зухурии Туршезӣ:

Боз мерақсад чунун аз ғулғули занҷири мо,
Боз дар кӯйи харобӣ мекунад таъмири мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 13].

Ҳофизӣ Шерозӣ:

Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуюш баҳшам Самарқанду Бухороро

[Ҳофизӣ Шерозӣ 1983, с.33].

Зухурии Туршезӣ:

Димоғам барнаметобад фусуни пиру барноро,
Ҷунуне ку, ки дар занҷир печам кӯҳу саҳроро?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 40].

Ҳофизӣ Шерозӣ:

Саҳар булбул ҳикоят бо сабо кард,
Ки ишқи рӯйи гул бо мо чиҳо кард?

[Ҳофизӣ Шерозӣ 1983, с.176].

Зухурии Туршезӣ:

Зи бӯят он чӣ бо мағзам сабо кард,
Ба беҳушӣ тавон шукраш адо кард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 283].

Ҳофизӣ Шерозӣ:

Солҳо дил талаби чоми Чам аз мо мекард,
В-он чи худ дошт, зи бегона таманно мекард

[Ҳофизӣ Шерозӣ 1983, с.188].

Зухурии Туршезӣ:

Ишқ чун ҷавҳари ҳар чиз хувайдо мекард,
Доғро рӯйшиноси ҷигари мо мекард

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 373].

Ҳофизӣ Шерозӣ:

Дил саропардаи муҳаббати ўст,
Дида оинадори талъати ўст

[Ҳофизӣ Шерозӣ 1983, с.96].

Зухурии Туршезӣ:

Дар хатар эминӣ ба давлати ўст,
Сипари теғи кин муҳаббати ўст.

Хулоса, таъсирпазирии Зухурии Туршезӣ аз Ҳофизӣ Шерозӣ дар эҷоди ғазал, пеш аз ҳама, дар корбурди калима ва таркиботи сохтаи Ҳофиз аз ҷониби Зухурӣ ба назар мерасад. Ҳамчунин, дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ абёте мавҷуд аст, ки аз лиҳози тахайюл ва тасвири шоирона ба як қатор байтҳои Ҳофизӣ Шерозӣ ба ҳам наздиканд. Дар баробари мувоҷеҳ шудан ба чанд ғазали Зухурии Туршезӣ дар зеҳн вазну қофия ва радиҷҳои корбурдаи Ҳофизӣ Шерозӣ дар ғазал ба ёд мерасанд. Гумони ғолиб он аст, ки шоир дар

сурудани ғазалҳои мазкур аз ғазалҳои «хамзамин»-и девони Ҳофиз истифода кардааст.

5.2. Таъсири Зухурии Туршезӣ ба Абдулқодири Бедил, Калими Кошонӣ ва Ғании Кашмирӣ

5.2.1. Таъсири Зухурии Туршезӣ ба Абдулқодири Бедил

Ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба эҷодиёти шоирони ҳамасри ӯ ва баъдӣ таъсири зиёд гузошта, дар ин зерфасл кӯшидаем, ки пайравии Бедилро аз ғазалиёти Зухурии Туршезӣ баррасӣ намоем. Бедил дар дебочаи «Муҳити аъзам» хунари шоирии Зухуриро эътироф карда, ба андешаи Суфизода Ш.З. «Соқинома»-и Зухурии Туршезӣ ангезаи таълифи «Муҳити аъзам» гардидааст [Суфиев Ш. 2021, с.169].

Таъсирпазирии Абдулқодири Бедил аз ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, пеш аз ҳама, дар истифодаи вожагони сохтаи шоир ба назар мерасад. Масалан, калимаи «чигаристон» сохтаи Зухурии Туршезист, ки дар ғазалиёти Бедил ба кор рафтааст:

Зухурии Туршезӣ:

Айш бар синаи олуда муҳайё накунад,
Солҳо доғи ғамат дар *чигаристон* гаштаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 86].

Абдулқодири Бедил:

Умре инони гиря кашидам, вале чӣ суд,
Охир ба доманам *чигаристон* шикасту рехт.

[Абдулқодири Бедил 1993, с. 286].

Бедил дар эҷоди ғазал аз таркибҳои сохтаи Зухури низ истифода кардааст. Чунончи, таҳқиқи мо нишон дод, ки таркиби «сад Миср шакар» танҳо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ корбурд дошта, дар ашъори шоирони пешин ва ҳамасри ӯ ба чашм намерасад. Аз байтҳои зер маълум мегардад, ки Бедил ин таркиби ихтисосии Зухурии Туршезӣ истифода намудааст.

Зухурии Туршезӣ:

Номи туро ҳаловати **сад Миср шаққар** аст,
Хуш лаззате захира ниҳодаст коми ман

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 810].

Абдулқодири Бедил:

Сад Миср шаққар об шуд аз шарми ҳаловат,
Пеши ду лаби ӯ, ки муқаррар шуда қандаш.

[Абдулқодири Бедил 1993, с. 336].

Дар байтҳои боло вожаи «ҳаловат» дар мавриди истифодаи таркиби «сад Миср шаққар» то андозае зоҳиран наздикии маъноии онҳоро инъикос намудааст, ки Зухурии Туршезӣ ҳаловат аз номи маъшуқаро ба «сад Миср шаққар» баробар шуморида, андозаи захираи лаззати қомадро муайян намуда, Абдулқодири Бедил ба ҳамин андоза об шудани шаққарро аз шарми ҳаловат дар муқобили қанди ду лаби маъшуқа изҳор доштааст.

Таркиботи дигари қорбасти Абдулқодири Бедил, ки дар девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба чашм меҳӯранд, «доғи муҳаббат», «туҳми шарар», «оташи ҳасрат», «наҳли ҳавас», «тӯфони ғам», «тӯфони ҳавас» мебошанд:

Зухурии Туршезӣ:

Гули сад бӯстон аз чайб агар берун диҳам, шояд,
Ки аз **доғи муҳаббат** гулшане қардам тани худро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 31].

Ё:

Фалак ба қасди Зухурӣ қамони кин зеҳ қард,
Чӣ ғам зи **доғи муҳаббат**, дилаш сипар дорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 282].

Ё ин ки:

Гардидаам ягона зи ишқи ягонае,
Дорад қигар зи **доғи муҳаббат** нишонае

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 621].

Абдулқодири Бедил:

Зи дарду **доғи муҳаббат** мабош шиквафурӯш,

Ҳузури роҳати дил нест чуз дар ин авҷоъ

[Абдулқодири Бедил 2011, с.41].

Зухурии Туршезӣ:

Ниҳода оташам аз шуъла бар фалак хирман,

Ҳанӯз **тухми шарар** гарчи дар дили санг аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 118].

Ва:

Хӯшаи барқ зи сахрои чигар мерӯяд,

Шуълаи доғи дилам рехта **тухми шараре**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 660].

Зухурии Туршезӣ, ҳатто, шарарро ба маънои ашк истифода кардааст.

Оҳи гармам мефишонад ҳар кучо **тухми шарар**,

Аз нами хуноби доғам барқзоре мерасад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 304].

Дар байти зерини Абдулқодири Бедил низ метавон таркиби «тухми шарар»-ро ба маънои ашк таъвил кард:

Чӣ гуна **тухми шарорам** ба реша дил бандад?

Ҳамон ба олами парвоз куштаанд маро

[Абдулқодири Бедил 1993, қ.1 с.34].

Шарар ва шарорро дар «Луғатнома»-и Деххудо сиришки оташ гуфтаанд. Абдулқодири Бедил ашкро шарор гуфтааст:

Шарархез аст ашк аз чашми гармам,

Ба ранги доғ чомам шуълаболост

[Абдулқодири Бедил 1993, с.66].

Ва:

То бар сари хокистари ҳастӣ нанишинем,

Чун шамъ наем эман аз ин ашки сари мавҷ

[Абдулқодири Бедил 1993, с.299].

Зухурии Туршезӣ:

Оташи ҳасрат чунин дар бесару поён кӣ зад?

Сӯхтӣ уммедҳои хоми ман, инсоф нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 142].

Ва:

Ҳар замон ояду дар **оташи ҳасрат** афтад,
Ҳар дам аз шуъла ба парвона чаро пар надиханд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 365].

Абдулқодири Бедил:

Кабоби хомсӯзи **оташи ҳасрат** диле дорам,
Ки ҳар чо бенавое сӯхт, дудаш сар кашид он чо

[Абдулқодири Бедил 1993, с.9].

Зухурии Туршезӣ:

Зуд бар **нахли ҳавас** не барг мемонад на бор,
Ларзаи ҳасрат чунин гар медихад афшони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Абдулқодири Бедил:

Гар **нахли ҳавас** сиришкандоз тариқест,
Дар решаи тавфиқ таназзул шуда бошад.

[Абдулқодири Бедил 2018, с. 143].

Пайравии Соиб низ дар ин таркиб ба чашм мерасад:

Оҳи ҳасрат решаи **нахли ҳаваснокон** бувад,
Дар бисоти покбозони муҳаббат оҳ нест

[Соиби Табрзӣ1980, с.215].

Ва:

Дар хоки нарм **нахли ҳавас** реша мекунад,
Чандин мулоимат ба ниғаҳбон чӣ мекунӣ?

Зухурии Туршезӣ:

Рафта дар **тӯфони ғам** барбод асбоби нафас,
Оре, оре, зохир аст аз оҳи бепоёни мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 4].

Абдулқодири Бедил:

Ту гавҳар дар гиреҳ бастиву аз **тӯфони ғам** растӣ,
Фалак гӯ киштии чамъияти имкон табоҳӣ кун.

Зухурии Туршезӣ:

Дар буни ҳар мижа сад қулзуму уммон дорем,
Карда **тӯфони ҳавас** гавҳари якдонаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Абдулқодири Бедил:

Дил шикастам, шӯри **тӯфони ҳавас**ҳо орамид,
Шишаи нохӯрда бар санг анҷуманро танг дошт.

Зухурии Туршезӣ:

Дом аст тамои **чашми ҳайрат**,
Бози дили мо ҳаво гирифтаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 68].

Абдулқодири Бедил:

Чун ашки **чашми ҳайрон** бишкан қадам ба домон,
То обрӯ нарезӣ, аз хона кам бурун о

[Абдулқодири Бедил 2018, с.34].

Зухурии Туршезӣ:

Гадоӣ аз гадоён **чашми хоҳиш** барнамесозад,
Шавад то сер **чашми орзу** меҳмони султон шав

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 616].

Абдулқодири Бедил:

Пур осон аст, агар тавфиқ бахшад нури биной,
Тамошоӣ биҳишт аз гӯшаи **чашми таманноят**

[Абдулқодири Бедил 2018, с.95].

Ҳамчунин, дар ғазалиёти Абдулқодири Бедил абёте ба чашм мерасанд, ки аз назари меҳвари андеша ва отифа ба абёти Зухурии Туршезӣ наздик менамоянд. Чунончи, барои муайян кардани зинда ва ё мурда будани инсон, дар даҳанаш оина дошта, шикамашро пахш (зер) мекарданд. Агар дар оина ғубор - ҳавли нафас буд, зинда, агар на мурда аст. Зухурии Туршезӣ дар ин маврид гуфтааст:

Гарчи оина ба ташхиси нафас меорам,

Зӯри тӯфон ба гаҳи оҳ кашидан дорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 237].

Абдулқодирӣ Бедил низ фармудааст:

Ба дарди ҳасрати дидор мурдаему ҳанӯз,
Нафас дар оина дунболадори фарёд аст.

Ва:

Дида чун муҳтоҷи айнак гашт, фикри хеш кун,
Бар нафас доранд рӯзи вопасин оинаро.

Аз як сӯ, метавон заминаи эҷоди байти дар боло зикршудаи Бедилро на шеърӣ Зухурӣ, балки маҳз ҳамин як амали дар байни мардум роиҷбуда - оинадорӣ дар даҳони шахси фавтида донист.

Хулоса, таъсири ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бар эҷодиёти Бедили Деҳлавӣ дар корбурди вожа ва таркиботи ихтисосӣ – сохтаи Зухурӣ (бештари маврид) ва гоҳо наздикии меҳвари андеша ба чашм мерасад.

5.2.2. Таъсири Зухурии Туршезӣ ба Калими Кошонӣ ва Ғании Кашмирӣ

Шоири дигаре, ки дар эҷоди ғазал аз Зухурии Туршезӣ таъсири назаррас дорад, Калими Кошонист, ки ин пайравӣ дар истифодаи таркибҳо ба мушоҳида расид. Чунончи, таркиботи «сели гиря», «мурғи дил» ва «ахтари толеъ», ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бисёр истифода шудаанд, дар ғазалиёти Калими Кошонӣ низ дида мешаванд.

Зухурии Туршезӣ:

Пули мавҷе ба рӯи Дачла бастам аз нами миҷгон,
Ба **сели гиря** хоҳам кард охир Нил Ҷайхунро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 38].

Калими Кошонӣ:

Зи юмни ашкам маъмур шуд биёбонҳо,
Зи **сели гиря** ман шаҳрҳо ба саҳро рафт

[Калими Кошонӣ (бидуни соли нашр), с.137].

Зухурии Туршезӣ:

Мурғи дилро, ки нимбисмили ўст,
Пеши ў толеи тапидан бод!

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 352].

Калими Кошонӣ:

Калим, **мурғи дили** болупаршикастаи мо,
Ҳамеша дар қафас аз чангали уқоб чарост?

[Калими Кошонӣ (бидуни соли нашр), с.121].

Зухурии Туршезӣ:

Бадар омад зи вубол **ахтари толеъ** имсол,
Эй хушо, айш, ғами ёр чу пор охир шуд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 379].

Калими Кошонӣ:

Бенамақиҳои даҳр кор ба ҷойе расонд,
К-ахтари толеъ кунам доғи намаксудро

[Калими Кошонӣ 2018, с.181].

Донишманди тоҷик О.Саидҷаъфаров муътақид аст, ки таркибҳои «мулки хусн», «лаби изҳор», «дидаи умед», «теғи ҷавр», «гулистони рух», «кӯҳи тоқат», «кӯраи ғам», «гули хуршед», «марғи асар» сохтаи Калими Кошонӣ (1581-1651) мебошанд [Саидҷаъфаров О. 2012, с.146]. Аммо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ (1538-1612) истифодаи ин гуна таркибот назаррас аст. Мисол:

Гарчи дар базми ҳичобам қуввати гуфтор нест,
Қиссаи ногуфтае ҳам дар **лаби изҳор** нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 172].

Мебош пардагӣ, ки надорем тоби рашк,
Гӯ, **дидаи умеди** Зухурӣ, ҷило магир

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 404].

Ё ки:

Намебозад ба **теғи ҷавр** дасте,
Ки роҳи чайб паймоҷд саре чанд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 347].

Аз ин мебарояд, ки таркиби «лаби изҳор» на сохтаи Калим, балки эҷодкардаи Зухурист. Илова бар ин, таркиби «захми дил», ки дар ғазалиёти Калими Кошонӣ дида мешавад, дар «Девони ғазалиёт»-и Зухурӣ ба маротиб истифода шудааст, ки дар зер намунае аз онро меорем.

Зухурии Туршезӣ:

Захми дил гарм аст, хоҳад гашт з- оҳаш сардтар,
Суст мечунбад, намедонад, ки муҳкам ошиқ аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 79].

Калими Кошонӣ:

Марҳами **захми дилам** чун лола ғайр аз доғ нест,
Чашм дорам ин кадар дилчӯйӣ аз ғамхорият

[Калими Кошонӣ (бидуни соли нашр), с.122].

Шоири дигаре, ки дар эҷоди ғазал аз Зухурии Туршезӣ таъсири назаррас дорад, Ғании Кашмирӣ мебошад. Пайравии Ғании Кашмирӣ низ дар истифодаи таркибҳои сохтаи Зухурӣ дар ғазал аст. Чунончи, таркиботи «оина ба ташхиси нафас», «сусти толеъ», «хоби бахт», «нусхаи ҳусн», «тифли ашк», «раҳи шавқ», «доғи чунун», «доми суҳбат», ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бисёр истифода шудаанд, дар ғазалиёти Калими Кошонӣ низ дида мешаванд. Чунончи, Зухурии Туршезӣ гуфтааст:

Гарчи **оина ба ташхиси нафас** меорам,
Зӯри тӯфон ба гаҳи оҳ кашидан дорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 237].

Ғании Кашмирӣ низ сурудааст:

Дами чонбахши ӯ то ранги ҳайрат рехт дар олам,
Зи меҳр **ойина дар пеши нафас** дидам Масеҳоро

[Ғании Кашмирӣ 2018, с.404].

Зухурии Туршезӣ:

Иқбол қавӣ гашта, бәсе, **сусти толеъ**,
Дасте зада дар муҳкамии банди ниқобат

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 157].

Ғании Кашмирӣ:

Ғанӣ, аз **сустии толеъ** шикаст афтад ба бозорам,
Пайи савдо ба каф гирам, агар санги тарозуро.

[Ғании Кашмирӣ 2018, с.405].

Зухурии Туршезӣ:

Саҳар шуд шои умру **хоби баҳти** ман ҳамон боқӣ,
Чӣ хоб аст ин, магар марг аст, бедорӣ намедонад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 365].

Ғании Кашмирӣ:

Фалак дар гардиш аст аз баҳри **хоби баҳти** носозам,
Бувад дар чунбиши гаҳвора роҳат тифли бадхӯро

[Ғании Кашмирӣ 2018, с.405]

Зухурии Туршезӣ:

Тасҳеҳ дода **нусхаи хусни** сулуки хеш,
Дар ихтилот сафҳаи одоб шустаем

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 502].

Ғании Кашмирӣ:

Магар нақле зи рӯйи **нусхаи хусни** ту бардорад,
Ки моҳ имшаб кашид аз ҳола чадвал саҳфаи рӯро

[Ғании Кашмирӣ 1978, с.32]

Зухурии Туршезӣ:

Зи шодӣ пои **тифли ашкро** аз хун ҳино бандам,
Ба қатлам теғ бардорад агар дасти нигорине

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 652].

Ғании Кашмирӣ:

Тифли ашкам гар ба бозӣ рӯ ба саҳро оварад,
Қоғазӣ боде шуморад абри дарёборро

[Ғании Кашмирӣ 1978, с.33]

Зухурии Туршезӣ:

Зи ваъдаҳои ту чашме ба **раҳи шавқ** ниҳодам,
Ки дар ҳузури ту аз интизори хеш бароям

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 458].

Ғании Кашмирӣ:

То кардаем дар **раҳи шавқат** қадам зи сар,
Оташ бувад зи **доғи ҷунун** зери пой мо

[Ғании Кашмирӣ 1978, с.45]

Зухурии Туршезӣ:

Нашуд, ки **завқи шаҳодат** фурӯ равад ба гулӯ,
Барои теғи ту айб аст, к-инчунин тез аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 105].

Ғании Кашмирӣ:

Хун ба ҷӯш омада аз **завқи шаҳодат** моро,
Беҳ, ки обе бизанад теғи ту бар оташи мо

[Ғании Кашмирӣ 1978, с.46]

Дар «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ дар байти зер таркиби «доғи ҷунун» мавҷуд аст, ки дар ашъори шоирони пешин ба назар намерасад ва Ғании Кашмирӣ аз он истифода кардааст:

Барнатобад тораки ошиқ ба ҷуз **доғи ҷунун**,
Бори мурғу ошёнаш фақри Мачнун барнатофт

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 66].

Ғании Кашмирӣ:

Оташи **доғи ҷунун** аз санг тифлон мекашанд,
Як нафас ғофил наяндр аз кори худ девонаҳо

[Ғании Кашмирӣ 1978, с.40].

Таркиби «доми суҳбат» низ сохтаи Зухурии Туршезӣ буда, дар ашъори Ғании Кашмирӣ ба мушоҳида расид:

Дона мебошад қариб аз нуқли базми ишрате,
Шавқи зулфандози мо хуш карда **доми суҳбате**

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 661].

Ғании Кашмирӣ:

Касро зи **доми суҳбати** мардум начот нест,
Анқост гӯшагир, Ғанӣ, дар замони мо

[Ғании Кашмирӣ 1978, с.42].

Хулоса, дар адабиёти ҷаҳон, аз ҷумла адабиёти форсии тоҷикӣ ҷараёни пайравии адабӣ табиӣ буда, гоҳе таркибот ва меҳвари андешаи як шоир дар осори шоири дигар мавриди корбурд қарор мегиранд. Пайравии шоирон ба Зухурии Туршезӣ, асосан, дар корбурди вожагон ва таркибҳои сохтаи шоир, наздикии андеша ва тасвиروفаринӣ инъикос ёфтааст.

Пайравии Калими Кошонӣ ва Ғании Кашмирӣ аз Зухурии Туршезӣ, аз як тараф, нишони дар сатҳи баланд суруда шудани ғазалиёти Зухурии Туршезӣ буда, аз тарафи дигар, нақши ӯро дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд бозгӯ менамоянд.

5.3. Таъсири Зухурии Туршезӣ ба Ғолиби Деҳлавӣ

Ғолиби Деҳлавӣ дар эҷоди ғазал ба Ҳофизи Шерозӣ, Бедил, Соиб, Калим, Носиралии Сирҳиндӣ, Волаи Доғистонӣ, Назирии Нишопурӣ, Урфии Шерозӣ [Муҳаммадамири Машҳадӣ 1389, с. 101-124] ва бештар аз ҳама ба Зухурии Туршезӣ пайравӣ намудааст [Муҳаммадамири Машҳадӣ 1389, с. 105].

Муҳаббати Ғолиб бар Зухурии Туршезӣ то ба ҷоест, ки дар мақтаи ғазали аввалини девонаш мисраи «Порае пеш аст аз гуфтори мо кирдори мо»-и Зухуриро тазмин кардааст:

Ғолиб аз саҳбои ахлоқи Зухурӣ сархушем,

Порае беш аст аз гуфтори мо кирдори мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.21].

Дар байти зер «авроқи китоби Зухуриро шерозаи раги ҷон кардан»-и шоир ва «ба назму насри мавлоно Зухурии Туршезӣ зинда будан»-и хешро Ғолиб ҷунин дарҷ кардааст:

Ба назму насри мавлоно Зухурӣ зиндаам, Ғолиб,

Раги ҷон кардаам шероза авроқи китобашро

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.35].

Ҳасани Пуролоштӣ «забони шеъри Толиби Омулиро идомаи забони Урфӣ ва Зухурии Туршезӣ гуфтааст [Ҳусайн Ҳасан Пуролоштӣ 1374, с.127]. Агар аз ин нигоҳ ба ғазалиёти Толиби Дехлавӣ назар андозем, сабки баёни Толиб ба сабки Зухурии Туршезӣ бисёр наздик аст, бо он ки ғазали Толиб он гармо ва маъвои шеъри Зухуриро надорад. Дар ин маврид худи Толиб чунин гуфтааст:

Толиб, аз ман шеваи нутқи Зухурӣ зинда гашт,
Аз наво ҷон дар тани сози баёнаш кардаам

[Мирзо Асадулло Толиб 1967, с.143].

Толиб дар сифоти Зухурии Туршезӣ ва манзилату пайравии шеъри ӯ гуфтааст:

Доман аз каф чӣ гуна кунам раҳо,
Толибу Урфию Назириро.
Хоса руҳу равони маъниро,
Он Зухурӣ ҷаҳони маъниро.
Он, ки аз сарфарозии қаламаш
Осмонсост парчами аламаш.
Тарзи андеша офаридаи ӯст,
Дар тани лафз ҷон дамидаи ӯст.
Пушти маънӣ қавӣ зи пахлуяш,
Хомаро фарбеҳӣ зи бозуяш

[Мирзо Асадулло Толиб 1967, с.271-272].

Шоир дар дебочаи маҷмуаи ашъори форсӣ ва урдуи худ таҳти унвони «Ғули раъно» рӯзе ба бардошти адабии хеш аз мутолааи девони шоирони форсу тоҷик сухан гуфта, дар мавриди таъсири Зухурии Туршезӣ ба шеъри ӯ изҳор намудааст, ки «Зухурии Туршезӣ ба саргармии гироии нафас хирзе ба бозу ва тӯша ба канорам баст» [Мирзо Асадулло Толиб 1967, с.308].

Ба назари Муҳаммадамири Машҳадӣ сабки ғазалиёти Толиб «дар бештар маворид сабке осон ва ба дур аз ибҳомот ва печидагиҳои вижаи сабки ҳиндист» [Муҳаммадамири Машҳадӣ 1389, с.105] ва ба андешаи Деххудо, «Толиб бисёре аз ашъорашро ба сабке возеҳ ва осон пардохта»-аст

[Алиакбари Деххудо 1377, с.16560]. Ин муҳаққиқони эронӣ дар мавриди ғазалиёти Ғолиби Дехлавӣ бар он назаранд, ки бо «сабки осон ва дур аз вижагиҳои сабки ҳиндӣ» суруда шудаанд. Аммо, ба фикри мо, Ғолиби Дехлавӣ яке аз саромадон ва нозукхаёлонии ин сабк буда, шеъраш саршори вижагиҳои сабки ҳиндист. Таваччуҳи Ғолиби Дехлавӣ дар эҷоди ғазал ба маънитирозӣ – яке аз нишонаҳои асосии сабки ҳиндӣ, зиёд буда, худи шоир гуфтааст, ки «шеър на қофиясозӣ, балки маъниофаринист» [Пригарина, Н. 1999, с.189]. Илова бар ин, ба андешаи Шафеии Кадканӣ, «ӯро (Ғолиби Дехлавӣ – Ш.Ш.) бояд ғазалсарои барҷастае дар шеваи ҳиндӣ ба шумор овард ва шояд бузургтарин суханваре бошад, ки аз қарни саздаҳум ба баъд дар шибҳи қораи Ҳинд ғазал сурудааст» [Шафеии Кадканӣ 1366, с. 55-56].

Дар ин фасл кӯшидаем, ки таъсирпазирии Ғолиб аз Зухурии Туршезиро дар сабк, тарзи баён, таркибот, тахайюли бадеӣ ва мусиқии канорию берунии ғазал мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Зухурии Туршезӣ дар мақоми беҳудӣ қарор дорад ва ин макони фаровоқеии шоир иллати дурӣ аз ғам ва дард аст:

Агар гуфтам, ки тарки **беҳудӣ** кардам, макун бовар,
Ба ҳарфе хогири ғамхори худро шод мекардам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 466].

Ғолиб низ дар ҳамин марҳала аст ва мояи аслии дар беҳудӣ қарор гирифтани ӯ низ як навъ гурез аз ғам аст:

Беҳудӣ карда сабукдӯш фароғе дорам,
Кӯҳи андӯҳ рағи хоги гарон аст маро

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.25].

Зухурии Туршезӣ:

Гарчи **оина ба ташҳиси нафас** меорам,
Зӯри тӯфон ба гаҳи оҳ кашидан дорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 237].

Ғолиб:

Ҳайратзадаи чилваи найранги хаёлем,

Оина мадоред **ба пеши нафаси** мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.33].

Корбурди важагон ва таркиботи шабеҳи ашъори шоирони ҳамаср ва ё пешин ҳаргиз мояи хотирнишинӣ ва дилпазирии шеър нест. Яке аз нишонаҳои ҳунари адабӣ иҷтиноб гирифтани аз тасвирҳои такрор аст, ки ин вежагӣ дар ғазалиёти Ғолиби Деҳлавӣ ба вуфур ба чашм мерасад. Пайравии Ғолиб аз Зухурии Туршезӣ дар намунаи таркибот чунин аст:

Зухурии Туршезӣ:

Даъвии ишқ дар айёми ман ин сурат ёфт,

То ба ахдат сухани ҳусн чӣ бемаънӣ буд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. ???].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Даъвии ишқ зи мо кист, ки бовар накунад,

Мечоҳад хуни дили мо зи раги гардани мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.26].

Зухурии Туршезӣ:

Магар **тори нигоҳу** сӯзани миҷгон шавад ҳозир,

Ки дил бо чоки чайби сабру тоқат аз руфӯ гӯяд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 375].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Тори нигоҳи пайрави мо силки гавҳар аст,

Рафтори пойи обиладори худем мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.27].

Зухурии Туршезӣ:

Саволи зухди Зухурӣ ҳарифсозон нест,

Ба гӯш **ҳалқаи риндони** порсо бикашам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 532].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Ҳисори офияти гар ҳавас кунӣ, Ғолиб,

Чу мо ба **ҳалқаи риндони** хоксор биё

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.30].

Зухурии Туршезӣ:

Сӯрох гашта синаам аз **доғи хайрате**,
Мехост орзукадаам равзани чунин

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 582].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Саводаш **доғи хайронӣ**, ғубораш арзи вайронӣ,
Чаҳонро дидаму гардидам ободу харобашро

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.35].

Зухурии Туршезӣ:

Чӣ душвор аст **забти нолаи** беихтиёр, оре,
Кашад аз бими бедардон забон дар ком афғонам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 558].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Ба чурми тоб **забти нола** бо ман доварӣ дорад,
Зи шухӣ мешуморад зери лаб дузидан афғонро

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.36].

Зухурии Туршезӣ:

Ризвон, ки **ранги гул** зи гули рӯйи ӯ шикаст,
Сад хор дар дил аз чамани кӯи ӯ шикаст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 164].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Париданҳои **ранги гул** шафақ гардад гулистонро,
Канори навбахор андар танӯри лола месӯзад

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.36].

Зухурии Туршезӣ:

Гаштаам коҳеву меоям гарон бар хотираш,
Бар дилам сад **кӯхи андух** асту бар ӯ бор нест

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 118].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Беҳудӣ карда сабукдӯш фароғе дорам,

Кӯхи андӯх раги хоби гарон аст маро

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.25].

Зухурии Туршезӣ:

Туро касе, ки дар **оинаи хаёл** надорад,

Хабар зи чилваи хуршеди безавол надорад

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 387].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Ғолиб чу шахсу акс дар **оинаи хаёл**

Бо хештан якеву дучори худем мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.27].

Зухурии Туршезӣ:

Бигрифт хун зи **чавҳари теғи** ту қисмате,

Он нестам, ки орзуи хунбаҳо кунам

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 538].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Дар нома то навиштӣ бар ман навиди қатле,

Дар дил чу **чавҳари теғ** чо додаам рақамро

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.29].

Зухурии Туршезӣ:

Барам ба хидмати бутхона қабҳа бинмоям,

Ки **сачдаи санам** аз барҳаман намеояд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 247].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Зоҳид маноз чандин зуннорам, ар гусастӣ,

Аз қабҳаам надуздад кас **сачдаи санамро**

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.29].

Зухурии Туршезӣ:

Зуд бар **нахли ҳавас** не барг мемонад, на бор,

Ларзаи ҳасрат чунин гар медиҳад афшони мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 3].

Ва:

То ба дил решаи меҳри Шоҳи Наврас надавад,
Аз куҳан**нахли ҳавас** ком ба навбар надиханд

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 305].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Ҳар чо рами сангест дароварда сари хеш,
Дар банди барӯмандии **нахли ҳаваси** мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.33].

Зухурии Туршезӣ:

Чинси нафис нест, Зухурӣ, агар дилат,
Дар байъаш **аҳли ҳусн** чаро ин ғулӯ кунанд?

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 262].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Даро, бе худ ба бозигоҳи **аҳли ҳусн**, то бошӣ,
Ба рӯи шуъла гарми машқи ҷавлон найсаворонро

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.34].

Зухурии Туршезӣ:

Ақдро **шӯри чунун** зеру забар дорад дигар,
Зери лаб дигар чӣ мегӯйӣ, фусунхонӣ бас аст.

Ғолиби Деҳлавӣ:

Чашм бар тозагии **шӯри чунун** дӯхтааст,
Дар хазон беш бувад мастии девонаи мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.39].

Зухурии Туршезӣ:

Дар сояи ором гар аз заъф нишастем,
Завқи талабу нисбати таъчил ҳамон аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 166].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Роҳати доимии **завқи талабро** нозам,
Гарди намнок бувад соя биёбони туро

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.40].

Зухурии Туршезӣ:

Доди наззора дидаи қурбониён диҳад,
То рӯзи ҳашр **чилваи қотил** баробар аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 148].

Ғолиби Дехлавӣ:

Ба фиреби асари **чилваи қотил** сад бор
Ҷон ба парвонагии шамъи мазор омаду рафт

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.58].

Таъсирпазирии Ғолиб аз Зухурии Туршезӣ дар эҷоди радиф чунин аст:

Зухурии Туршезӣ:

Эй ғофил аз шукуфтагии навбаҳори субҳ,
Пургул нашуд зи ашки ту ҷайбу канори субҳ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 184].

Бодаи партави хуршеду аёғи дами субҳ
Муфти онон, ки дароянд ба боғи дами субҳ

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.72].

Зухурии Туршезӣ:

Аз ҳама худро нараҳондам, дарег,
Ҳеч мапурс, аз ҳама мондам, дарег

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 440].

Ғолиби Дехлавӣ:

Ҳангоми бўса бар лаби чонон хурам дарег,
Дар ташнагӣ ба чашмаи ҳайвон хурам дарег

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.132].

Зухурии Туршезӣ:

Ишқи бутон сиришта вафо дар сиришти мо,
Бар субҳи Каъба тофта шоми куништи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 20].

Ғолиби Дехлавӣ:

Бодаи мушкбӯи мо, беду канори кишти мо,
Кавсару салсабили мо, тӯбии мо, биҳишти мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.38].

Зухурии Туршезӣ:

Сӯзи ишқ аст, ки парвона ба болу пари шамъ,
Хешро гармтар аз шуъла кашад дар бари шамъ

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 439].

Ғолиби Дехлавӣ:

То тафи шавқи ту андохта чон дар тани шамъ,
Шарар аз риштаи хеш аст ба пирохани шамъ

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.131].

Зухурии Туршезӣ:

Чошнӣ аз ҳарфи захираш тарҳ бар гуфтори мо,
Ёди захмаш марҳаме бар сини афғори мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 15].

Ва:

Меравад берун газанди уқдаҳо аз кори мо,
Ишқ месӯзад сипанд аз субҳа бар зуннори мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 16].

Ғолиб (ғазали аввали девони шоир):

Ғар биёӣ маст ногаҳ аз дари гулзори мо,
Гул зи болидан расад то гӯшаи дастори мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.21].

Зухурии Туршезӣ:

Софи Кавсар наме аз дурдии паймонаи мо,
Ҷоми Хуршед сафои дари майхонаи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 6].

Ғолиби Дехлавӣ:

Ларза дорад хатар аз ҳайбати вайронаи мо,
Селро пой ба санг омада дар хонаи мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.39].

Зухурии Туршезӣ:

Боз мерақсад чунун аз ғулғули занчири мо,
Боз дар кӯйи харобӣ мекунад таъмири мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 13].

Ғолиби Дехлавӣ:

Ғар биёӣ маст ногаҳ аз дари гулзори мо,
Гул зи болидан расад то гӯшаи дастори мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.21].

Зухурии Туршезӣ:

Аз тоби сина шуъла баровард доғи мо,
Сарсар тапончае нахӯрад аз чароғи мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

Ғолиби Дехлавӣ:

Дар гарди ғурбат оинадори худем мо,
Яъне, зи бекасони диёри худем мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.27].

Зухурии Туршезӣ

Маҳраме ку, ки барад пеши касе номи маро,
Во кунад сарсухани номаву пайғоми маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 21].

Ва:

Нест чуз майкашию риндвашӣ чора маро,
Порсой шуда раҳбар ба ту, майхора маро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 29].

Ғолиби Дехлавӣ:

Сӯзи ишқи ту пас аз марг аён аст маро,
Риштаи шамъи мазор аз рағи ҷон аст маро

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.25].

Зухурии Туршезӣ:

Баҳор омад ҷунун дигар ба саҳро мебарад моро,
Хамӯшӣ боз бар ҳангомабандӣ дошт ғавғоро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 32].

Ғолиби Дехлавӣ:

Намебинем дар олам нишоте, к-осмон моро

Чу нур аз чашми нобино зи соғар рафт сахборо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.22].

Дар ғазалҳои Ғолиби Деҳлавӣ гоҳе радифҳое ба чашм мерасанд, ки ба радифҳои сохтаи Зухурии Туршезӣ наздиканд. Масалан,

Зухурии Туршезӣ:

Аз ту бадмеҳр чуз чафо ғалат аст,

Арзи хубӣ мабар, вафо ғалат аст

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 160].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Тақя бар аҳди забони ту ғалат буд, ғалат,

К-ин худ аз тарзи баёни ту ғалат буд, ғалат

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.130].

Дар ғазалҳои Ғолиби Деҳлавӣ гоҳе таркибҳое ба чашм мерасанд, ки ба таркибҳои сохтаи Зухурии Туршезӣ наздиканд. Масалан,

Зухурии Туршезӣ

Дар он сахро, ки мегардад самандар **мушти хокистар**,

Мабод андешаи парвоз болупарпарастонро

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 44].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Мушти ғубори мост пароканда сӯ ба сӯ,

Ё Раб, ба даҳр дар чӣ шумори худем мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.27].

Агар аз зовияи диди Муҳаммадамири Машҳадӣ, Абдуллоҳ Вотиқи Аббосӣ, Муҳаммадризои Машҳадӣ [1389, с. 105] ва Шафеии Кадканӣ [1391, с. 115-123] чашм ба таъсири ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба ашъори Ғолиб назар андӯзем, метавон бар он хулоса омад, ки Ғолиб дар ашъори ба истиқболи Зухурии Туршезӣ сурудааш нисбатан камтар комёб шудааст. Агарчи мавзӯи баҳси мо дар ин фасл баррасии масъалаи пайравии Ғолиб ба Зухурии Туршезӣ дар корбурди вожагон, таркибот, радифу қофия, тахайюли бадеӣ ва дар маҷмӯъ, сабки ғазал аст, барои равшантар шудани он андеша, ки шоир дар ғазалиёти пайравикардааш ба Зухурии Туршезӣ камтар муваффақ

шудааст, муқоисаи ду ғазали аз нигоҳи вазн ва радифу қофия ба ҳам монанди (дорои «замин»-и муштарак [Шафеии Кадканӣ 1391, с. 115]) ин ду адибро бо дарназардошти истифодаи бархе аз вижагиҳои сабки хиндӣ: вучуди лағзишҳо дар гуфтор, шикастани ҳудуди мазомини қарордодӣ, ҳисомезӣ (synaesthesia), тасвириҳои мутаноқиз (охуморон), сурати мухайяли эҷоз, қорбурди вобастаҳои ададӣ (determiner), таркиботи хос, ташҳис (personification), тасвириҳои таҷридӣ (abstraction), дард ва шӯри хос [Аббосалӣ Вафой 1389, с. 72-74] дар ин ҷо зарур донистем.

Дар ғазали Ғолиб қофияи «зуннор» нест, аз ин ҷо, шартан матлаи ҳарду ғазалро ба маърази мубоҳиса кашидем.

Зухурии Туршезӣ:

Меравад берун газанди уқдаҳо аз кори мо,
Ишқ месӯзад сипанд аз субҳа бар зуннори мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 16].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Ғар биёӣ маст ногаҳ аз дари гулзори мо,
Гул зи болидан расад то гӯшаи дастори мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.21].

Дар байти Зухурии Туршезӣ лағзиши гуфтор «сипандсӯзии ишқ» ва «бурун рафтани газанди уқда» буда, дар байти Ғолиб «болидани гул» аст ва шикасти мазомини қарордодӣ дар байти Зухурии Туршезӣ дар ду ҳолат ва дар байти Ғолиб дар як маврид чашмас буда, сурати мухайяли эҷоз дар байти Зухурии Туршезӣ дар як ҳолат дорад вучуд дошта, дар байти Ғолиб мавҷуд нест ва тасвири мутаноқиз дар Зухурии Туршезӣ ҳамон «газанди уқда» буда, дар Ғолиб ин суvari мутаноқиз мавҷуд нест, ки дар натиҷа нозуктарбаёнӣ Зухуриро нисбат ба Ғолиб ташреҳ кардааст.

Дар байтҳои дигари ғазалҳои мазкур (ки дорои «замин»-и муштараканд):

Зухурии Туршезӣ:

Ғар баландиҳои ишқ ин аст, хоҳад поя дод
Аршро дар сояи кӯтоҳии девори мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 16].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Ваҳшате дар толеи кошонои мо дидааст,
Мепарад чун ранг аз рух соя аз девори мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.21].

Дар байти Зухурии Туршезӣ лағзиши гуфтор «поя ёфтани арш аз сояи кӯтоҳии девор» ва дар байти Ғолиб «дидани ваҳшат дар толеи кошоно», шикасти мазомини қарордодӣ як ба як, тасвири мутаноқиз, ки дар як радиф таркиботи хоси ин ду шоиранд, дар Зухурии Туршезӣ дуто: «баландихои ишқ» ва «сояи кӯтоҳӣ» буда, суvari мутаноқизи Ғолиб якто: «толеи кошоно» аст. Аз лиҳози наҳвӣ (дар байти фавқуззикри Зухурии Туршезӣ се ҷумлаи мустақил, дар байти Ғолиб ду ҷумлаи мустақил) [Шафеии Кадканӣ 1391, с.115-120] ва чандсадоии матн (матни боз, зеҳро ба чанд сувар мекашонад) [Аҳмад Разӣ 1383, с. 110-131] низ корбурди бештари ҳунари адабӣ дар ғазали Зухурии Туршезӣ ба чашм мерасад. Абёти дигар:

Зухурии Туршезӣ:

Гарми савдо гаштаем аз шамъи худ, равнақ нигар,
Парфурӯшӣ мекунад парвона дар бозори мо

[Зухурии Туршезӣ 1390, с. 17].

Ғолиби Деҳлавӣ:

Зарра ҷуз дар равзани девор накшудааст бор,
Ҷинси бетобӣ ба дӯздӣ бурда аз бозори мо

[Мирзо Асадулло Ғолиб 1967, с.21].

Дар байти Зухурии Туршезӣ лағзиши гуфтор «пурфурӯшии парвона ва гарми савдо аз шамъ» ва дар байти Ғолиби Деҳлавӣ «дар равзан накшудани бор ва дӯздидани ҷинси бетобӣ», шикасти мазомини қарордодӣ як ба як буда, тасвири мутаноқиз дар Зухурии Туршезӣ ва Ғолиби Деҳлавӣ баробар буда, аз лиҳози наҳвӣ (дар байти фавқуззикри Зухурии Туршезӣ се ҷумлаи мустақил, дар байти Ғолиби Деҳлавӣ ду ҷумлаи мустақил) назаррас аст.

Дар маҷмуъ, дар нух байти ғазали Зухурии Туршезӣ нух тасвири мутаноқиз, дар нух байти ғазали Ғолиб шаш суvari мутаноқиз чашмрас буда, таркиботи хос низ мутаносибан нух бар шашанд. Сурати муҳайяли эҷози

Зухурии Туршезӣ рангинтар буда, ғазалаш нисбат ба ғазали Ғолиби Дехлавӣ матни бозтар дорад. Лағзиши гуфтор ва шикасти худуди мазомини қарордодӣ дар Зухурии Туршезӣ бештар буда, дарду сӯз ба вуфур аст.

Хулоса, таъсири Зухурии Туршезӣ бар Ғолиби Дехлавӣ дар эҷоди ғазал дар қорбурди вожагон ва таркиботи сохтаи Зухурии Туршезӣ аз ҷониби Ғолиби Дехлавӣ, тахайюли бадеӣ, радифу қофия ва дар мачмуъ, сабки ғазал назаррас буда, шоир пайравии худро ба Зухурӣ дар ғазалиёти худ борҳо таъкид кардааст. Ғолиби Дехлавӣ дар ашъоре, ки дар пайравии Зухурии Туршезӣ сурудааст, аз назари бофти мисраъ ва байт, интихоби вожагон ва таркибот ва, аз ҳама муҳим, бадеиёт (образнокӣ) камтар муваффақ шудааст. Ғазалиёти Ғолиби Дехлавӣ нисбат ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар бештар маврид осонфаҳм, дур аз печидагиҳо ва ибҳом буда, ба мисли сабки ироқӣ возеҳтар суруда шуда бошанд ҳам, вежагиҳои сабки ҳиндӣ дар ғазалиёти Ғолиби Дехлавӣ бисёр аст.

Хулоса

Дар ибтидои асри XVI сабки шеъри форсии тоҷикӣ шеваи нав гирифт ва нуктасанҷӣ, мазмунофаринӣ, хаёлпардозӣ аз муҳиммоти он шуданд. Дар ин давра, бунёди шеърро «ибдои маонии ғариб, нуктаҳои дерёб» ташкил намуд ва тасаввуру тахайюли ниҳоят жарф ва дур аз зехн ба шеър ворид шуд.

Шоирони сабки ҳиндӣ ба маънитирозию мазмунсозӣ таваччуҳи хоса дода, мақсад аз шеър гуфтанро дар эҷоди маънии тоза донистанд. Ба андешаи Маҳмуди Футухӣ, «камтар девони шеърӣ дар ин аср меёбем, ки соҳиби он аз андешаи ёфтани мазмуни тоза ва маънии ҷадид ғариф бошад» [Маҳмуди Футухӣ 1385, с.107-108].

Дарёфти маонии тоза ва корбурди ҳунарсозаҳою шигардҳои адабӣ аз вижагиҳои шеъри сабки ҳиндӣ буда, яке аз намояндагони ин сабк Зухурии Туршезӣ мебошад.

Нуриддин Муҳаммад Зухурии Туршезӣ (1538-1616) яке аз шоирони форсизабони садаи XVI-XVII Ҳиндустон буда, дар тақомули ғазали форсии тоҷикӣ нақши муассир дорад.

Баҳсу баррасии масъалаи нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд моро ба чандин матлаб расонд, ки метавон онҳоро дар дастабандии зайл ба унвони хулосаи рисола дарҷ намуд:

1. Мавзуи асосии ғазалиёти Зухурии Туршезиро ишқ ташкил карда, шоир дар 1302 ғазал, ки аз худ боқӣ мондааст, 862 маротиба вожаи «ишқ»-ро истифода намуда, тавассути ин калима дар аксар маврид маъниҳои тоза эҷод кардааст. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мафҳуми «ишқ» чанд чанба дошта, истиораи ишқ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ корбурди тозаи бадеӣ гирифтааст ва ҳамаи истиораҳои тавассути вожаи «ишқ» дар ғазалиёти шоир сохташударо метавон ба манфӣ, мусбӣ ва дуваҷҳа тақсим кард. Роҳу воситаҳои бузургдошти ишқ дар ғазалиёти шоир дар тавсифҳои гуногун (қудрат ва зебоии офариниш будани ишқ, баланд будани ишқ нисбат ба арш, «соқӣ», «сипандсӯз», «таҷаллисанҷ», «лашқарқаш», «уқоб», «доғ», «ниёзхона» будани ишқ) ифода ёфтаанд, ки аксари онҳо дар адабиёти форсии

точикӣ наванд. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ наметавон, ки баёни мушаххаси ягон концепсияи тасаввуфиро мушоҳида кард. Ғояҳои ирфонӣ ва ё мазмунҳои тасаввуфии ғазалиёти шоир зимни тараннуми ишқ ифода ёфтаанд. Дар ғазалиёти шоир мазомини ирфонӣ дар хидмати хунари шеърӣ гузошта шуда, то ҳадде назарӣ буда, дар заминаи хунари адабӣ таҷассум гардидаанд ва дар ин рост, гоҳе иртибот бо таҷриба доранд. Дар меҳвари ишқи илоҳии Зухурии Туршезӣ «аҳди аласт» - назарияи азалияти ишқ, қарор дошта, рӯзи ибтидои офаринишро замони оғози ишқ донистааст. Шоир дар тасвири ишқ, аз як тараф, мотивҳои суннатӣ (фано дар ишқ, пӯшида доштани рози ишқ, сарҳад ва сомон надоштани ишқ, риёзат ва ошuftагии ошиқ)-ро истифода карда, аз ҷониби дигар, мотивҳои комилан нав эҷод кардааст [7-М; 28-М].

2. Дар ашъори Зухурии Туршезӣ вожаҳои хамрия ба маъниҳои асли ва маҷозӣ ба кор рафта, шоир ба сифати воситаи тасвир аз «май» мотиви адабии ихтисосӣ сохтааст [9-М].

3. Дар «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ ғазале ёфт намешавад, ки комилан ба мавзӯи панду ахлоқ бахшида шуда бошад. Андешаҳои ахлоқии шоир зимни ғазалиёти ошиқонаи ӯ иброз шудаанд. Яке аз сабабҳои камтаваҷҷуҳ кардани шоир ба мавзӯи панду ахлоқ дар он аст, ки аксари ҳаёти ӯ дар дарбор гузашта, рӯзгори бофароғат доштааст. Шоир ахлоқи ҳамидаи инсонӣ: дӯстӣ, дурӣ аз нифоқ, ростӣ, сабру таҳаммул, дур будан аз расму одатҳои нолозим ва намоишкорона, умеди нек ва боварӣ ба фардо, эътимод ба худ, шарму ҳаё, дурустаҳдӣ, бовафой, хоксорӣ, озодманишӣ, дурӣ аз ҷоплусӣ, далерӣ, кинаҷӯӣ накардан, ҳамӯшии бамаврид, дурӣ аз бухтон (туҳмат) ва ҷиҳод бо нафсро тараннум намудааст. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нисбат ба дигар афкори ахлоқӣ тараннуми инсонсолорӣ, сулҳ ва дӯстӣ бештар аст. Сабаби таважҷуҳи шоир ба мавзӯи сулҳу башардӯстӣ, агар аз як тараф, ҳодисаҳои кушторҳои бераҳмонаи мусофирон аз ҷониби ҳиндувон дар қарнҳои XV-XVII дар Ҳиндустон бошад, аз ҷониби дигар, ҳифзи оромӣ ва сулҳу субот дар ғазалиёти ӯ аз арзишҳои муҳимми ахлоқӣ дониста шудаанд [15-М; 22-М; 27-М; 32-М].

4. Мавзуъҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти шоир риндӣ, восӯхт, омӯзиши ҳунар, зоҳидсitezӣ, дурӣ аз ватан, эътироз аз олам, оппозицияи ақлу ишқ ва амсоли инҳо мебошанд. Мактаби риндии Зухурии Туршезӣ бо мактаби риндии Ҳофизи Шерозӣ дар масъалаҳои порсоии ринд, дурдошом ва шодиталаб, сарфарози олам, покниҳоду ростқавл, дур аз тазвир ва донандаи асрор будани ӯ монандӣ дошта, аз нигоҳи дигар, ринди Зухурии Туршезӣ аз ринди Ҳофизи Шерозӣ бо як қатор хислатҳо (бериё будани ринд, соҳиби илми боамал будани ӯ, тавбақории ринд ва боло аз шайх будани нақши ӯ, тозақунандаи руҳу ҳисм будани ринд) фарқ дорад. Ранҷу дард ва эътироз аз дунё аз мавзуоти дигари ғазалиёти шоир буда, гувоҳи азоби бисёр дидани шоир дар мусофирист. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба мисли шоирони дигар истилоҳи «зоҳид» ҳамеша (67 маротиба) ба маънии манфӣ ба кор рафтааст. Шоир зоҳидро «афсурда», «бе барқи раҳмат» гуфта, майнӯшӣ, бутпарастӣ ва куништгароиро аз тоати ӯ боло медонад. Низомшоҳиён ва Одилшоҳиён дар эҷоди осори Зухурии Туршезӣ таъсири ниҳоят мусбӣ расонидаанд ва ин омил боиси мадҳи онҳо гардидааст. Аз ин рӯ, мадҳ яке аз мавзуоти мустақил ва калони ғазалиёти шоир ба ҳисоб меравад [24-М].

5. Тасвири табиат дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба се навъ: шоирона, иҷтимоъгароёна ва зируҳангорона дастабандӣ шуда, шоир дар девони ғазалиёт 3334 маротиба аз калимоти марбути табиат (интиҳобан 40 калима мавриди таҳқиқ қарор гирифт) истифода кардааст[11-М].

6. Андешаҳои Зухурии Туршезӣ роҷеъ ба маншаи офариниши инсон ва нақши ӯ дар олам дар асоси фалсафаи исломӣ сурат гирифта, шоир асоси офариниши инсонро аз чор унсур: обу оташу боду хок медонад ва ба андешаи ӯ тамоми фаъолияти инсон - муваффақият ва номуваффақии ӯ марбути рӯзи азал аст. Андешаҳои Абдулқодири Бедил ба афкори шоир дар бораи сарчашмаи офариниши инсон ва нақши ӯ ба ҳам монанданд [24-М].

7. Вижагиҳои сохтори ғазалиёти Зухурии Туршезӣ нақши шоирро дар тақомули ғазали форсии тоҷикӣ асрҳои XVII-XIX дар шибҳи қораи Ҳинд инъикос мекунанд. Ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз ҷиҳати композитсионӣ ба навъи пароканда марбутанд, дар онҳо воқеа тақомул намеёбад ва ба таври

статикӣ изҳор мешавад. Дар архитектоникаи ғазалиёти шоир на танҳо абёт дар алоҳидагӣ, балки ҳар як мисраъ маъноӣ мустақил дорад ва аз назари аввал онҳо рабти ягона надоранд, аммо пас аз тааммули адабӣ ҳузури қавии инсичом ва иртиботи маъноӣ дар онҳо маълум мегардад. Дар ғазали Зухурии Туршезӣ ваҳдонияти маъноӣ бар ду асос: иртиботи маъноӣ байтҳо бо якдигар (ассотсиатсивӣ) ва рабти умумии онҳо бо қулли ғазал - сохтори ягонаи ривой сурат мегарад. Аксари ғазалиёти шоир 9-11 байт дошта, ҳадди ақали онҳо 5 байт ва ҳудуди ниҳоии абёт дар девони ғазалиёти шоир 21 байтро ташкил кардааст [17-М].

8. Зухурии Туршезӣ дар эҷоди матлаи ғазал ба мухтаво ва форм, мустақилӣ, қофия, санъатҳои бадеӣ ва ҳунарсозаҳо, маонии шеърӣ, тасвир, латифию марғубӣ тавачҷуҳи зиёд додааст. Муҳимтарин нишонаи матлаҳои ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар эҷоди фазои якпорчагии (якрангии) тасвир дар ҳар як мисраъ мебошад [4-М].

9. Байти мактаъ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ тибқи талаботи архитектоникаи ғазал эҷод шуда, дар аксари онҳо таҳаллуси шоир зикр шуда, гоҳе таҳаллус як байт пеш аз байти охири он маҷмаъааст. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар баробари ҳусни мактаъ: зебо ва ҷаззоб гуфтани он, ки хонанда ва ё шунавандаро эҳсоси баланди эстетикӣ ва лирикӣ бахшад, ҳусни таҳаллус низ марғуб эҷод шуда, шоир тавассути хитоб ба худ афкори ҳешро ибраз доштааст [17-М].

10. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ мухтаво бо вазн мутобиқати комил дошта, дар онҳо қорбурди бештари авзони ношод ба назар мерасад. Ҳар яке аз авзони шеърӣ дар ғазалҳои Зухурии Туршезӣ дорои мусиқӣ ва ҳолати ҳосест, ки ин мусиқӣ ва ҳолат «василае барои сарфачӯӣ дар тавачҷуҳи зеҳн» буда, барои осонтар шудани ифодаи маъно қорбаст шудаанд. Шоир дар баёни матлаб аз баҳрҳои рамалу ҳазачу раҷаз бештар баҳра ҷуста, саръ, мунсарех, хафифу муҷтас ва музореъро қамтар истифода кардааст. Қорбурди баҳри аслии ҳазач дар «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ бештар буда, шоир дар эҷоди ғазал беш аз 9 баҳрро истифода кардааст [23-М].

11. Мусикии дарунии ғазалиёти шоир таквоятбахши маъно буда, Зухурӣ дар эҷоди ғазал барои таквоят маънӣ ба ҳолати физикӣ ва шаклҳои басирии ҳарфҳо низ таваҷҷуҳи зиёд додааст. Иртиботи қавии садоноку ҳамсадо дар эҷоди мусикии ғазалиёти шоир ба чашм расида, ҳамин рабти устувори мусикию маъно боиси тадоии маъноӣ дар ғазалиёти шоир гардидаанд [2-М; 25-М].

12. Мусикии дарунӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар баробари вазни арузӣ як вазни мустақил буда, барои таквоят маънӣ истифода шудааст. Иртиботи қавии мусикию шакл бо маъно дар ғазалиёти шоир боиси чандмаъноии байтҳо гардида, аз тарафи дигар, нақши назарраси шоирро дар тақомули ғазали форсии тоҷикӣ таҷассум кардааст [2-М; 25-М].

13. Қофия дар композитсия, мусиқоӣ ва ифодаи матлаб дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ омили муҳимми таҳрик ва таъкид аст. Зухурии Туршезӣ дар қорбурди қофия ва радиф низ аз пештозони шуарои асри худ буда, ҷиҳати устуворӣ ва хушоҳангии мусикии қанории шеър аз радифҳои баланду ибтиқорӣ, ишоравӣ, хушоянд (ҳамҷӯри мусикии қанории шеър ва завқи адабии инсон) ва радифҳои феълӣ ва сохта аз хуруфи илҳоқӣ баҳра гирифтааст. Истифодаи қумларадифҳо дар ғазалиёти шоир шеъри ўро ҷаззобтар кардаанд. Қорбурди як вожа бо чанд маънои муҳталиф ҳамчун қофия ва радиф, истифодаи радифҳои, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба нудрат истифода шудаанд, аз муваффақияти дигари Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал буда, афъоли рабтӣ низ дар радифсозии ў басомад доранд [17-М;18-М].

14. Тавсиф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ яке аз воситаи баёни бадеии серқорбурд буда, ба маъноҳои мусбию манфӣ ва ба шеваи воқеию интизоӣ истифода шудааст. Шоир тавассути санъати бадеии мазкур ба муҳимтарин хусусиятҳои қасе, қизе ва ё воқеа ишора намуда, ба ҳамин восита вижагии ашё ва ё муҳотабро барҷаста нишон додааст [10-М].

15. Ташбеҳ низ яке аз воситаҳои тасвири бадеии қорқорбурд дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ буда, шоир тавассути ин санъати бадеӣ, бавижа, ташбеҳи пӯшида тасвирҳои тоза офаридааст. Ташбеҳоти ғазалиёти шоир

бештар мутлақ ва пӯшида буда, дар онҳо адоти камкорбурди ташбеҳ – «ба ранги» ба ҷойи «ба монанди, ба мисли» назаррас аст ва тавассути таъкид – паси ҳам овардани монандшаванда ва монандкунанда, иртиботи қавии мушаббаҳ ва мушаббаҳ бихӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ боиси барҷастагии тасвирҳо гардидаанд [10-М].

16. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ як қатор истиораҳо таъвилӣ ва сайёл буда, шоир бо ихоморой ва истиороти ҳерменевтикӣ зехни хонанда ва ё шунавандаро ба чанбаҳои гуногуни маърифати ашё ва ҳодиса наздик менамояд. Доираи корбурд ва сохти истиораҳо дар ғазали шоир маҳдуд ва мутлақ набуда, чандмаъноии онҳо боиси душвор гардидани дарки байт шуда, то ҷое ғазалиёти Зухурии Туршезиро пуррамз гардониданд [1-М; 3-М].

17. Зухурии Туршезӣ дар эҷоди ғазал аксари санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла ташбеҳ, маҷоз, истиора, киноя, тазоду талмех, тамсилу ташхис, муболиға, санъати тақсим, таҷнису ихом, мурооти назир, иъноту ҳусни таълил ва ирсоли масалро ба кор бурдааст. Ҳамчунин, Зухурии Туршезӣ тавонистааст, ки дар як байт чанд санъати бадеиро ба кор гирад, ки ин амал аз як сӯ, баланд будани ҳунари шоирии ўро ифода намояд, аз сӯйи дигар, чандмаъноии байтро ба вучуд меорад. Илова бар ин, шоир тамоми абзори хурду бузурги фунуни адабиро дар хизмати забон қарор додааст ва дар натиҷа, воқеан, ба забони ҷадиди шеър ва ё забони тозаи ҳунари ноил гардидааст [1-М; 10-М].

18. Шоир тавассути сохторшиканӣ ва ошноизудой дар талмех низ мазмунҳои тоза офаридааст [12-М; 13-М; 31-М].

19. Тасвири шоиронаи ашё ва ифодаи тобишҳои услубию маъноии онҳо дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ тавассути шигардҳои адабӣ: ҳисомезӣ, андозагирӣ, савтомезӣ, барҷастасозӣ, дигардесӣ (personification) ба ашё ифода ёфтааст. Шоир дар тасвири бадеии ашё, асосан, кӯшиш мекунад, ки хусусиятҳои ашёро аз табиати аслии он бегона (оҳумогон) созад ва ҳамин услубро роҳи эҷоди маънии тоза гардонад [11-М ;19-М].

20. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ 2 навъи ҳанҷоргурезӣ: забонӣ ва маъноӣ ва ду ҷараёни он – дар меҳвар қарор доштани истиораи феълӣ ва

исмӣ мавҷуд аст. Шоир дар эҷоди ғазал аз се шакли ҳанҷоргурезии забонӣ (вожагонӣ, наҳвӣ ва сабкӣ) истифода карда, чор шакли дигари он (гӯйишӣ, овойӣ, навишторӣ ва замонӣ)-ро ба кор нагирифтааст [12-М].

21. Шоир дар калимасозӣ ва таркибофаринӣ (барои эҷоди маънии тоза) аз сохти муқаррарии сарфу наҳви забон берун рафта, дар як баробар, дастаи вожагони таҳассусиро эҷод намудааст. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ду чараёни ҳанҷоргурезӣ - марказияти истиораи феълӣ ва меҳварияти истиораи исмӣ назаррас аст [12-М].

22. Тасвирҳои зиёди мутаноқиз дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ гувоҳи он мебошанд, ки шоир дар тасвир аз меъёрҳои муқаррарию қолабӣ даст кашида, услуби тозаи тасвиروفаринии худро пайдо кардааст [12-М].

23. Ранг дар тасвирҳои шоир на танҳо василаи пайванди шоир бо ашё, ҳаводис ва воқеа шудааст, балки боиси кашфи вижагии хосси онҳо гардидааст. Ранг дар ғазалиёти шоир ҳам мабдаъ ва ҳам воситаи тасвир буда, дар тавсифоти ашё ва ҳодисаҳои моддӣ ва маҳсус ба кор рафтааст. Аммо рангҳое, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бештар маъниҳои тоза эҷод кардаанд, интизоӣ буда, тасовири номаҳсус ва ғайримоддиро инъикос кардаанд. Таркибҳои «ранги раъноӣ», «ранги ҳавас», «ранги шикаста», «ранги ғам» ва амсоли инҳо намудортарин корбурди ранг дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ буда, шоир дар суvari хаёл рангро намодин кардааст ва ба ин васила аҷзои тасовири шеърро равобити бадеӣ бахшидааст. Корбурдатарин ранги равшани табиӣ дар суvari хаёли Зухурии Туршезӣ сиёҳ аст. Шоир ранги зарду кабудро хуш надоштааст. Зеро дар ғазалиёти шоир ранги кабуд ва гунаҳои он ягон бор корбурд надорад. Зухурии Туршезӣ дар ғазал мисли шуарои дигар бар пояи рангҳо киноя сохтааст, ки нишони дигар аз аҳаммияти ранг: расонидани паём ва илқои ҳадафманди эҳсос буда, ин гуна киноясоzӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ собиқаи тулонӣ дорад [21-М; 29].

24. Вобастаҳои ададӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ корбурди фаровон дошта, навъе аз шигардҳои хунарию бадеии шоир мебошанд. Вобастаҳои адабии ғазалиёти шоирро метавон шартан ба даҳ гурӯҳ тақсим кард. Чунин

ба назар мерасад, ки корбурди зиёди вобастаҳои ададӣ дар навъи муодилаҳо - имтизочи вобастаҳои ададӣ бо теъдоди зиёди вожагони ифодакунандаи мафумҳои моддӣ ва интизоӣ таркиботи мушкилфаҳмо ба вучуд оварда, дарки маъноӣ ғазали Зухурии Туршезиро душвортар карда, боис шудааст, ки ғазалиёти шоир бо ин ҳама мушаххасоти сабкӣ, тасвиру маъноҳои тозаӣ адабӣ ва мавзуоти мутанаввеъ то ба имрӯз нақши шоистаи истиқбол ва маъруфият пайдо накунад [20-М].

25. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ воҳидҳои забонии бадеъ корбурди тоза доранд. Гоҳо дар ғазалиёти шоир як мисраъ пурра аз таркибот иборат аст. Вожаҳои сохтаи шоир дар ашъори шоирони пешин ва ҳамасри ӯ ба чашм намерасанд. Ин гуна воҳидҳои ибтикорӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, агар аз як тараф, омили дур мондани маърифати матни бадеӣ аз зехни хонанда гарданд, аз ҷониби дигар, ба адабиёт эҳдо кардани воҳидҳои тозаӣ забонии бадеъ, мазмун ва сужаи нотакрори тасвириро инъикос намудаанд [1-М].

26. Мазмунсозгарин вожаи «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ «доғ» аст, ки на ба мазмуни такрор, балки бештар ба маъноҳои тоза (ибдоъ) истифода шуда, дар баъзе маврид онро шоир дигардесӣ карда, ибораҳои мутанокиз офаридааст. Вожаҳои «доғ» дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ба сифати унсури меҳварӣ маъноӣ мутанаввеъ (хайронӣ, ваҳм, ҷаҳл, муҳаббат, ибрат, фурсат, савдо, хомӯшӣ, матлаб, сухтан, таманно, ғам, дил, май) меофарад [8-М].

27. Зухурии Туршезӣ барои ба тарзи дигар назар кардан ба ҷаҳони воқеӣ дар ғазал хилватгоҳи ғайривоқеии (фаровоқеӣ) бадеӣ сохта, баъдан, ин макони адабиро дӯст медорад. Аммо ниҳоят дармеёбад, ки ӯ дар ин хилватгоҳи бадеӣ низ намегунҷад ба «адами макон» мувоҷеҳ шуда, агар образнок ифода кунем, аз нигоҳи «бенишонӣ (гумномӣ)» ба воқеот дида медӯзад [14-М].

28. Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ таъсири Ҳофизи Шерозӣ ба назар расида, ин таъсирпазирӣ дар вазну оҳанги ғазал, радифу қофия, таркибсозӣ, тасвирифаринӣ, андеша, орояҳои адабӣ ва зебоиҳои бадеӣ баёнӣ дида

мешавад. Вале бояд гуфт, ки ғазали Зухурии Туршезӣ комилан матни бадеию адабии мустақил буда, бо ашъори шоирони бузург, ба мисли Бедил, Ҳофиз, Соиб, Голиб, Урфӣ, Назирӣ қобили қиёс аст. Аз ин рӯ, метавон бо итминони қавӣ гуфт, ки дар баробари Ҳофизӣ Шерозӣ ҳунари шоирии (тасвир, забони ҳунари ва банду басти ифода) Зухурии Туршезӣ низ қавӣ ва нотакрор аст. Ба андешаи як қатор муҳаққиқон, бавижа Муҳаммадамири Машҳадӣ, Абдуллоҳ Вотиқи Аббосӣ, Муҳаммадризои Машҳадӣ ягон нафар муқаллид ва ё муассири ғазалиёти Ҳофиз, ҳатто, шоирони нодирагуфторе, ки дар рӯзгори хеш ягонаанд, дар интихоби вожагон, муסיқии берунӣ ва дарунӣ, таркибсозӣ, оҳанг, тасвиروفаринӣ, афкори чандҷониба, корбасти ороҷҳои адабӣ, балоғат ва фасоҳати калом натавонистаанд, ки ба сохт ва бофти ғазалиёти Ҳофиз ҳампоя шаванд. Ба фикри мо, дар ин шумор, мутаассифона, ғазали Зухурии Туршезӣ низ қарор дорад, ки бо ин ҳама хубӣ дар поёи ғазали Ҳофиз нест [6-М].

29. Таъсири ғазалиёти Зухурии Туршезӣ бар эҷодиёти Бедили Деҳлавӣ дар шакли такрори таркиботи ихтисосӣ (бештари маврид) ва меҳвари андеша ба чашм мерасад. Пайравии шоирон ба Зухурии Туршезӣ, асосан, дар корбурди таркибҳои сохтаи шоир, наздикии андеша ва тасвиروفаринӣ инъикос ёфтааст. Таҳти таъсири ғазалиёти Зухурии Туршезӣ қарор гирифтани Калими Кошонӣ ва Ғании Кашмирӣ, аз як тараф, нишони дар сатҳи баланд суруда шудани ғазалиёти Зухурии Туршезӣ буда, аз тарафи дигар, нақши ўро дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX шибҳи қораи Ҳинд бозгӯ менамоянд [5-М].

30. Таъсири Зухурии Туршезӣ бар Голиби Деҳлавӣ дар тарзи баён, таркибот, суварии ҳаёл, вазн ва муסיқии канорию берунии ғазал назаррас буда, дар ғазалиёте, ки Голиби Деҳлавӣ дар пайравии Зухурии Туршезӣ сурудааст, аз назари бофти мисраъ ва байт, интихоби вожагон ва таркибот ва, аз ҳама муҳим, образнокӣ камтар муваффақ шудааст. Ғазалиёти Голиби Деҳлавӣ нисбат ба ғазалиёти Зухурии Туршезӣ осонфаҳм буда, печидагӣ ва ибҳом дар онҳо камтар аст [16-М; 33-М].

Зухурии Туршезӣ дар иншои ғазал комёбии тамом дошта, соҳиби сабки хос аст ва дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX, бавижа, рушди ин навъи шеърӣ дар шибҳи қораи Ҳинд саҳми шоиста дорад. Бидуни омӯхтани ҷанбаҳои поэтикии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ наметавон, ки омилҳои тақомули ғазали сабки ҳиндиро дар густараи адаби форсии тоҷикӣ, минҷумла шибҳи қораи Ҳинд дар садаҳои XVII-XIX пурра инъикос кард.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

Аз таҳлилу баррасихои суратгирифта маълум мешавад, ки Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX, бавижа рушди ин жанр дар шибҳи қораи Ҳинд саҳми шоиста дошта, омӯхтани ҷанбаҳои поэтикии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, ки то ба имрӯз мавриди таҳқиқи илмии ҷудоғона қарор нагирифтаанд, ниҳоят муҳим буда, барои инъикоси пурраи тақомули ғазали сабки ҳиндӣ таҳқиқи масъалаи мазкур ниҳоят зарур аст. Диссертатсияи мазкур дар ин самт қадами нахустин буда, ҷиҳати муайян намудани паҳлуҳои дигари ғазалиёти Зухурии Туршезӣ метавон чанд пажӯҳиши монографӣ анҷом дод. Дар диссертатсия кӯшиш шудааст, ки нақши Зухурии Туршезӣ дар тақомули ғазали форсии тоҷикӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор ёбад. Дар баробари ин, бо натиҷагирӣ аз таҳқиқи мавзӯ барои истифодаи амалии он чунин тавсияҳо пешниҳод карда мешавад:

1. Натиҷагирӣ ва нуқоти назариявии дар диссертатсия дарҷшуда метавонад ба пажӯҳандагон, унвонҷӯёни дараҷаҳои илмӣ, олимон ва ихлосмандони адабиёти форсии тоҷикӣ мусоидат намояд.

2. Таваҷҷуҳи унвонҷӯёну муҳаққиқон бояд ба таҳқиқу баррасии тассури мактаби адабии Зухурии Туршезӣ ба адибони тоҷик, бавижа адибони муосир ҷалб карда шавад.

3. Омӯзиши ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҷиҳати рушди мактабҳои адабиётшиносии тоҷик аз аҳаммият ҳолӣ нест.

4. Таҳқиқу баррасии санъатҳои бадеӣ ва шигардҳои адабии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ дар шакли рисолаҳои ҷудоғонаи илмӣ барои дарёфтӣюмоно дараҷаҳои илмӣ зарур аст. Дар ин ҳолат, мактабҳои адабиётшиносии тоҷик аз корбурди хунари шоирӣ ва адабии шоир бештар воқиф мегарданд.

5. Мавод ва дастовардҳои илмии рисолаҳо метавон барои навиштани китобу дастурҳои таълимӣ оид ба таърихи адабиётшиносии тоҷик истифода бурд.

6. Мавод ва дастовардҳои илмӣ рисола барои омода намудани васоити дастурҳои таълимӣ маводи хубе ба шумор мераванд.

7. Баргардони «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ барои мактабҳои адабиётшиносии тоҷик, пажӯҳандагон, унвонҷӯёни дараҷаҳои илмӣ, олимони ва ихлосмандони адабиёти форсии тоҷикӣ муҳим аст. Зеро дар ҷомеаи мо аксар ҳатти форсиро хонда наметавонанд.

8. Таҳияи «Фарҳанги тафсирии таркибот ва таъбироти ғазалиёти Зухурии Туршезӣ» низ аз корҳои шоиста дар адабиётшиносии тоҷик аст.

9. Таъсиси маҳфилҳои «Зухуришиносӣ» барои рушди мактабҳои адабиётшиносии тоҷик аҳаммият дорад.

10. Мукамал кардани иттилои «Энсиклопедияи миллии тоҷик» дар масъалаи «Рӯзгор ва осори Зухурии Туршезӣ» низ барои мактабҳои адабиётшиносии тоҷик, пажӯҳандагон, унвонҷӯёни дараҷаҳои илмӣ, олимони ва ихлосмандони адабиёти форсии тоҷикӣ кори пурарзиш аст.

РҶӢХАТТИ АДАБИЁТ:

Сарчашмаҳо:

А. Бо забони тоҷикӣ:

1. Аттор, Фаридаддин. Тазкират-ул-авлиё [Матн] / Фаридаддини Аттор. – Хучанд: Ношир, 2008. – 662 с.
2. Аттор. Фаридуддин. Девон [Матн] / Фаридаддини Аттор. – Душанбе: Дониш, 2012. – 544 с.
3. Балхӣ, Ҷалолуддин. Девони кабир [Матн] / Ҷалолуддини Балхӣ. Ҷилди 1. — Душанбе: Дониш, 2007. – 687 с.
4. Балхӣ, Ҷалолуддин. Девони кабир [Матн] / Ҷалолуддини Балхӣ. Ҷилди 3. – Душанбе: Дониш, 2007. – 710 с.
5. Балхӣ, Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ [Матн] / Ҷалолуддини Балхӣ. Дафтари аввал ва дуюм. - Душанбе: Адиб, 2013. – 480 с.
6. Балхӣ, Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ [Матн] / Ҷалолуддини Балхӣ. Дафтари панҷум ва шашум. — Душанбе: Адиб, 2013. – 480 с.
7. Бедил, Абдулқодир. Осор [Матн] / Абдулқодири Бедил. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди 5. Маснавиҳо. – Душанбе: Адиб, 1992. – 672 с.
8. Бедил, Абдулқодир. Осор [Матн] / Абдулқодири Бедил. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди 8. - Душанбе: Адиб, 2011.- 560 с.
9. Бедил, Абдулқодир. Осор. Ҷазалиёт[Матн] / Абдулқодири Бедил. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1993. – 351 с.
10. Бедил, Абдулқодир. Мунтахабот [Матн] / Абдулқодири Бедил.– Душанбе: Адиб, 2018. – 480 с.
11. Ғиёсуддин Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот [Матн] / Муҳаммад Ғиёсуддин. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
12. Ғолиб, Мирзо Асадулло. Мунтахаби осори форсӣ [Матн] / Мирзо Асадуллои Ғолиб . – Душанбе: Ирфон, 1967. – 394 с.
13. Гулчини девони Ҳофиз [Матн] /. - Душанбе: Деваштич, 2006. – 256 с.
14. Деҳлавӣ, Амир Хусрав. Ҷазалиёт [Матн] / Амир Хусрави Деҳлавӣ. – Душанбе: Адиб, 2014. – 480 с.

15. Ибни Сино, Абуалӣ. Ашъори ҳакимон ва орифон [Матн] / Абуалӣ ибни Сино. - Душанбе: Адиб, 2010. – С.19. - 480 с.
16. Иқбол, Муҳаммад. Куллиёти форсӣ [Матн] / Муҳаммад Иқбол. - Душанбе: Паёми ошно, 2008. – 778 с.
17. Кашмирӣ, Ғанӣ. Мунтахабот [Матн] / Ғани Кашмирӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 216 с.
18. Кошифӣ, Камолуддин Ҳусайн Воиз. Бадоеъу-л-афкор фӣ саноеъи-л-ашъор [Матн] / Камолуддин Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Бо муқаддима ва саъй ва феҳристҳои Р. Мусулмонқулов. – Москва: Наука. 1977. - 236 с.
19. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Баҳористон [Матн] / Абдурраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Адиб, 2014. - 208 с.
20. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Рисолаи аруз. Таҳияи Абӯбакр Зухуриддинов [Матн] / Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди ҳаштум. – Душанбе: Адиб, 1990. – 495 с.
21. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Рисолаи қофия. Таҳияи Абубакр Зухуриддинов [Матн] / Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди ҳаштум. – Душанбе: Адиб, 1990. – 495 с.
22. Ҳусайнӣ, Атоулло Маҳмуд. Бадоеъ-ус-саноеъ [Матн] / Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 224 с.
23. Омулӣ, Толиб., Кошонӣ, Калим., Бухорӣ, Шавкат., Кашмирӣ, Ғанӣ. Чаҳорбоғи ғазал [Матн] / Толиби Омулӣ, Калими Кошонӣ, Шавкат Бухорӣ, Ғани Кашмирӣ. – Душанбе: Адиб, 2018. – 480 с.
24. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-муъҷам [Матн] / Шамси Қайси Розӣ. - Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
25. Рӯдакӣ, Абуабдуллоҳ. Ашъор [Матн] / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. — Душанбе: Адиб, 2019. – 416 с.
26. Саной, Ҳаким. Мунтахаби ашъор [Матн] / Ҳаким Саной. — Душанбе: Адиб, 2011. – 480 с.
27. Табрзӣ, Соиб. Девон (Мунтахаби ғазал) [Матн] / Соиби Табрзӣ. – Душанбе: Адиб, 2017. – 480 с.

28. Табрзӣ, Соиб. Мунтахабот [Матн] / Соиби Табрзӣ. Мурағтибон: 3. Аҳрорӣ, Лоик Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1980 - 704 с.
29. Туршезӣ, Зухурӣ. Мунтахаби ашъор [Матн] / Зухурӣ Туршезӣ. Таҳия, тавзеҳ ва таҳқиқи Баҳром Раҳматов. – Хучанд: Ношир, 2021. – 392 с.
30. Фаҳруззамонӣ, Абдунабии Қазвинӣ. Тазкираи «Майхона» [Матн] / Абдунабии Фаҳруззамонии Қазвинӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: Мегапринт, 2019. – 768 с.
31. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷилди 1. [Матн] / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2019. – 480 с.
32. Хайём, Умар. Рубоиёт [Матн] / Умари Хайём. – Душанбе: Дониш, 1983. – 100 с.
33. Хучандӣ, Камол. Девон (матни илмӣ-интиқодӣ) [Матн] / Камоли Хучандӣ. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Фаҳриддин Насриддинов. - Ҷилди якум. - Хучанд: Ношир, 2020 – 716 с.
34. Хучандӣ, Камол. Девон [Матн] / Камоли Хучандӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 480 с.
35. Хучандӣ, Камол. Девон [Матн] / Камоли Хучандӣ. – Хучанд: Хуросон, 2020. – 1328 с.
36. Ҳилолӣ, Бадриддин. Девон [Матн] / Бадриддини Ҳилолӣ. – Душанбе: Адиб, 2016. – 480 с.
37. Ҷомӣ, Абдурахмон. Мунтахаби ғазалиёт [Матн] / Абдурахмони Ҷомӣ. – Душанбе: Адиб, 2016. – 480 с.
38. Шабистарӣ, Маҳмуд. Гулшани роз [Матн] / Маҳмуди Шабистарӣ. – Душанбе: Дониш, 2015. – 284 с.
39. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон [Матн] / Ҳофизи Шерозӣ. - Душанбе: Адиб, 2015. - 480 с.
40. Шерозӣ, Ҳофиз. Куллиёт [Матн] / Ҳофизи Шерозӣ. Мурағтиб ва муаллифи сарсухан Ҷ. Шанбезода. - Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 с.
41. Шерозӣ, Саъдӣ. Ғазалиёт [Матн] / Саъдии Шерозӣ. – Душанбе: Адиб, 2014. – 480 с.

Б. Бо забони форсӣ:

42. Абдулғанӣ, Муҳаммад. Тазкират-уш-шуаро [Матн] / Муҳаммад Абдулғанӣ. – Аграх, 1916. – 146 с.
43. Авҳадӣ, Тақиюддин Муҳаммад. Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин. [Матн] / Тақиюддин Муҳаммади Авҳадӣ. Ҷилдҳои 1-7.-Техрон: Маркази пажӯҳишии «Мероси мактуб», 1389. - 1-4768 с.
44. Авҳадӣ, Тақиюддин Муҳаммад. Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин. [Матн] / Тақиюддин Муҳаммади Авҳадӣ. Ҷилди 5.-Техрон: Маркази пажӯҳишии «Мероси мактуб», 1389. -3268 с.
45. Азимободӣ Ҳусайнкулихон. Наштари ишқ [Матн] / Ҳусайнкулихони Азимободӣ. Китоби 3. – Душанбе: Дониш, 1983. – С.783-1179.
46. Бадоунӣ, Абдулқодир. Мунтахаб-ут-таворих. [Матн] / Абдулқодир Бадоунӣ. Ҷилди 3.-Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1379. - 304 с.
47. Балхӣ, Ҷалолоиддин. Куллиёти девони Шамси Табрезӣ [Матн] / Ҷалолоиддин Балхӣ. Бо кӯшиши Абдулфатҳи Ҳакимиён. – Техрон: Пажӯҳиш, 1383. – 944 с.
48. Бекдилӣ, Луфталибеки Озар. Оташкада [Матн] / Луфталибеки Озар Бекдилӣ. Нимаи дуюм. –Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1378. - 1150 с.
49. Биниш, Сайид Муртазо. Ишороти Биниш [Матн] / Сайид Муртазо Биниш Тартиб ва таҳшияи Шариф Ҳусайни Қосимӣ. – Деҳлӣ, 1973. – 172 с.
50. Бофқӣ, Ваҳшӣ. Девон [Матн] / Ваҳшии Бофқӣ.-Техрон: Нигоҳ, 1374.-522 с.
51. Волаи Доғистонӣ, Алиқулӣ. Риёз-уш-шуаро [Матн] / Алиқулӣ Волаи Доғистонӣ. Бо муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ночии Насрободӣ. Ҷилди 3.-Техрон: Асотир, 1383. -1607 с.
52. Гупомӯйӣ, Муҳаммад Қудратуллоҳ. Натоиҷ-ул-афкор» [Матн] / Муҳаммад Қудратуллоҳи Гупомӯйӣ. Тасҳеҳ ва таълиқи Юсуфбек Бобопур. – Қум: Маҷмаи захоири исломӣ, 1387. – С.494-495.

53. Доғистонӣ, Алиқулӣ Вола. Риёз-уш-шуаро [Матн] / Алиқулӣ Волаи Доғистонӣ. Бо муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ночии Насрободӣ. Чилдҳои 1-5.-Техрон: Асотир, 1383. -1-3316 с.
54. Ибни Ҳайдар, Абулқосим. Ҳамешабахор [Матн] / Абулқосим ибни Ҳайдар. Нусхаи хатти китобхонаи Донишқадаи адабиёт ва улумии инсонии Донишгоҳи Техрон. - № 98. – 614 с.
55. Ибратӣ, Азимободӣ. Риёз-ул-афкор [Матн] / Азимободии Ибратӣ. - Калкотта, 1262. – 385 с.
56. Иқром, Шайх Муҳаммад. Армуғони пок [Матн] / Шайх Муҳаммад Иқром. – Лоҳур: Дини Муҳаммадӣ, 1329 ш.қ./1950м.- 668 с.
57. Козарунии Ҳусайнӣ, Аҳмад. Соқиномаҳо (нигарише ба сиқиномаҳо дар адаби форсӣ)” [Матн] / Аҳмади Козарунии Ҳусайнӣ. – Техрон: Заввор, 1385. -444 с.
58. Кошонӣ, Муҳташам. Девон [Матн] / Муҳташами Кошонӣ. - Исфаҳон: Маркази таҳқиқоти роёнаи қоимия, 1373. - 438 с.
59. Кошонӣ, Калим. Девони қасоид, ғазалиёт, маснавиёт, муқтаот. Мусаҳҳеҳ ва муқаддимаи Партави Байзолӣ [Матн] / Калими Кошонӣ. - Техрон: Китобфурӯшии Хайём, бидуни соли нашр. - 420 с.
60. Кошонӣ, Тақиюддин. Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор [Матн] / Тақиюддини Кошонӣ. Бахши Исфаҳон (таълифаш дар ҳудуди солҳои 975-1016х.қ/1567-1607м. Бо кӯшиши Абдулалии Адиби Барӯманд ва Муҳаммад Ҳусайни Насирии Қуҳанмӯйӣ. –Техрон: Мероси мактуб, 1384. – 450 с.
61. Қуръони мачид.-Техрон: Нашри замон, 2001.
62. Лакҳнавӣ, Офтоб Рой. Риёз-ул-орифин [Матн] / Офтоб Ройи Лакҳнавӣ. Бо тасҳеҳу муқаддимаи Сайид Ҳисомиддини Рошидӣ. Бахши аввал. – Исломобод, 1976. – 523 с.
63. Лоҳичӣ, Асир. Девони ашъор . – Техрон: Амири кабир, 1357. – 516 с.
64. Лудӣ, Шералихон. Мирот-ул-хаёл [Матн] / Шералихони Лудӣ. Бо эҳтимоми Ҳамид Ҳасанӣ. - Техрон: Интишороти Равзана.1377. – 370 с.

- 65.Чомӣ, Абдурахмон. Девон [Матн] / Абдурахмони Чомӣ. Ҷилди 1.Фотеҳат-ул-шубоб. – Теҳрон: Мероси мактуб, 1378. – 932 с.
- 66.Муҳаддисзода, Ҳусайн. Асарофаринон (Зиндагиномаи номоварони фарҳанги Эрон) [Матн] / Ҳусайн Муҳаддисзода. Ҷ.4. – Теҳрон: Анҷумани осору мафоҳири фарҳангӣ, 1384. – 378 с.
- 67.Наввоб, Муҳаммадсиддиқи Ҳасанхон. Шамъи анҷуман [Матн] / Муҳаммадсиддиқ Ҳасанхони Наввоб. – Калкотта: Шоҳичаҳонӣ, 1293 ҳ. – 584 с.
- 68.Наҳовандӣ Абдулбоқӣ. Маосири Раҳимӣ [Матн] / Абдулбоқии Наҳовандӣ. Баҳши сеюм. Зиндагиномаҳо.-Теҳрон:Муассисаи чоп ва интишороти донишгоҳи Теҳрон,1381.-1044 с.
- 69.Ҳиндӣ, Бҳагвон Дос. Сафинаи ҳиндӣ [Матн] / Бҳагвон Дос Ҳиндӣ. - Патна, 1958. – 318 с.
- 70.Ҳиротӣ, Фаҳрӣ. Латоифнома [Матн] / Фаҳрии Ҳиротӣ (тарҷумаи «Маҷолис-ун-нафоис»). – Теҳрон, 1321. – 332 с.
- 71.Озод, Мир Ғуломалӣ. Хизонаи омира [Матн] /Мир Ғуломалии Озод. - Теҳрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолаоти фарҳангӣ, 1390. -762 с.
- 72.Озоди Билгиромӣ, Мирғуломалӣ. Сарви озод [Матн] / Мирғуломалӣ Озоди Билгиромӣ. Таҳқиқ, тадвин, тасҳеҳ, тартиб, муқаддима ва ҳавошии Дуктур Зарринахон. – Алигарҳ, 2008. – 6556 с.
- 73.Омулӣ, Шамсуддин Муҳаммад. Нафоис-ул-фунун фи ароис-ул-уюн [Матн] / Шамсуддин Муҳаммади Омулӣ. – Теҳрон, 1337. – 492 с.
- 74.Орзу, Сирочиддин Алихон. Маҷмаъ-ун-нафоис. [Матн] / Сирочиддин Алихони Орзу. Бо кӯшиши Зебуннисо Алихон (Султоналӣ). Ҷилди 2. - Исломобод: Маркази таҳқиқоти форсии Эрон ва Покистон, 1425.- 1306 с.
- 75.Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим [Матн] / Амин Аҳмади Розӣ. Бо тасҳеҳ ва таълиқи Ҷаводи Фозил.Ҷилди 2.- Теҳрон: Муассисаи матбуоти Алиакбари Илмӣ. – 577 с.
- 76.Санделавӣ, Қозӣ Аҳмад Алихон. Махзан-ул-ғароиб [Матн] / Қозӣ Аҳмад Алихони Санделавӣ. – Теҳрон: Китобхонаи марказии Донишгоҳи Теҳрон. – 514 с.

77. Сархуш, Муҳаммадафзал. Каламот-уш-шуаро [Матн] / Муҳаммадафзали Сархуш.-Лоҳур, 1942. – 348 с.
78. Туршезӣ, Зухурӣ. Девон [Матн] / Зухурии Туршезӣ. Китобхонаи Маркази мероси хаттии АМИТ. №342 – 158 с.
79. Туршезӣ, Зухурӣ. Девон [Матн] / Зухурии Туршезӣ. Нусхаи хаттии Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. - №446. – 535 с.
80. Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор [Матн] / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – 1258 с.
81. Тӯсӣ, Хоҷа Насируддин. Асос-ул-иқтибос [Матн] / Хоҷа Насируддини Тӯсӣ. - Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1355 – 590 с.
82. Фаҳруззамонӣ, Абдунабии Қазвинӣ. Тазкираи «Майхона» [Матн] / Абдунабии Фаҳруззамонии Қазвинӣ. Чопи сангӣ. Лоҳур, 1926. -578 с.
83. Фаҳруззамонӣ, Абдунабии Қазвинӣ. Тазкираи «Майхона» [Матн] / Абдунабии Фаҳруззамонии Қазвинӣ. Бо тасҳеҳу танқеҳ ва такмили тарочим бо эҳтимоми Аҳмад Гулчини Маъонӣ. - Техрон, 1340. – 1000 с.
84. Фаҳруззамонӣ, Абдунабии Қазвинӣ. Тазкираи «Майхона» [Матн] / Абдунабии Фаҳруззамонии Қазвинӣ. Нусхаи қаламӣ. Олигарҳ. №318 ҷ 12 ғ . - 577 с.
85. Шарвонӣ, Хоқонӣ. Девон [Матн] / Хоқонии Шарвонӣ. Бо тасҳеҳ ва таълиқоти Алии Абдурасулӣ. – Техрон: Марвӣ. – 995 с.

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

А. Бо забони тоҷикӣ:

86. Айнӣ, К. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV [Матн] / К.Айнӣ. Қисми дуюм. Боби 2. Фасли Хоҷӯи Кирмонӣ. – Душанбе: Дониш, 1983. – 232 с.
87. Арасту. Фанни шеър: Доир ба санъати шеърӣ [Матн] / Арасту (Танзим, тасҳеҳ ва тавзеҳоти Ш.Ҳусейнзода, Х.Шарифов). – Душанбе: Ирфон, 1985. – 192 с.

88. Афсаҳзод А. Қомӣ – шоири ғазалсаро [Матн] / А. Афсаҳзод – Душанбе: Маориф, 1989. – 256 с.
89. Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ [Матн] / Маликушшуаро Баҳор. - Душанбе: Бухоро, 2012. - 570 с.
90. Бобоев, Ю. Назарияи адабиёт [Матн] / Ю. Бобоев. Қисми 1. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. - Душанбе: Маориф, 1987. – 320 с.
91. Гаффорова З. Ташаккул ва инкишофи адабиёти форсизабони Кашмир дар асрҳои XVI – XVII [Матн] / Гаффорова З. - Хучанд: Нури маърифат. - 574 с.
92. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Бо қорвони ҳулла [Матн] / Абдулҳусайн Зарринқӯб. - Душанбе: Пайванд, 2004. - 332 с.
93. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан [Матн] / Т. Зеҳнӣ. - Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.
94. Зеҳнӣ, Фирӯза. Жанри соқинома дар адабиёти форсу тоҷики асрҳои XIII–XV [Матн] / Фирӯза Зеҳнӣ. - Душанбе: Дониш. 1991. - 110 с.
95. Ибни Сино, Абӯалӣ. Фанни шеър: Доир ба санъати шеърӣ [Матн] / Абӯалӣ ибни Сино. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 192 с.
96. Кадқанӣ, Шафеӣ. Растохези калимот [Матн] / Шафеии Кадқанӣ. – Душанбе, Файз, 2023. – 398 с.
97. Каримов У. Адабиёти тоҷик дар асри XVI [Матн] / У. Каримов У. – Душанбе: Дониш, 1985. – 228 с.
98. Мирзоюнус, Матлуба. Ҳамзоди тӯфон [Матн] / Матлубаи Мирзоюнус. – Душанбе: Адиб, 2007. – 256 с.
99. Муллоаҳмадов М. Фурӯғи Бастомӣ ва ғазалиёти ӯ [Матн] / М. Муллоаҳмадов. - Душанбе: Дониш, 1987. – 88 с.
100. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт [Матн] / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336 с.
101. Насриддин Абдуманнон. Фарҳанги мушкилоти адабиёт (номаи мухтасар) [Матн] / Абдуманнони Насриддин. – Хучанд: 1992. – 116 с.
102. Насриддин, Абдуманнон. Куллиёти осор [Матн] / Абдуманнони Насриддин. Дар ҳафт муҷаллад. Ҷилди ҳафтум. – Хучанд: Ношир, 2013. - 764 с.

103. Насриддин, Абдулманнон. Куллиёти осор [Матн] / Абдуманнони Насриддин. Дар ҳафт мучаллад. Ҷилди якум. – Хучанд: Ношир, 2013. - 608 с.
104. Насриддин, Абдуманнон. Сехри мубин [Матн] / Абдуманнони Насриддин. – Хучанд: Ношир, 2012. – 164 с.
105. Нафисӣ, Сайид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ [Матн] / Сайид Нафисӣ. – Порис: Анҷумани Рӯдакӣ, 2022. – 752 с.
106. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-ачам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон [Матн] / Шиблии Нуъмонӣ. Таҳияи Абдухолиқи Набавӣ. Иборат аз 5 ҷилд. Ҷилди 4. – Душанбе: ДДОТ, 2015. – 305 с.
107. Ҳамдам, Б. Савмаии маърифат [Матн] / Б. Ҳамдам. – Ғонҷӣ: Матбааи ноҳия, 1999. – 170 с.
108. Раҳимзода, И.Ш. Мероси адабии Носири Бухороӣ ва тақомули ғазали ошиқонаи орифона дар асри XIV [Матн] / И.Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Сифат, 2013. – 340 с.
109. Раҳматов Б.А. Зухурии Туршезӣ ва анъанаҳои соқиномасароӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (асрҳои XVII-XVIII) [Матн] / Б.А.Раҳматов. – Хучанд: Ношир, 2021. – 182 с.
110. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. Ҷилди 2. - Душанбе: Нашриёти Муосир, 2020. – 432.
111. Раупова М. Назарияи ташбеҳ дар нақдушшеъри форсу тоҷик ва хусусиятҳои он дар назми асри X [Матн] / М.Раупова. - Хучанд, 2001. – 164 с.
112. Саидҷаъфаров О. Калими Кошонӣ ва ашъори ғиноии ӯ [Матн] / О.Саидҷаъфаров. – Душанбе: Адиб, 2012. – 184 с.
113. Сатторзода, А. Таърихчаи назарияи адабии форсии тоҷикӣ [Матн] / А. Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2001. – 144 с.
114. Саъдиев С. Адабиёти тоҷик дар асри XVII [Матн] / С.Саъдиев – Душанбе: Дониш, 1985. – 268 с.

115. Саъдиев С. Сайидои Насафӣ ва муҳити адабии Мовароуннаҳр дар нимаи дувуми асри XVII [Матн] / С.Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 2018. – 296 с.
116. Футухӣ, Маҳмуд. Балоғати тасвир [Матн] / Маҳмуди Футухӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2018. – 336 с.
117. Хонларӣ, Парвиз Нотил. Баҳс ва таҳқиқи арӯз [Матн] / Парвиз Нотили Хонларӣ. - Душанбе: Матбааи ДДОТ, 2018. –298 с.
118. Шарипов Ш.Р. Абдунабии Фахруззамонии Қазвинӣ ва аҳамияти адабии тазкираи «Майхона»-и ӯ [Матн] / Ш.Р. Шарипов. Қисми 1. - Душанбе: ҶДММ «Сармад-Компания», 2019. – 138 с.
119. Шарипов Ш.Р. Навпардозҳои Зухурии Туршезӣ дар жанри ғазал [Матн] / Ш.Р. Шарипов. - Душанбе: ҶДММ «Сармад-Компания», 2020. – 98 с.
120. Шарифзода Б.Б. Хоқонӣ ва таҳаввули қасида дар адабиёти форсии тоҷикӣ (асрҳои X-XIII) [Матн] / Б.Б.Шарифзода. – Душанбе: Шарқи озод, 2023. – 416 с.
121. Шарифов Х. Каломи бадеъ [Матн] / Х. Шарифов. – Душанбе: Маориф, 1991. – 160 с.
122. Шеърдӯст, Алиасфар. Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик [Матн] / Алиасфари Шеърдӯст. – Душанбе: Адиб, 1997. – 272 с.
123. Юсуфӣ, У.А. Таъсири мутақобилаи илми бадеи Арабу Аҷам дар асрҳои IX-XV (таҳқиқи муқоисавӣ) [Матн] / У.А.Юсуфӣ. – Душанбе: Дониш, 2021. – 588 с.

Б. Бо забони форсӣ:

124. Аббосӣ, Ҳабибуллоҳ. Арӯз ва қофия [Матн] / Ҳабибуллоҳ Аббосӣ. – Техрон: Ноз, 1381. –768 с.
125. Адабиёти форсӣ дар Ҳинд. Ҷилди 2. – Деҳлӣ: Интишороти Ройзани фарҳангии Ҷумҳурии исломии Эрон (бидуни соли нашр). – 127 с.

126. Алипур, Мустафо. Сохтори забони шеъри имрӯз (Пажухиш дар вожагон ва сохти забони шеър) [Матн] / Мустафо Алипур. – Техрон: Фирдавс, 1378. – 568 с.
127. Амирӣ, Каюмарс. Забон ва адаби форсӣ дар Ҳинд [Матн] / Каюмарс Амирӣ. – Техрон: Шурои густариши забон ва адабиёти форсӣ, 1374. – 282 с.
128. Бадахшонӣ, Мақбулбек. Таърихи адабиёти мусулмонони Покистону Ҳинд [Матн] / Мақбулбеки Бадахшонӣ. – Панчоб, 1524. – 1404 с.
129. Бароханӣ, Ризо. Тило дар мис. (Дар шеъру шоирӣ) [Матн] / Ризо Бароханӣ. - Техрон, 1371. - 624 с.
130. Браун, Эдуард. Таърихи адабиёти Эрон. Аз Сафавиён то асри ҳозир [Матн] / Эдуард Браун. Тарҷумаи Баҳром Муқаддодӣ. - Техрон: Марворид, 1369. – 545 с.
131. Зарринқуб, Абдулҳусайн. Сайре дар шеъри форсӣ [Матн] / Абдулҳусайни Зарринқуб. – Техрон: Муассисаи интишороти навин, 1363. – 601 с.
132. Зарринқуб, Абдулҳусайн. Шеъри бедурӯғ, шеъри бениқоб [Матн] / Абдулҳусайни Зарринқуб. – Техрон: Илмӣ, 1372. – 228 с.
133. Зарринқуб, Абдулҳусайн. Фанни шеъри Арасту [Матн] / Абдулҳусайни Зарринқуб. – Техрон: Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 1343. – 248 с.
134. Ибни Сино, Абуалӣ. Аш-шифо. Аш-шеър [Матн] / Абуалӣ ибни Сино. Ба кӯшиши Абдурахмони Бадавӣ. - Қоҳира, 1966 – 378 с.
135. Имомӣ, Насруллоҳ. Мабонӣ ва равишҳои нақди адабӣ [Матн] / Насруллоҳ Имомӣ. – Техрон: Интишороти Ҷомӣ, 1385. – 288 с.
136. Иршод, Фарҳанг. Муҳочирати таърихии эронӣ ба Ҳинд [Матн] / Фарҳанги Иршод. – Техрон: Пажухишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолеати фарҳангӣ, 1378. – 238 с.
137. Исмоил Нурӣ Аъло. Сувари асбоб дар шеъри имрӯзи Эрон [Матн] / Нурӣ Аълои Исмоил. – Техрон: Бомдод, 1348. – 234 с.
138. Кадканӣ, Шафей. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ [Матн] / Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1375. – 732 с.

139. Кадканӣ, Шафей. Заминаи иҷтимоии шеъри форсӣ [Матн] / Шафеии Кадканӣ. Чопи дуум. – Теҳрон: Ахтарон, 1386. –336 с.
140. Кадканӣ, Шафей. Муסיқии шеър [Матн] / Шафеии Кадканӣ. – Теҳрон: Огоҳ, 1386. – 609 с.
141. Кадканӣ, Шафей. Растахези калимот.Дафтари гуфторҳо дар бораи назарияи адабии суратгароёни рус [Матн] / Шафеии Кадканӣ. - Теҳрон: Сухан, 1391. – 511 с.
142. Кадканӣ, Шафей. Шоири оинаҳо (Баррасии сабки ҳиндӣ ва шеъри Бедил) [Матн] / Шафеии Кадканӣ. – Теҳрон: Огоҳ, 1366. – 338.
143. Ковексес, Золтан. Истиора. Муқаддимаи корбурдӣ [Матн] / Золтан Ковексес. Тарҷумаи Ҷаҳоншоҳ Мирзобегӣ. – Теҳрон: Огоҳ, 1395. – 541 с.
144. Кокуравӣ Сеҳрӣ, Муншӣ Аҳмад Ҳусайн. Тӯри маънӣ [Матн] / Сеҳрии Кокуравӣ, Аҳмад Ҳусайни Муншӣ. Таҳияи Раис Аҳмади Нуъмонӣ. – Дехлӣ, 1385ҳ.к./2007 м. – 493 с.
145. Ҷумкиронӣ, Аҳмад Ризо. Ташбеҳ (татаввур, таҳлил ва нақд) [Матн] / Аҳмад Ризои Ҷумкиронӣ. – Теҳрон: Марворид, 1395. – 308 с.
146. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Корвони Ҳинд [Матн] / Аҳмад Гулчини Маонӣ. Ҷилди 2. – Машҳад, 1369. – С.828.
147. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Мактаби вуқӯъ дар шеъри форсӣ [Матн] / Аҳмад Гулчини Маонӣ.-Теҳрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1348. -712 с.
148. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Таърихи тазкираҳои форсӣ [Матн] / Аҳмад Гулчини Маонӣ. Ҷилди 1. -Теҳрон. Интишороти Китобхонаи Синонӣ.1343. - С.380.
149. Мирзоев А. Рӯдакӣ ва инкишофи ғазал дар асрҳои X-XV [Матн] / А.Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957. – 89 с.
150. Мунзавӣ, Алинақӣ. Соқиномаҳои хаттӣ [Матн] / Алинақии Мунзавӣ. - Теҳрон: Нашриёти китобхонаи Донишгоҳи Теҳрон, 1340. –222 с.
151. Нитше Фридрих, Ҳайдагер Мартин, Гадамер Ханнс Гаврик. Герменевтикаи модерн [Матн] / Фридрих Нитше, Мартин Ҳайдагер,

- Ҳаннс Гаврик Гадамер. Тарчумаи Бобаки Аҳмадӣ, Меҳрони Муҳочир ва Муҳаммад Набавӣ. Чопи дуюм. - Техрон: Нашри марказ, 1379. – 456 с.
152. Нуъмонӣ, Раис Аҳмад. Таълиқоти “Тури маънӣ”-и Сеҳрии Кокуравӣ ва Муншӣ Аҳмад Ҳусайн [Матн] / Раис Аҳмади Нуъмонӣ. – Деҳлӣ, 2007. – 542 с.
153. Ҳисорӣ, Мирҳидоят. Соқиномасароёни Озарбойҷон [Матн] / Мирҳидоят Ҳисорӣ. – Техрон: Китобхонаи миллии Эрон, 1386. – 285 с.
154. Ҳумоӣ, Чалолуддин. Фунуни балоғат ва санооти адабӣ [Матн] / Чалолуддини Ҳумоӣ. – Техрон: Ҳумо, 1368. – 424 с.
155. Ҳусайн Ҳасан. Бедил, Сипеҳрӣ ва сабки ҳиндӣ [Матн] / Ҳасани Ҳусайн. – Техрон, 1386. – 150 с.
156. Пуролоштӣ, Ҳусайн Ҳасан. Тарзи тоза. Сабкшиносии ғазали сабки ҳиндӣ [Матн] / Ҳусайн Ҳасани Пуролоштӣ.-Техрон: Сухан, 1374.- 128 с.
157. Ризоӣ, Эҳтиром. Соқинома дар шеъри форсӣ [Матн] / Эҳтиром Ризоӣ. - Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1388. - 270 с.
158. Рипка, Ян, Климо, Откар, Бечка, Иржи. Таърихи адабиёти Эрон [Матн] / Ян Рипка, Откар Климо, Иржи Бечка. Тарчумаи Кайхусрави Кишоварзӣ. – Техрон, 1370. – 630 с.
159. Савоқиб, Чаҳонбахш. Таърихнигории асри сафавӣ ва шинохти манобеъ ва маохиз [Матн] / Чаҳонбахши Савоқиб. – Шероз: Навид, 2001. – 929 с.
160. Садорангӣ, Ҳарумал. Порсиғӯёни Ҳинду Синд [Матн] / Ҳарумал Садорангӣ. –Эрон: Интишороти Бунёди фарҳангии Эрон (бидуни соли нашр). – 300 с.
161. Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон [Матн] / Забеҳуллоҳ Сафо. Ҷилди 5. Бахши 2. - Техрон: Интишороти Фирдавс, 1373.- С.636-1420.
162. Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон Эрон [Матн] / Забеҳуллоҳ Сафо. Ҷилдҳои 1-5.- Техрон: Интишороти Фирдавс, 1371.- 1440 с.
163. Субҳонӣ, Тавфиқ. Нигоҳе ба таърихи адаби форсӣ дар Ҳинд [Матн] / Тавфиқ Субҳонӣ.-Техрон:Шурои густариши забони форсӣ, Чопи дуюм.1391, - 724 с.

164. Тақӣ, Ваҳидиёни Комёр. Вазн ва қофияи шеъри форсӣ [Матн] / Ваҳидиёни Комёр Тақӣ. – Теҳрон: Маркази нашри донишгоҳӣ, 1386. – 234 с.
165. Футухӣ, Маҳмуд. Балоғати тасвир [Матн] / Маҳмуди Футухӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2018. – 336 с.
166. Футухӣ, Маҳмуд. Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ [Матн] / Маҳмуди Футухӣ. – Теҳрон: Сухан, 1385. – 344 с.
167. Футухӣ, Маҳмуд. Сабкшиносӣ: назарияҳо, рӯйкардҳо ва равишҳо ҳиндӣ [Матн] / Маҳмуди Футухӣ. – Теҳрон: Сухан, 1391.- 444 с.
168. Хонларӣ, Парвиз Нотил. Вазни шеъри форсӣ [Матн] / Парвиз Нотили Хонларӣ. – Теҳрон: Интишороти Тус, 1367. – 302 с.
169. Хонларӣ, Парвиз Нотил. Баҳс ва таҳқиқи арӯз [Матн] / Парвиз Нотили Хонларӣ. - Душанбе: Матбааи ДДОТ, 2018. –298 с.
170. Хуррамшоҳӣ, Баҳоуддин. Зеҳн ва забони Ҳофиз [Матн] / Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. – Теҳрон: Нашри нав, 1367. – 707 с.
171. Хуррамшоҳӣ, Баҳоуддин. Ҳофизнома. Баҳши аввал [Матн] / Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. – Теҳрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1368. – 1540 с.
172. Хуррамшоҳӣ, Баҳоуддин. Ҳофизнома. Шарҳи алфоз, аълум, мафоҳими калидӣ ва абёти душвори Ҳофиз [Матн] / Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. – Теҳрон, 1368. – 1448 с.
173. Хуррамшоҳӣ, Баҳоуддин. Ҳофизнома. Шарҳи алфоз, аълум, мафоҳими калидӣ ва абёти душвори Ҳофиз [Матн] / Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. – Теҳрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1380. – 764 с.
174. Шамисо, Сирус. Арӯз ва қофия [Матн] / Сируси Шамисо. – Теҳрон: Фирдавс, 1372. – 488 с.
175. Шамисо, Сирус. Нақди адабӣ [Матн] / Сируси Шамисо. – Теҳрон: Митро, 1385. – 466 с.
176. Шамисо, Сирус. Сабкшиносии наср [Матн] / Сируси Шамисо. – Теҳрон: Митро, 1377. – 320 с.

177. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ [Матн] / Сируси Шамисо. –Техрон: Фирдавс, 1369. – 312 с.

178. Шонӣ, Алии Раззоқӣ. Кисоии Марвазӣ [Матн] / Алии Раззоқии Шонӣ. – Техрон: Тиргон, 1384. – 80 с.

В. Бо забони русӣ:

179. Айни, Х.С. Бедиль и его поэма «Ирфон» [Текст] / Х.С. Айни. – Сталинабод: Таджикгосиздат, 1956. – 128 с.

180. Алиев, Г.Ю. Персоязычная литература Индии [Текст] / Г.Ю. Алиев Г.Ю. - Москва: Наука.1968. – 248 с.

181. Алиев, Г.Ю. Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока [Текст] / Г.Ю. Алиев Г.Ю.. - Москва: Наука.ГРВЛ,1985. – 334 с.

182. Ардашникова А.Н. История литературы Ирана в Средние века (IX-XVII вв.): [учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению 030800 «Востоковедение, африканистика»] [Текст] / А. Н. Ардашникова, М. Л. Рейснер; Моск. гос. унт им. М.В. Ломоносова. Инт стран Азии и Африки. — Москва: Ключ-С, 2010. – 504 с.

183. Бертельс, Е.Э. Избранные труды. История персидско-таджикской литературы [Текст] / Е.Э. Бертельс. – Москва: Издательство восточной литературы, 1960 – 556 с.

184. Витгенштейн, Л. Философские идеи [Текст] / Л. Витгенштейн. - М., 1996. -- 169 с.

185. Гончаров Б.П. Анализ поэтического произведения [Текст] / Б.П. Гончаров. – Москва: Знание, 1987. – 65 с.

186. Лотман, Ю.М. Эстетика тождества и эстетика противопоставления. Собрание сочинения [Текст] / Ю.М. Лотман. - М.: Наука, 1964. - Т.1. – С.176.

187. Пригарина, Н.И. Индийский стиль и его место в персидской литературе [Текст] / Н.И.Пригарина. - М.:Восточная литература, 1999. - 328 с.

188. Рейснер М. Л. Эволюция классической газели на фарси (X-XIV века) [Текст] / М. Л. Рейснер.— М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. – 224 с.
189. Суфиев Ш.З. Вино в персидско-таджикской литературе: эволюция смысла [Текст] / Ш.З.Суфиев. - Душанбе: Эт-граф, 2019. – 360 с.
190. Суфиев Ш.З. Саки-наме в системе персидско-таджикской литературы XVI-XVII веков [Текст] / Ш.З.Суфиев. –Душанбе: Дониш, 2011. – 288 с.
191. Ханзен-Лёве, Оге А. Русский формализм [Текст] / Оге А. Ханзен-Лёве. – Москва: Языки русской культуры, 2001. – 672 с.
192. Шкловский, В.Б. Гамбургский счет: Статьи – воспоминания – эссе (1914–1933) [Текст] / В.Б.Шкловский. – Москва: Советский писатель, 1990. - 129 с.

Г. Бо забони англисӣ:

193. Levy Reuben. Persian Literature [Text] / Reuben Levy. - London: Oxford, 1945. –112 p.
194. Kinra, Rajeev. Writing Self, Writing Empire Chandar Bhan Brahman and the Cultural World of the Indo-Persian State Secretary [Text] / Rajeev Kinra. - Oakland, California: University of California Press. 2015. - 212 p.
195. Eaton, Richard. The Sufis of Bijapur, 1300-1700: Social Roles of Sufis in Medieval India [Text] / Richard Eaton. Princeton University Press. 2016. 212 p.

Мақолаҳо:

А. Бо забони тоҷикӣ:

196. Азизов, С.С. Авзони ғазалиёти Камоли Хучандӣ [Матн] / С.С. Азизов // Фаслномаи илмӣ-адабии Камоли Хучандӣ. – Хучанд: Ношир, 2020. – №2(22). – 204 с.
197. Бобобеков, А.М. Талмех дар шеъри Қатрон[Матн] / А.М. Бобобеков //маҷ.Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.- Душанбе: Лингвопарк, 2013, - № 4/6(122). – 301 с.

198. Боғимуллоӣ, М.М. Рамзҳои бадеии ирфонӣ дар «Гулшани роз»-и Маҳмуди Шабистарӣ [Матн] / М.М. Боғимуллоӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, - №4/2 (84). – 2012. – 264 с.
199. Воҳид, Асадуллоҳ. Камоли ғазал ва ғазали Камол [Матн] / Асадуллоҳи Воҳид // Маводи конференсияи байналмилалӣ «Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ». – Хучанд: Ношир, 28-29 октябри соли 2016. - 616 с.
200. Ғаффорова, У. Талмехот бар достони Юсуф (а) дар ашъори Шайх Камоли Хучандӣ [Матн] / У.Ғаффорова // Маводи конференсияи байналмилалӣ «Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ». – Хучанд: Ношир, 28-29 октябри соли 2016. – 616 с.
201. Имонӣ, Гетӣ. Ишқ дар девони Амир Хусрави Дехлавӣ [Матн] / Гетӣ Имонӣ // Маҷмуаи мақолаҳои ҳамоиши байналмилалӣ «Саҳми Амир Хусрави Дехлавӣ дар фарҳанги Осӣи Марказӣ». – Душанбе. 11-12 апрели соли 2013. – 224 с.
202. Исрофилниё, Шарифмурод. Тасвири май дар осори Ҳаким Низомӣ [Матн] / Шарифмуроди Исрофилниё // Маҷаллаи «Адаб». - №№1-2, 2012. – С. 106-112.
203. Қавим, Абдулқайюм. Баррасии ашъори Камоли Хучандӣ аз назари вижагиҳои забонӣ ва корбурди саноеи бадеъ ва баён [Матн] / Абдулқайюми Қавим // Маводи конференсияи байналмилалӣ «Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ». – Хучанд: Ношир, 28-29 октябри соли 2016. – 616 с.
204. Кадканӣ, Шафей. Бедили Дехлавӣ [Матн] / Шафеии Кадканӣ // Маҷаллаи Хучанд.-№1. – 2005. –С.52-72.
205. Қарибӣ, Ҳасан. Кӯчаҳои камин [Матн] / Ҳасани Қарибӣ. Муқаддимаи Асғари Додбех. - Хучанд: Ношир, 2014. – 132 с.
206. Қайюм, Начибуллоҳ. Робитаи вазн ва муҳтаво дар шеър [Матн] / Начибуллоҳи Қайюм // Паёми ДДОТ. - №1(90). 2021. – 293 с.

207. Кубро, Раҳбари Циранда. Сайре дар шинохти талмех [Матн] / Раҳбари Циранда Кубро //Паёми Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон. – 2005. - №1. – С.222.
208. Ҷосими Асадиён, Фаллоҳия. Таркибҳои изофӣ дар ғазали муламмаи Санои Ғазнавӣ [Матн] / Фаллоҳия Ҷосими Асадиён //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, - №4/2. – 2012. – С.99-103.
209. Мавлонова, М. Симоҳои асотирӣ, дostonӣ ва қиссаҳои динӣ дар талмехоти Шайх Камоли Хучандӣ [Матн] / М.Мавлонова // Маводи конференсияи байналмилалӣ «Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ». – Хучанд: Ношир, 28-29 октябри соли 2016. – 616 с.
210. Мақсудов, Б. Ҷойгоҳи Камоли Хучандӣ дар таърихи ғазалсароии форсии тоҷикӣ [Матн] / Б. Мақсудов //Паёми ДМТ. – №1. – 2022. – С. 167. (167-175)
211. Маҳмудзода, О.Б. Баррасии авзони ғазалиёти Назирии Нишопурӣ [Матн] / О.Б. Маҳмудзода //Паёми ДДЗТ. - №3(39). – 2020. – С.79-84.
212. Мирзозода, С. Вижагиҳои хунарии шеъри Хоҷа Камол [Матн] / С.Мирзозода //Маводи конференсияи байналмилалӣ «Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ». – Хучанд: Ношир, 28-29 октябри соли 2016. – 616 с.
213. Мусавӣ Мирнеъматуллоҳ, Мардӣ Марям. Нақши Камоли Хучандӣ дар пайдоиши сабки ҳиндӣ [Матн] / Мирнеъматуллоҳи Мусавӣ, Марями Мардӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ «Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ». – Хучанд: Ношир, 28-29 октябри соли 2016. – 616 с.
214. Нуоров, Н. Бозтоби гулу гиёҳ ва олами наботот дар девони Туғрал [Матн] / Н.Нуоров //Маводи конференсияи илмӣ байналмилалӣ ба ифтихори 150-солагии Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ. (Душанбе, 10 ноябри соли 2015). – 424 с.
215. Рауфова, Д. Тобишҳои ранг дар шеъри Лоик [Матн] / Дилором Рауфова // Маҷаллаи «Хучанд». - №6 (104), 2012. – С. 95-99.

216. Рӯзбеҳонӣ, Саид, Козимӣ, Фалеҳа. Ишқ ва маротиби он дар ғазалиёти Камоли Хучандӣ [Матн] / Саиди Рӯзбеҳонӣ, Фалеҳа Козимӣ // Маводи конференсияи байналмилалии «Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ». – Хучанд: Ношир, 28-29 октябри соли 2016. – 616 с.
217. Сафар Умар, Ҳодипур Азим. Вижагиҳои ҳунарии шеъри «Эй вой, модарам»-и М. Шаҳриёр [Матн] / Умар Сафар, Азим Ҳодипур // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, - №4/6. – 2012. – С.229-231.
218. Султонӣ, Тоҷибой. Образҳои шеъри форсӣ дар ғазалиёти Туғрал [Матн] / Тоҷибой Султонӣ // Маводи конференсияи илмии байналмилалӣ ба ифтихори 150-солагии Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ. (Душанбе, 10 ноябри соли 2015). – 424 с.
219. Суфиев, Ш.З. Вежагиҳои баёнӣ дар забони ирфонӣ (Даромаде ба «Гулшани роз»-и шайх Маҳмуди Шабистарӣ) [Матн] / Ш.З. Суфиев // Суханшиносӣ. №1. – 2012. - 180 с.
220. Суфиев, Ш.З. Роҳҳои баёни маърифати ирфонӣ дар шеъри суфия [Матн] / Ш.З. Суфиев // Суханшиносӣ. – Душанбе: Дониш, 2013. №1. - 190 с.
221. Суфиев, Ш.З. Баъзе андешаҳо дар бораи «Муҳити аъзам»-и Мирзо Абдулқодир Бедил [Матн] / Ш.З. Суфиев // Дар қаламрави китобшиносӣ ва фарҳанг. – Душанбе, 2021. – 240 с.
222. Суфизода, Ш. Дигарнигарӣ ба адабиёт [Матн] / Ш. Суфизода // Шафеии Кадқанӣ. Растохези калимот. – Душанбе, Файз, 2023. – С.398.
223. Умрон, Осия Забехниё, Сабурӣ Нарҷисбону. Сохтори «сафар»-ҳои ирфонии Камоли Хучандӣ [Матн] / Осия Забехниёи Умрон, Нарҷисбону Сабурӣ. // Маводи конференсияи байналмилалии «Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ». – Хучанд: Ношир, 28-29 октябри соли 2016. – 616 с.
224. Урунова, М., Ваҳҳобзода, Д. Мақоми радиф дар ғазалиёти Назирии Нишопурӣ [Матн] / М.Урунова, Д.Ваҳҳобзода. // Хуршеди тобони маърифат. Маҷмуи мақолаҳо бахшида ба 60-солагии номзади илмҳои

- филологӣ, дотсент Маҳкамова Бароат. – Хучанд: Нури маърифат, 2018. – 336 с.
225. Хӯҷамқулов, А. Муҳаммадҷон Раҳимӣ ва суннати ғазалсароӣ [Матн] / А.Хӯҷамқулов //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, - №4/2. – 2012. – С.198-205.
226. Шарипов, Ш.Р. Доғ – мазмунсозтарин унсурҳои шеърҳои Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Маҷ.Ахбори ДДХБСТ. -Хучанд, 2021. - № 2(87). - С.74-82. ISSN 2413-2004
227. Шарипов, Ш.Р. Истиораҳои сайёра ва таъвили дар ғазалиёти Зухурӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Маҷ.Паёми Донишқадаи забонҳо.- Душанбе:Лингвопарк, 2018, -№ 1(29).-С.35-41.
228. Шарипов, Ш.Р. Концепсияи таҳайюли адабии зирӯҳангории мазоҳири табиат ва ашё дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.-Душанбе:ДДОТ. 2021. - № 4(93).- С.249-254. ISSN 2219-5408
229. Шарипов, Ш.Р. Корбурди авзони шеърӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ. 2023. - № 1(49). - С.186-196. ISSN 2226-9355
230. Шарипов, Ш.Р. Корбурди вобастаҳои ададӣ ва воҳидҳои ибтиқорӣ дар шеърҳои Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.-Душанбе: ДДОТ. 2022. - № 3(98).- С.173-178. ISSN 2219-5408
231. Шарипов, Ш.Р. Корбурди истиора дар ғазалиёти Зухурӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Маҷ.Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни.-Душанбе, 2020. - № 5(88). - С.139-143. ISSN 2219-5408
232. Шарипов, Ш.Р. Корбурди кофия ва радиф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (силсилаи филология). - Душанбе:ДМТ. 2022. - № 2. – 220-229. ISSN 2413-516X

233. Шарипов, Ш.Р. Корбурди шигардҳои хинчоршиканӣ ва ошноизудӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (силсилаи филология). - Душанбе:ДМТ. 2021. - № 4(38). - С.61-71. ISSN 2413-516X
234. Шарипов, Ш.Р. Мавзӯҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ. 2023. - № 3(51). - С.115-121. ISSN 2226-9355
235. Шарипов, Ш.Р. Маконсозӣ ва хилватгузинии адабӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (силсилаи филология). - Душанбе:ДМТ. 2021. - № 5(39). - С.174-180. ISSN 2413-516X
236. Шарипов, Ш.Р. Мизони таъсирпазирии Зухурӣ аз Ҳофиз дар эҷоди ғазал [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маҷ.Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.-Душанбе, 2021. - № 1(90). - С.162-170. ISSN 2219-5408
237. Шарипов, Ш.Р. Рехтшиносии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ. 2022. - № 1(45). - С.118-130. ISSN 2226-9355
238. Шарипов, Ш.Р. Сохторшикании Зухурии Туршезӣ дар талмеҳ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маҷ.Ахбори ДДХБСТ. -Хучанд, 2021. - № 4(89). - С.52-63. ISSN 2413-2004
239. Шарипов, Ш.Р. Таъсири Зухурии Туршезӣ бар Ғолиби Деҳлавӣ дар эҷоди ғазал [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.-Душанбе: ДДОТ. 2021. - № 5(94).- С.165-169. ISSN 2219-5408
240. Шарипов, Ш.Р. Хусусиятҳои хоси ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маҷ.Паёми Донишкадаи забонҳо.- Душанбе:Лингвопарк, 2017, -№ 1(25).-С.81-91. ISSN 2226-9355

241. Шарипов, Ш.Р.Баррасии мабонии ахлоқӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.-Душанбе:ДДОТ. 2021. - № 5(94).- С.153-156. ISSN 2219-5408
242. Шарипов, Ш.Р.Баррасии татаввур ва таҳаввули «ишқ» дар девони Зухурӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ. 2021. - № 1(41). - С.103-116. ISSN 2226-9355
243. Шарипов, Ш.Р.Инъикоси «май» ҳамчун воситаи ифодаи матлаб дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ. 2021. - № 2(42). - С.141-145. ISSN 2226-9355
244. Шарипов, Ш.Р.Инъикоси фазои ихтисосӣ ва фардӣ дар маконсозии фалсафӣ ва адабии шеърӣ Зухурӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Маҷ.Паёми Донишкадаи забонҳо.-Душанбе:Лингвопарк, 2019, -№ 2(34).-С.64-72. ISSN 2226-9355
245. Шарипов, Ш.Р.Ҳисомезӣ ва тасвирҳои парадоксӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ. 2022. - № 2(46). - С.117-122. ISSN 2226-9355.
246. Шарифов, Х. Бунёди мардумии ирфони Камоли Хучандӣ [Матн] / Х. Шарифов //Озурдагон ва умедворон. – Душанбе, 2001. – С.67.
247. Шарофатӣ, Аҳмад. Рехтшиносии шеърӣ Камоли Хучандӣ [Матн] / Аҳмади Шарофатӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ «Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ». – Хучанд: Ношир, 28-29 октябри соли 2016. – 616 с.
248. Юсуфӣ, Гуломхусайн. Тасвири шоиронаи ашъ дар назари Соиб [Матн] / Гуломхусайни Юсуфӣ // Фаслномаи илмӣ-адабӣ «Андеша». - №1. 2012. – 176 с.

Б. Бо забони форсӣ:

249. Азимӣ, Саидпур. Фармонравоёни мисраи барҷаста [Матн] / Саидпур Азимӣ //мачаллаи «Оинаи пажӯҳиш». №1. 1399. - С.255-278.
250. Акрамӣ Мирхалил, Обидӣ Муҳаммадризо. Қулуби моҳияти бода бо иксири маърифат дар адабиёти мутааҳад ва ормонгаро [Матн] / Мирхалили Акрамӣ, Муҳаммадризои Обидӣ//Нашрияи Донишгоҳи адабиёт ва улуми инсонии Донишгоҳи Табрез, 1384. №197. – С.1-7.
251. Акрамӣ, Муҳаммадризо. Истиораҳои таъвилӣ дар ғазали Бедили Дехлавӣ [Матн] / Муҳаммадризо Акрамӣ. Китобмоҳи «Адабиёт». №19 (133).1387. - С.75-84.
252. Алломӣ, Баҳман, Озар Ҳаким Муҳаммад, Ризопуриён Асғар. Мазмунофаринӣ дар ғазалиёти Меҳрии Араб [Матн] / Баҳман Алломӣ, Ҳаким Муҳаммади Озар, Асғари Ризопуриён. //Мачаллаи илмӣ-паҷӯҳиши забон ва адабиёти форси шаҳри Курди Эрон. 1395. - №1. – С.31-42.
253. Аҳмадӣ, Алиакбар, Ҳафтодар, Ризоӣ Ғуломаббос, Номдорӣ, Иброҳим. Ошноизудой ва нақши он дар халқи шеър [Матн] / Алиакбари Аҳмадӣ, Ризоӣ Ғуломаббоси Ҳафтодар, Иброҳими Номдорӣ. //мачалаи Ошно. - Техрон. -№ 2(5). 1392. - С.69-88.
254. Аскарӣ Зухра, Аскарӣ Ҳомид, Қосимӣ Қамшед. Баррасии ҳанҷоргурезӣ дар шеъри Мазоҳири Мусаффо [Матн] / Зухра Аскарӣ, Ҳомид Аскарӣ, Қамшед Қосимӣ // Мачмуи мақолоти дуҷумин ҳамоиши миллии адабиёти татбиқии порсӣ, арабӣ ва англисӣ, Донишгоҳи «Паёми нур»-и Шероз, 2023. – С. 1-24.
255. Ашрафзода, Ризо. Кундуковии зебошиносона дар ҷинос [Матн] / Ризо Ашрафзода //Ҳаслномаи таҳассусии адабиёти форсии Донишгоҳи озодаи исломии Машҳад. - №5. – 1384. – С. 46-59.
256. Бехзодниё, Куруш. Ҷаҳони фикрии Ҳофиз [Матн] / Куруши Бехзодниё. – Машҳад, 1378. - 219 с.

257. Беронванд Насрин, Ориён Ҳусайн, Хонлу Носири Козим. Намоди ранг ва ҳисомезии он дар тасвирсозиҳои Ахавони Солис [Матн] / Насрини Беронванд, Ҳусайни Ориён, Носири Козими Хонлу. //Фаслномаи таҳассусии таҳлил ва нақди мутуни забон ва адабиёти форсӣ. -№27, 1395. –С.94.
258. Биёбонӣ Аҳмадризо, Толибиён Яҳё, Курдиёнӣ, Муҳсин Муҳаммадӣ. Баррасии коркардҳои номово дар ҳашт китоби Сипехрӣ [Матн] / Аҳмадризои Биёбонӣ, Яҳёи Толибиён, Муҳсин Муҳаммадии Курдиёнӣ //Нашрияи адаб ва забони Донишкадаи улуми инсонии Кирмон. - №20, 1395. – С.27.
259. Вафой, Аббосалӣ, Раҳбон, Саида Кавсар. Баррасии чанд шигарди наҳвӣ дар ғазалиёти Бедили Деҳлавӣ [Матн] / Аббосалии Вафой, Саида Кавсари Раҳбон //Куҳанномаи адаби порсии Пажухишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолеоти фарҳангӣ. -№1, 1390. – С.113-132.
260. Вафой, Аббосалӣ, Таботабой, Сайидмаҳдӣ. Баррасии вижагиҳои сабки Бедили Деҳлавӣ [Матн] / Аббосалии Вафой, Сайидмаҳдии Таботабой //Баҳори адаб (фаслномаи таҳассусии сабкшиносии назму насри форсӣ). - №4, 1389. – С.69-75.
261. Гулӣ Аҳмад, Абулфазл Маҳдии Иқдам. Оина – мазмунсозтарин унсури шеъри Бедил [Матн] / Аҳмади Гулӣ, Маҳдии Иқдами Абулфазл – Техрон: Қанди порсӣ, 1387.– С.95-110.
262. Гулӣ Аҳмад, Бофиқр Сардор. Мутаноқизнамоӣ (породокс) дар шеъри Соиб [Матн] / Аҳмади Гулӣ, Сардори Бофиқр //Фаслномаи пажухишҳои адабӣ. №20, 1387. – С.131-159.
263. Гулӣ, Аҳмад, Асадӣ, Сумая. Нақши тасвир дар таъвили матн [Матн] / Аҳмад Гулӣ, Сумая Асадӣ. //Фаслномаи пажухишҳои адабӣ ва балоғӣ. №1, 1392. – С. 31-46.
264. Ғуломпур Лайло, Калобӣ Оҳангар, Товусӣ Маҳмуд, Ализода Шаҳин Авҷок. Таҳлили породокс дар «Мантиқ-ут-тайр»-и Аттор ва равшиносии Юнг [Матн] / Лайлои Ғуломпур, Оҳангари Калобӣ,

- Маҳмуди Товусӣ, Шаҳин Авҷоқи Ализода//Нашрияти забон ва адаби форсии Донишгоҳи Табрез. - №240, 1398. – С.191-212.
265. Даштхокӣ, Алӣ Зиёваддин. Муртазоӣ, Сайид Ҷавод. Коркардҳои ривой дар шеъри Тоҳира Саффорзода бар асоси назарияи ривоятшиносии Барт [Матн] / Алӣ Зиёваддини Даштхокӣ. Сайид Ҷаводди Муртазоӣ //Фунуни адабӣ. -№40, 1395. - С.97-112.
266. Доробӣ, Шукуфа. Таҳлили вежагиҳои сабки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Шукуфа Доробӣ //Баҳористони суҳан. - №49, 1399. – С.131-154.
267. Зарқонӣ, Саид Маҳдӣ, Маҳдавӣ, Муҳаммад Ҷавод, Оёд, Марям. Татавбури истиории ишқ аз Саной то Мавлоно [Матн] / Саид Маҳдии Зарқонӣ, Муҳаммад Ҷаводди Маҳдавӣ, Марями Оёд. //Фаслномаи илмӣ-паҷуҳиши адабиёти ирфонии Донишгоҳи Заҳро. №11, 1393. – С.43-79.
268. Зирак, Сора. Нишона – маъношиносии отифии гусаст ва инсидоди гуфтумони дар достони Ҳусанги вазир [Матн] / Сора Зирак. //Нақд ва назарияи адабӣ. – Гелон: Интишороти донишгоҳи Гелон, №1, 1395. – С.75-92.
269. Зунгуна Иброҳим Раҳимӣ, Наҷафӣ, Озито. Баррасии анвои породокси таркибӣ ва маъноӣ дар ғазали Мунзавӣ [Матн] / Иброҳим Раҳимии Зунгуна, Озитои Наҷафӣ. //Маҷмуи мақолоти ҳамоиши паҷуҳишҳои забон ва адаби форсӣ. 1392. – С.853-860.
270. Кордгар Яҳё. Дугонагии сабк дар сабки хиндӣ [Матн] / Яҳёи Кордгар //Фаслномаи мутолеоти Шибҳи Қора. Донишгоҳи Сиистон ва Булуҷистон. №6, 1390. -С.89-114.
271. Ҷавонӣ Ҳучҷатуллоҳ, Ходимӣ Самия. Маншаи офариниш ва ҷойгоҳи инсон дар шеъри Бедили Дехлавӣ [Матн] / Ҳучҷатуллоҳи Ҷавонӣ, Самияи Ходимӣ //Фаслномаи мутолеоти шибҳи қораи Донишгоҳи Систон ва Булуҷистон. - №18. –1393.–С.10-11.
272. Ҷаҳонтеғ, Марям Халилӣ. Халлоқияти биноматнӣ дар девони Ҳофиз ва Волаи Ҳайдарободӣ [Матн] / Марям Халилии Ҷаҳонтеғ // Маҷаллаи «Забон ва адабиёти Булуҷистон». – Соли 5, 1386. – С.5-13.

273. Маҳдӣ, Ахавони Солис. Навъе вазн дар шеъри имрӯзи форсӣ [Матн] / Ахавони Солиси Маҳдӣ //мачаллаи «Паёми нав» - №№ 5-10, – 1342. –С. 34-51.
274. Машҳадӣ, Муҳаммадамир, Аббосӣ, Абдуллоҳ Вотик, Машҳадӣ Муҳаммадризо. Ҳофиз ва Ғолиб [Матн] / Муҳаммадамири Машҳадӣ, Абдуллоҳ Вотики Аббосӣ, Муҳаммадризои Машҳадӣ //Фаслномаи мутолеоти шибҳи қораи Донишгоҳи Сиистон ва Булуҷистон. - №5, 1389. – С.101-124.
275. Маъданкан, Маъсума. Аттори Шерозӣ [Матн] / Маъсумаи Маъданкан //Мачаллаи «Ошно». - №9, 1371. - С.34-35.
276. Мунч, Эдвард. Ранг, оташ ва экспарсионизм [Матн] / Эдвард Мунч //Маҷ. «Симурғ». - №43, 1372. - С.55-57.
277. Муҳаммадӣ Нилуфар, Сиррӣ Абулқосим. Малики Қумӣ ва воқеаи ғарибқушӣ дар Дакан [Матн] / Нилуфари Муҳаммадӣ, Абулқосими Сиррӣ // Вижаномаи номаи фарҳангистони Пажухишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолеоти фарҳангӣ, 1378. - С.277-285.
278. Муҳаммадӣ Ҳусайн. Баррасии нақши Зухурии Туршезӣ дар густариши фарҳангу забони форсӣ дар Дакан [Матн] / Ҳусайни Муҳаммадӣ //Фаслномаи забон ва адабиёти Донишгоҳи Хоразм. -№91, 1400х.к. – С.261-283.
279. Муҳаммадӣ, Муҳаммадхусейн. Зумрадӣ, Ҳамиро. Ҳерменевтик ва Ҳофиз [Матн] / Муҳаммадхусейни Муҳаммадӣ, Ҳамиро Зумрадӣ //Мачаллаи Донишкадаи адабиёт ва улуми инсонии донишгоҳи Техрон. – С.106-116.
280. Муҳсинӣ Муртазо, Ҳақҷӯ Сиёвуш, Ғафурӣ Иффати Содот. Баррасӣ ва муқоисаи мутаноқизнамо дар ғазалиёти Саной ва Аттор [Матн] / Муртазо Муҳсинӣ, Сиёвуши Ҳақҷӯ, Иффати Содот Ғафурӣ. //Мачаллаи «Мутолеоти забони балоғӣ». №8, 1392. – С.169-192.
281. Наврӯзалий Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёлӣ, Ҳалабӣ Алиасғар. Ангораҳои намодини аъдод дар “Саодатнома”-и Низомуддини Астарободӣ ва “Соқинома”-и Зухурии Туршезӣ [Матн] / Зайнаби Наврӯзалий, Аҳмад

- Хаёлии Хатибӣ, Алиасғари Ҳалабӣ// Фаслномаи илмӣ-пажуҳишии забон ва адаби форсии Донишгоҳи озодаи исломии воҳиди Санандаҷ, 1401. №50. - С.110-132.
282. Наврӯзали Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёли, Ҳалабӣ Алиасғар. Бознамуди бархе аз ангораҳои ашхос дар “Соқинома”-и Зухурӣ ва “Саодатнома”-и Астарободӣ бар асоси назарияи Юнг [Матн] / Зайнаби Наврӯзали, Аҳмад Хаёлии Хатибӣ, Алиасғари Ҳалабӣ// Фаслномаи илмии Донишгоҳи озодаи исломии воҳиди Ҷирафт, 1401. №62. - С.104-122.
283. Наврӯзали Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёли, Ҳалабӣ Алиасғар. Муқоисаи ду манзумаи “Саодатнома”-и Астарободӣ ва “Соқинома”-и Зухурӣ аз манзари маъношиносии аъдод [Матн] / Зайнаби Наврӯзали, Аҳмад Хаёлии Хатибӣ, Алиасғари Ҳалабӣ// Фаслномаи илмии Донишгоҳи озодаи исломии воҳиди Ҷирафт, 1401. №62. - С.104-122.
284. Наврӯзали Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёли, Ҳалабӣ Алиасғар. Ҳузури аносири чаҳоргона ва забони намодин дар “Саодатнома”-и Астарободӣ ва “Соқинома”-и Туршезӣ [Матн] / Зайнаби Наврӯзали, Аҳмад Хаёлии Хатибӣ, Алиасғари Ҳалабӣ// Фаслномаи илмӣ-тахассусии забон ва адабиёти форсии “Шифои дил”, 1399. №6. - С.229-254.
285. Наврӯзали Зайнаб, Хатибӣ Аҳмад Хаёли, Ҳалабӣ Алиасғар. Татбиқи куҳанулғуҳои суварии мисоли дар “Саодатнома”-и Астарободӣ ва “Соқинома”-и Туршезӣ бар асоси назарияи Юнг[Матн] / Зайнаби Наврӯзали, Аҳмад Хаёлии Хатибӣ, Алиасғари Ҳалабӣ// Фаслномаи илмии тафсир ва таҳлили мутуни забон ва адабиёти форсӣ, 1399. №52. - С.492-512.
286. Ниёҷубӣ, Саидмуҳсин Маҳдӣ, Сатторӣ Ризо. Шеваҳои мутаноқизнамоӣ дар ғазалҳои Саной [Матн] / Саидмуҳсин Маҳдии Ниёҷубӣ, Ризо Сатторӣ //Пажуҳишномаи адаби ғиноии Донишгоҳи Систони Балучистон. №30, 1397. – С. 225-264.
287. Нодирӣ, Пайкари Муртазо, Ваҳидиён, Комёр Тақӣ. Шигардҳои хоси Саъдӣ дар ду санъати бадеӣ: тазод ва мутаноқизнамо [Матн] / Пайкари

- Муртазо Нодирӣ, Комёр Тақии Ваҳидиён // Фаслномаи таҳассусии сабкшиносии назм ва насри форсӣ. №31, 1395. - С.97-113.
288. Ориён, Қамар. Вижагиҳо ва маншаи пайдоиши сабки машҳур ба ҳиндӣ дар сайри таҳаввули шеъри форсӣ [Матн] / Қамари Ориён //Маҷаллаи Донишкадаи адабиёт ва улуми инсонии Донишгоҳи Фирдавсӣ. -№34, 1352. – С. 261-296.
289. Пирӯз Ғуломризо, Олодаштӣ, Ҳусайни Ҳасанпур, Исмоилӣ Мурод. Ҳанҷоргурезӣ дар ашъори Ҳушанги Эронӣ [Матн] / Ғуломризо Пирӯз, Ҳусайн Ҳасанпури Олодаштӣ, Муроди Исмоилӣ// Маҷаллаи «Бӯстони адаб»-и Донишгоҳи Шероз. №4 (14), 1391. – С.1-22.
290. Пошойӣ Комрон, Ҳайдарҷӯ Тайиба, Одилзода Парвона. Баррасии намоди ранг дар осори Саъдӣ [Матн] / Комрон Пошойӣ, Тайиба Ҳайдарҷӯ, Парвона Одилзода //Баҳористони сухан. Фаслномаи илмӣ-паҷуҳишии адабиёти форсӣ. №29, 1394. – С.61-82.
291. Пурҷаводӣ, Насруллоҳ. Ишқи азали ва бодаи аласт [Матн] / Насруллоҳи Пурҷаводӣ //Нашри дониш. №3, 1371. – С.32-46.
292. Пуролоштӣ Ҳусейн Ҳасан. Се тан аз бузургтарин мураввичони шеъри форсии сабки ҳиндӣ дар Ҳиндустон [Матн] / Ҳусейн Ҳасани Пуролоштӣ // Маҷаллаи мутолеот ва таҳқиқоти адабӣ. №18, 1394. – С.69-80.
293. Разӣ, Аҳмад. Девони Ҳофиз бозтарин матни адаби форсӣ [Матн] / Аҳмади Разӣ //Фаслномаи паҷуҳишҳои адабӣ. -№4, 1383. – С.110-131.
294. Рафеизод, Ризо. Таҳлили далолатҳои киноии унсури басарии ранг дар ашъори Ҳофиз [Матн] / Ризои Рафеизод //Маҷаллаи «Ҳунар ва тамаддуни шарқ». - №31, 1400. – С.31-40.
295. Рӯҳонӣ Масъуд, Қодиклоӣ Муҳаммад Иноят. Нигоҳе таҳлилӣ ба корбурди ранг дар шеъри М.Сиришк [Матн] / Масъуди Рӯҳонӣ, Муҳаммад Инояти Қодиклоӣ //Нашриияи адаб ва забони Донишкадаи адабиёт ва улуми инсонии Донишгоҳи шаҳиди боҳунари Кирмон. - №29, 1390. – С.50-76.

296. Сучудӣ, Фарзон. Ҳанҷоргурезӣ дар шеъри Сухробӣ Сипехрӣ [Матн] / Фарзони Сучудӣ // Маҷаллаи «Кайҳони фарҳангӣ». №142, 1377. – С. 20-21.
297. Тавҳидиён, Раҷаб. Авсофи ақл дар тақобул бо ишқу чунун дар девони Соибӣ Табрзӣ ва дигар урафо [Матн] / Раҷаби Тавҳидиён //Фаслномаи адабиёти форсӣ (илмӣ-паҷуҳишӣ). - №12, 1387. – С.93-126.
298. Таҷлил Чалил, Дарёборӣ, Саида Парниён. Нақши Низомшоҳиён ва Одилшоҳиён дар ҳалқи осори таълимии Зухурии Туршезӣ [Матн] / Чалили Таҷлил, Саида Парниёни Дарёборӣ//Фаслномаи таҳқиқоти таълимӣ ва ғиноии забон ва адаби форсии Донишгоҳи озоди исломӣ. - №1, 1391. – С.29-44.
299. Фаразӣ Ҳамидризо. Рехтшиносии манзумаи «Гул ва Наврӯз»-и Ҳочӯи Кирмонӣ бар асоси назарияи Владимир Пропп [Матн] / Ҳамидризои Фаразӣ //Фунуни адабӣ. №20, 1396. –С. 119-132.
300. Футухӣ, Маҳмуд. Мазмун дар фанни шеъри сабки ҳиндӣ [Матн] / Маҳмуди Футухӣ //Фаслномаи илмӣ-паҷуҳишии нақди адабӣ. №34, 1395. –С.119-156.
301. Хоифӣ, Аббос. Нурпеша Муҳсин. Ошноизудой дар ашъори Ядуллоҳи Рӯъёӣ [Матн] / Аббоси Хоифӣ, Муҳсини Нурпеша //Фаслномаи Паҷуҳишҳои адабӣ, №5, 1383.- С.55-74.
302. Хуросонӣ, Маҳбуба, Ҳуччатӣ, Ёсар. Нақди шаклгароёнаи ғазале аз Соибӣ Табрзӣ [Матн] / Маҳбуба Хуросонӣ, Ёсари Ҳуччатӣ //Ҳафтумин ҷамоиши паҷуҳишҳои забон ва адабиёти форсӣ. 1392. – С.670-683.
303. Шавқинавбар, Аҳмад. Тудартуии сувари хаёл дар шеъри Ҳофиз [Матн] / Аҳмади Шавқинавбар //Фаслномаи таҳассусии адабиёти форсии Донишгоҳи озоди исломии Машҳад. №3, 1372. – С. 53-66.
304. Шамисо, Сирус. Вазн дар хуни шоир аст [Матн] / Сируси Шамисо //Кайҳони фарҳангӣ. №100, 1372. – С.70-77.
305. Шамисо, Сирус. Муқоисаи сабқшиносонаи ғазале аз Ҳофиз ва Саъдӣ [Матн] / Сируси Шамисо //Рушди омӯзиши адаби форсӣ. 1370. - №28, – С. 28-33.

В. Бо забони русӣ:

306. Бахтин, М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках [Текст] / М. М. Бахтин // Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин . – Москва : Худож. лит., 1986 . – С. 473-500.
307. Суфиев, Ш.З. Жанровые особенности «Саки-наме» [Текст] / Ш.З. Суфиев //Иран-наме. Научный востоковедческий журнал. Алма-ато. №4(20), 2011. – 312 с.
308. Фомушкина, О. В. Аллитерация как характерный стилистический прием древне и среднеанглийской поэзии на примере поэмы «Беовульф и романа «Сэр Гавейн и Зеленый Рыцарь» [Текст] / О. В. Фомушкина // Актуальные проблемы теории языка и преподавания иностранных языков: Вторая международная научно-практическая конференция: научные труды. - М.: Макс Пресс, 2010. - С. 95-107.
309. Фомушкина, О. В. Проблема аллитерации в русской поэзии [Текст] /О. В. Фомушкина // Мировое культурно-языковое и политическое пространство: взгляд через столетия: сборник научных статей по материалам IV Всероссийской (с международным участием) научно-практической конференции 17 апреля 2012г. - М.: РГСУ, 2012. - С. 164-166.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

А. Бо забони тоҷикӣ:

310. Баёнов, М.Б. Саҳобии Астарободӣ ва осори адабии ӯ [Матн] / М.Б. Баёнов. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик. – Душанбе, 2023. – 167 с.
311. Нуров, Н.Н. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил [Матн] / Н.Н. Нуров. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик. – Душанбе, 2019. - 418 с.
312. Род, Абулфазл Раҳим. Ҷойгоҳи Сухробӣ Сипехрӣ дар шеъри муосири форсӣ [Матн] / Абулфазл Раҳими Род. Диссертатсия барои дарёфти

дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.03 – Адабиёти халқҳои мамӯлики хориҷа (Адабиёти тоҷик). – Душанбе, 2009. – 148 с.

В. Бо забони русӣ:

313. Суфиев, Ш.З. Генезис и эволюция темы «вина» и трансформативные процессы в персидско-таджикской литературе [Текст] / Ш.З. Суфиев. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Душанбе: МОНРТ, 2017. – 44 с.
314. Суфиев, Ш.З. Саки-наме в системе персоязычной литературы XVI-XVII веков [Текст] / Ш.З. Суфиев.. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Москва: Наука, 1990. – 16 с.
315. Фомушкина, О.В. Аллитерация как композиционный прием в поэтическом тексте (на материале английского и русского языков) [Текст] / О.В Фомушкина. Специальность 10.02.19 - Теория языка. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук. – Москва, 2013. – 24 с.

Фарҳангҳо:

А. Бо забони тоҷикӣ:

316. Атахонов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ Бедил [Матн] / Т.Атахонов .- Душанбе: Шарқи озод, 2002. – 454 с.

Б. Бо забони форсӣ:

317. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома [Матн] / Алиакбари Деххудо. Ҷилди 10. – Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чопи Теҳрон, 1377. – С. 14475-16125.
318. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома [Матн] / Алиакбари Деххудо. Ҷилди 11. – Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чопи Теҳрон, 1377. – С. 16130-16657.
319. Икром, Сайидмуҳаммад Акрам. Осор-уш-шуаро [Матн]. (Фарҳанги шуарои форсигӯӣи шубҳи қора аз асри Масъуди Саъд то асри аллома

- Иқбол) Тартиб ва тадвини дуктур Сайидмуҳаммад Акрами Икром. - Исломодоб: Маркази таҳқиқотит форсии Эрон ва Покистон, 1385.- С.450.
320. Қарогулзу, Заковат. Доиратулмаорифи ташаййуъ. Шаҳид Саид Мучтабо [Матн] / Заковати Қарогулзу. Ҷ.10. (Шифой-Захири Форёбӣ). - Техрон, 1383. –С.550.
321. Миқдодӣ, Баҳром. Фарҳанги истилоҳоти нақди адабӣ [Матн] / Баҳроми Миқдодӣ. Чопи аввал.-Техрон: Интишороти фикри рӯз, 1378. - С.138.
322. Туршезӣ, Зухурӣ. Доиратулмаорифи форсӣ [Матн] / Зухурии Туршезӣ. Ҷилди 2. Баҳши аввал. Шин-лом. – Техрон, 1356. – С.1648.
323. Туршезӣ, Зухурӣ. Донишномаи адаби форсӣ дар шибҳи қора [Матн] / Зухурии Туршезӣ. (Ҳиндустон, Покистон, Бангладеш). Бо сарпарастии Ҳасани Анӯша. Чопи дувум. Ҷилди 4. –Техрон, 1380. – С.923-1749.
324. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи советии тоҷик, 1988. – 544 с.

Феҳристҳо:

А. Бо забони форсӣ:

325. Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳристи нусхаҳои хаттии Ганҷбахш [Матн] / Аҳмади Мунзавӣ. - № 48. – Лоҳур: Маркази таҳқиқоти форсии Эрон Покистон, 1980. – 1924 с.
326. Ҳусайнӣ Саидахмад. Феҳрасти нусхаҳои хаттии китобхонаи умумии ҳазрати оятуллоҳ Аъзами Начафӣ Маръашӣ [Матн] / Саидахмади Ҳусайнӣ. Ҷилди 2. – Қум. – 799 с.
327. Сит Паранат. Феҳрасти нусхаҳои хаттии китобхонаи шубҳаи таҳқиқ ва ашоати Кашмир ва Ҳамидияи Бхупол [Матн] / Паранат Сит. – Деҳлӣ: Маркази таҳқиқи забони форсӣ дар Ҳинд, 1986. – 239 с.
328. Тасбеҳӣ, Муҳаммадхусайн. Феҳрасти алифбоии нусхаҳои хаттии китобхонаи Ганҷбахш (Аз оғози таъсис то кунун) [Матн] / Муҳаммадхусайн Тасбеҳӣ. – Исломодоб: Маркази таҳқиқотии Эрон Покистон, 2005. – 568 с.

329. Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ [Матн]. №4. Китобхонаи Роҷаи Маҳмудобод. – Деҳлӣ: Маркази таҳқиқоти форсии Ройзании фарҳангии сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон. – 691 с.
330. Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ [Матн]. Шумораи 1. Китобхонаи умумии Патёлаи Панҷоб. - Деҳлӣ: Молруд, 1999. – 267 с.
331. Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ [Матн]. Шумораи 3. Китобхонаи умумии Ҳардёл. - Деҳлӣ: Маркази таҳқиқоти форсии ройзании Ҷумҳурии Исломии Эрон, 1999. – 130 с.
332. Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ [Матн]. Шумораи 4. Китобхонаи ҷомеаи Ҳамдарди Туғлуқобод. - Деҳлӣ: Маркази таҳқиқоти форсӣ, 1999. – 510 с.
333. Феҳристи нусхаҳои хаттии форсӣ [Матн]. Шумораи 5. Китобхонаи Донишгоҳи ҷомеаи миллии исломия. - Деҳлӣ: Маркази таҳқиқоти форсӣ, 1999. – 500 с.

В. Бо забони русӣ:

334. Акимушкин, О.Ф. Описание персидских и таджикских рукописей Института Востоковедения. Выпуск 10. Поэтические сборники, альбомы [Текст] / О.Ф.Акимушкин. – Москва: Наука, 1993. – 300 с.
335. Мирзоев, М.А., Занд, М.И. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР [Текст] / М.А. Мирзоев, М.И.Занд. Том.3. Душанбе: Дониш, 1968. - 239 с.
336. Семёнов, А.А. Собрание восточных рукописей [Текст] / А.А. Семёнов. – Тошкент: АН УЗ ССР, 1954. – 585 с.

Г. Бо забони англисӣ:

337. Browne Eduard. A catalogue of the Persian manuscripts in the librery of the University of Cambridge [Text] / Eduard Browne. - Cambridge. 1896. - vil.153.
338. Edwards Edwards. M.A. A catalogue of the Persian printed books in the British Museum [Text] / Edwards Edwards. - London. -vil.48-49.

339. Ethe, Hermann. Catalogue of Persian manuscripts in the library of the India office [Text] / Hermann Ethe. Volume I. – Oxford, 1903. - vil.820.
340. Hyderabad catalogue, Persian, Urdu, Arabic books [Text]. Vol. I. – 239 p.
341. Hyderabad catalogue, Persian, Urdu, Arabic books [Text]. Vol. I. – 239 p.
342. Hyderabad catalogue, Persian, Urdu, Arabic books [Text]. Vol. III. – 239 p
343. Maulavi Qasim, Hasir Radavi, Maulavi Abdulmuqtadir. Catalogue of the Persian manuscripts in the Buhar library [Text] / Qasim Maulavi, Radavi Hasir, Abdulmuqtadir Maulavi. – Calcutta: Imperial library, 1921. – (C.340-341.) - 382 p.
344. Sachau Eduard, Ethe, Hermann. Catalogue of Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu manuscripts in the Bodleian Library [Text] / Eduard Sachau, Hermann Ethe. Part I. – Oxford. - vil.642.
345. Sprenger A. A catalogue of the Arabic, Persian and Hindustani manuscripts, of the libraries of the kings of Oudh [Text] / A. Sprenger. Vol. 1. Calcutta, 1854. – C.44.
346. Sprenger, Aloys (1854). A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindu'stani Manuscripts of the Libraries of the King of Oudh [Text] / Aloys Sprenger. Calcutta: J. Thomas, p. 125.
347. Rieu, Charles. Catalogue of the Persian manuscripts in the British Museum [Text] / Charles Rieu. Ph.D. Keeper of the oriental MSS. Volume II. Printed by order of the trustees. sold at the British Museum; and by Longmans & Co., 39, Paternoster Row; B.M. Pickering, 15, Piccadilly; B. Quaritch, 15, Piccadilly; and Asher & Co., 13, Bedford Street, Covent Garden, and 57, Unter den Linden, Berlin. 1881.-vil.678.
348. Kirmani, Waris. Dreams forgotten (an anthology of Indo-Persian poetry) [Text] / Waris Kirmani. Academic Books, Aligarh, 1986. – C. 231.

Д. Бо забони олмонӣ:

349. Frank, Othmar. Ueber die morgenländischen Handschriften der Königl. Hof- und Central-Bibliothek in München, bemerkungen von [Text] / Othmar Frank. - München 1814 – 130 p. <https://kuchaknig.org/avtor/othmar-frank/> (Санай бардошт: 30.04.2022.)

350. Flugel, Gustav. Die arabischen, persischen und turkischen Handschriften der kaiserlich – Koniglichen Hofbibliothek [Text] / Gustav Flugel. – Wien, 1867. – vil.345.
351. Pertsch, Wilhelm. Die Persischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha (Classic Reprint) [Text] / Wilhelm Pertsch. – German: Forgotten Books, 2018 – 411 p.

Захираҳои электронӣ [электронный ресурс]

Б. Бо забони форсӣ:

352. Анвор, Қосим. Девони ашъор [Захираи электронӣ]. Ғазалҳои №194, 393, 478. Ҳолати дастрасӣ: [Ганҷур]
353. Ансорӣ Маҳмудулҳақ, Ҳасан Муҳаммад Минучеҳр. Аҳвол, осор ва сабки шеърӣ насри Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.virascience.com/thesis/671917/>. (Санаи истифода: 28.04.2022).
354. Астарободӣ, Фузулӣ. Девони ашъори форсӣ [Захираи электронӣ]. Ғазали №311. Ҳолати дастрасӣ: [Ганҷур]
355. Ашъори Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.roempersian.ir>. (Санаи истифода: 28.04.2022).
356. Беҳободӣ Арзия, Таснимӣ Иброҳим Источияи Алӣ. Муқаддима, тасҳех ва таълиқоти қасоид ва тарҷеоти девони Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.virascience.com/thesis/671917/>. (Санаи истифода: 28.04.2022).
357. Бобосолор, Алиасғар., Ҳодӣ Рухулло, Ҳотурӣ Рай. «Се наср»-и Зухурии Туршезӣ ва ҷойгоҳи он дар адабиёти форсӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: https://ltr.atu.ac.ir/article_8762.html. (Санаи бардошт: 30.04.2022).
358. Боғбонӣ, Зайнаб, Машҳадӣ, Муҳаммадамир. Симои паёмбарон дар девони Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: – <https://www.virascience.com/thesis/671917/>. (Санаи истифода: 28.04.2022).

359. Вакилӣ, Зориҷ Сиддиқия, Махмуд Содикзода. Шарҳу такмили никоти балоғӣ дар девони Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.virascience.com/thesis/671917/>. (Санаи истифода: 28.04.2022).
360. Исфаҳонӣ, Камолиддин Исмоил. Девони қасоид [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://ganjoor.net/kamal/ghasidek/sh85/> - таърихи бардошт: 29.03.2023).
361. Кадканӣ, Шафей. Қомеашиносии завқи замона [Захираи электронӣ]. Маҷаллаи фарҳангӣ ва ҳунарии «Бухоро». Ҳолати дастрасӣ: <https://bukharamag.com>. (Санаи истифода: 09.10.2023).
362. Китоби «Девони ғазалиёт»-и Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.iranketab.ir/book/46725-zohoori-torshizi>. (Санаи истифода: 28.04.2022).
363. Куруши Сафавӣ. Аз забоншиносӣ ба адабиёт [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.iranketab.ir>; <https://www.poeempersian.ir>. (Санаи истифода: 28.04.2022).
364. Kulliyuāt-i Zuhūrī [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://zenodo.org/records/8353638>. (Санаи бардошт: 28.04.2022).
365. Лоҳичӣ, Файёз. Ғазалиёт [Захираи электронӣ]. Ғазали №110. Ҳолати дастрасӣ: [Ганчур]
366. Машҳадӣ, Туғро. Гузидаи ашъор [Захираи электронӣ]. Ғазали №817. Ҳолати дастрасӣ: [Ганчур]
367. Ҳилолӣ, Бадриддин. Девони ғазалиёт. [Захираи электронӣ]. Ғазали №178. Ҳолати дастрасӣ: [Ганчур]
368. Соқиномаи Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://literaturelib.com/books/2773>. (Санаи истифода: 28.04.2022)
369. Табрзӣ, Қӯё. Девони ашъор [Захираи электронӣ]. Ғазали №817. Ҳолати дастрасӣ: [Ганчур]
370. Туршезӣ, Зухурӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.sid.ir/fa/journal>. (Санаи бардошт: 30.04.2022).

371. Туршезӣ, Зухурӣ. Донишномаи озод [Захираи электронӣ]. Википедия. Ҳолати дастрасӣ: <https://fa.wikipedia.org/wiki>. (Санаи бардошт: 30.04.2022).
372. Фараҳманднажод Маҳсо. Баррасии мусиқии берунӣ ва канорӣ дар девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://www.virascience.com/thesis/671917/>. (Санаи истифода: 28.04.2022).
373. Фигонӣ, Бобо. Девони ашъор. [Захираи электронӣ]. Ғазали №253
Ҳолати дастрасӣ: [Ганчур]
374. Хоразмӣ, Ҳусайн. Девони ашъор [Захираи электронӣ]. Ғазали №89.
Ҳолати дастрасӣ: [Ганчур]

В. Бо забони русӣ:

375. Бахтин М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках [Электронный ресурс]. Опыт философского анализа. Режим доступа: studylib.ru/doc/4833151/m.-m.-bahtin-problema-teksta-v-lingvistike--filologii-i-dr
376. Иванова О.С. Сюжет, фабула, композиция. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://arar.sci.am.Content/34498/file_0.pdf. (Санаи бардошт: 30.04.2022)
377. Назиров Р.Г. Сюжет и фабула. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nevmenandr.net/nazirov/journal/2020_1_sujet.pdf

Г. Бо забони англисӣ:

378. Ahmad Nazir. Zuhuri – life and works / N.Ahmad. [Electronic resource] Access mode: <https://openlibrary.org/authors>. - Allahabod, 1953. – 47-69, 210, 283, 310-353p. India – Biography Poets, Persian. (Санаи истифода: 27.04.2022)
379. Muhammad Zuhuri [Electronic resource]. Access mode: <https://en.wikipedia.org/wiki/> (Санаи бардошт: 19.11.2022.).

380. Zuhūrī, Nūr al-Dīn Muḥammad. Union Catalogue of Manuscripts from the Islamicate World [Electronic resource]. Access mode: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3344757>.

ФЕҲРИСТИ

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I.Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи

Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд:

[1-М] Шарипов Ш.Р. Хостгоҳи вижагиҳои бунёдии шеър ва хусусиятҳои забони шеъри Зухурӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2020. - № 1(37). - С. 57-61.

[2-М] Шарипов Ш.Р. Муסיқои ғазалиёти Зухурӣ - навъе аз композитсияи ифодаи матлаб [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2020. - № 2(38). - С. 63-68.

[3-М] Шарипов Ш.Р. Корбурди истиора дар ғазалиёти Зухурӣ [Матн] / Ш.Р. Шарипов // Маҷ.Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.-Душанбе, 2020. - № 5(88). - С.139-143.

[4-М] Шарипов Ш.Р. Мизони таъсирпазирии Зухурӣ аз Ҳофиз дар эҷоди ғазал [Матн] / Ш.Р. Шарипов // Маҷ.Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.-Душанбе: ДДОТ, 2021. - № 1(90). - С.162-170.

[5-М] Шарипов Ш.Р. Доғ – мазмунсозтарин унсури шеъри Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маҷ.Ахбори ДДҲБСТ. -Хучанд, 2021. - № 2(87). - С.74-82.

[6-М] Шарипов Ш.Р. Инъикоси «май» ҳамчун воситаи ифодаи матлаб дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2021. - № 2(42). - С.141-145.

[7-М] Шарипов Ш.Р. Корбурди воситаҳои тасвири бадеӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2021. - № 3(43). - С.109-117.

[8-М] Шарипов Ш.Р. Концепсияи тахайюли адабии зирӯхангории мазохири табиат ва ашё дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.-Душанбе: ДДОТ, 2021. - № 4(93).- С.249-254.

[9-М] Шарипов Ш.Р. Корбурди шигардҳои ханҷоршиканӣ ва ошноизудой дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (силсилаи филология). - Душанбе: ДМТ, 2021. - № 4(38). - С.61-71.

[10-М] Шарипов Ш.Р. Сохторшикании Зухурии Туршезӣ дар талмех [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Маҷ.Ахбори ДДХБСТ. - Хучанд, 2021. - № 4(89). - С.52-63.

[11-М] Шарипов Ш.Р. Маконсозӣ ва хилватгузинии адабӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Шарипов Ш.Р.//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (силсилаи филология). - Душанбе:ДМТ. 2021. - № 5(39). - С.174-180. ISSN 2413-516X

[12-М] Шарипов Ш.Р. Баррасии мабонии ахлоқӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.-Душанбе: ДДОТ, 2021. - № 5(94).- С.153-156.

[13-М] Шарипов Ш.Р. Таъсири Зухурии Туршезӣ бар Ғолиби Дехлавӣ дар эҷоди ғазал [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.-Душанбе: ДДОТ, 2021. - № 5(94).- С.165-169.

[14-М] Шарипов Ш.Р. Рехтшиносии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2022. - № 1(45). - С.118-130.

[15-М] Шарипов Ш.Р. Корбурди қофия ва радиф дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (силсилаи филология). - Душанбе:ДМТ. 2022. - № 2. – 220-229.

[16-М] Шарипов Ш.Р. Ҳисомезӣ ва тасвирҳои парадоксӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2022. - № 2(46). - С.117-122.

[17-М] Шарипов Ш.Р. Корбурди вобастаҳои адабӣ ва воҳидҳои ибтикорӣ дар шеъри Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.- Душанбе: ДДОТ, 2022. - № 3(98).- С.173-178.

[18-М] Шарипов Ш.Р. Бозтоби адабии намоди ранг дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2022. - № 3(47). - С.100-109.

[19-М] Шарипов Ш.Р. Чилваҳои адабии сулҳу башардӯстӣ дар ашъори Саъдии Шерозӣ ва Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДДЗТ, 2022. - № 4(48). - С.120-125.

[20-М] Шарипов Ш.Р. Корбурди авзони шеърӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДБЗХТ, 2023. - № 1(49). - С.186-196.

[21-М] Шарипов Ш.Р. Мавзӯҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Паёми Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. - Душанбе: ДБЗХТ, 2023. - № 3(51). - С.197-203.

Б. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар

нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷоп шудаанд:

[22-М] Шарипов Ш.Р. Ҳамбастагии оҳанг ва маъно дар ғазалиёти Зухурий [Матн] / Ш.Р.Шарипов //Пайванди пажухиш. Маҷмуи мақолаҳо бахшида ба 30-солагии Истиклолияти давлатӣ (Хучанд: Ношир, 2021). - С.47-57.

[23-М] Шарипов Ш.Р. Вижагиҳои забони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов, М.Ҷ.Калонова // Маводди конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Сиёсати давлатии забон дар даврони истиқлол» (Душанбе, 1 октябри соли 2021). - С.81-85.

[24-М] Шарипов Ш.Р. Ҷилваҳои сулҳу башардӯстӣ дар ашъори Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 25-солагии Ваҳдати миллӣ таҳти унвони «Аҳаммияти байналмилалӣ сулҳи тоҷикон», шаҳри Душанбе, 24 июни соли 2022. – С.194-203.

[25-М] Шарипов Ш.Р. Тасвири адабии ишқ дар ғазалиёти Ҷалолуддини Балхӣ ва Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Нақши осори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ-Румӣ дар ҳамгирии фарҳангии кишварҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ», Душанбе. 23.09.2023. - С.174-188. (ҳаммуаллифӣ)

[26-М] Шарипов Ш.Р. Тобишҳои услубию маъноии вожаи «ранг» (colore) дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Забон дорӣ - ҷаҳон дорӣ. Маводди конференсияи илмию амалӣ дар мавзуи «Саҳми Пешвои миллат дар тақвияти нақши забони тоҷикӣ дар арсаи байналмилалӣ», бахшида ба рӯзи байналмилалӣ забони модарӣ, 35-солагии Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 30-солагии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон ва 70-солагии Қорманди шоистаи Тоҷикистон Шокириён Туғрал Сирочзода. – Хуҷанд, 10.03.2023. – С. 588-597.

[27-М] Шарипов Ш.Р. Хусусиятҳои хоси ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маҷ.Паёми Донишкадаи забонҳо. - Душанбе: Лингвопарк, 2017. - № 1(25). - С.81-91.

[28-М] Шарипов Ш.Р. Равишҳои ошноизудой дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маҷ.Паёми Донишкадаи забонҳо.- Душанбе: Лингвопарк, 2017. - № 2-3(26-27). - С.40-52.

[29-М] Шарипов Ш.Р. Мактаби тарбияти Зухурии Туршезӣ (андешаҳои ахлоқӣ-педагогии шоир) [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзуи «Масъалаҳои мубрами назария ва

амалияи тадқиқоти педагогӣ: дурнамои рушди он дар замони муосир», Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, Душанбе. 19.10.2023. - С.150-156. (ҳаммуаллифӣ)

[30-М] Шарипов Ш.Р. Таъсири Зухурӣ бар Ғолиби Деҳлавӣ дар эҷоди ғазал [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маҷмуи мақолоти ҷамоиши байналмилалии филологии кишварҳои форсизабон, Туркия. 15-17.12.2023. – С.328-333. (ҳаммуаллифӣ)

[31-М] Шарипов Ш.Р. Муқоисаи матнии баъзе абёти девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ (бар мабной нусхаи хаттии тоҷикистонӣ ва чопи техронӣ) [Матн] / Ш.Р.Шарипов // Маводди конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявии «Масъалаҳои мубрами суханшиносӣ дар ҳавзаҳои илмӣ ва адабии Осиёи Марказӣ» (Хучанд, 17-18-уми ноябри соли 2023). – С. 326 -332.